

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В РОМАНАХ

Тимур і Олена
Литовченки

КИНДЖАЛ ПРОТИ ШАБЛІ

Харків
«Фоліо»
2012

...Коли князь Іван Вишневецький та його молода дружина Олександра раділи народженню свого первістка Дмитра, людська заздрість єдиним ударом розбила їхнє щастя. Полонена і продана в рабство Олександра була змушена боротися за виживання, доки не зійшла на один з найвищих щаблів влади в Османській імперії. Княжич Дмитро Вишневецький виріс хоробрим вояком, справжнім оборонцем українських земель від турецьких набігів і дістав прізвисько Байди. Саме тоді невблаганна доля зіткнула матір і сина, які не підозрювали про кривий зв'язок між ними!

ПРОЛОГ

*Невеличка фортеця між Стамбулом і Галатою,
Османська імперія,
26 жовтня 1563 року*

Позадкувавши від несподіванки, султанша, однак, не зводила очей із мертвого тіла, простромленого дюжиною стріл зі спеціальними срібними наконечниками.

Точніше, вона розглядала не просто вбитого, а чудернацьку витягнуту родимку, що зачаїлася на плечі й досі була незмінно схована сорочкою.

О Великий Аллах, невже це він?!

Він — той самий, якого вона все життя безуспішно шукала?!

О Великий Аллах, але що ж тоді вона накоїла!!!

За що їй така пекельна мука, за що?..

Як завжди у хвилини бурхливого хвилювання, біля самої основи черепа спалахнув і почав стрімко розростатися нестерпний біль, заповнюючи всю її сутність без залишку.

Схопившись обома руками за потилицю й жахливо зойкнувши, султанша впала непритомною до ніг мертвого козацького ватажка, якого тільки нещодавно люто ненавиділа...

...і тому зробила все можливе для його загибелі!..

Частина I

ПОПІВНА З РОГАТИНА

Глава 1

ВАЖКІ ПОЛОГИ

*Рогатин,
14 жовтня 1503 року*

Пологи тривали ще з ночі — ось уже понад дванадцять годин. Лазню топили по-білому третій раз поспіль. Води у Настусі давно відійшли, через втрату крові породілля раз у раз упала в безпам'ять. Зграйка переляканих повитух дедалі прибувала, але жодна з них нічого не могла вдіяти: дитинча затято не бажало залишати материнське лоно.

Чоловік Настусі — місцевий священик Гаврило — зовсім розгубився: він то зачинявся у церкві Святого Духа, полум'яно читав молитви, бив земні поклони, намагаючись випросити у Богородиці успішних пологів, то безладно бігав будинком або геть безглуздо метався подвір'ям, бурмочучи щось собі під ніс, то раптом намагався прорватися до багатостраждальної дружини... Повитухи заспокоювали Гаврила, як могли, намагалися розтлумачити, що священнослужитель породіллі зараз нічим не допоможе — навпаки, нашкодить... не приведи Господи — нашкодить!.. Зневірений панотець знову кидався в церкву, де на нього нападала паства, що залишилася й без заутрені, і без обідні:

— Отче, а хоч би вечірня служба буде сьогодні?! Та що ж у нас за настоятель такий, якщо навіть ніяких треб доладно не можна справити?! То п'яний як чіп, а то й зовсім безпричинно людей до храму Божого не пускає!..

— А-а-а, пішли ви всі геть, анафема вам, нехрестям!!! — волав украй зневірений священнослужитель, замикаючи двері церкви перед самим носом обурених парафіян. Але, не маючи сил витерпіти стан невизначеності, через якихось півгодини нещасний кулею вилітав із храму й знову мчав додому. Навздогін же одержував нову порцію обурення:

— Та що ж це таке робиться?! Та ми на тебе, недбалого, самому митрополитові поскаржимося!.. Та хіба ж можна свою парафію напризволяще кидати?! Горіти тобі, нечестивцеві, у пеклі за цей гріх!!!

— Анафема, анафема вам!.. — знесилено мимрив отець Гавриіл.

І все повторювалося знов і знов...

— Послухай-но, Василицо, а може, все ж таки тітку Марту покличемо?! — обережно запитала одна з повитух старшу й настільки ж обережно додала: — Адже помре Настуся, їй-богу помре! І дитя не народиться, і вона не виживе...

Пропозиція була небезпечною, годі й казати, але!..

— Покличемо, а, Василицо?! — не вгамовувалася повитуха. Старша втомлено і якомось безнадійно подивилася вслід нещасному чоловікові, що вкотре помчав у свою церквівку для піднесення безнадійних молитов небесам, і нарешті погодилася:

— Гаразд, маєш рацію! Напевно, все ж таки доведеться покликати, бо і справді вже лиха недовго чекати.

— А Гаврило як же?! — миттю підскочила третя повитуха.

— А що Гаврило?! Що Гаврило?!

— Та всім же відомо, що він Марту...

— А не його це справа, кінець кінцем, — відрізала старша повитуха. — Коли не зумів у Господа Бога допомоги випросити, нехай ще подякує і нам, і самій відьмі.

— То як, послати за Мартою?!

— А що робити, пошлемо!..

Тітка Марта була відомою на всю околицю цілителькою, вона допомагала багатьом: хвороби різні відганяла, суглоби вивихнуті вправляла й багато чого іншого робила — загалом, лікувала майже всі болячки. Щоправда, у рідкісних випадках казала: «Безнадійно це, тут не лікувати потрібно, а молитися!» — але настільки суворий вирок виносила відразу ж, без зволікань і зайвих коливань, а за лікування навіть не бралася.

До тітки Марти люди ставилися по-різному. Дехто вважав її мало не святою, інші хоч позаочі, хоч в очі називали відьмою, ба навіть більше того — «клятою відьмою». Втім, цілителька добре розуміла, що всім не догодиш, тому зла ні на кого не тримала, а просто робила свою справу в міру відпущеного від природи таланту. Жила у лісі неподалік Рогатина, життя вела непоказне, майже затворницьке... але ж наскільки християнське?! Ненависники в цьому сумнівалися, але перевірити особисто святість цілительки не бралися. А шанувальниці лише захоплювалися подвижництвом літньої вже жінки.

Коли її племінниця Настуся вийшла заміж за Гаврила Лісовського — молодого настоятеля церкви Святого Духа (а прихід йому давали саме за умови одруження з місцевою дівчиною), зять моментально приєднався до ненависників тітки Марти. Молодій дружині панотець наказав прямо й суворо: «Щоб ноги старої відьми в будинку моєму не було! І взагалі, нехай обходить Рогатин десятою дорогою». Настуся, що любила тітку, сплакнула, але чоловіка ослуhatися не насмілилась, тож усі відносини з підозрілою родичкою перервала.

Коли ж отець Гавриїл почав час від часу добряче випивати, а від того не завжди доладно виконував свої пастирські обов'язки, злі язики відреагували миттєво: мовляв, прокляла Марта панотця, що зненавидів її, — ото й потягнуло його до хмільних напоїв! Можливо, він і сам думав про це, тому ставлення свого до підозрілої родички не міняв.

Знаючи все це, повитухи тягнули до останнього, не наважуючись послати за цілителькою. Небезпечне рішення ухвалили, лише коли ситуація зробилася вкрай загрозливою. Втім, відправлений до лісу хлопчина повернувся вже за кілька хвилин з голосним лементом:

— Марта вже сама поспішає сюди, я її зустрів на околиці Рогатина, вона жахливо розсерджена!!!

Судомно хрестячись і репетуючи, майже забувши про нещасну породіллю, повитухи безладно забігали подвір'ям, заверещали:

— Свят! Свят! Свят!..

І не дивно: адже вся околиця знала круту вдачу тітки Марти... Але в жодному разі укритися від гніву цілительки їм не вдалося: до двору попівського будинку вже підкотив невеликий віз, пронизливо заіржав кінь, на повному скаку зупинений різко натягнутими віжками.

— Проклянуйте!!! Усіх вас до десятого коліна проклянуйте, коли племінничка моя помре!!! — зичний голос тітки Марти перекрив безладний галас, учинений смертельно переляканими жінками.

Без жодних розпитувань цілителька кинулася в лазню, де дві найсміливіші баби притримували вкрай знесилену Настусю.

— О-о-о, тіточко, нарешті ти приїхала, я тебе так чекала... — промимрила породілля знекровленими губами.

— Мовчи, дитинко, мовчи, люба! Тобі сили поберегти потрібно, — майже ніжно проворкотіла Марта.

Баби навіть презирнулися від несподіванки: справді, тон цілительки різуче відрізнявся від розгніваних вигуків, що тільки-но доносилися знадвору.

— Я просила, щоб за тобою послали, але ніхто мене не слухав... — продовжувала скаржитися Настуся.

— Мовчи, моя рідненька, я зараз усе виправлю...

— Усе буде добре, тіточко?..

— Ти мене знаєш, я б не взялася рятувати навіть тебе, якби не було надії!

— Тіточко Марто!..

— Нічого, рідненька, нічого! На ось, ковтни, — і цілителька влила до рота племінниці кілька крапель напою з маленького глиняного флакончика.

Непритомна Настуся повалилася бабам на руки.

— Хутко несіть її в будинок, у постіль укладайте, у чисте перевдягніть! — скомандувала Марта.

— Але вона ж іще не...

— Мовчати!!! — гримнула знахарка. — Ви тут багато чого накоїли, тож тепер мене послухайтеся, дурепи недолугі!!! Настусю в будинок віднесіть, умийте і перевдягніть, у постіль покладіть — нехай поспить! У лазні все негайно прибрати! А це заварити онде у тім чавунці!..

І цілителька тицьнула одній з бабів вузлика з пучечками сушеного зілля.

— Боже! — благала Марта, коли породіллю віднесли в будинок. — Боже, дай мені сили виправити все, що ці дурепи тут накоїли!!! Прошу Тебе, Господи Боже Всемогутній!..

На порозі виникли розгублені повитухи, вони мовчки спостерігали за гарячкуватою молитвою Марти. Відчувши спиною їхні перелякані погляди, цілителька озирнулася й рішуче скомандувала:

— Я кому сказала?! Якщо дотепер не зрозуміли — повторюю: лазню вимити, воду нагріти, чисте рядно приготувати, зілля в чавунці заварити й у будинок віднести, кімнату якнайдужче натопити...

— Та як же ж це?! У будинку ж народжувати не можна, лазня тоді навіщо?! — захвилювалися повитухи. — Та й Настя там спить... Навіщо все це?..

— Робіть, що велено! Нам би тепер хоч дитинча рятувати... За Настусю мою милу я вже не поручуся: вона вкрай знесилена, вимотана, втратила багато крові... Спати буде щонайбільше годину — а там уже як Бог милосердний допоможе! Тож метушіться, бабоньки... Якщо все зробите, як наказано, то Настуся розродиться швидко. Це тепер найголовніше, зрозуміло?!

— Ти сама казала, що коли Настуся помре, то ти нас... — промимрила одна з повитух.

— Якщо дитя не народиться, тоді точно прокляну!

— А якщо?..

— А виконаєте все, як вам наказано, — ще подумаю.

— Ну... тоді з Богом!

Робота закипіла. Марта на кухні щось варила і студила. Будинок наповнився пахощами барбарису, м'яти й іншого зілля.

— Меду! Дайте меду! — командувала Марта.

Усе вертілося й крутилося, повитухи моталися по будинку, як заведені.

І раптом...

— Марто?!

Посеред великої кімнати виник панотець Гавриїл, що сторопів від несподіванки. По обличчю священнослужителя важко було визначити, гнівається він на те, що порушено його давню заборону, чи радіє зненацька прибулій допомозі. Повитухи, притулившись до стін, боялися навіть слово мовити, поглядаючи то на господаря будинку, то на цілительку.

— Ішов би ти звідси до храму молитися, — тихо мовила нарешті Марта.

— А-а-а!.. Це!.. — піп зробив невиразний жест руками і знову застиг на місці.

— Іди по-хорошому, — порадила цілителька. — Потім поговоримо, коли все це добре завершиться.

Гаврило мовчки зник.

— Ну, чого стали?.. — звернулася знахарка до повитух, і ті миттю повернулися до полишених обов'язків.

Сама ж тіточка Марта підійшла до ліжка, де тихо спала племінниця, ніжно опустила величезну руку на її чоло, прислухалася до відчуттів.

— Дякую, Боже! Хоч гарячка стихила, гарний знак, — промурмотіла тихесенько і звернулася до наймолодшої з повитух, яка саме пробігала поруч:

— Чи все вже готово?

— Так, тіточко Марто, усе виконали, як було наказано!

— Тоді почнемо, благословившись...

Вона поторсала сплячу племінницю за плече:

— Прокидайся, рідненька, потрібно справу почату завершити!

Настуся одразу прокинулася й запитала напрочуд бадьорим голосом:

— У лазеньку йти, тіточко?

— Ні, миленька, нікуди йти не потрібно. Народжуватимеш прямо тут.

— Але ж!..

— Дай Боже, щоб усе якнайшвидше скінчилося.

Марта зробила повитухам знак, і тих немовби вітром здуло. Тоді цілителька знов звернулася до племінниці:

— Ти, миленька, подумай про дитинча — як йому у череві твоєму тісно й лячно, га?! Повітря ледь вистачає, задихається дитинча твоє...

— Ой, тіточко, що ж робити?!

— А от давай-но разом піднатужимось, разом зітхнемо!.. От і звільниш ти дитятко своє з темниці... Ну, давай-но — піднатужся!..

Що за таїнство відбувалося в кімнаті між тіточкою і племінницею, залишилося невідомим. Однак приблизно за годину з кімнати долинув спочатку слабкий і невпевнений, потім голосний дитячий писк, слідом за ним заgrimів заклик Марти:

— Агов, бабоньки, приймайте маля!..

Повитухи дружно кинулися в кімнату. На ліжку сиділа щаслива, але вкрай виснажена породілля, а цілителька тримала на руках манюсінке немовля. Коли перев'язали пуповину, тіточка Марта уважно оглянула дитятко на наявність дефектів. Дівчинка була невеликою, але пухкенькою й білошкірою, круглу голівку малятка прикрашав яскраво-рудий чубчик, зелені вічка й маленькі акуратні вушка... по п'ять пальчиків на ніжках і на ручках...

А на правому плічку червоніла невелика родимка у вигляді корони!!!

— Гарне немовлятко, — задоволено кивнула Марта. — І родимка на правому плечу, як у всієї нашої рідні. Щоправда...

Вона ненадовго замислилася.

— Щоправда, ні в кого з рідні не було родимки у вигляді корони... Ні як не зрозумію, гарний знак це чи поганий?!

— Дайте мені немовлятко, тіточко, я хочу на донечку глянути, — попросила Настуся.

— Усе в неї добре, навіть родимка наша сімейна є... А тобі, дорогенька, поспати потрібно. На от, випий, силовки побережи.

Цілителька знов напоїла племінницю відваром, від якого та майже моментально заснула. А її новонароджена донечка, дбайливо вкутана у шматок тонкого рядна, мирно спала, кумедно посмоктуючи маленький кулачок.

Марта задоволено кивнула:

— Спасибі, Боже! Дякую Тобі, що вчасно напоумив мене і спрямував сюди. Я встигла, Господи, встигла саме вчасно!..

* * *

Дівчинка росла нехай не красунею, зате розумною і здоровою. Щасливий панотець Гавриїл відзначив народження дочки рясним узливанням «вина своїх радощів» і пив кілька місяців поспіль, сяк-так виконуючи обов'язки настоятеля храму Святого Духа. Коли ж вийшов із запою — схопився, що донечка дотепер не похрещена! Втім, оскільки йшлося не про просте дитинча, а про маленьку попівну, щасливий батько сімейства проголосив у найближчу неділю душевну проповідь на тему:

«Бог милосердний нехай пробачить нам гріхи наші як вільні, так і мимовільні!» — й узявся виправити прикре непорозуміння.

Отак і вийшло, що охрестили дівчинку вже в наступному — 1504 році під ім'ям Олександри. Втім, без курйозу не обійшлося: роблячи відповідний запис у церковній книзі, Гаврило чомусь вивів ім'я своєї молодої дружини — «Анастасія»! Коли ж здивована жінка і присутня на хрестинах внучатої племінниці тіточка Марта (після достопам'ятних подій раз і назавжди пробачена священником) вказали на явну безглуздість — дописав поруч із першим друге ім'я «Олександра». Жінкам же сказав: мовляв, нічого страшного, називайте, як хочете, — Бог бачить кожне своє чадо!..

Через три роки попада Настуся померла: так і не отямившись остаточно після дуже тяжких пологів, зів'янула тихо й непомітно, немов зірвана польова квітка. Засмучений смертю дружини священник вкотре гірко запив. Тоді тітка Марта залишила своє відлюдницьке життя на далекому хуторі й остаточно перебралася в Рогатин, щоб вести осиротіле попівське господарство та виховувати внучату племінницю. Стара цілителька навчала маля розпізнавати і вчасно збирати різне зілля, готувати відвари й цілющі напої. Далі узялася навчати її грамоти, згодом найнявши вчителів, яких тільки змогла знайти в Рогатині і в його найближчій околиці. Грошей на

освіту не шкодувала, тому вже до шести років дівчинка досить непогано читала Молитвослов і Псалтир, до семи опанувала латину, до восьми — давньогрецьку.

Відтоді здібна й допитлива Олександра читала–перечитувала стародавні сувої та книги, якими славилася храмова бібліотека. Наситившись віковою мудрістю, гортаючи цупкі на дотик пергаментні сторінки, уявляла себе то мандрівником, то завойовником, то ще яким–небудь відважним сміливцем...

Отак і минуло дитинство попівни Олександри–Анастасії Лісовської.

Цікаво, яка доля чекає її попереду?

Глава 2

ШЛЮБИ УКЛАДАЮТЬСЯ НА НЕБЕСАХ

*Рогатин,
пізня осінь 1516 року*

Ось уже який місяць поспіль юна Олександра боялася заснути. А все тому, що бачила щоночі один і той самий жахливий–жахливий сон!.. Лець заплющувала очі, як нескінченний кошмар повторювався знов і знов.

* * *

Прекрасною літньою дниною подружки відправилися в ліс за ягодами: росла, худенька, нескладна, чимось невловимо схожа на хлопчика Олександрунька — не красуня, але миловидна, з товстелезними рудими косами й виразними зеленими очима, а з нею дочка пекаря Марися — перша красуня Рогатина, довгонога й огрядна, з правильними рисами грецької богині, величезними блакитними очима, пухкими червоними губками, густим хвилястим чорним волоссям, уже сформованими розкішними грудьми. На неї заглядалися і старий, і молодий. Черга кандидатів у наречені зростала щодня, але з незмінною увагою вислухавши пропозиції сватів, батько–пекар щораз обіцяв подумати: мовляв, час є — дочці лець чотирнадцять виповнилося. Куди ж поспішати?..

Подружки бігали лісом, збирали ягоди, квіти, плели вінки, наспівували пісень. Вирішили пограти в хованки: Марися під кущем смородини сховалася, проте пташки над тим місцем так і звилися, защебетали схвильовано — очевидно, гніздечко у них там заховано. Уважна Олександрунька відразу виявила Марисю й у свою чергу побігла ховатися. Знайшла старий дуб на краю галявини, залізла в просторе дупло й там причаїлася, очікуючи, коли ж подружка її знайде?! Марися лісом усе бігає, бігає, аукає, а знайти Олександруньку не може: уже й під кущики, і під молоденькі ялинки заглядала — нема ніде подружки, наче й не було! А вона тим часом сидить у своїй схованці та знай собі посміюється...

Раптом на серці в дівчини важко зробилося, хоча з чого б це, здається?! Нашорошилася, прислухалася — справді, щось дивне в лісі відбувається: змовк пташиний щебет... отже, хтось чужий з'явився! Висунулася з дупла й побачила: Марися неподалік на галявині зупинилася, квіточками замилювавшись, а в цей час до неї обережно підкрадаються... два кримчаки!

— Стережися, подружко! Біжи додому хутчіш, піднімай народ!!! — щосили скрикнула Олександрунька. Вистрибнула з дупла на землю й кинулася до подруги на допомогу, на ходу підхопивши суху жердину.

Зачувши розпачливий крик, Марися щодуху кинулася у бік Рогатина.

А перед Олександрунькою звідкилясь постав вершник на короткононому жвавому огирі. Кочовик міг би скористатися безвідмовною зброєю — міцним арканом з кінського волосу, та оскільки жертва була зовсім поруч, вирішив схопити дівчину голими руками. От уже нахилився із сідла й хижо потягнувся, щоб упіймати одну з рудих кіс... але Олександрунька спритно ухилилася, до того ж гарненько вперіщила кримчака жердиною по попереку.

— А-а-а!!! — зойкнув вершник і тепер уже схопив волосяну петлю, однак кмітливе дівча випередило його, щосили вдаривши коня по крутому боку. Жеребець дико заіржав, звився дибки й, не розбираючи дороги, понісся геть, ледве не скинувши зі спини наїзника. Судячи з розпачливої лайки останнього, гілки дерев, що хльостали його по обличчю, заподіювали негідникові серйозних неприємностей.

Натомість Марисі не пощастило: кримчаки наздогнали її на самому узліссі. У повітрі просвистів аркан — і з жалібним зойком пораненої пташки дівчина повалилася на землю, запекло намагаючись звільнитися від пут. Один з вершників умить опинився поруч з нею, спритно скрутив, звалив жертву поперек сідла — і понісся геть.

— А-а-а!!! — розпачливо заволала попівна.

— Ря-ту-у-у!.. — голос бранки донісся вже здалеку.

Ні жива ні мертва від переляку, Олександрунька примчала в Рогатин, одразу ж кинулася до свого будинку, що стояв майже на околиці. На її лементи збіглися люди, потім жалобно вдарив набатний дзвін. Люди озброїлися хто чим міг і кинулися навздогін кримчакам, але тих уже й слід прохолов... Хіба ж хто наздожене їхніх малорослих жвавих жеребчиків?!

* * *

Олександра прокинулася від голосного шуму. Швидко підхопилася з ліжка, накинула, що під руку трапилося, вибігла на ганок і побачила, як просто із сирої досвітньої імли на подвір'я впливає невеликий кінний загін. Вершників було близько дюжини, всі один в один — молоді, ставні.

— Агов, дівко! — звернувся козак, що їхав попереду, до Сашуньки. — Де тут у вас цілителька яка-небудь проживає?

— А що сталося? — поцікавилась тіточка Марта, що вибігла на подвір'я слідом за племінницею.

— Та панича нашого татарва клята підстрелила...

Тут один із прибулих увів на подвір'я за вуздечку двох коней, на перев'язі між якими лежав поранений молодий воїн, судячи по заляпаному брудом і закипілою кров'ю одягу — той самий панич.

— Як же це він отак сподобився? — запитала схвильована Олександра, перед внутрішнім поглядом якої миттю спливли картинки щойно баченого кошмару.

— Ми кримчаків вирішили поганяти...

— Ви?! Кримчаків?! — стрепенулася дівчина.

— Авжеж! Занадто вже розперезалися бузувіри прокляті, просто жах! Хіба не знаєш?..

— Кому і знати, як не їй, — зітхнула знахарка, але племінниця перебила її захопленим вигуком:

— Ой, слава Богу, заступники ви наші!!! А далі що?..

— Усе було добре, ми наздоганяли, бузувіри тікали так, що тільки вітер у вухах свистів.

— Ну то?..

— Отут-то наш панич вирвався далеко вперед і наскочив прямо на їхню засідку!

— Ой!!!

— Не бійся, дівко, він не з лякливих! От тільки доки ми на допомогу приспіли, собаки-кримчаки панича серйозно поранили, кольчугу двічі прострелили, проклятущі...

— Тож допоможіть, зробіть ласку, — додав той, що тримав коней з перев'язом за вуздечку. — Бо самі розумієте: коли панич кров'ю спливе, що ми його матінці скажемо?..

— А як давно його поранили? — діловито поцікавилася Марта.

— Давненько, — невиразно мовив юнак.

А один з його товаришів додав:

— Незабаром розвидниться, а на засідку кримчаків ми ввечері нарвалися. Ех, казав же я, що не можна князя залишати без догляду: ще занадто молодий і запальний!..

Досадуючи на допущену помилку, він у розпачі стягнув з голови сіру смушкову шапку, міцно стис її в кулаці й повторив:

— Ех-х-х, запальний!..

— Кепсько, — підібгала губи тіточка Марта. — Нумо, то чого стоїмо?.. Ворушіться хутчіш! Несіть панича в будинок, а там подивимося, чим йому допомогти можна.

Четверо слуг зняли перев'яз із коней, узялися за краї й понесли непритомного проводиря в кухню попівського будинку. Швидко оглянувши тут пораненого, цілителька поцікавилася:

— Сподіваюся, стріл ви не чіпали... чи все-таки намагалися витягнути? — У голосі Марти прозвучала підозра.

— Не чіпали, тіточко, навіть оперення не обламали.

— Хвала Богові, що не чіпали! Тому й живий ще ваш панич дотепер, інакше б давно вже кров'ю зійшов...

— Тіточко, а ти можеш його вилікувати? — із потаємною надією запитав один з козаків.

— Поки не знаю, — Марта зробилася замисленою й зосередженою. — Зроблю все, що необхідно, тоді й відповім.

— А нам що робити?

— Ви або назад скачіть, або на нічліг залишайтеся. За панича не турбуйтеся, він у потрібні руки потрапив. Не заважайте тільки. А хочете поговорити, то господаря почекайте. Гаврило не вдома, він пішов треби виконувати...

— Треби?!

— Це подвір'я — настоятеля церкви Святого Духа панотця Гавриша. Він ще звечора до помираючого відправився, тож сьогодні навряд чи додому повернеться...

Марта подумала, прикинула щось і додала:

— Так-так, не повернеться — адже заутреню служити вже зовсім незабаром! Отже, панотець Гавриїл, швидше за все, від помираючого прямо в церкву піде, а вже потім додому навідається, якщо ніяких інших справ попутно не виникне. Так що або чекайте, або поїжджайте.

— А можна біля панича залишитися? Може, наша допомога знадобиться?

— Допомога?..

Цілителька оглянула козаків недовірливим поглядом, потім зненацька кивнула на племінницю й рішуче заявила:

— Не заважайте краще, а допомогти мені й Сашунька зможе, вона краще за вас із цим упорається!

— Ой, звісно, впораюся! — вигукнула Олександра, дуже зрадівши такій честі, до того ж виявленій привселюдно.

Марта пильно оглянула козаків і запитала:

— А чи є серед вас поранені?

— Є, як не бути! Але ми потерпимо. Не звикати! Ви нам тільки хазяїна на ноги поставте, а інше не важливо.

— Ну, що ж... — І знахарка знову звернулася до племінниці: — Олександрунько, біжи до Кагирличихи й попроси сулійку перваку — він у баби найміцніший. Та хутко, хутко!

Двічі просити Олександру не довелося. Доки вона бігала до сусідки за перваком, Марта роздягнула юнака й уважно оглянула поранення. Панич при цьому стогнав, але не отямився.

«Що ж, може, воно й на краще...» — подумала знахарка.

Стріла, що поцілила в бік, пройшла навиліт і не зачепила життєво важливих органів, тому рана виявилася безпечною. Цілителька акуратно переломила й витягла стрілу, обмила рану густим трав'яним відваром, наклала пов'язку. До весілля загоїться...

Зате плече стривожило Марту не на жарт: стріла пробила кольчугу й увійшла глибоко в тіло, міцно засівши там. Марта взяла витягнуту стрілу й заходилась уважно вивчати наконечник. Він мав доволі хитромудру форму — борозенки, зазублини... Якщо помилитися, наслідки можуть бути найнебезпечнішими. Добре, що козаки стріли цієї не чіпали!..

Марта уважно обмацувала плече, панич слабко стогнав. Що ж, доведеться, мабуть, зробити надріз на спині й проштовхувати стрілу вперед, іншого виходу немає...

Лягнули двері, у сінях почулися квапливі дівочі кроки: Олександра повернулася з перваком. У чавунці, що стояв у печі, саме закипіла вода.

— От і добре, вчасно прибігла! Давай-но, Олександрунько, заходь скоріше, руки мий добряче, будеш допомагати, — зраділа цілителька.

— Звісно, тітонько! Я зараз.

Марта пішла у свою кімнату за рядом. А Сашунька несміливо зазирнула в кухню й задивилась на оголеного до пояса юнака, що лежав на величезному дубовому столі. Вона мимоволі замилувалася бездоганим тілом, юним і засмаглим. Пораненого біла дрібна пропасниця, численні крапельки поту сяяли маленькими перлинками на його грудях, руках, обличчі й на хвилястому темно-русявому волоссі, що недбало розсипалося по плечах.

Юнак на якийсь час отямився, розплющив великі світло-карі очі, невидючим поглядом ковзнув по кімнаті, потім зупинився на розгубленій Олександрі. Однак дівчині здалося, що він пильно розглядає її. У голові запаморочилося. «Що це зі мною коїться?» — виникла дивна думка. І слідом за нею якийсь внутрішній голос шепнув: «Дивись, він просто створений для тебе!.. Для тебе однієї».

Ілюзія тривала недовго, але дівчині здалося, ніби минула ціла вічність. Панич спробував піднятися, але наступної ж миті зі стогоном повалився назад на стіл. Коли тіточка повернулася, то побачила, що Олександра невідривно дивиться на юнака.

— Чого ти витріщаєшся, дурненька?! Він же хворий, пропасниця у нього, йому рухатися небезпечно...

Попівна навіть не ворухнулася.

— Агов, дівко, годі!!! Кажу тобі, отямся: час надто дорогий! Цей неборака й без того онде скільки промучився...

Знахарка із силою штовхнула племінницю, і та нарешті отямилася від забуття наяву.

— Роби, як я скажу. Руки не трусяться?

— Не трусяться, тіточко, не трусяться! — відгукнулася дівчина.

— Дивись же мені!..

— Дуже вже панича шкода, молодий же зовсім... — запричитала Сашунька.

— Не ховай його завчасно.

Марта хотіла сказати: «Ще на весіллі в нього погуляємо!» — та вчасно стрималася. Яке таке весілля, і з чого б це заможному паничеві запрошувати їх на своє свято?! Та й Олександра поводить дивно, немов заворожена... Вона дівчинка жвава, але побачивши хлопця, розгубилася.... Дивно все це, як не крути.

Три години цілителька і її племінниця боролися за життя панича. Одразу ж після перев'язки він заснув, тоді вкрай виснажена Марта попросила Олександрю покликати якогось слугу, щоб посидів з господарем, доки вона інших поранених козаків огляне. Дівчина стрепенулася й бадьоро мовила, мило зашарівшись:

— Навіщо ж когось кликати? Я й сама посиджу.

— Ну що ж, сиди, коли сили є, — відповіла Марта й чомусь зітхнула.

— Добре, тіточко!

Уже наблизившись до порога, цілителька озирнулася й додала:

— Тільки май на увазі, пити йому не можна у жодному разі! Перша стріла в черево поцілила, мало чого... Але губи змазувати відваром цілющим із чавунця можна.

— Звісно, тіточко!

— Жар у нього може початися, або рана відкриється, не дай Боже... Тоді одразу ж мене клич, зрозуміло?

— Неодмінно, тіточко!

Олександра провела біля хворого цілий день до вечора, потім усю ніч і весь наступний день. Час від часу змочувала йому губи, міняла компреси й пов'язки. У ці хвилини серце дівчини то скажено калатало, то завмирало. Вона нишком кидала на підопічного повні ніжності погляди.

Молодий організм юнака боровся за життя щосили, і попівна свято вірила, що панич незабаром почне одужувати. На третю добу жар почав спадати, хворий дихав рівно, без хрипів і схлипувань. Олександра заспокоїлася остаточно, усього лише на секундочку заплющила очі... й не помітила, як сон полонив її. Опам'яталася вже в сутінках від того, що пильний погляд юнака зупинився на ній.

— Ти хто? Що це зі мною? — поцікавився панич, ледь зустрівшись очима з добровільною доглядальницею.

— Ой, паничу, нарешті ви отямилесь! — скрикнула радісно дівчина. — Я Олександра, дочка тутешнього попа.

— Тутешнього?! — здивувався юнак. — Це якого ж, цікаво дізнатися?

— Дочка панотця Гавриїла, рогатинського настоятеля церкви Святого Духа.

— Як же я опинився в цьому вашому Рогатині?

— А слуги ваші привезли сюди вас, стікаючого кров'ю. Кримчаки... — вона не встигла договорити, тому що юнак перервав її:

— Кримчаки?! Ага, пригадую... здається...

— Ви непритомним були, то ми вас із тіточкою Мартою, можна сказати, з того світу витягли!

— Так уже і з того світу?.. — недовірливо мовив поранений і зробив спробу перевернутися зі спини на бік: очевидно, мав намір підвестися.

— Ой, паничу, заради Бога не ворушіться!!! — скрикнула Олександра. — Вам не можна ще вставати в жодному разі, а якщо на бочок лягти хочете, то я вас сама переверну!

Втім, хворий не слухав її попереджувальних зойків і продовжував безладні рухи. Та миттєвий гострий біль прошив тіло хороброго неслуха, і він знову знепритомнів.

— Тіточко!!! — зойкнула Олександра, підскочивши до дверей.

На щастя, Марта вже поспішала на заклик:

— Що сталося?! Чого волаєш, наче божевільна?..

— Ой, тіточко, ой, рідна!!! — заскиглила попівна. — Він отямився, одразу піднятися спробував, та знову знепритомнів!..

Дівчина ледве не плакала від досади й жалості до пораненого.

— А ти куди дивилася, дурепо?! — сплеснула руками знахарка.

— Я говорила, та він не послухався... і от!.. — Олександра схлипнула, вказуючи на юнака.

— Не говорити треба було, а притримати цього неслуха... Подивись–но, чи сухі пов'язки? А раптом перемінити потрібно...

— Начебто сухо все...

— Так начебто чи сухо?!

— Сухо, тіточко.

— Хвала Богові! Давай–но разом перевернемо його на бочок...

Зробивши це, жінки відступили назад. Схиливши голову набік, Марта мовила:

— Ну от, нехай поспить, йому корисно.

Ї відразу звернулася до племінниці:

— До речі, і ти б теж поспала, а за ним я тепер догляну.

— Ой, тіточко, не треба, я як сиділа тут, так іще посиджу... — спробувала заперечити Олександра, але цілителька владно прикрикнула:

— А ну хутко спати пішла!!! Думаєш, я не бачу, до чого ти стомилася? Не вистачало ще, аби ти заснула тут, а цей неслух знову підвестися спробував. Тоді таке може статися...

Довелось підкоритися. Тайкома позіхаючи в кулака, Олександра пішла до себе. Марта ж подумала: «Схоже, ці упертюхи варті одне одного! Обоє рябоє...» — але злякавшись очманілої думки, перехрестилася на образи й зайняла місце племінниці біля ліжка хворого.

Рогатин, 1516–1517 роки

Козаки йменували пораненого шанобливо, але коротко: «Наш панич».

Поки тіточка і племінниця лікували підопічного, розпитувати не було часу. Та коли нічого не відаючий господар будинку по завершенні поточних справ (а їх виявилось напрочуд багато!) нарешті повернувся до себе, відразу ж з'ясувалося, що доля закинула в Рогатин не просто панича, а одного з найшляхетніших, найродовитіших шляхтичів славетного герба Корибутів! Двадцятишестирічний Іван Михайлович зовсім нещодавно одержав титул князя Вишневецького, серед місцевої шляхти виділявся силою, хоробрістю, мав добру репутацію при королівському дворі.

Від усього почутого у бідолашного панотця Гавриша у голові здійснювся справжнісінький безлад, він не знав, радіти цій несподіванці чи журитися?! Тільки подумати, сам князь Вишневецький... Ах, яка честь!!!

Щоб докладно розібратися у події, панотець з раннього ранку замкнувся у себе в кімнаті й до пізнього вечора «радився» з пузатою сулією сливового спотикачу настільки завзято, що пропустив узагалі всі служби. Зате у підсумку дійшов досить філософічного висновку: усі ми, грішники, перебуваємо в руці Божій, усе, що робиться, — на краще, а отже, і цей шляхтич звалився на його не зовсім тверезу голову зовсім не дарма... Ой, не дарма!!!

Отож і вийшло, що залишок осені, всю зиму й навіть початок весни Іван Вишневецький провів у будинку п'яниці–попа Гаврила Лісовського. У період видужання за ним доглядала сама цілителька, яка справедливо розсудила, що улюблена племінниця виросла, а береженого, як кажуть...

Тіточка Марта відсилала дівчину з будинку під будь-яким приводом. Але як на лихо, Олександра виникала начебто з-під землі, саме коли тіточці необхідно було відлучитися. У ці миті племінниця займала місце біля ліжка хворого, чим була надзвичайно щаслива. Запаморочливі секунди скороминущих зустрічей пробігали, і на зміну чарівним відчуттям радості приходив тяжкий період очікування нового побачення. Так повторювалося щодня: на одну-єдину солодку мить ворота в країну дівочих мрій раптом відкривалися, ледь молодий князь проявляв щось схоже на тінь почуття у настільки короткий час...

Однак по мірі посилення холодів знахарка відчула, що занедужує. Почалося все зі звичайної застуди, закінчилося ж тим, що на руках у юної Олександри виявилися одразу ж двоє хворих з тією лише різницею, що князь явно одужував, тоді як тіточці ставало дедалі гірше. Втім, Іван був зовсім не проти, що за ним доглядає молоденьке дівча. Під час перев'язок він частенько посилав їй з-під прищулених повік загадкові погляди, що вселяли у її свідомість надію на майбутнє. У ці хвилини Олександра уявляла собі, як їх обох поглинають любов і пристрасть, описані у віршованих романах і романтичних віршах, яких вона, попри юний вік, уже прочитала безліч. Іноді попівна нишком спостерігала за парубком з вікна, і дівоче серце при цьому солодко завмирало.

Коли ж молоді люди залишалися разом, доглядальниця розважала хворого читанням уголос Святого письма, поетичних творів Гомера, сказань про небезпечні пригоди мандрівників і завойовників нових земель, про які в піднебесному світі тепер пам'ятали хіба що пергамент та папір, а також романтичних оповідань про кохання й ненависть, про зрадництво і відданість. У такі хвилини князь зовсім забував, що перед ним усього лише безвісна попівна з Рогатина. Вони разом сміялися, переживали, сперечалися, іноді їхні погляди збігалися, іноді ні.

Поступово якась магічна сила, донині невідома Олександрі, заповнювала весь її внутрішній світ павутинням дивних фантазій. Час для дівчини зупинився, уперше в житті доля щасливою рукою підхопила її й не відпускала. І Сашунька була безмірно щасливою.

Нарешті зміни, що відбувалися з дівчиною, були помічені не тільки нашорошеною тіточкою, але навіть вічно зайнятим батьком. Той у свою чергу зажадав, щоб Марта напоумила непутящу Олександру. Так би мовити, суто по-жіночому...

— Дивись мені, дівко, себе в суворості утримуй! — хрипіла Марта в студений грудневий вечір, коли злягла остаточно.

— Ой, що ви таке говорите, тіточко?! — попівна зашарілася так сильно, що яскраво-червоними зробилися не тільки обидві її щоки, але також шия, вуха й навіть чоло.

— Знаю, що кажу...

Знахарка захекалася, перевела подих і продовжила:

— Ти хто?! Дочка попа з Рогатина, от ти хто така! А він...

— Тіточко!..

— Помовч, коли старші говорять... Ти всього лише попівна, а він — князь, спадкоємець найшляхетнішого роду! Хіба ти йому рівня?! А не утримаєш поклику серця...

— Ой, тіточко, ви про що?..

— Помовч нарешті! Я хоч і розхворілася зовсім, але не осліпла, усе бачу: і як ти до князя тягнешся, і як він тобі посміхається... Отож, коли поклику серця не втримаєш і в подолі принесеш сама знаєш кого... Хто тебе тоді заміж візьме — ні дружину, ні вдовицю, з дитинчам чужим?! А ганьба на голову твого батька — із цим як бути?..

— Так, до речі: ганьба!.. Ганьба й осуд!!! — глибокодумно промимрив панотець Гавриїл, який немовби ненароком виявився поруч.

— Ой, що за пристрасті такі!!! — не втерпівши, grimнула Олександра й стрілою вилетіла з будинку на двір, щоб остудити розпашіле чоло.

І тільки залишившись наодинці з собою, вдивляючись у затягнуте низькими хмарами похмуре беззоряне небо, зрозуміла: як не сумно, однак тіточка Марта права у всьому! Відтоді як Іван Вишневецький з'явився тут, вона дивилася на молодого князя не просто як на героя, що взявся захистити простий люд від татарських набігів, але й як на свого особистого заступника. Недарма ж підносила вдячні молитви Пресвятій Богородиці за те, що вберегла її від гіркої долі, уготованої зниклій назавжди подружці Марисі, — а вберегти її тепер зможе не хто інший, як молодий князь, про здоров'я якого вона всіляко печеться. Але це тепер, а от одужає він — тоді сяде на свого баского коня й разом з вірними воїнами назавжди покине Рогатин...

І її покине!..

Чим частіше подібні образи виникали у свідомості юної попівни, тим більше вона журилася. Тепер обмиваючи цілющими відварами майже загоєні рани свого Іванка, торкаючись молодого м'язистого тіла князя, Олександра вже заздалегідь тужила. Та й як тут не журитися, якщо ненаглядний сокіл одужає й полетить від неї геть?! Тоді гаряча хвиля крові вдаряла у голову, тіло біла пропасниця, на душі ставало зовсім порожньо!..

Втім, догляд за пораненим вимагав постійної уваги, тому зробивши розпачливе зусилля, попівна опановувала себе й абияк довершувала процедури. Якось міняла князеві пов'язки, а він декламував напам'ять вірші про любов великого поета Франческо Петрарки до якоїсь Лаури:

*Коли вона, напівзакривши очі,
В єдиний подих з'єднує дихання
І заспіває, янгольські хорали
Додаючи до слів, Божественний мотив,
Я слухаю — і нових почуттів приплив
Бентежить так, що можна вмерти,
І я кажу собі: «Коли прощання
Настільки солодке з життям, то чому я живий?..»*

Вона слухала завмерши, кидала ніжні погляди на Іванка й відчувала, як у душі бує вогонь раніше незвіданого чистого почуття... Але водночас побоювання людського осуду підступними язиками пекельного полум'я обпалювало вуха й щоки!!!

Тим часом князь продовжував декламацію. Дівчина вже закінчила перев'язку, але не йшла, а зовсім сп'яніла від трепетного почуття, безпорадно тонула у вирі його світло-карих очей... І не помітила, як повіки її зненацька зробилися важкими, повільно опустилися, червоні губки самі собою відкрилися... Іванко нахилився над попівною й

ніжно поцілував. їхні серця закалатали часто, увесь навколишній світ закружляв, немовби обоє потрапили на гігантську карусель.

— А-а-ах!.. — пролунало здивовано десь за спиною. Миттю отямившись від солодкого забуття, Олександра озирнулася і з жахом побачила, що на порозі завмер не тільки її розгублений батько, але й згорблена тіточка Марта, що притулилася до дверей. «Ганьба, яка ганьба!..» — запекло стукало у вухах. Лець не збивши з ніг рідних, попівна вихором полетіла до своєї кімнатки, впала на коліна в покутті під іконами й розридалася.

Минув час, і Олександра почула тихий голос батька:

— Донечко, ходімо зі мною.

Священик дбайливо торкнув попівну за плече. Слабко розуміючи, що відбувається, дівчина слухняно попленталася за ним у кімнату тіточки Марти.

— Бідолашна моя, бідолашна дівчинка! — заговорила знахарка слабким голосом, лець побачивши племінницю. — Що я накоїла, дурепа стара, навіщо наговорила тобі всяких...

Але Олександра, здавалося, й без того усвідомила все. Тому одразу заприсягла й тіточці, й батькові, і собі самій, що викине з голови всі думки про молодого князя... і навіть самі натяки на такі думки!!!

Зприсягла — але!..

Але протрималася ця присяга рівно до наступного вечора, коли настав час міняти князеві пов'язку: тут попівну охопило настільки гарячкувате бажання не просто доторкнутися до жаданого тіла, але й тремтливо забитися в його обіймах, що сльози бризнули з дівочих очей!

І що їй, грішниці, втрачати?! Вона ж так кохає його!..

Олександра перебувала в повному розпачі до глибокої ночі. Тепер дівчина зраділа б і короткій розмові, і скороминущому дотику. Зібравши всі рештки мужності, рішуче підійшла до дверей. Весь будинок спав, але не Іванко — вона відчувала це!.. Босоніж, щоб не розбудити батька й тіточку, намагаючись обходити рипучі мостини, підійшла до кімнати хворого. Серце завмирало від страху, вона лець дихала.

Зупинившись перед заповітними дверима, хотіла постукати, але передумала: якщо Іванко почує її в настільки пізню годину, то нізащо не впустить!

Глибоко вдихнувши й відчуваючи, як палають від сорому щоки, попівна штовхнула двері. Ті прочинилися відразу без найменшого скрипу, і дівчина прослизнула всередину. Кімната тонула в мороці, непідвладному самотній свічці. Сашунька облизала пошерхлі від хвилювання губи: Іванко сидів на ліжку, на його голих грудях вигравали м'язи. Як зачарована, вона дивилася на милого.

Іванко ж не відриваючись стежив за вогником плачучої воском свічки. Раптом, немов відчувши чужу присутність, підняв голову й побачив попівну. Його очі широко розкрилися, а нещасна Сашунька скам'яніла від переляку. Іванко продовжував дивитися на неї, не рухаючись, хоча не помітити його збудження було неможливо.

— Ти навіщо прийшла? — запитав коротко.

Не тямлячи, що робить, Сашунька почала благати:

— Іванку, не проганяй мене! Давай хоча б поговоримо. Я не можу так жити.

Його погляд ковзнув по дівочих грудях і стегнах. Вона настільки близька й жадана, але разом з тим так недоступна!.. Її рідні проти...

— Ні, я так не можу, я ж не залізний! — у розпачі скрикнув він і затремтів.

Олександра злякалася, але не відступила.

— Будь ласка...

— Ні!

Дівчина заридала. Вона боялася, що князь її все одно прожене. І навіть слабо розуміла, що найкращий вихід — їй самій негайно же піти звідси. Однак ноги вже понесли її вперед, до коханого! Забувши про все на світі, попівна кинулася до нього, пригорнулася до могутніх грудей:

— Іванку, чому ти це робиш?! Чому?!

Від нього йшов просто пекельний жар, для Олександри це було нове, невідоме раніше відчуття: хотілося, щоб милий міцніше обійняв її, щоб взяв її обличчя у свої широкі долоні, щоб їхні губи знову злилися в поцілунку, як тоді...

Руки Іванка стисли дівочі плечі, Сашунька побачила дику люту пристрасть у його божевільних очах і злякалася: зараз він зробить із нею щось страшне, непоправне — те саме, чим лякала тіточка Марта!!! Закохані пильно дивилися одне на одного й переривчасто дихали, не рухаючись.

— Ні, так не можна! Не по-людськи це! — закричав Іванко, але відразу ж пригорнув попівну до свого гарячого тіла. Руки князя ковзали по її спині вгору й донизу, Сашунька притискала до коханого щосили. Іванко завмер, не розтискаючи обіймів, тоді вона оповила руками його шию, припала до його вуст, почала цілувати як божевільна, намагаючись у такий спосіб виявити все своє кохання...

Але милий раптом відсторонився, різко скочив, при цьому Сашунька ледь не впала. Князь підхопив її, акуратно посадив на ліжко й широким кроком вийшов з кімнати. Попівна встигла помітити, що його обличчя сплотніло від жагучої боротьби із самим собою.

За якийсь час Іванко повернувся в супроводі батька Гаврила й тіточки Марти. Сашунька скам'яніла, оскільки ніяк не очікувала, що коханий отак зненацька виставить перед рідними її ганьбу! Однак, швидко отямившись, приречено промимрила:

— Батечку і тітонько, я негідна грішниця, ані краплі не варта вас... та попри все, я кохаю Іванка й буду кохати все життя!!! Якщо можете, не засуджуйте мене за це. Я не хочу жити без коханого, тому... жити в миру...

— Стій! Зупинись! Дай-но нарешті мені слово мовити! — перервав попівну князь і заговорив тихим, але твердим голосом. Сказав, що відтепер самим своїм життям завдячує і цілительці Марті, й милій Сашуньці. Що не давав родині поважного священнослужителя Гавриїла Лісовського ніякого приводу вважати себе негідником, який заради розваги паплюжить дівочі долі. Що кохає Олександрю настільки ж міцно, як і вона його. Що покохав, ледь побачив, і що одне лиш нездужання через нанесені татарами поранення завадило йому освідчитись. І тому...

Тут Іван похитнувся, попівна миттю кинулась до нього, але не втримала... Наступної ж миті обоє впали на коліна посеред кімнати, і князь звернувся до батька коханої:

— Благослови нас, панотче! Благослови мене й дочку свою! Вибач, що не засилаю до тебе старостів за нашими стародавніми звичаями — не склалося, як бачиш... Зате особисто я, князь Іван Михайлович Вишневецький, прошу в тебе руки й серця твоєї дочки: нехай стане моєю законною дружиною перед Богом і людьми!..

Як же міг священник відповісти відмовою на цю щирість?!

* * *

Отак молодий князь Іван Михайлович і освідчився дочці рогатинського попа Олександрі–Анастасії, а незабаром і обвінчався з нею в місцевій церкві. Цього разу запис у церковній книзі було зроблено негайно. Весілля вийшло скромним, у тихому сімейному колі. Але це нічого, що весілля непоказне — аби тільки коханий не припиняв любити щасливу дружиноньку до самої смерті!..

Ледь одужавши, по розкислій від дрібних весняних дощиків дорозі Вишневецький умчав у супроводі слуг навздогін своєму загону, який вже виступив без проводиря у черговий похід проти татар.

А через якийсь час його молода дружина відчула, що вагітна...

Що ж чекає на них усіх попереду?

Глава 3

КИНДЖАЛ

*Рогатин,
1517 рік*

Після середини травня не випало ані краплі дощу. Змучені посухою осики, осоки, ясени потихеньку скидали листя — не яскраво–червоне або золотаво–жовте, а висохле мертвотно–брунатне. Поникли випалені безжалісним сонцем поля. Тільки кущі барбарису й горобини залишалися зеленими, лише подекуди в їхньому смарагдовому листі майоріли жовті та червоні плями. Здавалося, мине ще два–три місяці, і все навколо вимре... Дивлячись на все це, старожили кивали сивими головами й перешіптувалися між собою про необхідність улаштувати хресний хід, щоб вимолити в Господа Всемогутнього прощення за вчинені гріхи, а разом з тим — дощу, дощику... ну, хоч короткочасних гроз!..

Нарешті Бог зглянувся й послав довгоочікувану зливу, напоївши спрагли лани й ліси. Потім знову запав спекотний тиждень. Далі боязкий ранковий дощик перемінювався жахливою спекою, а вже після Івана Купала почалася суцільна негода: з раннього ранку до пізньої ночі дощ лив стіною аж до кінця липня! Врожай гнив на корені.

Нарешті депутація старожилів прийшла до панотця Гавриша з настійним проханням улаштувати хресний хід уже за припинення нестерпного потопу. Ледь священник погодився, ледь домовилися про все — визирнуло сонечко, світ знову змінився, лани підсохли...

Що б усе це означало?

Ненадовго заїхавши до молодої дружини, наприкінці травня Іван Вишневецький, який вже остаточно одужав від торішнього поранення, виїхав на далекі межі своїх володінь, щоб особисто перевірити застави, призначені для попередження про хижі наміри грабіжників–татар. І от уже два місяці від князя не було жодної звістки.

За час відсутності чоловіка Олександра з худенького жвавого дівчиська із хлоп'ячою фігуркою остаточно перетворилася на сформовану жінку. Стегна набули округлості, груди налилися, худеньке біле личко з величезними зеленими очима погладшало, гостре підборіддя майже зовсім зникло, невиразні тонкі губки тепер зробилися опуклими, соковитими і звабливими, немовби жменя свіжої малини. Молочно–біла шкіра ще більше пополотніла, зате стала гладенькою й оксамитовою. Одне в зовнішності Олександри лишалося незмінним: хай як ретельно не заплітала вона товсту «заміжню» косу, але з–під квітчастої хустки як і раніше виривалися непокірливі прядки рудого волосся, що вигравали на сонці найчистішим золотом.

Сам лише вигляд попівни збуджував чоловіків і викликав у них потаємні бажання, однак при зустрічі з Олександром вони смиренно опускали очі додолу й поспішали якнайшвидше забратися геть. І не дарма: попри довгу відлучку князя Вишневецького, ніхто із простолюдинів не бажав нажити собі неприємностей з його молодою дружиною...

Вона відчувала усі ці зміни й не розуміла, радіти їй чи тужити? Колись тонка талія втрачала форму, округле черевце зростало із кожним днем... До батька зі своїми страхами та непевністю не підійдеш — втім, у настоятеля церкви Святого Духа вистачало турбот, тому Гаврило зазиравав додому як завжди нечасто. Інша річ — тіточка Марта, яка щотижня перешивала племінниці сукні, що залишилися їй від матері. Отож Олександра й чіплялася до цілительки з усілякими «незручними» запитаннями.

— Там у тебе, напевно, бичок оселився! — жартувала знахарка, оглядаючи схвильовану вагітну.

— Бичок?! Який такий бичок?!

— Звичайний бичок, чорненький бочок, круті ріжки, жваві ратички, — підбурювала її цілителька.

— Ой, тіточко, що ви таке говорите?! А як же дитинча?..

— До чого ж ти ще дурненька, дівчинко моя! — ласкаво обіймаючи племінницю, сміялася тоді Марта. — Вже й заміжня, а в казки дотепер віриш... Не хвилюйся, любя, козак у тебе народиться!

— Ви впевнені, тіточко?..

— Авжеж, козак! Тільки хлопчики отак ростуть, дівчатка ж бо звичайно тишком–нишком у череві материнському переховуються...

Думка про майбутнього сина розтікалася у свідомості Олександри подібно до меду, викликаючи надзвичайно приємні, досі невідомі почуття. Разом з тим у душі майбутньої матері оселився панічний страх незахищеності. Вона постійно боялася, що під час відсутності чоловіка не вбереже дитяtko, не впорається з новими обов'язками, не захистить майбутнє немовля. Щовечора роздягалася й пильно розглядала черево, що повсякчасно збільшувалося, трохи заспокоювалася... але потім її знов охоплювало

хвилювання за обожнюваного Іванка, який дотепер не давав про себе знати!.. А може, він знову поранений?! Може, взагалі потрапив у полон до клятих бусурманів і не може повідомити своїй ластівці про себе?! А що буде з нею, якщо Іванко не повернеться?..

Тоді Олександра безладно метушилася, бігала будинком, кидалася до вікна, потім падала в покутті на підлогу й біла десятки земних поклонів. Уночі підхоплювалася з ліжка, бігла на подвір'я, там прислухалася до кожного звуку, потім тихенько прокрадалася висохлими городами ближче до лісу, зупинялася на самому краєчку заповітної стежинки, по якій такою ж темною травневою ніччю поїхав коханий з невеличким загоном вірних людей. Вдихала ще не остигле після розпеченого дня повітря, намагаючись вловити в ньому дим багаття й пахощі трішки пригорілої саламати. Вдивлялася в байдужо-холодне обличчя місяця, що прикрашав безхмарне нічне небо, і благала зірки вказати Іванку шлях до неї — до палко коханої дружиноньки!..

Маля починало нетерпляче бити ніжкою, відволікаючи Олександрю від сумних думок. Вона ніжно голубила черевце, зітхала:

— Потерпи, синочку, от повернеться татонько й зрадіє за нас із тобою...

На тім розверталася і йшла назад, сумно похнюпившись. Майбутній козак продовжував бешкетувати, бити ніжками немовби тому, що занепокоєння матері передалося йому, і всією своєю поведінкою демонстрував войовничу вдачу.

— Не бійся, синку, я й без батька захищу тебе від ненависного ворога! — обіцяла Олександра, ласкаво гладила себе по черевцю, бігла додому, з розбігу стрибала на величезну м'яку перину й намагалася якнайшвидше заснути. У такі хвилини попівна відчувала, що з її коханим Іванком нічого поганого не сталося, що він живий-здоровий і от зараз, у цю саму мить всією душею рветься до неї й до їхнього майбутнього синочка...

В одну з таких божевільних від розлуки ночей вона дійсно почула цокотіння кінських копит і вибігла зустріти коханого... але, на щастя, вчасно помітила, що коні під вершниками були напрочуд низькорослими, а сам загін не скакав, а немовби підкрадався до околиці! Тоді Олександра стрілою полетіла на головний майдан Рогатина до набатного дзвона, а добігши — заходилася щосили смикати мотузку. За кілька секунд околицю збудив тривожний гул небезпеки, попівна ж і далі смикала мотузку... як раптом відчула, що задихається: то кримчак накинув їй на шию аркан і смикнув жертву до себе...

Жінка спробувала крикнути, але з горла вирвався лише здавлений хрип. Татарин смикнув удавку сильніше, вона не втрималась на ногах, упала в дорожню куряву, мучитель радо скрикнув і кинувся до жертви... І тут Олександра відчула під лівою рукою камінь! Схопивши його, з останніх сил кинула кудись у бік бусурманина, особливо не цілячись...

І знепритомніла.

* * *

— Марто, що з нею?! Вона житиме?! — волав зневірений Іван Вишневецький.

— Ти, княже, не скигли, немов обікрадена базарна баба! Племінниця моя, мабуть, ще міцнішою від тебе буде, вона он козака виношує, первістка вашого...

— Марто, не бреши!!! Відповідай всю правду, коли тебе князь запитує!..

— Та буде жити, буде! З чого б їй не жити, коли в неї тільки подряпини й синці на тілі, а більше ніякого збитку?

— А чому ж вона все мовчить та мовчить, до тям не приходять?!

— Від переляку це, княже. Але нічого страшного, то минеться.

— А кров?! Марто, оглянь її уважно!..

— Не її це кров, а того клятого бусурманина, якому вона голову каменюкою розкріла.

— Марто, ти разом з її батьком!.. Ви обоє мені за все відповісте!!! Що моя дружина на майдані в таку пізню годину робила?! Чому її не охороняли, чом за нею не встежили?!

— Не репетуй, Іванку, а краще відповідай: ти ріку утримати зможеш?

— Ріку?! Яку таку ріку?..

— Та на будь-якій річці, скільки греблі не гати, однаково вода рано чи пізно перешкоди розміє і прорветься! Отак і дружину твою нічим не утримаєш: це не жінка — це ж водограй, от хто вона така! Ти їй замок на двері — вона у віконце стрибне, зустрічати тебе кинеться.

— Невже?..

— Ото ж бо й воно! Ти власну дружину ще не знаєш, як годиться.

— Так коли ж мені було пізнавати її, якщо я одразу.. — мимоволі почав виправдуватися князь, забувши про те, що розмовляє, загалом-то, з незнатною простолюдинкою.

— От-от, одразу! Саме так! — знахарка невдоволено підібгала губи. — Розкажи-но краще, де тебе два місяці носило, чому звісток про себе не подавав?

— А ти подивись, що довкола коїться! То посуха, то зливи...

— Та бачу, бачу! Всі бачать! Як не бачити, коли...

— Ото ж бо! Тому клятві кримчаки аж надто далеко відступили: моїм хоробрим козакам мало не до самого Перекопу довелося дійти, щоб їх наздогнати. А там таке сталося, такого ми надивилися!.. — виправдувався далі князь, але в цю мить Олександра зненацька розплющила очі й ледь чутно прошепотіла:

— Іванку, соколе мій ясний, чи це ти?..

— Я це, я!!! — зрадів князь і обійняв молоду дружину за плечі.

— Обережніше, ведмедю!.. — пробуркотіла Марта, злякавшись, щоб у припливі ніжності Вишневецький не зробив чогось недоброго її улюбленій племінниці.

Але князь лише нетерпляче відмахнувся, Олександра ж продовжувала шепотіти:

— Як же ми тебе чекали... і я, і синочок наш!..

— А раптом дочку мені народиш?..

— Козак у неї буде, козак! — буркнула знахарка.

Не звернувши на цю репліку уваги, Вишневецький запитав заклопотано:

— Як ти на площі опинилася, коли бусурмани напали?

— Тебе зустрічати побігла, соколе мій коханий, та вчасно помітила, що коні не наші якісь, от у дзвін і вдарила!

— Це татарські спостерігачі були, сонечко моє. Пощастило тобі, що не весь загін, а тільки троє прийшли до Рогатина рознюхати, що тут і як. Ми їхнє головне військо

мало не до самого Криму відігнали, але якийсь мурза, мабуть, відокремився. Оце й були його розвідники.

— Отож я і зрозуміла одразу, що татари це...

— Спритно ж ти розправилася із клятим кримчаком, що тебе заарканив!

— Це я дитинча наше захищала!

— Дитинча!..

Геть розімлілий від щастя князь опустил голову на її величезне черево й одразу відчув удар малюсінької ніжки.

— Ай, це хто так хоробро б'ється?! — посміхнувся він, відсахнувшись.

— Це синок наш! Такий же мужній, сильний, відважний і неслухняний, усе воює та воює...

— Ой, ластівочко моя, хотів я до матері нарешті з'їздити, та дивлюся, що нікуди від тебе не поїду! За тобою наглядати потрібно, та й кримчаки щось зачастили у гості. Якщо спостерігачі вештаються — отже, до війни недалеко. Тебе в нинішньому стані везти у Вишнівець негоже — що ж, доведеться почекати, коли народиш.

Марта, спостерігаючи за молодим подружжям, зітхнула, махнула рукою й вийшла геть. Тоді Вишневецький легенько підхопив свою Олександруньку на руки, заходився носити по кімнаті й ласкаво шепотіти їй на вушко:

— Як же погарнішала ти, любя! Та таку красуню сам король за дружину взяти захоче! А тому залишусь я краще з дружинонькою коханою, отак!..

Наступного ранку Олександра прокинулася радісною й щасливою. Іванко хropів поруч. Намагаючись не розбудити чоловіка, вона потихеньку перелізла через нього й попрямувала до двох величезних, окутих залізом скринь, що від учора з'явилися в кімнаті. Але князь спритно схопив її за поділ сорочки:

— Куди націлилася, утікачко?

— Та от хочу забрати твою гостру шабельку, що лежить на отій скрині! — намагаючись вирватися з міцних обіймів чоловіка, Олександра вказала на зброю.

— Навіщо тобі шабля моя? Ще поранишся... Вистачить з тебе й того, що у скринях лежить!

— А що там?..

— Подарунки для моєї обожнюваної дружиноньки, із самого Перекопу привезені.

— Ой, хочу, хочу!..

— Але подарунки призначені тільки для покірної дружини, а не для неслухнянки, що по ночах з будинку втікає! — хитро зіщулив очі князь.

— Не хочу ніяких подарунків, окрім шабельки гострої! Вона мені потрібна, щоб під час твоєї відсутності від ворогів захиститися, себе й дитинча наше оборонити. Якби у мене минулої ночі шабля козацька була — хіба ж міг би мерзенний кримчак арканом мене упіймати, немов козу яку-небудь?!

— Козу арканом ніхто ловити не стане, — ліниво заперечив князь.

— А я б його шабелькою, шабелькою!.. — тупочучи ніжною, щебетала вона уперто.

— Та до чого тобі шабля, коли ти йому й звичайнісіньким каменем голову розкroїла?!

— А з шабелькою краще, спокійніше!..

— Та я ж тепер поруч! Подивись—но тільки, які подаруночки для тебе привіз: і шовк, і оксамит, і найтонша парча, і нитки перлів, і корали, і намиста яхонтові... Чобітки з тонкої шкіри!.. А на туфельки помилуйся — отакі тільки королівни носять!!! І все для тебе, моя ластівко.

Князь притягнув дружиноньку до себе й поцілував у солодкі вуста, проте Олександра різко відсторонилася й продовжувала гнути свою лінію:

— Дякую за подаруночки, та що ж вдієш, якщо ти знов у похід зазбираєшся?! Хто оборонить мене краще від мене самої, га?!

— Любонько, але ж!..

— То якщо не шаблю, то хоч щось для захисту мені подаруй!!! Якщо кохаєш — не відмовиш.

Загалом, що називається, наскочила коса на камінь. Олександра тупотіла ногами, присідала і підстрибувала, пхінькала — загалом, задіяла весь арсенал жіночих капризів, аби тільки витребувати у чоловіка хоч якусь зброю! Вишневецький справедливо заперечував, що не жіноча то справа — шаблею махати, списом колоти, сулиці¹ кидати, з лука стріляти...

Коли ситуація зробилася нестерпною, звернулися до домочадців. Почувши примхливу вимогу дочки, панотець Гавриїл крєкнув, почухав потилицю й, пославшись на необхідність справити якусь чергову потребу на іншому кінці Рогатина, поспішно втік. Тіточка Марта обурилася від душі, заходилася перераховувати, які нещастя можуть звалитися на голову вагітної жінки й іще не породженої дитинки, якщо дозволити вагітній торкатися зброї.

Але не допомогло навіть авторитетне слово знахарки!.. Що поробиш з юною дурепою?! Нарешті Вишневецький втомився чинити спротив. Підійшовши до ближчої скрині, відкрив, довго порпався в речах і нарешті витяг звідти жіночу черкеську сукню з невеликим кинджалом на паску. Сукня була не найкрасивішою з привезених, та й вагітній Олександрі вона була безнадійно малою. Зате від самого лише виду кинджала молода жінка прийшла у невимовний захват! Зручне срібне руків'я, прикрашене дорогоцінними камінчиками, невеличкий булатний клинок чудової дамаської сталі з витіюватим загадковим візерунком, прекрасні піхви, інкрустовані слоною кісткою, перлами і яхонтами...

Не кинджал, а сама досконалість!

— Це саме те, що тобі потрібно, — мовив князь. — Кинджал легкий, його завжди можна сховати в рукаві. А у вмілих руках він навіть небезпечніший від найкращого меча або шаблі!

— Ой, дякую! Дякую, дякую!!! — завищавши від захвату, Олександра кинулася на шию чоловікові. Зітхнувши якимсь своїм думкам, тіточка Марта вийшла геть із кімнати, залишивши подружжя наодинці.

— Навчиш мене користуватися моїм малесеньким кинджальчиком?!

— Зрозуміло, навчу! Будеш володіти ним, як володію я, як учив мене батько. Гарзд?

---

¹ Дротики (давньоруськ.). (Тут і далі — прим. авт.)

— Гаразд, гаразд! Давай–но його сюди, — простягнула руку Олександра, розглядаючи дамаський клинок, як заворожена.

— Стривай, не так швидко.

Князь завбачливо відвів руку з кинджалом убік, потім повернувся до скрині, витягнув звідти найтоншу шовкову хустинку, підкинув у повітря й виставив уперед клинок. За секунду на підлогу впало дві половинки хустки.

— Обережніше з ним. Бачиш, який гострий?

— Він мій, він мій! Давай сюди!!! — скрикнула нетерпляче Олександра.

— Віддам, віддам, не хвилюйся: князівське слово твердіше від кричі, з якої викувано цей кинджал! Але віддам лише, коли навчу, як поводитися з ним, не раніше... Ти не знаєш всієї сили кинджала! Небезпечна це штука, ох і небезпечна!..

— А якщо в бою кинджал і шабля зійдуться, хто з них переможе?! — не вгамовувалася попівна.

— Якщо в бою, то шабля, хоча...

— Хоча що?

— Врахуй, ластівко моя, що кинджал — зброя таємна, тому... дивлячись який бій буде! Кинджал метнеш — ворога враз уб'єш. От якщо тільки відбити кинджал у кидку, тоді...

— А можна відбити?

— Можна й не встигнути відбити. Тоді, якщо кинджал умілою рукою кинутий, — тоді від нього вірна смерть!

— Ну, саме отака зброя мені й потрібна!

— Зрозуміло, моя ластівко, зрозуміло.

Ні батько Гаврило, ані тіточка Марта не зраділи рішенню Вишневецького навчити дружину володіти зброєю, але суперечити не наслідилися. Через два місяці заповітний кинджальчик остаточно перейшов у повну власність попівни, від чого вона впала у бурхливий захват, а інші домочадці — у мовчазне невдоволення...

* * *

У жовтні погода вкотре за той рік зіпсувалася. Спочатку в повітрі кружляли самотні сніжинки, потім північний вітер пригнав довгі череди пухких бруднувато–сірих хмар — і почався нескінченний снігопад. Вітер здіймав сніг, що випав напередодні, й пожухле опале листя, стрімко кружляв над землею й розкидав пригорщами на всі боки. Вранішній іній, тоненький та іскристий, вкривав оголені гілки дерев, кущів, стіни похмурих будинків.

На початку жовтня Сашунька народила здорового величенького хлопчика з рудим чубчиком і неодмінною родимкою на правому плечу. Родимка була дивної форми й найбільше нагадувала... тонку вигнуту шаблю!

Знахарка Марта, що приймала пологи, оглянула немовля й лишилася задоволеною:

— Козаком буде, як я й казала! А родимка яка, родимка наша родова — а?! Ото великий воїн буде, ой великий! Рідній землі на славу, ворогам лютим на загибель. Пишайся синочком таким, Олександрунько!

Щаслива, хоча й виснажена пологами попівна розпливлася в радісній посмішці.

Немовля охрестили в церкві Святого Духа 8 листопада 1517 року й нарекли на честь святого заступника цього дня — Дмитром. Негайно ж слідом за цією радісною подією до Івана Вишневецького примчав на змиленому огирі гонець із родового замку й привіз листа від матері — княгині Тетяни: вона повідомляла, що серйозно занедужала й хоче якнайшвидше побачитися з сином.

Князеві було совісно, що за весь час після отриманого поранення він не написав їй ані слова й навіть не сповістив про всі події останнього року. Стосунки між матір'ю й Іваном були доволі натягнутими: стара княгиня не надто любила старшого сина, він же намагався не турбувати матір зайвий раз, щоб ненароком не викликати в неї осуду якихось своїх вчинків. Саме тому навіть не повідомив їй про своє несподіване одруження.

Водночас народження його первістка — спадкоємця слави князівського роду Вишневецьких — могло змінити ситуацію на краще. Іван сподівався, що якщо не йому особисто, то хоча б онукові новоявлена бабуся зрадіє, тоді він без особливих проблем перевезе свою родину з Рогатина в родове гніздо... Втім, недобре внутрішнє передчуття змушувало його відкладати цю непросту справу на потім.

І от несподівана звістка про хворобу матері сплутала всі плани! Іван зрозумів, що цього разу доведеться їхати одному, а дружину й сина як і раніше залишити в Рогатині. Мабуть, аж до наступної весни... Хлоп'я поки ще дуже мале, Олександрі необхідно відновити сили після пологів. Зима вже близько, на дорогах неспокійно — татарва швендяє... Краще почекати хоча б до весни! А поки що з'їздити додому самому, провідати матір, підготувати її до прибуття молодої невістки й онука...

Мабуть, найкраще вчинити саме так!

Збираючи чоловіка в дорогу, Олександра нишком плакала, потім заходилася благати:

— От знову ти їдеш, а ми тут самі без тебе залишаємося! Давай вже тут перезимуй, тоді всі разом і поїдемо...

— І радий би, ластівко моя, та не можу, ніяк не можу: матінка пише, що дуже їй зле, слізно благає приїхати! Нудьгує без мене, сама розумієш. Важко їй самій після того, як батько мій чотири роки тому помер. Хто ж окрім сина її підтримає?

— А ми як же, Іванку мій миленький?!

— У тебе й батько, і тіточка є! Та я можу й пару дружинників своїх тут залишити, щоб тебе охороняли... Не сама тут будеш.

— Без тебе я однаково що сама-самісінька.

— Я зараз поїду, провідаю матір і негайно повернуся, а навесні неодмінно разом у Вишнівець відправимося!

— Так це аж навесні... Іванку!..

Однак незважаючи на всі застереження, Вишневецький залишався непохитним. Відчувши всю його рішучість, молода дружина нарешті здалася:

— Добре, хай буде по-твоєму: їдь до своєї матінки, але тільки вертайся скоріше. Відчуваю я лихо, Іванку, лихо якесь кружляє над нами.

— Облиш! Нічого не трапиться...

— Пам'ятай, що швидше треба повернутися, соколе мій ясний! А ми на тебе чекатимемо — і я, і синочок твій.

— Неодмінно, моя ластівко! От відвідаю матінку, втішу її у хворобі й одразу ж, швиденько повернусь до тебе й до синочка нашого, — пообіцяв Іван.

Отак і вирішили. Хоча Олександра все ж таки ще поплакала, але вже більше для годиться.

— А раптом ти поїдеш, і ми більше не побачимось?.. — прошепотіла попівна.

Але князь не чув останніх слів коханої, тому що вже скочив на жвавого коня й на чолі невеличкого загону відданих слуг поскакав до матінки у Вишнівець.

* * *

Не відав щасливий чоловік, що зла доля розлучає їх назавжди!

Про це знало лише серце молодії дружини.

Знало — і мовою серцевого болу кричало, як могло: не кидай мене тут саму, забери із собою, збережи й захисти!!!

Шкода, що грубе чоловіче вухо дуже часто не чує благання й не розуміє мови чуйного жіночого серця: так було і цього разу..

Наслідки виявилися фатальними для всіх.

Що ж сталося з ними такого, чого не очікував і сам князь?..

Глава 4

ПІДЛІСТЬ

*Вишнівець,
грудень 1517 року*

Прибувши додому, Іван Вишневецький одразу ж кинувся в покої матері... й зупинився як укопаний на порозі світлиці: стара княгиня Тетяна Вишневецька (у дівочтві — Полубенська), жива і здорова, сиділа за широким столом, що ломився від страв, і трапезувала зі старим приятелем свого покійного чоловіка — із Семеном Олізаром.

— Матінко?!

Жоден м'яз не смикнувся на обличчі старої княгині, ніщо не змінилося в її величній поставі. Вона не кинулася назустріч синові, залишилася сидіти на своєму місці у звичній для себе гордовито-монументальній позі. Хіба що ледь помітно повернула голову у бік новоприбулого і доволі сухо, через губу процідила, звертаючись чи то до нього, чи то до співтрапезника:

— А от і синок мій нарешті з'явився, не запилвся.

— Так взимку ж можна і не запититися! — у тон їй мугикнув Олізар.

— Матінко... то ви хворі чи здорові?! — Іван відмовлявся вірити власним очам. Що це означає?! Адже мати писала, що занедужала, що їй зовсім зле, і тому їм потрібно негайно побачитися...

— Хвала Богові, синку, твоїми молитвами жива-здорова, як бачиш! — продовжувала єхидствувати стара княгиня.

— Моїми молитвами?! — здивувався Іван.

— Ну так, природно! А що, хіба ж ти не молив Господа про здоров'я твоєї старої німечної матері, перед світлими очима якої ти, невдячний син, не з'являвся он уже скільки часу?!

Вона кинула на ошелешеного Івана підозрілий погляд.

— Молився, ясна річ, але!..

— Тоді чому ти дивуєшся, синку?..

Вражений віроломством матері, молодий князь затремтів від обурення. Це ж треба настільки безбожно брехати... і почуватися при цьому настільки безтурботно!!! Побачивши таку його реакцію, стара княгиня мовила діловито:

— Ти, синку, присядь поруч зі старою матінкою, відпочинь з дороги, поїж-попий досхочу. Як бачиш, до нас Семен Олізар у гості навідався. Та не просто так, а в досить важливій невідкладній справі, про яку клопоче й переді мною, і перед твоєю княжою милістю...

Кинувши на мовчазного гостя не надто люб'язний погляд з-під насуплених брів, Вишневецький опустився на лаву поруч із матір'ю й мовив сумовито:

— Ну, в чому там справа?

— Ми тут порадилися з гостем нашим... — обережно почала стара княгиня, однак зненацька зам'ялася й після крихітної, ледь помітної паузи заходилася нерозбірливо мимрити: — Загалом-то, синку, справа ця давно вже обдумана... Не знаю тільки, чи пам'ятаєш ти... Це ж батько твій, нині покійний... А ти тоді малим був надто, щоб...

— Щоби що?!

Вишневецький надто добре знав свою матір, тому зрозумів: недарма вона змінила тон, ох недарма! Напевно замислила щось негарне.

І тут не витерпів Олізар:

— Та проста справа — простіше нікуди! Непогано би об'єднати й наше майно, і нашу могутність, і наші володіння — от і вся справа!..

— Як, тобто, об'єднати?..

— Та отак: ти, Іване Михайловичу, — купець, а в мене товар для тебе є!

— Що-о-о?!

Від несподіванки Вишневецький підхопився, та настільки різко, що ледь не перекинув лаву. Княгиня при цьому мало не гримнулася на підлогу й усиділа тільки тому, що вчепилася у стільницю.

— А що чуєш, Іване Михайловичу! Все, як між добрими людьми заведено, за старою угодою батьківською.

— За якою такою угодою?!

— Була угода, була, сам знаєш, — кивнула стара княгиня.

— Та справа ж ця давно вже порохом пішла!..

— Синку, ти ж прекрасно розумієш!..

— Не розумію.

— Батько твій покійний, царство йому небесне, не тільки не заперечував би, але навіть дуже порадив би такому союзу.

Вишневецький заскрипів зубами від злості. Та що ж це діється?! Він залишив родину, поспішив до матері, нажаханий думкою про її передсмертне становище... а матуся тут, виявляється, живісінька-здоровісінька!!! Та ще й до того ж займається улюбленою своєю справою — плете інтриги, намагається командувати дорослим сином...

— Угода хоч і стара, але дорожча від будь-яких грошей. Такі справи, Іване Михайловичу, — розважливо мовив Олізар.

— Ні вже, не вийде!.. Нічого у вас не вийде. Не бажаю недоїдків із Сангушчиного столу, — прошипів крізь стиснуті зуби молодий князь, кинувши на гостя недобрый погляд, потім додав, звертаючись до матері: — Дякую вам, матусю, смачно пригощаєте!

І широким кроком попрямував до виходу. Княгиня залишилася за столом, гість кинувся слідом за розгніваним Іваном.

Олізар колись давним-давно заприятелював з покійним князем Михайлом, незважаючи на те, що був, по-перше, далеко не настільки знатним, а по-друге — на десять років старшим. Втім, емоційний, сміливий до безрозсудства Михайло і практичний, розважливий Семен прекрасно доповнювали один одного. їхня невеличка зведена дружина, що складалася з вірних козаків, користувалася повагою всієї околиці. У діях проти татарських навал добре продумана Семеном тактика засідок і раптових ударів підкріплювалася відмінно поставленою у Михайла розвідкою.

Час минав, і шляхи друзів почали потихеньку розходитися. Спочатку Михайло одружився й зайнявся облаштуванням маєтку. Ні, бойові товариші зв'язку не втрачали, але все-таки обмін посланнями й рідкі візити в гості — це вже не те...

Але потім і Семен улаштував своє життя, причому досить вдало: ще б пак, за дружину йому дісталася іменита й родовита княгиня з роду Острозьких — родичка самого князя Костянтина Острозького!!! Здавалося б, разом із цим шлюбом Олізар нарешті одержав від життя всі можливі блага: і величезний посаг, і становище у суспільстві... Чого ж ще бажати?!

Діти в них народилися майже одночасно: у Михайла — син Іван, у Семена — дочка Настуся. Щасливі батьки вирішили неодмінно оженити їх, коли виростуть. Іванко був досить емоційним хлоп'ям, Настя ж, як і все жіноцтво з родини Острозьких, — надзвичайно гарною й лагідною. Чутки про спокусницю розбурхували чоловічу уяву, подивитися на дівчинку приїжджали імениті персони...

Отут Семен і порушив слово, у 1512 році видавши красуню дочку за Януша Михайловича, князя Сангушка-Коширського, за що одержав у подарунок маєток Белашов! Настя, зрозуміло, наплакалася досхочу — тим паче, злі язики посилено розпускали плітки про прокляття, що витало над родиною Сангушків. Але батько стояв на своєму, і дочка зрештою упокорилася: а що тут вдієш?! Іван же так легко заспокоїтися не міг. Щоб розвіяти сум, зібрав невеличкий загін і поїхав патрулювати межі своїх володінь.

Тим часом, сімейне щастя новоспеченої княгині Сангушко-Коширської тривало недовго: усього через якихось два роки заповзятливому Олізару довелося підшукувати Настусі нового чоловіка... Та налякані чи то родовим прокляттям Сангушків, що цілком могло перейти на його дружину, чи якимись іншими обставинами, але наречені тепер обходили десятою дорогою колись завидну наречену.

Отоді-то і згадав Семен Олізар про стару угоду зі своїм покійним товаришем Михайлом Вишневецьким. А й справді, чом би не виконати її?! А що Настуся побувала за іншим?.. Ну, то й що такого! Був у неї чоловік Януш Михайлович Сангушко-Коширський — і нема його, як не було, а буде тепер у чоловіках Іван Михайлович Вишневецький!!! І ім'я ж однакове в них обох: Іван Михайлович! Яка фатальна випадковість... Зате дітей у першому шлюбі не нажила, натомість статок і становище в суспільстві прижила!..

Окрилений надією, Олізар прибув у родовий маєток князів Вишневецьких, але Івана не застав, знайшовши тут одну лише княгиню Тетяну. Втім, заповзятливого Семена ця обставина не збентежила. Швидко знайшовши спільну мову зі старою вдовою, він нишком заговорив про листа, в якому непогано б висунути аргументи, проти яких жоден син не встоїть! Піддавшись умовлянням Олізара, княгиня написала фатальне послання, де в основному йшлося про нібито погане самопочуття матері й палке бажання побачити сина хоч би перед смертю...

Пастка була розставлена вмiлими руками.

Зрозуміло, «дичина» попалася — інакше й бути не могло!..

— Стривай, Іване, не гнівайся на матір, — гукнув Семен молодому князеві, щосили намагаючись наздогнати його.

Втім, Вишневецький ніяк не відреагував на окрик.

— Та не біжи ти від мене, немов очманілий!..

Тепер молодий князь зупинився, обернувся до Олізара й неприязно процідив крізь зуби:

— Ніколи я ні від кого не тікав, ще чого...

— Ну, ясна річ! Ти незмінно відрізнявся гордістю й хоробрістю, — відхекуючись після швидкої ходи (майже бігу!), Семен зупинився перед Вишневецьким і заговорив якомога м'якше: — Я так давно не бачив тебе! Ти за цей час виріс, змужнів... Просто орел, як я подивлюся! А між іншим, я тебе пам'ятаю всього лише п'ятнадцятирічним хлоп'ям... Коли батько твій покійний Михайло вкотре збирався в похід на бусурман, коли вирішив тебе із братом твоїм Олександром прихопити — пам'ятаєш?..

— Чого б не пам'ятати, — процідив крізь зуби Вишневецький.

Олізар же продовжував у колишньому піднесеному тоні:

— Ох, яким же хвацьким вояком був твій батько! А ти весь у нього вдався і вродою, і статтю...

Очі Олізара заблищали демонічним вогником. Чим довше слухав Іван його слова, тим глибше поринав у спогади. Потихеньку очі його почали злипатися: позначилася втома після довгої дороги й загальна тяжка гнітюча атмосфера рідної домівки.

Мати завжди уявлялася Іванові не жінкою із плоті та крові, а такою собі величною кам'яною статуєю. Він щиро дивувався батькові: як цей життєрадісний, жвавий лицар уживався з кам'яною скульптурою, у якої ну зовсім не було ні почуттів, ані емоцій — сам лише суцільний тверезий розрахунок?! Не дивно, що після смерті старого князя Михайла син просто втік з рідного дому, щоб тільки не стати таким, як його мати — безжальним і безсердечним. Молоде трепетне серце Івана прагнуло насиченого життя, скороминущих розчарувань, палкого кохання — загалом, усього що завгодно, аби не життя за раз і назавжди встановленим церемоніалом!!!

— Отож, дорогий ти мій Іване Михайловичу, у мене до тебе пропозиція, якщо ти ще не забув про це...

Слова Олізара повернули Вишневецького до реальності.

— Що?..

Судячи з реакції, він і досі не отямився остаточно, тому Семен продовжив жваво:

— Сподіваюся, ти все ще не забув мою красуню Настусеньку?..

— Як же її забудеш, — неохоче мовив Вишневецький.

Незважаючи на досить безсторонню розмову, що тільки-но відбувалася у материній світлиці, тепер, за відсутності старої княгині, йому не хотілося сваритися з Олізаром. Зрештою, це ж славетний воїн, товариш його покійного батька... хоча, зрозуміло, він не вирізнявся ні високою моральністю, ані шляхетністю...

— Отож я й веду весь час про те, що дочка моя тепер знову вільна, — тон Олізара зробився урочистим.

— А я, здається, повідомив у присутності моєї шановної матінки, що не хочу харчуватися недоїдками із Сангушчиного столу... Та й не можу...

— Але послухай-но, хоробрий мій лицарю Іване Михайловичу!..

І Вишневецький не стерпів. Вирішивши завершити настільки неприємну бесіду одним махом, він мовив холодно:

— Мене ця пропозиція анітрохи не цікавить, бо я вже одружений.

Потім розвернувся й пішов геть — хотілося будь-що виспатися з дороги.

Такої відповіді Олізар ніяк не очікував!!! Сказати, що він був ошелешений, — це не сказати нічого!.. Дещо заспокоївшись, він злодійкувато озирнувся на всі боки, щоб з'ясувати, чи не чув хто останніх слів молодого князя. Здається, довгий замковий коридор був порожнім... Семен постояв якийсь час, збираючись із думками, потім поспішив до старої княгині. Знайшов її там же, де й залишив, — у світлиці за столом.

— А до речі, можна поцікавитися, звідки це приїхав ваш синок? — немовби ненароком запитав він, ледь переступивши поріг кімнати.

— Приїхав... ну, і приїхав собі! А користі, як бачите, ніякої, — відгукнулася Тетяна, замислено граючись улюбленою срібною ложечкою.

«Або баба ця просто надзвичайна лицемірка, краща від мене самого, або їй невідомо те, що вже відомо мені, або з глузду з'їхала й геть нічого не пам'ятає», — вирішив Олізар і продовжив обережно:

— Бачу, що ніякої... Але от якби довідатися точно, звідки він з'явився!.. Може, я б зміг зрозуміти, чого це молодий князь не в дузі?!

— З Рогатина, з ненависного Рогатина, — мовила стара княгиня.

— А що у нього там, у тому Рогатині? І чому це вільне місто ненависне вашій князівській милості, дозвольте поцікавитися?..

— Не знаю я, у тім-то й річ, що не знаю! — Вона відірвала нарешті погляд від яскравих відблисків, віддзеркалених сріблом ложечки.

— Як це не знаєте?..

— Отак не знаю! Він — невдячний, зовсім не бажає розмовляти зі своєю матінкою, що народила його на світ Божий, — у голосі княгині прорвалися досі стримувані нотки обурення й образи. — Одне тільки знаю: як доповідали мені слуги мого непутящого сина, Іван Михайлович спочатку просидів у Рогатині весь кінець

минулого року, зиму й весну цього, потім виїхав звідти, згодом повернувся знову. Затіває щось, по всьому судячи...

— А більше його слуги ні про що таке підозріле не згадували? — обережно поцікавився Семен.

— Кліщами не витягнеш! — від роздратування вона гепнула кулаком по столу.

— А послали б вірних людей довідатися, що там, у Рогатині, відбувається...

— Ще чого, стану я за власним сином шпигувати!..

— А якщо я дізнатися спробую? — обережно запропонував Олізар.

— А чом би й ні?! Спробуйте...

Втім, у голосі старої княгині відчувалася безнадійність. На цьому Семен попрощався, вийшов у відведені йому покої, а потрапивши туди, насамперед велів покликати до себе повірника у найтемніших справах — Прохора, за надійність і готовність у будь-який час стелитися хазяїнові під ноги прозваного Копилом². З ним мав півгодинну таємну нараду, після чого відпустив слугу, сам же повалився на широку лаву, розтерзаний найпохмурішими передчуттями.

Копил повернувся вже глибоко вночі.

— Ну, що тобі вдалося дізнатися?

За час відсутності слуги Олізар не заплющив очей. Було видно, як сильно він стомився від очікування найменшої звістки.

— Дізнався, хазяїне, вивідав усе, що тільки можна було вивідати!

— Ну що?..

— Кепські справи.

— Тобто?!

— Дружину там, у Рогатині, молодий князь Іван Михайлович має.

— Що-о-о?!

— А що чуєте: справжню законну дружину! У неї, до того ж, ще й немовля від князя народилося. Хлопчик...

— Ти що верзеш, мерзотнику! Коли ж він устиг?..

Розгніваний Олізар схопив слугу за комір сорочки й притягнув до себе, але Прохор напівпридушеним голосом просипів:

— Говорю, як на сповіді!.. Та й навіщо мені брехати?! Що я, зовсім з глузду з'їхав, щоб на самого князя Вишневецького наклеп зводити?..

Насилу опанувавши себе, Семен відпустив вірного слугу, впав на лаву й простогнав:

— І звідки, скажи мені, ці баби проклятуці беруться?! Вічно підлізуть під найзавидніших наречених, усі плани поплутають...

Слуга розсудливо промовчав, чекаючи, коли хазяїн заговорить знову. І той спитав:

— А чого ж його власна мати про таке ні сном, ні духом?..

— Минулої осені татарва клята князя підстрелила, його довели куди найближче — просто в Рогатин тобто. Там його місцева знахарка лікувала... А слуги

---

² *Копил* — дерев'яна підощва, що вшивалася в чобіт у добу Середньовіччя, згодом — чоботярська колодка.

побоялися матері-княгині розповісти про таку справу: відомо, що стара норів крутий має!

— Ну, а згодом?

— А потім уже сам князь заборонив їм п'яткати про все це: адже доки він у Рогатині відлежувався та від важкої рани одужував, то закохався, а потім уже й оженився.

— А ти як же довідався про всю цю справу?

— Та як, як!..

Копил на секунду потупився, після чого заявив з несподіваною рішучістю:

— Та дуже просто: підгледів і підслухав — чого вже там!..

— А тебе самого ніхто не помітив, доки ти підглядав та підслуховував?

— Мене?! А хто на слуг увагу звертає, нас же навіть за людей не вважають...

Прохор подивився на хазяїна з докором: мовляв, не кривдьте вірну, всім серцем віддану людину настільки нікчемними підозрами...

— Ну, добре, добре! То що ж ти підгледів?

— А те, як молодий князь Вишневецький, відіспавшись із дороги, спершу листа якогось написав, потім гукнув свою людину, вручив те послання й наказав суворим тоном: «Мчи у Рогатин, віддай це моїй обожнюваній Олександрунці. На словах же передаси: нехай замість мене синочка нашого, дитятко моє любе, поцілує. І нехай незабаром чекає на моє повернення. Я у матері день або два побуду, не більше — сил бракує довше розлуку з коханою дружинонькою винести! Але все ж таки треба деякі справи вдома залагодити. Тим паче, що по весні хочу молоду дружину з дитятком з Рогатина сюди перевезти». Сказав усе це — і пішов геть. А слуга той миттю в дорогу збиратися почав. Ну, а я сюди, до вашої милості...

— Та-а-ак, погані справи, зовсім погані!.. — Олізар лише потилицю почухав, досадуючи на зовсім непередбачену перешкоду.

— Куди вже гірше, — обережно підтакнув Копил.

— Так ти б краще порадив, як із цієї справою бути, а не гугнявив отут мені!.. — миттю напустився Семен на слугу.

— Отже, коли у князя дружина молода в Рогатині...

— Та ще й синок у них, не забувай!..

— Тобто, ви б хотіли, щоб вони зникли звідти?

— Зникли?!

Хазяїн і слуга уп'ялися один одному в очі й досить довго мовчали. Першим не витримав Прохор:

— Щоб вони зникли, це влаштувати можна було б, якби...

— Якби та якби! — розлютився Олізар. — Якщо мені потрібно, то й нехай зникнуть вони обоє, щоб навіть сліду їхнього на цьому світі не залишилось!..

— Часу надто мало, — поскаржився Копил. — Князь сказав гінцеві своєму, що всього лише днів на два у Вишнівці затримається, не більше...

— От і поміркуй, як би влаштувати так, щоб ці двоє з Рогатина за два дні зникли!

— Воно б і нічого... можна й за день упоратися. Можна б навіть і скоріше, та от тільки...

— Що?..

— Стривайте, ваша милосте, стривайте, дайте поміркувати...

Хвилини десять Копил мовчав, завмерши посередині кімнати й обхопивши потилицю долонями. Коли ж Олізар почав виявляти ознаки нетерпіння, поставив найменш очікуване запитання:

— А що, якби на вільне місто Рогатин зненацька кримчаки напали?..

— Ну, напали б, і?..

— І з-поміж інших убили б або забрали в полон цю саму новоявлену княгиню — а?!

— Та-а-ак!..

Крекчучи, Семен дрібненькими кроками наблизився до слуги й, зазираючи йому просто в очі, зашепотів:

— Непогано... Непогано було б, якби не в полон погнали, а відразу ж на місці повбивали... Бо Іван за живою коханкою, мабуть, навздогін кинеться! Отже, нехай краще на місці прибувають обох.

— Можна й на місці, — погодився Прохор. — Ну, підстрелили... Буває ж, хіба ні?

— Буває, ще й як буває, — погодився зі слугою хазяїн. — Тоді моїй Настусі шлях під вінець із князем Вишневецьким миттю відкрився б.

— Завжди радий прислужитися своєму панові! — хитро посміхнувся Копил.

— Облиш радіти! Ти насамперед скажи, як нам з бусурманами знестися й домовитися?! За якихось два дні...

— Не переймайтеся такими дрібницями, ваша милосте! Ви стільки разів громили загони кримчаків, що відбитої у них зброї...

— От-от: громив!

На обличчі Олізара був написаний непідробний розпач, коли він продовжив розвивати свою думку:

— Чого доброго, як довідається татарва клята, хто послуги від них просить, то й не захоче жодної справи мати з моїми посланцями! А у нас часу обмаль...

— Ніхто нічого не довідається й не запідозрить, не турбуйтеся!

— Як це не довідається?! Як, тобто, не запідозрить?! — сторопів Семен.

— Та отак! — смиренно мовив Прохор, відразу припав вустами до хазяйського вуха й щось швидко зашепотів. По мірі розуміння почутого вираз обличчя Олізара змінився спочатку на спокійний, а потім і на досить задоволений. Старий відсторонився від слуги, розправив плечі, ляснув його по спині й вигукнув радісно:

— Ну, Копил, ну, хитрун!.. Ну й надумав же ти, чесне слово!..

— Завжди радий прислужитися вашій милості!

— Так-так... А як же ми довідаємося, де саме в Рогатині живе новоявлена князівська дружина?!

— Та простіше простого: простежимо, куди гонець Вишневецького поїхав.

— А ти, часом, не додумався наказати комусь із...

— Наказав, зрозуміло, — підтвердив Прохор. — Ще не знаючи навіщо, але наказав простежити за гінцем, не привертаючи до себе зайвої уваги. Тому до моменту нападу на Рогатин буде відомо, на який саме будинок напасти. Про всяк випадок можна буде й сусідів пошерстити, щоб уже напевно...

— Та-а-ак!

Олізар знову лягнув слугу по спині, підкрутив сиві вуса, кречнув від задоволення й мовив рішуче:

— Ну що ж, хитрун, дій! Бог тобі на допомогу...

Рогатин, кінець 1517 року

Татари напали перед самим світанком. Почалося з того, що спалахнули дахи двох сараїв у садибах, розташованих на самій міській околиці. Вогненні відблиски затанцювали на стінах кімнати, де спала Марта, однак знахарка прокинулася, лише коли у двері дрібно затарабанили чийсь слабенькі кулачки.

— Біда яка, тіточко Марто!.. — скрикнула, влітаючи в будинок разом із клубами морозної пари й диму, сусідська дівчина Любаша. — Кримчаки налетіли, залишені вашим князем охоронці вбиті лежать, от матінка й послала мене до вас сказати, щоб...

— Сама бачу! — обірвала її слововилив знахарка. І без того все зрозуміло: зовні долинав стукіт копит, кінське іржання, свист і хвацьке гикання.

— Дякую тобі, дівонько, біжи геть звідси!

Вони кинулися урозтіч: Любаша — назад на вулицю, тіточка Марта — до племінниці. Ледь переступивши поріг кімнати Олександри, заводала що є сили:

— Вставай, племінничко, лихо сталося: бусурмани налетіли! Бери синочка — і бігом до панотця в церкву, ховайся там у підвалі!!!

Олександра миттю схопилася на ноги, вкутала немовля у ковдрочку, поклала до великого кошика. Передавши дорогоцінну ношу тіточці, закуталася в теплу хустку (незважаючи на грудневий мороз, одягатися тепліше не було часу), підхопила кинджальчик, що лежав в узголів'ї ліжка, не впустивши шансу коротко висловитися із цього приводу:

— Ну от, тіточко, тепер, мабуть, згодиться!

— Біжімо звідси!!! — розсерджено гримнула Марта, неприязно поглядаючи на марну на вигляд зброю в руках молоді матері.

Вони кинулися геть із будинку.. але діставшись вхідних дверей, разом відсахнулися: просто на порозі застигла горілиць Любаша, із грудей якої стирчала довга стріла! Жаліслива Олександра зойкнула, схопила її за плечі, відтягла назад у будинок. Втім, занадто пізно: сусідська дівчина вже не дихала.

— Тіточко Марто!.. — зі слабкою надією в голосі звернулася Олександра до знахарки.

— Я тут безсила, — зітхнула та.

— Але ж ми з Любашею майже однолітки!..

— Їй уже нічим не допоможеш, а тобі от про кого думати потрібно! — нагадала Марта, потрясаючи в повітрі кошиком із немовлям. — А тому, племінничко, давай-но звідси назад...

— Куди це назад?! — здивувалася Олександра.

— Та не на двір же! Там татарва, тож мерщій назад у будинок і через віконце...

Зненацька вогненний відблиск зметнувся прямо перед розкритими дверима, потім нагорі щось затріщало, потягнуло димом.

— Дах підпалили, кляті нехристи! — простогнала знахарка. — Ну, Олександрунько, коли не хочеш тут заживо згоріти, а бажаєш дитинча своє врятувати та чоловіка коханого дочекатися — тоді геть звідси! Хутко!..

Не барячись більше ані секунди, жінки кинулися до тильної сторони будинку, розчахнули вікно, вискочили через нього на засніжений город, перетнули його й метнулися на темну вуличку, що вела до храму... От уже й церква Святого Духа зовсім поруч, як раптом перед ними вирости дві чоловічі фігури: широкоплечі присадкуваті силуети, лисячі шапки на очі насунуті...

— Тіточко, тримайтеся позаду! — прошипіла Олександра, затуляючи собою знахарку. Попівна розуміла одне: за спиною — найдорожчі для неї люди, перед нею — люті вороги...

Далі все відбулося в лічені секунди. Татарин, що стояв ближче, кинувся на нібито беззахисних жінок, але одразу лантухом звалився на сніг, судомно хапаючись за перерізану горлянку.

— А-а-а?! — скрикнув його товариш чи то від несподіванки, чи від переляку. Олександра кинулась до нього, зробила різкий випад, як навчав Іван... і от уже другий татарин, моторошно завиваючи, корчився біля її ніг з розпатраним черевом, намагаючись утримати кишки, що лізли назовні.

— Олександр-у-унько-о-о!.. — видихнула вкрай здивована Марта. Немовби відчувши небезпеку, немовля у кошику завовтузилося й запхинькало.

— Хутчіш, хутчіш! — попівна рішуче підштовхнула тіточку вперед, до темної громади церкви Святого Духа. Марта дісталася жаданої мети першою, потягнула за величезне мідне кільце... але двері й не подумали піддаватися! Як це ставалося дедалі частіше, Гаврило замкнувся у храмі, щоб в обіймах із сулією сивухи провести «цілонічну молитву за спокуту своїх і чужих гріхів» — амінь!.. Міцно обійнявши кошик з дитинчам лівою рукою, правою знахарка заходилася калатати у двері щосили, несамовито волаючи:

— Відчиняй, іроде! Відчиняй, мерзотнику!! Тут лихо сталося, а він!..

Олександра спочатку теж приєдналася до тіточки, але потім відступила подалі й пильно вдивилася у темряву. їй здалося, що не о-о-он там далеко, а зовсім поблизу, навіть десь поруч у п'ятні причайлася смертельна небезпека...

— Відчиняй, п'янице, щоб тобі незатишно було й на тім світі, і на цім!!! — басила знахарка.

За дверима нарешті почулося тихе шкарбання і невиразне бурмотіння священика.

— Відчиняй, гаде повзучий, гнидо, паразита кавалок!!! Відчиняй, бо!..

Щось просвистіло в повітрі. Наступної миті тіточка Марта якимось безглуздо змахнула вільною рукою, схлипнула й, не випускаючи кошика з дорогоцінною ношею, упала на коліна, потім звалилася долілиць на притоптаний біля входу в церкву сніг. З її спини між лопатками стирчала довга стріла.

— Тіточко!.. — видихнула Олександра. Першим її намаганням було кинутися до знахарки і з'ясувати, чи можна їй допомогти, але!..

Але щось зупинило молоду жінку, змусило озирнутися...

І вона зрозуміла, де саме причаївся ворог!!! Не роздумуючи більше, замахнулася й навмання метнула кинджал туди, звідки виходило відчуття небезпеки. Й одразу повалилася убік. Друга стріла просвистіла біля самого вуха: Олександра відхилилася вчасно. З п'ятьми ж долетів лютий крик: зважаючи на це, кинджал, мабуть, що поцілів!

Тільки тоді вона кинулася до знахарки, перевернула на бік...

Марта була мертвою.

Тут нарешті рипнули двері церкви, і п'яний голос панотця Гавриїла мовив здивовано:

— А що сталося?..

— От вам, батечку, візьміть!

Олександра ткнула йому в руки кошика з онуком, який тихесенько пхивкав, штовхнула в глиб храму й хотіла вже піти туди ж. Але в цю мить запалахкотів солом'яний дах на одному із сусідніх будинків, і у світлі вогню, що опромінило вулицю, вона побачила того самого лучника, що вбив тіточку Марту й ледь не підстрелив її саму. Щось настільки надзвичайне було в його зовнішності, що молода жінка відкрила двері церкви й повільно пішла до застиглого нерухомо татарина, з лівого ока якого стирчало руків'я її чудового кинджальчика.

Але тут із провулку вискочили ще двоє татар! Зрозумівши, що втекти від супостатів не вдасться, та й, кинувшись у церкву, вона вкаже шлях до свого батька й немовляти, Олександра кинулася до мертвого лучника. Перш ніж бусурмани встигли будь-що второпати, один з них уже валився на сніг, розкинувши руки: попівна встигла висмикнути свою зброю з очниці вбитого раніше супротивника й метнути в наступного.

І тут сталося щось неймовірне: при падінні татарська лисяча шапка звалилася з голови чергового ворога, і в танцюючому світлі недалекого полум'я Олександра побачила на його щоках і підборідді... широку густу бороду!!!

Але ж таких борід у татар ніколи не буває?!

Якщо й росте щось, то кілька жалюгідних ріденьких волосинок...

То що ж це таке?!

Раптом страшний здогад саянув у мозку молодої жінки. І була ця проста, здавалось би, думка настільки несподіваною, що геть паралізувала її волю. Бажання захищатися зникло, вона розпрямилася, опустила руки. Тепла хустка сповзла з голови, оголюючи пишну руду гриву неслухняного волосся з коси, що розтріпалася.

— Ну що, стерво, твоя взяла? — процідив другий уявний татарин, пильно розглядаючи її й найменшої уваги не звертаючи на товариша, який валявся біля його ніг з кинджалом, що стирчав із правого боку грудей, трохи вище печінки.

— Ой, а ви хто такі? — промимрила Олександра неслухняним язиком.

— А от це тобі знати зовсім ні до чого! Копил про всю цю справу патякати не велів, бо якщо багато знаєш — мало живеш! Втім, і жити тобі...

Наступної ж миті щось величезне й важке опустилося позаду на її тім'я. У голові хруснуло, світ вибухнув і розтанув. Непритомна Олександра впала на втоптаний сніг, залитий кров'ю вбитих нею ворогів.

- Ну що, знайшли попка?
- Нема його ніде, наче й не було!
- А вилупка князівського?!
- Теж немає!
- А куди ж вони поділися?!
- Та хтозна!!! Може, у хаті живцем згоріли?!
- Ех, теж мені!.. Хату ж треба було спершу оглянути, а вже потім підпалювати...
- Та я ж начебто стріляв у бабу, що на поріг звідти вискочила!
- Стріляв — ну то й як?..
- Ну, і начебто поцілив...
- Так поцілив чи начебто?!
- Не знаю: начебто поцілив...
- Так вона ж тут, у нас тепер!
- Ну, у нас...
- Тоді у кого ж ти тоді стріляв?!
- Не знаю...
- Бовдур!!!
- Винуватий...

Трохи помовчали.

- А це стерво — це хоча б вона?!
- Та вона, вона! Хто ж іще...
- А ти певен?! Помічнички чортові, дурні пустоголові!..
- Та кому ж і бути, як не їй?! Сказано ж: руда бісиця, вогонь-баба!
- Оце вже точно: ця що руда, то вже руда, згоден! Рудіше не буває...
- Отож я й кажу: вогонь-баба! Ти подивись-но, скільки вона хлопців наших однією лівою поклала: двох біля хати, одного у провулку... Та ще й четвертого проміж ребер!.. І все одним-єдиним кинджальчиком. Відьма, чиста відьма!!!
- А може, і справді відьма?!
- Еге ж! Тоді зрозуміло, як вона з хати вискочила, коли я її підстрелив, а потім у провулку опинилася!
- Точно! Тут усе зрозуміло, чому вона не здохла, коли я її кийком уперіщив: відьма ж!..
- Твоя правда: дрючком по тім'ячку дістати й не здохнути...
- Так відьма ж, відьма, ясна річ!
- Той, що говорив, тицьнув носком важкого чобота Олександрю, що лежала біля його ніг непритомна. Попівна сіпнулася, слабко застогнала, але очей не розплющила.
- Жива!..
- Живісінька, нас усіх, мабуть, переживе ще, коли ми їй от зараз же, негайно віку не вкоротимо...
- Послухай-но, а якщо відьма вона, то з якого ж лиха до церкви бігла?!
- А слідом за тіткою своєю!..
- Так відьма ж!..

— Ну то й що?! Будинок-то зайнявся, от і кинулася до церкви. Навіть чорт починає Богові молитися, якщо не знає, як викрутитися, а вже відьма й поготів з палаючого будинку в церкву рятуватися побіжить.

— Так, твоя правда.

Знову помовчали.

— А от тітку її навіщо вбили?! Сказано ж було зрозуміло: підстрелити жінку, що із немовлятком буде, — при чому тут баба стара?!

— А хтозна! Це ж не я стріляв, а Прос. От його б і запитати...

— Та як же його запитаєш, коли відьма йому кинджалом прямисінько в око, та й на місці поклала?!

— Ото вже точно відьма!!! Бачив ти бодай колись, щоб проста баба так запекло билася?!

— Ніколи не бачив!

— Ото й я про те саме веду!

— Зміюка!..

— Паскуда!..

Нові стусани чоботями. Новий слабкий стогін непритомної бранки.

— Послухайте-но, хлопці... а що з нею робити станемо?!

— Як, тобто, що?! Онде річка неподалік, знайдемо ополонку і...

— Не годиться! Ще по весні спливе, чого доброго...

— Ну то й що з того?!

— А те, що Копил наказав суворо: влаштувати все так, начебто татарва на Рогатин налетіла. Отже, в ополонку ніяк не годиться!

— Це чому ж?..

— А хто з вас бачив татар, які бранців в ополонці топили б?!

— А-а-а!..

— Ото ж бо й ба!

— Ну, якщо так... Тоді відвезти її подалі в ліс і закопати!

— Та ну?! Мороз землю, мабуть, не менш як на цілий аршин скував. Ти що, сам особисто берешся їй могилку продовбати?!

— Ну-у-у... не знаю тоді.

— Ото ж бо й воно, що не знаєш! А хто з вас знає?! Ти?! Ти?! А може статися, ти?!

Усі загомоніли хором у тому розумінні, що ніхто не знає.

— Погано, хлопці, вкрай погано!.. Нам би ще якось із тими впоратися, яких ця гадюка повбивала.

— Та з ними якраз усе простіше від простого: сховаємо поки що у лісі, місце намітимо, Копилу скажемо — він людиськ піджене, небіжчиків вивезе... А от з нею як бути?!

— Отже, послухайте мене, хлопці: годі прикидати-гадати, вирішувати щось потрібно. Он погляньте, як непогода розігралася: так і мете, так і мете!..

— Хуртовина — це добре: вона всі сліди наші схоронить. Але от чого б такого із цією вогонь-бабою придумати?..

Довге мовчання.

Як раптом:

— А знаєш що... Я, здається, надумав!

— Ну, і чого ти там надумав?

— А давайте—но продамо це стерво справжнім татарам, еге ж?!

— Справжнім?!

— А що такого?! Ще й заробимо! Хоч і малий ясир³, та зайвими грошики в калитці не бувають...

— Послухай—но... але ж маєш рацію, чорти б тебе вхопили!

— Х-ха, ще б пак! Це дотепер ми поспішали, щоб раніше за князя Вишневецького в Рогатин потрапити, а тепер нас утришия ніхто не жене. Поїдемо собі спокійненько, знайдемо татар, продамо наш ясир, грошенята поділимо по справедливості...

— Тоді от що: ти запропонував — ти й роби! Бери із собою Федька...

— А чому я?!

— Тому, що я так сказав! Отже, беріть цю руду відьму із собою, несіть звідси подалі, шукайте татарву, яка тут нині так і нишпорить, продайте бусурманам — та й по всьому! Заразом шапки татарські й усе інше барахло, у яке ми наряджалися, і ще зброю також продайте якнайдешевше, не торгуючись.

— Щоб ніяких слідів, отже?..

— Авжеж, розумако, авжеж!

— Добре придумав, зробимо. А до речі, з Копилом ділитися будемо чи?..

— А його яке діло?!

— Ну-у-у, він все—таки нас сюди послав...

— То він що ж, з нами бабу цю чортову ловив, з нами під її кинджал ліз?! Може, Копилу вона кишки на сніг випустила — га?!

— Або проміж ребер тицьнула...

— У-у-у, кинджал проміж ребер!.. Бісиця!!! Хто б міг подумати... Отже, між собою все поділимо, честь по честі. І без Копила.

На тому й вирішили.

* * *

— Сті-і-ій!!! Хто такі?!

— А ви хто будете?..

Дві групи озброєних людей зупинилися одна проти іншої на неширокій лісовій дорозі. Більший загін очолював молодий князь Вишневецький. Поява півдюжини обшарпанців (серед яких один був поранений, тому товариші прив'язали його до сідла, щоб не впав ненароком з коня) саме з боку Рогатина, де чекала на нього молода княгиня, здалася Іванові підозрілою. За знаком проводиря один з його дружинників виїхав наперед і мовив:

— Ми люди князя Івана Вишневецького, він їде з нами, тож дивіться, не дужето... Або ми кожного з вас хутко на цілу голову вкоротимо!

— Люди князя Вишневецького, кажеш?

— Так. А що?

---

³ «Живий товар», бранець, раб.

Один з обшарпанців, що виглядав найстаршим, також виїхав уперед і мовив примирливо:

— А те, що вертаємося ми до хазяїна нашого — до Семена Олізара. Чули, нібито хазяїн гостює у матінки князя Вишневецького... Чи так це?

— Звідки ви їдете? І чому в такому жалюгідному вигляді?

— Хазяїн посилав нас у деяких справах спершу до Пніва, потім до Биткова.

— У яких таких справах?

— А от цього не скажемо!

— Навіть мені, князеві Вишневецькому?! — строго запитав Іван.

— Навіть тобі, княже, не гнівайся! Хто нас посилав, перед тим і відповідатимемо — перед хазяїном нашим Семеном Олізаром.

Розгніваний зухвалістю простолюдина, князь мимоволі натягнув вуздечку. Кінь під ним захропів, притупнув правою передньою ногою... Втихомиривши жеребця, він мовив суворо:

— Хоч ти й нечемний, але маєш рацію. Добре, відповідайте перед своїм хазяїном... Але якщо не помиляюся, ви зараз не із Пніва їдете й не з Биткова? І ти не сказав, що ж з вами сталося таке, що...

— Твоя правда, княже, їдемо ми з Рогатина.

— З Рогатина?!

— Звідти.

— А чому?..

— Чули ми, начебто татарва в окрузі швендяє, от і вирішили по дорозі всипати бусурманам як годиться. У Рогатині на них і наштовхнулися...

— Що-о-о?!

— А що чуєш, княже! Подивись—но тільки, онде ці клятві нехристі одного з наших пирнули.

Слідом за проводирем Вишневецький під'їхав до пораненого. Як раптом!..

— Звідки це?!

Смертельно блідий князь тремтячою рукою вказав на руків'я кинджала, що відкрилося його погляду під відкинутою полою рваного, заляпаного кров'ю плаща.

— Татарин кинув, — промурмотів поранений, ледь розліпивши пошерхлі губи. — Я на нього... а він, отже, як замахнеться — і!..

Не дослухавши його, Іван міцно замружився, ткнувся обличчям у долоні й тужливо застогнав.

Безсумнівно, це був той самий кинджальчик з дамаської сталі, що він подарував своїй молодій дружині й поводженню з яким навчав її особисто. Та обставина, що слугу Олізара поранив клятий татарин, могла означати лише одне: зброя перейшла до кримчака... ясна річ, із чиїх ніжних милих рученяток!!!

О-о-о, невже ж трапилося найжахливіше із усього можливого?!

Що сталося з Олександром і з їхнім немовлям-синочком?!

А зі знахаркою Мартою?..

А зі старим пияком-панотцем Гавриїлом?..

О-о-о, горе, горе!..

Але яка користь з того, щоб сидіти на коні посеред засніженого лісу?! Скоріше, скоріше туди — в Рогатин!!!

Вишневецький відвів долоні від обличчя, божевільними очима знову подивився на руків'я кинджальчика. Найбільше йому хотілося вихопити зброю з рани, пригорнутися до неї губами й цілувати, самозабутньо цілувати предмет, якого зовсім нещодавно торкалася вона — кохана жінка, його дружина перед Господом Богом і людьми...

Проте водночас князь розумів, що це найчистіше божевілля: клинок для того й залишили на місці, щоб поранений не сплив кров'ю! Витягнувши кинджал, він неодмінно вб'є хороброго козака, який ціною власного життя намагався вберегти від рук поганців Олександрю й їхнього синочка Дмитрика!..

— Ну, от що, — нарешті звернувся Іван до своїх людей, — відвезіть пораненого у Вишнівець і простежте, щоб про нього подбали й поставили на ноги. А ти...

Він обернувся до проводиря обшарпанців і продовжив:

— Відправ разом з пораненим когось зі своїх, котрий слабший від решти. Інші ж, з тобою включно, поїдуть з нами.

— Як це, княже?! — спробував заперечити проводир.

Не знайшовши за потрібне хоч якось відреагувати, Вишневецький звернувся до пораненого:

— Як звати тебе?

— Захаром...

— Дивись—но мені, Захаре, лікуйся добряче! Якщо живим залишишся — збережи цей кинджальчик... просто на пам'ять: колись він належав особисто мені, а потім надзвичайно дорогій для мене людині. Отже...

Втім, часу на подальші пояснення не було. Загони швидко розділилися, поранений під наглядом одного зі своїх товаришів і двох князівських дружинників потихеньку поїхав у Вишнівець, інші ж під проводом молодого князя помчали в Рогатин.

Однак прояснити ситуацію на місці не вдалося. Картина татарського набігу, що вимальовувалася по залишених слідах, виглядала доволі дивовижно. По всьому виходило, що татари налетіли на світанку, підпалили сараї садиб на околиці, потім декілька хат. Для чого — вгадати неважко: хотіли викурити людей з палаючих будинків, щоб забрати ясир. Тут усе ясно й зрозуміло, але!..

Але в тім-то й річ, що єдиним рогатинцем, зниклим після набігу, виявилася дівчинка Любаша із родини, що мешкала по сусідству з Лісовськими!!! Ще підстрелили жінку з однорічним хлоп'ям просто на порозі їхнього палаючого будинку. Вбили залишених князем дружинників і декількох чоловіків, які намагалися наскочити на бусурман хто з голоблею, хто з вилами, хто з косою. Окрім того, татарська стріла наздогнала знахарку Марту біля самого входу в церкву Святого Духа, куди, мабуть, вона кинулась рятуватися після підпалу садиби панотця...

І зрозуміло, найстрашнішим відкриттям для молодого князя Івана стала загибель його обожнюваної Олександруньки: обгоріле до невпізнанності тіло із залишком стріли у грудях знайшли майже біля самого входу в батьківський будинок, що згорів ущент.

Але в тім-то й заковика, що більше нікого з рогатинців не вбили, у полон не погнали — хіба що канчуками на скаку стьобнули!!! Що за дивний наскок такий?!

Єдине, що зрозумів Вишневецький: оскільки нікого з поранених або вбитих кримчаків (судячи з деяких закривавлених речей, що залишились на снігу, могли бути й такі!) у Рогатині не залишилося, татари, мабуть, були всього лише жменькою розвідників, що вирішили піти в дикий степ не впорожні, а хоч із якимсь ясиром! Розвідники кримчаків зараз, у розпал зими — це теж зрозуміло: ріки замерзли, по міцному льоду можна нестися на конях галопом, великий набіг вчинити — мила справа... Отже, варто очікувати потужного вторгнення!

Але якщо вони перебили залишених князем дружинників, що перешкодило клятим полонити більше бранців?! Невже нещасна Олександра зі своїм іграшковим кинджальчиком (який у неї, зважаючи на все побачене, відразу ж відібрали) та жменька чоловіків, озброєних чим під руку підвернулося?..

Хоча довго ламати голову над цією загадкою було ніколи, тому що потрібно було подбати про немовля. Хвала Богові, його Іван знайшов цілим і неушкодженим! Точніше, спершу знайшовся геть схибнутий від горя панотець Гавриіл. Священик сидів на порозі свого храму біля тіла знахарки Марти, обійнявши порожній кошик, повільно розгойдувався взад-уперед і монотонно підвивав у такт своїм рухам:

— Чу-у-у-ю!.. Чу-у-у-ю!.. Чу-у-у-ю!..

На всі питання навколишніх і спроби розбурхати його старий не реагував зовсім. Лише коли до нього підступив сам молодий князь, піп зненацька заволав:

— Вогонь, вогонь!!! Пропала, пропала донечка, ой, пропала!..

Схоже, бідолаха збожеволів чи то від горя, чи від пияцтва (у вітварі храму знайшлася порожня сулія з-під сивухи), чи то від усього разом. Побачивши настільки безрадісну картину, Вишневецький відчув, як серце в грудях ледь не обірвалося від найчорніших думок. На щастя, сумні припущення не підтвердилися: виявляється, його синочку дала притулок жаліслива молодиця — парафіянка церкви Святого Духа, що нагодувала й переповила княжича.

— Поїдеш зі мною, будеш йому мамкою⁴, — розпорядився князь.

На розореній околиці Рогатина робити було більше нічого: татарські розвідники зникли, поранених і, можливо, вбитих забрали із собою, погнали як ясир одне-єдине дівчатко Любашу. Хуртовина надійно схоронила сліди.

Тепер потрібно було поховати вбитих (у тому числі юну княгиню Олександрю Вишневецьку і стару знахарку Марту) й жити далі... І готуватися відбивати великий набіг кримчаків!..

Вишневець, початок 1518 року

Семен Олізар після розмови з молодим князем Іваном Вишневецьким був явно не в душі, коли прийшов у відведені йому покої й голосом, що не віщував нічого доброго,

---

⁴ Тобто годувальницею.

покликав до себе Прохора. До речі, слугу він обізвав «невірним псом», що також було загрозливим знаком.

Проте Копил з'явився на заклик. І, звісно ж, був негайно схоплений Олізаром за комір сорочки, притиснутий до стінки, після чого хазяїн прошипів роздратовано:

— Ти що накоїв зі своїми людиськами, га?! Що накоїв, гнидо смердюча, розумієш?!

— А що такого?.. — абсолютно щиро здивувався Прохор.

— Тобі як було велено вчинити?!

— Зробити видимість татарського набігу — я ж це сам і запропонував...

— Ну?!

— Залишених князем дружинників повбивати, щоб не заважали, на околиці Рогатина, де, за отриманими відомостями, живе князівська дружина, людиськ з хат повикурювати, всіх бабів з малолітніми дитинчатами перестріляти, а решту...

— Так! І що ж твої паскуди накоїли?!

— А що такого?!

— Куди ця сама новоявлена княгиня поділася?!

— Її схопили, потім у лісі прибили, двоє повезли кудись подалі в хащі поховати...

Коротко розмахнувшись, Семен ударив Копила кулаком в обличчя.

— За що, ваша милосте?! — зойкнув ошелешений слуга.

— За те, що твої людиськи князівську дружину там же, в Рогатині, не прибили — от за що!!!

— Так вона ж з кинджалом була, виявляється, — хто ж знав-то?!

— З кинджалом?!

— Ну так!!!

— Одна баба з кинджальчиком проти дюжини кремезних козаків?!

Ще один удар. Цього разу Копил промовчав, розуміючи справедливість хазяйського докору.

— Мовчиш?! І правильно!

— То в чім річ, ваша милосте?! Князь же думає собі, що згоріла його коханка в хаті своїй — ну, то й нехай думає!!!

— Згоріла?!

— Так!

— У хаті своїй?!

— Ну так!..

— А хто ж там згорів, коли людиськи твої в ліс її потягнули?!

— А хтозна! Головне, щоб князь...

Третій удар в обличчя змусив Копила замовкнути.

— Та-а-ак, далі... Що з немовлям трапилося, з цим вилупком князівським?!

— Згорів він!

— Як так згорів?! І він згорів?!

— А в хаті разом з батьком цієї самої князівської...

Одразу на обличчя Копила впав черговий потужний удар.

Передчуваючи недобре й облизуючи кров з розбитих губ, Прохор з жахом вислухав наступні слова хазяїна:

— Отже, нічого поганого вилупкові князівському не зробилося! А-ні-чо-гі-сінь-ко-о-о — зрозумів, бовдуре?! Виявляється, метка матуся встигла відвести свого батька до церкви, туди ж віднесла й маля!!! Твої людиськи церкву цю саму обшукати здогадалися?!

— Не знаю!.. — поринаючи в безодню жаху, промимрив Копил.

— Не знаю!.. Не знаю!.. — передражнив слугу Олізар. — А треба було б знати. Оскільки тепер князь Вишневецький заявився сюди разом зі своїм вилупком та ще і з якоюсь новоявленою мамкою!..

Семен замовк, щось обмірковує. Але раптом відпустив слугу, відійшов до далекої стіни, впав на лаву й прорипів слабким старечим голосом, більше схожим на стрекотіння цвіркуна, ніж на звичайний грізний «олізарівський» рик:

— І знаєш, що запропонував мені Вишневецький?! Добре, каже, згоден — мовляв, візьму за дружину твою дочку Настусю...

— Так у чім же річ?! — здивувався Копил. — Ви ж для того все це й затіяли, щоб...

— Я все це затіяв, щоб моя дочка від князя Вишневецького діточок прижила! А тепер виходить, що мені потрібно до своєї родини князівського вилупка прийняти, якого твої людиськи вбити не сподобилися.

— Як це?!

— Та отак!.. Вишневецький сказав: мовляв, моєму синочку терміново мати потрібна, отже, Олізар, візьму я за дружину дочку твою Настусю, але з однією умовою — щоб була вона княжичу моєму Дмитрикові ріднішою від матері рідної, котру татарва підстрелила й у хаті спалила... Нехай усі близькі мовчать про те, що не твоя Настуся його на світ Божий народила. І ти мовчи, тестю мій новоспечений. А хто княжичеві хоч слово правди бовкне, того я!.. особисто!..

Олізар зробив руками жест, немовби душив когось. І закінчив плаксиво:

— От що ти накоїв разом із твоїми людиськами вошиними — зрозумів тепер?..

Копил убито мовчав. Тоді Семен заговорив знов:

— Чи всі твої помічнички повернулися вже після тієї справи?

— Не всі: трьох князівська жінка прирізала, двоє відправилися у лісові хащі її тіло схоронити та разом і татарських речей позбутися. Щоб ніяких слідів, отже...

— Ну, тоді затям: коли додому повернемося разом з усіма — кожен із твоїх людиськ як особисту мою вдячність за отаку службу дістане по десятку батогів!

— Але ж, господарю!..

— А ти, Копиле, всі двадцять отримаєш!!!

Голос Олізара нарешті зробився колишнім — грізно-рикаючим.

— Помилуйте, хазяїне!..

— А хто помилує мене, кому чужого княжича тепер потрібно буде виховувати, немов рідного онучка?!

Слуга розсудливо промовчав.

* * *

Повернення двох шибайголів, які поїхали шукати татар і продавати їм бранку, так і не дочекалися.

Що з ними стало, не відає ніхто. Може, побачивши у них не тільки неприємну жінку, але й татарський одяг зі зброєю й зрозумівши, з кого все це добро знімали (і при яких обставинах!), розлючені кримчаки просто прирізали невдалих «купців». А може?..

Втім, мало що траплялось у ті неспокійні часи!

Одне зрозуміло: якби не жадібність цих дріб'язкових брудних людськ, наша історія закінчилася б досить швидко: зв'язану Олександрю схоронили б під шаром труску в якомусь яру або утопили в ополонці — на тім, як кажуть, і кінці у воду...

Але, на щастя чи на нещастя, самовільне й зовсім неважливе, на перший погляд, рішення Олізарових прислужників круто змінило майбутнє, принаймні, не тільки однієї гігантської імперії, але ще низки країн...

Що ж очікувало попереду на нещасну страдницю?

Глава 5

БРАНКА

*Дикий степ,
1518 рік*

Усвідомлення себе поверталось повільно, накочувало і знову зникало, залишаючи по собі біль, що пульсував десь між тім'ям і потилицею, та брудно-криваві спалахи тьмяного світла, що в такт із болем розривали пітьму безпам'ятства.

Перша картинка реальності, більш-менш чітко закарбована у пам'яті, була така: вдягнені по-зимовому троє чоловіків у кошлатих шапках з лисячими хвостами (з одягу чомусь найбільше запам'яталися саме шапки) стоять один напроти іншого й про щось сперечаються незрозумілою мовою, запекло тицяючи пальцями то кудись удалину, то на речі, навалені купою неподалік. За ними видніються стриножені коні.

Дерев поблизу немає: чи то луг, чи степ. Сонця на небі не видно — його закрили низькі шаруваті хмари. День зараз, ранок чи вечір — сказати важко: зима... Так, саме зима: лежати на снігу холодно... а лежала вона саме на снігу!

Побачене породило у збудженому мозку якісь неясні, але водночас чітко пов'язані з небезпекою асоціації, що вилилися в миттєве рішення: БІГТИ, ТІКАТИ ЗВІДСИ!!!

Вона спробувала поворухнутися, однак, по-перше, виявилось, що руки туго скручені за спиною, а по-друге, навіть найнезначніший порух відбився диким розривним болем у потилиці. Полонянка жалібно застогнала. Один із чоловіків миттю залишив інших сперечальників, підійшов до неї, легко підняв із землі, поклав собі на плече й поніс до своєї присадкуватої кобилки. При цьому, незважаючи на біль, що посилювався, бранка помітила трохи далі ще двох чоловіків — тільки ці розпласталися

нерухомо, застигли у неприродних позах, а сніг довкола них був пофарбований чимось червоним.

Розглянути усе це більш детально полонянка не встигла: її саме донесли до коня, перекинули через сідло... і для вірності вдарили кулаком кудись у шию. Удар відбився у збудженому мозку вибухом нестерпного болю. Нещасна скрикнула і знепритомніла.

Наступного разу отямилася в якомусь візку: лежала просто на купі абияк навалених речей, вінчаючи цю купу і немовби ставши її прикрасою. Голова нестерпно нила, біль буквально розривав її на шматки! Спрага висушила нутро, навіть губи пошерхли. Поранена застогнала й вимовила одне-єдине слово:

— Пити...

Візок миттю зупинився, причому різке припинення руху відгукнулося в потилиці новим нападом болю. Десь збоку зарипів сніг, сіро-біле навколишнє світло майже повністю закривало обличчя темношкірого татарина з вузькими розкосими очицями й чорною з легкою сивиною ріденькою борідкою. Знову її охопило почуття небезпеки, знов закортіло бігти... але тепер у бранки не вистачало сил, навіть щоб поворухнутися. Тому вона повторила своє тихе благання:

— Пи-и-ити... Пи-и-ити...

Обличчя татарина на мить зникло і з'явилося знову, а на губах вона відчула щось приємно-холодне. Скосила очі: татарин тицьнув їй в обличчя пригорщу снігу. Новий спогад сплив у збудженому мозку. Точніше, не спогад, а... кимсь сказані слова: «Ану ж бо, пустунко, не смій їсти бурульки! Вони холодні, ти ж застудишся, дурненька!..»

Спогад зігрівав душу, але водночас викликав якусь сторожкість. Хто вимовив ці слова, коли? Що сталося з цією людиною... тобто з цією жінкою?!

Так-так, із жінкою... Саме із вже літньою, але такою турботливою ласкавою жінкою!..

Але сталося щось негарне: на розум спадали тривожна обстановка, незрозумілі вороги, осяяна полум'ям пожежі ніч, встромлена поміж лопаток стріла, тужливий стогін...

Смерть!!!

Але ні, ні!.. Думати про смерть ніяк не хотілося: від цього лише посилювався розривний біль у голові. Зате крижаний смак пухнатого снігу настільки приємний... майже як смак тієї бурульки з далекого дитинства!..

Дочекавшись, коли пригорща повністю розтане, бранка просмакувала кожну крапельку холодної вологи й мирно заснула на купі награбованого баракла під розмірене порипування коліс татарського візка.

* * *

Але то були всього лише окремі картинки, що насилу склалися у щось цілісне. У всякому разі, пізніше вона ніколи не змогла б із упевненістю сказати, скільки часу й у якому напрямку її везли засніженим степом, а також хто були люди, що передавали її один одному... або що перепродували?!

Цього вона не знала.

Перший же більш-менш цілісний спогад мав такий вигляд. Вечір. Зовсім незнайоме і якесь чужинське, до нестями незрозуміле житло. Схилившись над нею, незнайома літня жінка намагається напоїти її запашним відваром з довгастої дерев'яної миски. Пошерхлі губи мимоволі жадібно ловлять напій, а жінка примовляє:

— Отак, Настусю, добре, добре! Пий, рідненька, пий і одужуй.

Потім крізь тупий головний біль і безперервне гудіння у вухах прорвалися стогони й приглушені ридання знесилених людей. Раптом хтось заголосив, але свиснула нагайка, тоді пронизливий крик перейшов у слабкі схлипування, які незабаром припинилися зовсім... або ж перестали сприйматися збудженим мозком.

— Настусю, ти як? — запитала незнайомка, що схилилася над нею. Поранена зрозуміла, чим викликане стурбоване запитання: вона перестала сьорбати відвар з піднесеної миски.

— Чому ви мене Настею кличете? — запитала, намагаючись відсунути дбайливу руку.

— А тебе тут усі Настусею кличуть через рану твою⁵.

— Через рану?.. При чому тут рана!

— Так тебе ж, дитинко, так по тім'ячку вперіщили, що там уся голова розбита! Один лише Бог милостивий знає, як ти після такого удару живою залишилася. Хіба що коса тебе врятувала — онде у тебе волосся яке пишне...

По тім'ячку?!

Дрючком, здається?!

Або каменем?..

Однак спроба згадати подробиці викликала лише новий напад болю. Незнайомка тим часом продовжувала:

— Але це добре, а от як у дорозі не померла?! Я вже стільки поранених на своєму віку бачила, а й то думала, що ти помреш на третій день після того, як тебе сюди привезли... Але, дивлюся, вже два тижні протягнула, зараз от на третій пішла.

— Третій тиждень... Ой, а чи довго мене везли сюди?

— А хто ж його знає, дитинко!

— Тоді скажіть, де це я?

— У полоні, Настусю, де ж іще...

— У полоні?!

— Ну так, у кримчаків.

— Ой?! Невже ж у самому Криму?!

— Що ти, що ти! До Криму того, мабуть, далеченько... Тут у них посеред голого степу начебто поселення тимчасове, кочовище чи як його ще назвати можна! Загалом-то, сюди бусурмани звозять усе, що довкола награбувати встигли. Такі от справи, Настусю.

— Настуся, Настуся... Мене...

Вона трохи забарилася, потім заперечила рішуче:

— Ні, мене не так звуть!

— А як же тоді, дитинко?

---

⁵ Анастасія (грецьк.) — «відроджена до життя», «воскресла».

— Як?..

Тієї ж миті колишня рішучість зникла, змінившись непевністю: можливо, її колись справді звали Настусею... але нечасто й начебто жартома... Але по-справжньому ж так не буває! Якимсь іншим було ім'я — от тільки яким саме?!

— Не знаю, — зізналася нарешті.

— Ну що ж, отже, відгукуйся на Настусю, поки не згадаєш!

— Добре... А вас як звати?

— Ганною.

Знахарка ще раз напоїла її трав'яним відваром, перемінила пов'язку на голові, тицьнула в руку половинку зачерствілого коржа і залишила у спокої. Так було й наступного дня, до вечора ж усі несподівано ожили, заметушилися. Ганна, проходячи повз неї, шепнула потихеньку, що татари зібралися переганяти їх на нове місце, тому що за ними нібито погналися козаки. І хоча нестерпний біль так і розривав голову, у серці зародилася слабка надія: а раптом станеться диво — загін козаків наздожене їх і звільнить бранців?!

Разом з тим виникла й поступово зміцніла впевненість...

Так-так, справді, у неї ж є коханий!

Хоробрий, героїчний, котрого кличуть...

Кличуть!..

І хоч ім'я вона згадати не могла, але чомусь твердо впевнилася: це він, саме він — її суджений — веде по сліду мерзенних викрадачів загін хоробрих козаків, він звільнить її, вирве з хижих пазурів кримчаків!!!

Як раптом...

— Іванко! Тіточко Ганно, його Іванком кличуть!!!

— Кого, мила?

— Чоловіка мого! Це він, він веде козаків, щоб нас порятувати, я знаю!..

— Хто він? Твій чоловік?

Не зважаючи на недовірливість у голосі знахарки, вона палко вигукнула:

— Ну так, адже він... Ну так, він же князь!!!

— Князь?

Літня знахарка недовірливо оглянула жалюгідне лахміття, у яке була вдягнена молодиця, яка, мабуть, з'їхала з глузду. Нічого не сказавши, відійшла подалі: мало чого можна чекати від божевільної?! Втім, звідки Ганні знати, що все почуте — найчистіша правда! Хоча вона й не могла нічим підтвердити свої слова, однак відчуття власної правоти для неї самої вистачало з надлишком. Справді, деякі речі вмирають лише разом з людиною, а поки живий, їх нічим із серця не витравити!..

Тепер думка про те, що її коханий Іванко перебуває десь поблизу, що він незабаром наздожене клятих кримчаків і звільнить її, давали пораненій сили переборювати тягар пішого переходу через степ. Іти справді було нелегко: чи тому, що весна поступово відвойовувала права у зими, чи через те, що гнали їх на південь, але з кожним днем ставало тепліше. Сніжний покрив спершу підтавав, потім зник остаточно, тож насичений водою верхній шар землі поступово перетворювався на бруд, у якому грузнули босі ноги.

Зв'язані або сковані по декілька людей, позбавлені надії мученики брели, а татари підганяли їх нагайками. Бранці стогнали, ридали, голосили, але йшли усе далі, не насмілюючись послухатися погоничів, торували в нескінченному степу лиховісну стежину смерті. Чорні круки летіли слідом, розраховуючи на легку поживу.

У цій атмосфері загальної покірності й розпачу думки про доблесну козацьку дружину під проводом хороброго князя Іванка поступово вивітрилися зі збудженої свідомості молодої жінки, що замість втраченого прийняла нове ім'я «Настуся». А потім вона остаточно зневірилася в реальності своїх неясних спогадів! Звісно ж, її чоловік Іванко — це не більш ніж вигадка збудженої свідомості, наслідок удару дрючком у потилицю. Одне добре: на той час поранена остаточно пристосувалася до труднощів пішого переходу через дикий степ.

Втім, найжахливішими були привали: татари гвалтували жінок, добивали німечних. Стогін і дикі зойки долинали звідусіль. Жах і безвихідь сковували волю, не давали найменшої можливості думати... Одне лиш питання хвилювало нещасну бранку: «Чому?! Чому ніхто жодного разу не вдарив мене? Може, тому, що після чергового переходу я каменем падаю на землю й тихесенько покірно лежу?..»

Онде чоловік упав, немов підкошений: кинувся на озвірілого бусурманина, намагаючись захистити від нього чи то дочку, чи дружину, — а тепер лежить мертвий. Може, залишився б живим, якби був тихим і мирним, як от вона?.. А так і не допоміг нікому, й життя позбувся! Он жінка заливається слізьми: татарин нещадно шмагає її нагайкою, а вона голосить щосили...

Отже, єдиний прийнятний для бранця вихід — у покірності!

Настуся обережно здійнялася на ноги, пошукала очима: чи є серед бранців хоча б один знайомий?! Але ні, не знайшла... За час шляху полонених кілька разів передавали черговим господарям, зв'язували з новими товаришами по нещастю й розділяли зі старими. Отже, тепер усе, край — допомоги чекати нема звідки, залишається звикати до життя у неволі.

Їй тепер здавалася смішною сама думка про те, що козаки кинуться у незвідані простори дикого степу переслідувати татар заради порятунку жалюгідної купки бранців. Ніхто їх не врятує — це найдурніша вигадка нещасних для самозаспокоєння! Немає більше козаків-захисників! Нема, як і не було — перевелися всі до останнього!!! Залишилися самі тільки кримчаки, які панують над ними й роблять усе, що схочуть. Доведеться або вмерти, або змиритися з отаким порядком речей — третього не дано.

*Крим,
1518 рік*

Скільки часу їх гнали степом, сказати важко. В усякому разі, минула не тільки зима — уже й весна змінилася надзвичайно спекотним, сухим літом. Якщо раніше бранці страждали від холоду, потім від розкислого під ногами бруду, то тепер знемагали від спраги й укусів комах. До того ж кайдани й мотузки буквально до крові натирали щиколотки і зап'ястки...

На одному з довгоочікуваних привалів, що давали хоч якийсь відпочинок змученим тілам (до безчинства погоничів усі поступово звикли, а тому вже майже не

звертали на них уваги), Настуся відчула дивний запах, сирий і протухлий. У небі кружляли вже не чорні круки, а стерв'ятники — птахи більші та страшніші.

— Де ми? — поцікавилася вона у найближчого чоловіка, худого немов жердина, зарослого густою бородою чи не до самих очей.

— Сиваш уже поруч, — приречено відповів той.

Після полудня підійшли до води, що поширювала огидний гнилий сморід. Бранців розв'язали, дозволили скупатися. Вода виявилася не тільки смердючою, але й, зовсім несподівано для Настусі, гірко-солonoю на смак, а тому непридатною. Татари не попередили полонених про це заздалегідь і тепер відкрито насміхалися над нещасними, жєстами зображуючи, як ті зачерпують долонями воду, п'ють і з огидою спльовують. Однак веселощі тривали недовго: не давши бранцям як слід обсохнути, татари погнали їх далі.

Ще через кілька днів дійшли до невеликого містечка.

— От і Перекоп... — простогнав хтось. Вилицюватий татарин, що очолював колону, наполегливо постукав у ворота. Огрядний і надзвичайно поважний на вигляд чоловік у величезній, дивного вигляду шапці, що являла собою намотані на голову скручені рушники, вийшов у супроводі стражників, щось скомандував, вказуючи на колону бранців, і повільно зник у відкритих дверях.

Вперше за час, проведений у полоні, стражники розвели жінок і чоловіків на різні боки. Ридання й лемент супроводжувалися свистом бичів і страдницьким голосінням бранців.

Потім з юрби чоловіків відібрали найдужчих, із жінок — найкрасивіших. Нікого більше не били, просто окремі групи погнали, немов овець, у різні боки. Тих, кого не відібрали нікуди, загнали у дивну присадкувату дощану споруду з очеретяним дахом.

Коли черга дійшла до Настусі, татарин, який стояв поруч із нею, щось швидко забелькотав, замахав руками, але пан з намотаним на голову рушником тільки відіпхнув його убік і заперечно покрутив головою.

— Бакшиш, ефенді⁶! — кричав степовик, але ніхто не звертав уваги на його претензії. Більше того, стражники подивилися на нього доволі загрозово. Тоді татарин штовхнув бранку настільки грубо, що вона впала на дорогу, повільно витягнув із піхов ятаган, схилився над жертвою... Настуся приготувалася негайно зустріти смерть, але кримчак чомусь передумав, із шумом видихнув повітря крізь стиснуті зуби і пішов геть, невдоволено бурмочучи щось під ніс.

Зв'язана молода жінка й далі лежала в куряві, не маючи сил піднятися, ба навіть просто скрикнути. Ворота закрилися, кочовики забралися геть, стражники не звертали на неї найменшої уваги. Настуся зрозуміла: її просто залишили вмирати. Ну що ж... отже, її душа незабаром полетить на небеса, тоді припиняться всі її муки! От і нехай, от і добре...

Жага життя остаточно полишила стражницю.

Сонце нещадно припікало спину й потилицю, але це викликало всього лише слабеньку досаду, не більше. Настуся покірно чекала скорого кінця.

Нарешті свідомість покинула її...

---

⁶ У даному разі: «Заплати, пане!»

І тут ворота відчинилися: прибула наступна партія бранців. Тоді з критого візка вийшла гарнесенька рабиня, на відміну від інших не скована. Більше того, до неї навіть був приставлений особистий служник у білосніжно-чистому одязі! Рухаючись плавно й велично, рабиня походила навколо візка, розминаючи затерплі ноги.

Тоді-то її увагою й заволоділо нерухоме тіло. Стерв'ятники сиділи неподалік від жертви, готові в будь-яку хвилину почати трапезу, але оскільки дотепер не приступили — отже, кинута в дорожню куряву нещасна й досі жива.

Справді, ось тіло ворухнулося, пролунав слабкий стогін, більше схожий на подих...

Як раптом виряджена в шовки рабиня здригнулася і щодуху кинулася до конаючої! За нею помчав слуга і стражники, що були поблизу.

— Олександрунька! Моя дорогенька подруженька! Я зараз!.. Я тут!..

Не звертаючи уваги на те, що її прекрасний одяг може забруднитися в пилюці, красуня притискала до пишних грудей ледь живу мученицю й, обливаючись рясними сльозами, повторювала одне й те саме:

— Хвала Богові! Хвала Богові! Хвала Богові!..

Підоспілі стражники не знали, як поводитися. Вони розуміли, що жінок потрібно якось роз'єднати; тільки от як?! Судячи з багатих убрань, рабиня була незвичайно дорогою, а присутність при ній слуги говорила про те, що задаток за неї вже отримано — причому, як видно, чималий!.. І от незважаючи на своє високе становище, ця дорога рабиня валяється в дорожній куряві, вчепившись у виснажене тіло, вже майже покинуте багатостраждальною душею...

— Пані, киньте її зараз же! Ви хочете служницю, так? То ми купимо вам будь-яку з них... з оцих!.. або он із тих!.. Будь-яку — ви чуєте?! Та хоч дві!.. Так хоч би навіть і три!.. Але тільки облиште це падло спокійно подихати!.. — кричав розгублений слуга, вказуючи на групки відібраних бранок.

— Не хочу ніякої іншої! Хочу оцю, тільки цю!!! Вона буде моєю служницею, ти чуєш?! — волила красуня, ридма ридаючи й повторюючи: — Олександрунько, Олександрунько, моя золота подруженько!.. Це ж я, Марисенька твоя! Пізнаєш?..

Вмираюча отямилась, але лише слабо стогнала: з одного боку, вона досадувала на те, що їй не дають сконати спокійно, з іншого ж — була щасливою тому, що бодай в останні хвилини життя до неї все-таки повернулося справжнє ім'я... хоча вона й не могла ніяк збагнути, хто ця прекрасна жінка! Здається, колись у минулому... і навіть в іншому світі, де зовсім не було страждань, саме лиш повне щастя...

Але ні, ні — не згадати!!! Занадто давно це було, занадто багато горя звалилося на неї одразу, і це геть-чисто змело усі спогади.

Тим часом стражники почали нову обережну спробу розняти жінок, проте ошатно вдягнена рабиня гримнула на них настільки люто, що вони миттю відскочили на доволі пристойну відстань.

— Ну що ж, пані, нехай буде по-вашому, — миролюбно пропхивкав підоспілий на гвалт товстий євнух. — Дозвольте нам оглянути це падло, тоді ми визначимо, яку допомогу потрібно надати тій, у якій ви угледіли казна-яку цінність.

Однак рабиня нізащо не бажала відпускати тіло, вона тільки послабила обійми. Підійшов табіб⁷, гидливо оголив помираючій жінці живіт, потім оглянув спину, розкрив рот, провів пальцями по зубах. В останню чергу оглянув рану на голові, довго морщився, кивав якимсь своїм думкам, однак зрештою наказав своїм людям перенести конаючу до фортеці, а сам попрямував до інших груп бранців.

Отак Настуся (яка виявилась раптом Олександрою... так-так, саме Олександрою!.. нарешті справжнє ім'я повернулося, і тепер вона спробує не забути його — якщо тільки залишиться живою) опинилася серед рабів, відібраних для постачання до султанського палацу. Її помили, переодягли, змастили обличчя й губи олією, натерли чимось грузлим і пахучим рану на голові, зверху наклали чисту пов'язку. Після цього помістили в окрему клітку, поклали на солому, причому зв'язувати руки тепер уже не стали. Тоді лише оглянути бранку прийшов євнух. Схвально зацокав язиком, мовив:

— Чьок гюзель⁸!

Це були перші турецькі слова, які вона зрозуміла без сторонньої допомоги. Отак буває в житті: ніколи не знаєш наперед, звідки до тебе прийде порятунок... Хоча чи порятунок?..

Тепер Олександра жила у своїй клітці, ранком і ввечері одержувала по невеличкому коржику, удень — по маленькому кувшинчику води. Ошатна рабиня, що звалася Марисенькою, більше не з'являлася. Тоді навіщо тримати тут її?! Не могли ж тюремники просто забути про неї... Та й, судячи з розмов на площі в день її чудесного порятунку, її вже купили як служницю для цієї самої Марисі!

А може, не купили?! Може, просто вирішили не дати вмерти? Або ця сама Марися просто наказала оплатити її лікування й утримання... або це зробили нові господарі красуні Марисі!..

Бранка губилася в здогадах, але все ж таки поступово впевнилася: очевидно, чекають, коли вона набереться сил — швидше за все, перед новою далекою дорогою. Час тягнувся настільки ж повільно, як і одужання. Рана на голові була, здається, дуже серйозною, тому гоїлася нестерпно довго. Іноді Олександра непритомніла, іноді ж просто відключалася від реальності, хоча тіло її в цей час продовжувало жити зовсім окремо від душі.

Чорне море, 1520 рік

От саме після чергового такого нападу «відсутності душі в тілі» бранка зненацька для себе отямилася в корабельному трюмі. Олександра зовсім не пам'ятала, як опинилася тут. Ніхто не звертав на неї ані найменшої уваги. Кожен був зайнятий якоюсь своєю справою...

...Купець Айваз віз правителеві живу данину від Татарського ханства: чарівних слов'янських дівчат — у гарем, маленьких міцних хлопчаків — для поповнення корпусу яничар. Також він прикупив за нагоди декількох рабинь винятково для себе, маючи

---

⁷ Лікар (тюрк.).

⁸ Буквально: «Дуже красива», — коротше, красуня (тюрк.).

намір вигідно перепродати їх на ринках Бедестану. Айваз уже підраховував майбутні бариші (на щастя, товар цього разу був відмінний), коли настільки солодкі міркування порушили крики слуги-помічника Акрама:

— Хазяїне, накажіть викинути це божевільне дівчисько з трюму!

— Руду, чи що? — поцікавився купець ліниво.

— Її, кляту!!! Вона нічого не їсть, не п'є, а тільки стогне й жахливо виє!..

— То куди ти пропонуєш її подіти?..

— Та кажу ж — за борт, невелика втрата! Її крики зводять інших бранок з глузду, вони б'ються об стінки трюму — чого доброго, ще покалічаться... Як їх тоді продамо?!

— Ах, негідниці!.. — Айваз підібгав губи й розпорядився: — У ланцюги всіх до єдиної, зараз же, швидко.

— Так вони ж і без того закуті! То що, дозволяєте?..

— Та ти збожеволів!!! Про її долю особисто подбала одна з майбутніх наложниць володаря правовірних — нехай продовжить Великий Аллах його дні! — а ти що ж, хочеш замахнутися на життя тієї, на кого звернула прихильний погляд жінка, уже призначена в гарем самого султана?! Тобі що, хлопчику, життя не дороге?!

— Мені?..

— Особисто я хочу й надалі носити свою голову на плечах, — посміхнувся купець. — Не думаю, що вона буде краще виглядати насадженою на гостру палю посеред однієї зі стамбульських площ.

— Так, але!..

— Ти взагалі уявляєш, яка паніка почнеться, якщо інші жінки довідаються, що ми позбулися однієї з них у такий от спосіб?! А крім того, потай кинути цю бестію за борт не вдасться — це побачать усі. Опісля хтось та повідомить слуг володаря правовірних, як ми поведимося з його власністю! А тоді...

— Але якщо все залишити як є, то ми втратимо не частину дорогого вантажу, а весь вантаж: адже інші бранки й надалі битимуться об стіни трюму..

— От і зроби так, щоб вони припинили біситися, — мовив Айваз примирливо. — Заспокой їх, хлопчику, утихомир. Ти ж чоловік, зрештою, а чоловік повинен уміти втихомирювати жінок.

— Простіше за борт божевільну!..

— Ні, Акраме, навіть не думай про це.

— Але, пане, тоді давайте хоча б на деякий час підніmemo її із трюму на палубу! Може, їй стане краще? Або вона сама вистрибне за борт?! Або, може, помре швидше, еге ж?..

— Ну, от бачиш, ти трішечки поміркував і знайшов вихід... — Купець так і розплився у посмішці. — Наказую закувати руду бестію й підняти на палубу!

— Хазяїне, не варто заковувати: вона й без того ледь животіє; а раптом її в море змиє?! А ланцюги ж грошей коштують... За час плавання ця дзвінкоголоса схуднула вдвічі, її ціна відповідно впала, так що...

Айваз огледів слугу презирливим поглядом з-під примружених повік і подумав: «Все-таки ти хочеш її позбутися, представивши все як нещасний випадок. А раптом за борт змиє... Але нічого в тебе, дурника, не вийде! Не дозволю». Уголос же мовив:

— Замовкни, Акраме. Я не хочу втратити гроші, які за руду бестію все ще можна виручити. Загалом, радій: ти свого домігся. Витягни дівчисько із трюму, але ненадовго. Нехай погріється на сонці, подихає морським повітрям — може, це поверне її до життя.

— Я миттю, хазяїне!..

Слуга кинувся на палубу й наказав матросам підняти рудоволосу бранку на палубу. Коли це зробили, бестія заспокоїлася, щось замурмотіла, спробувала перебирати ногами, але було очевидно, що сил у неї немає зовсім. Бранку залишили на носі галери, уклавши на голі дошки, про всякий випадок прив'язали (щоб, усупереч палкому бажанню Акрама, не зміло хвилию) і залишили відлежуватися.

Незабаром вона отямилася. Прохолодне морське повітря приємно голубило шкіру обличчя, наповнювало легені. На палубі їй полегшало, головний біль майже зовсім угамувався.

«Що ж зі мною таке? Що я тут роблю? І взагалі, хто я така?..» — запитувала себе бранка. Вона як і раніше не пам'ятала нічого з минулого життя. Тільки раптом відчула, що жахливо хоче пити. І ще відчула, що тут прохолодно... І чому так паморочиться в голові?! Чому земля хитається?! А що це плескотить зовсім поруч?! І від чого повітря таке сире, і чимось настільки дивно пахне?! Майже як у загадковому місці із назвою... із назвою... здається, Сиваш?!

Не розуміючи, що робить, Олександра щосили вигукнула:

— Води! Дайте пити!!!

— Ну от, хазяїне, чуєте, як вона репетує?! — схопився за голову слуга.

— Так-так, Акраме, дуже потужний і гарний голос! А який мелодійний...

Айваз на якийсь час про щось мрійливо замислився, коли ж слуга обережно торкнувся його руки — скоромовкою кинув:

— Ах, про що це я?.. Швидше, хлопчику, піди до неї, дай їй пити і будь ввічливим. Вона коштує набагато більше, ніж я думав спочатку. Можливо навіть, вона найкоштовніша з усієї потолочі, що ми веземо нині на продаж. На ось тобі...

І тут сталося неймовірне: пошукавши у речах, хазяїн простягнув слuzі висушеного гарбузика, до країв наповненого живлющою вологою! Коли ж отетерілий від такої щедрості Акрам вийшов геть — кинув йому в спину:

— Ти говорив, що її треба утопити?.. Ич, розпорядник знайшовся! Та це ж не голос, це просто безцінний скарб...

Схоже, на відміну від слуги, хазяїн був зачарований голосом рудоволосої бісиці. Тим часом хлопчик прибіг до бранки, подав їй гарбузика з водою, попередив, звертаючись на ламаному русинському з деякою домішкою турецьких слів:

— Ти дурний дурень — нічого немає пити, немає жерти... Дурень, хіба так не можна... можна?.. Не можна так, не можна! Ось бардак⁹, пити обережно. Тепер ти поганий, зовсім поганий, евет¹⁰... Пити, жерти, Акрам слухати, хазяїн слухати, або туди... море! Тонути!.. Дурень.

---

⁹ Чашка, склянка (тюрк.).

¹⁰ Так (тюрк.).

Олександра взяла заповітного гарбузика, зробила маленький ковток, потім ще і ще. Яке блаженство!!! Вода була зовсім не такою, як подавали в трюмі: та була затхлою й ледь солонуватою на смак, ця ж — чистою і свіжою.

— А поїсти даси? Я зовсім зголодніла і дуже змерзла...

— Акрам немає жерти, немає одягти. Акрам спати внизу, у трюм на підлога. Але Акрам бачити трюм рогожа. Ти дурень, але ти мати рогожа, евет. І мати старий сухий корж також. Акрам немає жерти вчора корж, але ти сьогодні жерти! Корж немає гъозлиме¹¹, корж учора, корж старий, корж сухий, але ти жерти корж зараз. Акрам добрий, евет!

— Давай, маля, неси свій коржик, і за рогожу дякую... Як по-вашому «дякую» буде?

— Тешакюр, — Акрам посміхнувся від вуха до вуха. Отже, він таки втихомирив цю руду бестію! Отже, він — справжній чоловік...

— Тешакюр! — повторила Олександра.

Хлопчик знову посміхнувся й кивнув.

— Ти добре знаєш нашу мову. Звідки?

— О-о-о! — Акрам вирячив очі й поважно надув щоки. — Хазяїн Акрам багато людей возити Стамбул сам володар правовірних! Татарський купець поганої... немає купець! Татарський купець — дурний дурень, бруд. Хазяїн Акрам справжній великий-великий купець, о-о-о! Акрам допомагати хазяїн, Акрам багато людей говорити, Акрам багато інший слово знати!

— А мене говорити по-вашому навчиш?

— Евет! — охоче кивнув хлопчик і кинувся за обіцяними дарунками. Незабаром бранка вже лежала на рогожі й гризла сухий корж. Сухарик був маленьким і трохи тхнув цвіллю, але в той момент здався їй надзвичайно смачним. Рогожка ж взагалі була м'якшою й теплішою від пухової ковдри! Тоді вона накрилася ганчіркою, згорнулася по-котячому в клубок і миттєво заснула. І ніколи їй не спалося так добре...

День минав за днем. Спілкуючися з купецьким слугою Акрамом, Олександра швидко освоювала турецьку мову. Щоденні прогулянки з трюму на палубу галери зробили свою справу: бранка потихеньку одужувала.

Османська імперія, кінець 1520 року

Галера з «живим товаром» наближалася до Босфору. На скелястих пагорбах, серед маслинових гаїв і струнких кипарисів лежала країна, де Олександрі, як і іншим привезеним рабіням, доведеться жити в неволі. Все тут чуже й ненависне — величні мечеті з високими мінаретами, прекрасні палаці з повітряними, немовби ширяючими високо над землею вежами, із зеленими квітучими садами й чудовими фонтанами. І хто знає: може, для одних ця країна навіки залишиться чужою, а для інших колись перетвориться на другу батьківщину?..

---

¹¹ Млинці з начинкою на кшталт налисника (тюрк.).

Оцінивши сприятливий вплив свіжого повітря на руду бестію, Айваз розпорядився, щоб інших рабинь також виводили з трюму, — зрозуміло, ненадовго й під наглядом матросів. Одні рабині з ненавистю, інші з байдужністю, треті із цікавістю вдивлялися в мальовничі береги чужини. Про що вони думали?.. Бозна!

Нарешті корабель причалив до пристані. За зеленню парків і садів ховалося величезне заможне місто. Біля причалу стояли також інші кораблі... й, відверто кажучи, у порівнянні з деякими з них галера Айваза виглядала більш ніж скромно. Невільниці в супроводі охорони залишали трюм і сходили на берег.

На дубових лавах у два ряди по шестеро були прикуті галерники — голі по пояс, виснажені, із випираючими назовні суглобами, запаленими од вітру й сонця очима, глибокими незагойними фляками на плечах і спинах. Ноги й руки стерті до крові: ланцюги, кайдани й весла зробили свою справу... Побачивши рабинь, веслярі засвистіли, заулюлюкали, застогнали й навіть завили, але залізний прут наглядача відразу пішов гуляти по оголених спинах і плечах, праворуч і ліворуч роздаючи криваву платню за неналежні прояви емоцій.

Стогони луною прокотилися по пристані. Обличчя Айваза налилося кров'ю: рабині здригалися при кожному ударі, ридали від жахливого видовища. Жалість і сум переповнювали їх: по суті, ці галерники нагадували їм батьків і братів, що загинули в бою або були вивезені в рабство на чужину, як і вони самі...

— Агов, ворухіться! — прикрикнув купець на матросів. — Чого ви вовтузетесь, немов весняні мухи?! Незабаром торг почнеться, ми спізнюємося.

Хоча він, насправді, просто не хотів виставляти на продаж заплаканих дівчат: адже вигляд у них тоді не зовсім «товарний».

Немов отару овець, невольниць погнали уздовж берега: кого до невольничого ринку, кого просто до воріт султанського палацу. Олександрю помістили до купки рабинь, призначених для продажу. Незважаючи на ранній ранок, східний ринок уже гудів на повну силу. Невільниць вишикували на майданчику перед воротами. Уздовж їхнього ряду снували євнухи, вдивлялися в обличчя бранок, м'яли їхнє волосся, мацали ноги, чіпали за руки. Стягаючи одяг, прискіпливо розглядали животи, спина, ший рабинь, заглядали їм у рота, несильно ляскали по стегнах. Кивали якимсь своїм думкам, цокали язиками, бурмотіли щось малозрозуміле. Нарешті всебічно оцінивши «живий товар» — групували й особливим чином розставляли дівчат.

Настала черга Олександрі. Вона відрізнялася від інших рабинь молочно-білою шкірою, високим зростом, досконалістю фігури, великими зеленими очима й особливо — довгим хвилястим волоссям. Хоча нахабний євнух залишив бранку зовсім без одягу, вона не була оголена: вогненно-рудий волосяний водоспад струменів їй на плечі, природним плащем прикриваючи міцні груди, талію й широкі стегна. Євнух наблизив до неї безбороді обличчя, втягнув ніздрями повітря, єхидно промуркотав по-турецьки, звертаючись до самого себе:

— Звідки отака красуня взялася, цікаво довідатись?..

— З далеких заморських земель привезли мене, пане! — відповіла бранка, причому по-турецьки й несподівано чисто. Євнух смикнув бровами на знак подиву, але одразу приязно посміхнувся й наказав відвести дівчину у двір. Айваз задоволено потирав руки: ну от, недарма він придбав цю рабиню — причому практично за безцінь!

Тепер її визначили на аукціон, а це обіцяло великі гроші. Зараз бранку помиють, вичешуть, вона приспиться з дороги, а завтра ранком — на продаж! Ох і пощастило Айвазу, нічого не скажеш!..

Зранку відбулися торги. Саме в цей час по ринку прогулювалися купець Луїджі Гріті й візир Ібрагім-паша. Гріті тільки-но придбав у свій гарем чергову екзотичну невольницю й схилив приятеля до аналогічної покупки. Та оскільки витончений Ібрагім забракував усіх запропонованих його увазі дівчат, приятелі вже вирішили полишити ринок... коли завдяки щасливому випадку опинилися на аукціоні.

Тут на поміст і вийшла оголена рудоволоса бранка. Торговець заходився на всі лади розхвалювати її принади, особливо підкреслюючи, що рабиня не тільки гарна, але також знає різні мови... Ціна на невольницю стрімко поповзла вгору, кількість бажаючих зробити покупку почала відповідно скорочуватися.

— У невольниці грецьке ім'я: Анастасія... — кричав торговець

— Сто дукатів! — відгукнувся один із двох останніх покупців.

— Уміє читати... — не вгамовувався торговець.

— Сто двадцять дукатів! — перебив його ціну конкурент.

— І писати теж уміє...

— Сто тридцять дукатів!

— А яке прекрасне її волосся!..

— Сто п'ятдесят дукатів!

— Розмовляє різними мовами, а це дорогого коштує...

— Двісті дукатів!!! — гаркнув перший купець, вирішивши одним махом відірватися від конкурента.

По юрбі присутніх пробігло поважне ремствування: оце так ціна!..

— Послухай-но, ти зараз накрутиш ціну до того, що дівчисько в змозі буде купити хіба що султан! — крикнув Ібрагім торговцеві. Той уже хотів щось відповісти, як раптом над юрбою пролунав чистий високий голос рабині:

— Aut Caesar, aut nihil!¹²

Рабиня... і раптом... заговорила?..

Та, яку от зараз виставили на торг, як будь-який інший безмовний товар, — посміла рота розкрити?!

Неймовірно...

Юрба загомонала, але швидко затихла: усі чекали на продовження. Ібрагім же відверто розгубився: думав, що торговець прибріхує щодо знання мов нікчемними жінками, а виявляється, це чистісінька правда! Отак запросто заговорити на латині — мовою вчених і дипломатів?.. Ого-го!

— А що іще ти можеш сказати, рабине? — запитав Ібрагім цього разу по-грецьки.

— А ти купи мене, отоді й відповім на всі твої питання. Чи у тебе, пане, недостатньо грошей? — париувала дівчина знову ж по-грецьки. А потім додала вже по-турецьки: — Пане, наважуйтесь, бо мене зараз же забере інший.

---

¹² «Або Цезар, або ніщо!» (лат.), у більш довільній формі — «Все, або нічого».

— Двісті п'ятдесят!.. — вереснув купець, що претендував на рудоволосу бісицю. Він явно збожеволів, бо його останню ціну у двісті дукатів ще ніхто не заперечував...

Але кров уже вдарила Ібрагімові в голову: на цей виклик належало відповісти — причому негайно! Ніколи ще жінка не ображала його отак запросто, та ще й у присутності цілої базарної юрби... та ще отаким приємним високим голосочком!!!

— Гроші є. Я купую цю рабіню, — проскреготів він.

— Але ж я!.. — спробував заперечити головний претендент, який тільки-но пропонував за дивне норавливе дівча надзвичайні гроші.

— Я даю чотириста дукатів. Чи хтось хоче перебити мій торг?!

Для впевненості Ібрагім окинув безжалісним хижим поглядом притихлих миттю людськ. Зрозуміло, торгуватися далі не став ніхто: по-перше, ціна була захмарно високою, по-друге, зв'язуватися із самим візиром собі дорожче...

Загалом, такого повороту не очікував ніхто. І найбільше — купець Айваз: це виглядало немов жарт долі — чотириста дукатів за колись напівдохлу дівку!!! Ото пощастило, ото вже пощастило!.. Сіромаха навіть потом укрився.

Тим часом Ібрагім заплатив оголошену ним привселюдно суму й розпорядився доправити дорогущу покупку у свій будинок. При цьому подумки лаяв себе за те, що, піддавшись пориву почуттів, спокусився цією дивною рудоволосою невільницею. Візир інтуїтивно відчував: не доведе ця покупка до добра, ой, не доведе! Як вона кинула йому виклик... от же ж мерзотниця, нешаноблива нахабка!!!

А втім, міркував Ібрагім, можна буде подарувати її Сулейману... Чом би й ні, до речі?! Такої «квіточки» у султанському гаремі зроду не бувало! У всякому разі, нахабниця не дасть нудьгувати султанові. Головне — придумати, під яким приводом піднести правителеві цей безцінний дарунок.

Тим часом Олександра, продана на торгах під ім'ям Анастасії, спала сном праведниці. Невільниця заслужила цей солодкий спокійний сон. Заслужила не в людей — у вищих сил, що визначають хід людських доль. Сьогодні її продавали, однак це лише на перший погляд; насправді ж вона практично... продала саму себе, причому за нечувано високу ціну!!! Дурень-візир і той охриплий від жаги купець збожеволіли при одному лише звуку її голосу, внаслідок чого Ібрагім розщедрився аж на чотири сотні дукатів — оце так!..

Тому Олександра і спала безтурботно, лагідно, по-дитячому підклавши під щоку складені човником долоні. Снилася їй рідна хата з ретельно вибіленими стінами й солом'яним дахом, величезні жовті соняшники, рожеві мальви, розкидисті дерева уздовж дороги. На подвір'ї квоктали кури, бігали за квочкою курчата, схожі на ніжно-жовті кульки. Сірий смугастий кіт розвалився посередині ганку, щоб погріти пухнате черевце на ласкавому ранковому сонечку. Рожеве вгодоване порося рило п'ятачком землю...

Уві сні все було затишно й прекрасно — зовсім як у далекому дитинстві. А в сплячій підсвідомості бранки поволі дозрівала й міцніла впевненість: тепер усе буде добре, незмінно добре! Вона ще докопається до свого минулого, дотепер оповитого туманом забуття, згадає, хто й коли в цьому минулому називав її Настусею, згадає, звідки знає ту Марисю, що не дала їй по-скотськи здохнути, навіщось зберегла життя...

Спробує зрозуміти, правдою чи вигадкою збудженої свідомості був її коханий чоловік Іванко разом зі своїми хоробрими слугами...

І ще щось надзвичайно важливе відіб'є, відвоює у безпам'ятства.

Дитина!!!

Якась дитинка залишилася десь там, у мрячній далечині, за тридев'ять земель... Але що за дитина?! Чия?! Чому залишилася?..

Відповідей на всі ці питання поки що не було.

* * *

Отак зникла бранка Олександра, щоб відродитися до нового життя під зовсім іншим ім'ям...

Як і годиться всім воскреслим з небуття Анастасіям.

Що ж очікує на безправну рабиню тут, у столиці могутньої імперії?

Глава 6

НА ЗЛАМІ ЕПОХ

*Стамбул, Османська імперія,
січень 1521 року*

Минуло вже чотири місяці, як султан Сулейман став правителем. І от саме в цей прекрасний період Ібрагім–ефенді повністю втратив спокій...

Здавалося б, життя гарне й просто навіть чудове! Одразу після проголошення свого найкращого друга султаном колишній раб–грек одержав звання великого сокольника й посаду доглядача султанських покоїв, а також розкішне утримання відповідно до нової посади. Втім, до своїх тридцяти трьох років Ібрагім дожив завдяки трьом якостям — вродженій інтуїції, кмітливості й везінню. Тому тепер він ніяк не міг заспокоїтися, знаючи, до чого це грізна річ — влада! Ні–ні, відносини між ним і Сулейманом до самого останнього часу залишалися ледве не братніми, але зі смертю султана Селіма Явуза¹³ щось невловиме в них все–таки змінилося.

Зійшовши на вершину влади, Сулейман з незрозумілої причини відгородився від свого друга Ібрагіма незримим муром відчуженості. Він уже не влаштовував зі своїм улюбленцем ні гучних свят, ані довгих нічних диспутів, не радився з ним, не викликав, щоб послухати його чарівну гру на скрипці. Султан став замисленим, дратівливим і примхливим. Навіть при скороминущих зустрічах Ібрагім відчував на собі пильний погляд владики, сповнений підозри й відчуженості.

Запитання Сулеймана мали провокаційний характер, і перш ніж відповідати, обережний грек зважував кожне слово, навмисно говорив невиразно й непевно, побоюючись накликати на свою голову несподіваний гнів. Однак вибрана лінія поведінки, мабуть, була аж ніяк не найкращою: нечіткі відповіді викликали у султана

---

¹³ Грізного (тюрк.).

бурю роздратування, і правитель дедалі частіше проганяв колишнього улюбленця геть з очей.

Ібрагіма лякав дивний душевний настрій Сулеймана, спантеличувала повна неможливість вгадати примхи володаря. Тому напруга в їхніх відносинах ставала абсолютно нестерпною! Іноді доглядачеві султанських покоїв здавалося навіть, що його пана підмінили і що з ним розмовляє зовсім інша людина...

Грек розумів, що довго це не триватиме, й одного разу він зробить непрощену помилку, що завершиться в найкращому разі опалою або вигнанням, у найгіршому — навіть смертю. Ситуацію необхідно було обговорити з кимсь дуже могутнім, наприклад з валіде-султан¹⁴. Ханум Хафіза мала над сином таємничу й необмежену владу, а після смерті чоловіка її вплив зріс багаторазово. Коли син зійшов на трон, валіде в супроводі пишної процесії переїхала зі старого палацу в новий і оселилася в особливих палатах. Тепер під її рукою перебувало все палацове життя, аж до самих дрібних служників і кухні.

З іншого боку, яким би сильним і могутнім не був Ібрагім, однак самостійно встановити стосунки з валіде він не мав найменшої можливості, тому що не міг проникнути в султанський гарем. Отже, Ібрагіму належало звернутися до кізляр-аги¹⁵, незважаючи на люту ненависть до цих носіїв срібної трубочки¹⁶, — до негідників-євнухів, особливо до тих, хто носив показово жіночі або милозвучні квіткові імена... Довелося збирати в кулак усю свою волю й зустрічатися з головним чалмоносцем!

Управитель «чорних» євнухів був суперечливим у всьому. У цій людині боролися два начала: могутність і незначущість. Йому була підвладна доля будь-якої мешканки маленького світу, названого султанським гаремом, однак ця людина ніколи не проявляла свою могутність відкрито, а незмінно діяла у таємний спосіб. За хадім-агасі стояла ціла зграя таких самих негідників, які творили найбрудніші справи й навіть убивали не замислюючись... хоча водночас запобігливо кривлялися, принижувалися й підлабузнювалися.

Отже, охоронець гарему милостиво погодився на зустріч — і от вони зійшлися. Один гарний, розумний, багатий, любитель блискучого життя. Здавалося, його могутність не має меж... принаймні, поки що. Інший чорношкірий, гладкий, виродливий, всюдисущий пильнувач Баб-ус-сааде¹⁷. Як і султанові, йому були відкриті четверті ворота¹⁸.

Ібрагім терпляче слухав просторікування ненависного створіння. Він прекрасно усвідомлював, що окрім читання Корану, готування дарунків для мечетей, лікарень, шкіл і священних тюрбе, вишивання килимів, одягу і плетіння мережив, більшість свого часу велика валіде витрачає на зовсім інші речі, як от збирання доносів і пліток

---

¹⁴ Буквально «родителька султана» (араб.) — мати султана, після сходження сина на трон очолювала гаремну ієрархію, мала власний двір і чималі доходи.

¹⁵ Кізляр-ага, він же хадім-агасі (тюрк.) — наглядач за мешканками гарему, очільник «чорних» євнухів, з числа яких і призначався.

¹⁶ Повні кастрати (у них були видалені не тільки яєчка, але і стовбур пеніса) могли випорожнювати сечовий міхур тільки за допомогою срібної трубочки, яку зазвичай ховали в складках чалми.

¹⁷ Султанський палац.

¹⁸ Вхід до султанського гарему.

від всюдисущих євнухів, вірних наставниць і відданих служниць. Час від часу господарка гарему даною їй владою придушувала чвари й розбрат, ба навіть справжні бунти, якими довірений їй опіці світ був просочений до найменших корінців...

— Передай великій валіде-султан, — попросив Ібрагім кізляр-агу, терпляче вислухавши всі до єдиної плітки, — що я прошу її прийняти мене особисто.

Одержавши щедрю платню за настільки незначну послугу, головний євнух низько вклонився й позадкував, а потім зник безслідно, немовби ніколи й не бачився із султанським мазунчиком.

* * *

Велична валіде Хафіза замислено розглядала хитромудру вишивку «хрестиком» на розкішній батистовій сорочці, відібраній в однієї з присланих ханом Гіреєм рабинь і піднесеної матері султана в подарунок.

— До чого винахідливі ці слов'янки! — гарчала вона собі під ніс. — Це ж треба придумати таке — сховати християнський символ навіть у настільки необразливому мистецтві, як рукоділля... Ну так, справді, виглядає така сорочка надзвичайно красивою, але як поставиться Великий Аллах до того, якщо мусульманка носитиме оце?!

Й відразу згадала, що невеликий лист, виконаний вітію-ватою арабською в'яззю, ромеї¹⁹ незмінно сприймали як маленький квітчастий килимок, не розуміючи, що в танку гнучких стебел сховане важливе повідомлення. Валіде настільки переймалася своїми думками, що не побачила служницю, яка вже досить довго стояла перед нею.

— Чого тобі? — запитала нарешті Хафіза, відволікшись від роздумів.

— О велика пані, хадім-агасі просить вас вислухати його!

Серце затріпотіло в грудях валіде: нарешті її син-султан вирішив відвідати свою стару матір!!! Якою владною й могутньою не була правителька, однак вийти самотійно за межі гарему не могла навіть вона. Такі вже правила: валіде могла лише написати синові й передати через головного євнуха записку, а потім чекати й сподіватися, що послання дійшло за призначенням, а не загубилося в купі інших повідомлень. Жодна мешканка гарему не могла самотійно вийти навіть на базар, щоб купити собі прикраси або солодощі! Цим займалися знов-таки євнухи, які забезпечували всім необхідним численних одалісок — зрозуміло, якщо ті мали гроші!

— Запроси його сюди негайно, — скомандувала валіде.

Менш ніж за хвилину перед нею постав кізляр-ага. Правителька завмерла, чекаючи приємної звістки...

— О велика пані, о велична правителько! Ібрагім-ефенді просить витратити ваш дорогоцінний час на невеличку бесіду з ним, — мовив хитрий євнух і додав від себе: — Великий ефенді чимсь явно пригнічений і стурбований, тому що виявляв неприховане нетерпіння.

Жоден м'яз не здригнувся на обличчі матері султана, вона лише потупила прекрасні очі й позбавленим емоцій голосом мовила:

---

¹⁹ Візантіїці.

— Добре, передай Ібрагіму, що я, можливо, прийму його завтра після ранкової молитви.

Потім простягнула євнухові кілька монет. Низько кланяючись, хадім-агасі позадкував до дверей.

«Чекала звісток від сина, а зустрінуся всього лише з Ібрагімом», — подумала засмучена Хафіза. На різке плескання її долонь прибігли служниці. Валіде наказала підготувати одну з відведених їй кімнат для завтрашньої бесіди з греком.

Цікаво, що діється на чоловічій половині палацу, чого цей пройдисвіт отак завзято рветься до неї? У грека начебто все має бути добре, він же одержав і владу, і становище при дворі, і грошове утримання... Чого ж не вистачає мазунчикові її сина? Що турбує могутнього Ібрагіма-ефенді?..

Наступного дня великий сокольник у супроводі євнухів, пройшовши четверті ворота, опинився на жіночій половині палацу. Серце скажено калатало, Ібрагім подумки уявляв собі можливий перебіг майбутньої розмови. Ось і територія валіде: кімната вкрита килимами з довгим шовковистим ворсом, у якому ноги потопають, немовби у м'якій траві.

Мати султана сиділа на високому п'єдесталі зі строкатих твердих подушок гордовито й величаво. Її маленька фігурка немовби ширяла високо в повітрі, валіде була вбрана у довгу світлу безформну сукню і блискучу чадру. Велична господарка гарему приймала його, як велів палацовий етикет: тримаючи в одній руці витончену скриньку з коштовностями, в іншій — люстерко. У віддаленій частині вкритої килимами кімнати поміж ледь помітними нішами, де зберігалися флакони із запашною водою, різні прикраси й милі серцю дрібнички, стояв мармуровий столик з розкидистим канделябром, мерехтливе світло якого освітлювало пагорб із подушок позаду, довершуючи ілюзію польоту у повітрі «жінки-статуї». Так, найбільше Хафіза нагадувала саме довершену мармурову статую, лише величезні живі очі, обрамлені чорними густими віями, підказували відвідувачеві, що перед ним людина, а не мертва бездушна лялька.

Ібрагім побажав правительці здоров'я й довгих щасливих років, після чого переломився в низькому довгому поклоні. Валіде відповіла на вітання після значної паузи, таким чином, відповідно до вимоги палацового етикету, підкреслюючи свій високий статус. Ледь помітно поворухнула рукою, дозволяючи Ібрагімові присісти на величезну подушку й почати розмову.

— О велика правителько... — мовив грек і спробував перехопити погляд Хафізи, але валіде миттєво опустила очі й уп'ялася в люстерко. Він зрозумів, що мати султана не надто благоволить до нього, і знову почав:

— О велика правителько! Я ризикнув постати перед поглядом вашим і витратити ваш дорогоцінний час, оскільки дуже стурбований настроєм вашого царюючого сина. Багато з того, що робить наш благословенний султан — нехай продовжить Великий Аллах дні його! — відверто непокоїть мене.

Велика правителька мовчала, тому Ібрагім повів далі:

— Ваш син більше не запрошує мене до себе, не радиться перед вирішенням державних справ, майже не розмовляє зі мною...

Валіде подумки пораділа змінам: нарешті її син позбувся впливу цього властолюбного грека! А власне кажучи, хто взагалі такий цей Ібрагім–ефенді?! Щоб високошляхетний спадкоємець слави Османів вислуховував поради колишнього раба... Що він оце собі надумав: невже великий султан повинен танцювати під дудку заповзятливого вискочки й колишнього невільника?..

Хафіза тягнула паузу, тому Ібрагім був змушений продовжувати:

— Необхідно зазначити, що наш високоповажний султан надзвичайно багато зробив навіть за настільки малий період правління. Він ухвалив прекрасні рішення, що забезпечили процвітання нашої держави...

— Тоді що ж тебе непокоїть? — поцікавилася валіде з іронією і зловтіхою.

— Мене турбує настрої султана. Після сходження на престол Османської імперії він дуже перемигнувся. Мені здається, високоповажний володар правовірних перебуває в якійсь безвиході. Він розриває старі зв'язки, але при цьому не налагоджує нові! Султан безперервно шукає щось незрозуміле йому самому, але через гостру нестачу вражень і відчуттів замикається в собі... Тому я вважаю своїм священним обов'язком уберегти нашого султана від можливих помилок...

Що ж, подумала валіде, а грек таки має рацію: Сулейман дійсно змінився... причому не зовсім у кращий бік! Син майже не навідується до рідної матері, не ділиться з нею своїми планами. Зрозуміло, він іноді заглядає, щоб коротко побажати їй здоров'я й вислухати найбільш нагальні прохання, проте...

Іноді валіде дуже–дуже кортіло позбутися всієї цієї церемоніальної пихи, кинутися слідом за сином, обійняти й пригорнутися до нього, по–жіночому поплакати на його мужньому плечі, розповісти, як же їй сумно й самотньо в цьому блюзнірському світі суцільного крижаного нерозуміння...

Але Хафіза знала: вона — велика валіде, а тому не може дозволити собі настільки явних емоційних сплесків. Тепер син не приходив до матері настільки ж часто, як колись. У гарем навідується регулярно — однак для того лише, щоб відвідати цю ненависну пустоголову Гюльбехар²⁰! Тому ця проклятуца розжиріла корова ходить по гарему повною господаркою, ігноруючи накази самої валіде. Вона роздула штат служниць до небачених розмірів. Мерзотниця розбудовує свою власну, практично незалежну від валіде «жіночу» державу — причому на території, підвладній матері султана...

Поки велика правителька подумки кляла невістку, Ібрагім повідав наступне:

— До речі, учора я побував на базарі. Ряди ломляться від надлишку товарів — хіба ж при Селімі Явузі таке бувало?! А ясир!!! Очі просто розбігаються від його надлишку... Які раби, які рабині!!! Прекрасні слов'янки... До чого вони розумні й прекрасні!.. Один лише придбаний мною коваль чого коштує: то й не коваль зовсім, а справжній ювелір своєї справи! Я хотів би подарувати парочку рабинь і рабів нашому високоповажному султанові. Може, це відволіче правителя й підніме йому настрої?

— Купувати рабинь у гарем — це привілей євнухів, а не придворних, — справедливо зауважила валіде.

---

²⁰ Третя дружина Сулеймана Пишного (див. Хронологічну таблицю).

— Я хотів саме подарувати рабів султанові... Все ж таки нові враження, — підкреслив грек.

— Ти мудра людина, Ібрагіме, я згодна з тобою.

А сама подумала: адже пройдисвіт має рацію! Треба, мабуть, перемінити декорації — придбати для султана побільше нових цікавих служників, поповнити гареми одалісками. Сьогодні ж відібрати нових наложниць для гарему — бажано слов'яночок... Постачальники «живого товару» присягаються: саме слов'янки настільки кмітливі й витончені, що можуть захопити увагу будь-якого чоловіка! А раптом нові рабині, прислані ханом Гіреєм, справді відволічуть Сулеймана від Гюльбехар, повернуть владу (а отже і спокій в імперії) самій Хафізі?..

Ібрагім тим часом вів своє:

— Особисто вам, о велика валіде, я подарую дуже цікаву служницю-русинку, придбану мною днями. Рабиня обійшлася мені надзвичайно дорого, але запевняю вас — вона коштує заплачених за неї грошей! Щоправда, не така вона гарна, як жінки султанського гарему, але надзвичайно мила, розумна й начитана, розмовляє кількома мовами й навіть латиною, вміє шити, вишивати й багато чого іншого. Молода й енергійна. А головне — не сумує, як решта, навпаки, весь час сміється... А як співає!.. Голос надзвичайно високий, немовби дзвіночок, бадьорить і тішить вухо. Просто живий скарб, а не рабиня, — от що я вам скажу!..

У пропозиції Ібрагіма валіде запідозрила якийсь підступ, тому замість цілком очікуваної подяки уїдливо поцікавилася:

— Якщо твоя рабиня настільки гарна й досконала, навіщо ж дарувати її, немов непотрібну... або навіть обридлу річ?

Тоді ефенді перейшов до заздалегідь заготовленої захопленої пишної промови:

— О благословенна правителько, ви настільки багато для мене зробили й так багато означаєте в моєму житті!.. У порівнянні із благодіяннями, які я одержую, спілкуючись із вами, навіть найкраща й найдорожча рабиня нічого не вартує! А тому я, скромний раб, благаю прийняти від мене цей невимірно малий, скромний дарунок на знак моєї глибокої поваги до вас! Можете на ділі переконатися, наскільки я відданий вам і нашому султанові: я навіть готовий пожертвувати власним задоволенням! Я не стану насолоджуватися купленою для себе, але не використаною мною рабиною-служницею...

Після таких слів валіде припинила спротив і прихильно мовила:

— Гаразд, високоповажний Ібрагіме, я приймаю твій дарунок.

Низько кланяючись, царедворець вийшов геть. Він лишився задоволений розмовою, інтуїтивно відчувши, що зміни, які відбулися з Сулейманом, торкнулися не тільки його самого, але навіть величної валіде! Ібрагім також зрозумів, що нарешті придбав впливового союзника в особі матері повелителя правовірних.

Але головне — досить вишукано позбувся нестерпної некерованої рабині, яку придбав за шалені гроші, піддавшись її непоясненному впливу... і яка всього лише за два дні перебування в нього в будинку встигла перелятатися з усім гаремом!!! До того ж своїм демонічним реготом і незвично потужним голосом зводила з розуму і слуг, і самого господаря будинку.

Тим часом валіде, перебуваючи під враженням ідеї, підкинутої заповзятливим греком, викликала до себе кізляр-агу. Поприсідавши й повклонявшись досхочу, євнух застиг перед матір'ю султана, очікуючи наказів.

— Бажаю оглянути невільниць, надісланих ханом Гіреєм. Також запроси служниць і уста-ханум²¹ для відбору одалісок: потрібно терміново поповнити султанський гарем.

— Добре, пані, зараз же виконаємо! — І головний євнух щодуху кинувся геть.

Активність валіде не на жарт стурбувала Гюльбехар: клята розжиріла корова намагалася ледве не штурмом пропхатися на територію валіде, однак темношкірі євнухи не пропустили її, а послані нищпорити служниці не змогли роздобути жодних мало-мальськи цінних відомостей — за що були жорстоко покарані.

Шукати жінок у власний гарем Сулейман не міг... та й не вмів. Утім, султани ніколи і не шукають дружин — замість них це роблять інші. Дуже часто все вирішує простий випадок. Однак поклатися на провидіння тепер Хафіза ніяк не могла. Одного разу вона вже вибрала цю мерзенну черкеску Гюльбехар, і рабиня була доставлена її синові для втіх... Всупереч очікуванням, горянка не зламалася, а незабаром перетворилася з незначущої наложниці на справжню володарку, перетворилася на султаншу перш, ніж Сулейман — на султана. У черкески було для цього все: царствена хода, горда вдача, вимогливий голос. Навіть тіло, розжиріле після пологів, не могло зіпсувати справи!

Недарма Сулейман дедалі частіше відвідував Гюльбехар, цікавився народженими саме нею дітьми. Таке спілкування приносило володареві правовірних масу задоволення й упевненість у собі. Із султаном черкеска була милою, скромною й не просила для себе нічого, за винятком дріб'язків: нефритових гребенів, перлових ниток, відрізів оксамиту або шовку. Зрозуміло, Сулейман щедро обдаровував скромницю понад це, вона ж лише мило заковувала вологі виразні очі, а її коров'ячі вії починали заклично тріпотіти.

Валіде ледь стримувала тремтіння, щоразу зустрічаючи черкеску. Зарозуміла дочка гір, темпераментна і свавільна, розгулювала по гарему в широких шовкових шароварах і в довгих прозорих сорочках із просторими рукавами, демонструючи крізь тонку тканину розжиріле, але як і раніше міцне тіло. Нахабниця роздавала служницям найнесподіваніші завдання й накази, тим самим демонструючи, що володарка в гаремі не валіде Хафіза, а вона — неповторна Махідеван²².

І тут раптом — отака прикра осічка!..

Відбір одалісок для гарему володаря тривав недовго: в основному з новою партією прибули темношкірі рабині-служниці, слов'янок же надіслали всього лише трьох. З-поміж них виділялася одна русинка з дивним ім'ям Марися: стрункий дівочий стан, пишні розвинені груди, каштанове волосся, що струменилося на плечі великими локонами, доволі світла оксамитова шкіра, величезні блакитні очі, пухкі червоні губи, рум'янець у всю щоку, легка дівоча хода — ну просто красуня! До того ж веселої вдачі...

---

²¹ Літня жінка, яка навчала наложниць, готувала різні зілля тощо (тюрк.).

²² Прізвисько Гюльбехар, що буквально означає «Володарка віку».

Валіде мимоволі замилювалася нею й охрестила рабиню новим — гаремним ім'ям: Нейше²³.

Роки в татарському полоні не минули даремно: дівчину навчили запально танцювати, грати на лютні й багатьох інших премудростей. Природна доброта й легкий характер рабині викликали в Хафізи непідробний захват. Пані правителька була впевнена, що русинка легко завоює серце її сина й одночасно не вислизне з-під її особистого контролю — на відміну від мерзенної черкески. Задоволена валіде передала майбутню одаліску в руки уста-ханум для подальшого навчання всяких необхідних дріб'язків і гаремного етикету. Оселили Нейше-Марисю при покоях валіде, а не в загальному гаремі: адже тут Гюльбехар не могла її побачити...

Раннім ранком Хафіза викликала головного євнуха й передала з ним записку для сина. У посланні скаржилася на здоров'я й самотність, після чого просила володаря правовірних відвідати свою стару матінку наступного дня. Бажано якнайраніше — наприклад, одразу після вранішньої молитви.

* * *

Прочитавши записку, Сулейман відчув величезну провину щодо цієї відданої й такої рідної жінки. Раптом забувши про державні проблеми, він зрозумів, наскільки несправедливо обійшовся з матір'ю. Адже він не приходив до неї вже дуже давно, не цікавився її здоров'ям, нічого не розповідав про себе. Але ж ця сильна жінка теж може бути самотньою й нещасною!..

Минуло вже чотири місяці, як Сулейман вступив у права володаря держави. Європа раділа: нарешті скінчилося правління Селіма Грізного, Селіма Похмурого! Настала нова ера — епоха його сина Сулеймана. Час надій і перетворень...

Сидячи на самоті за пишною трапезою, володар правовірних намагався усвідомити, що ж помінялося у його житті після воцаріння на престолі? Батько помер наприкінці рамадану на шляху із Стамбула в Едірне, залишив світ живих у муках від нестерпного болю, який відчував вже давно. Що ж спонукало грізного султана діяти саме таким чином, чим виправдувалася його нелюдська жорстокість? Нещадність до ворогів нікого не дивувала — власне кажучи, душі всіх Османів були сповнені цією якістю понад всяку розумну міру. Але як пояснити жорстокість до близьких людей?! Незрозуміло...

Якось роздивляючись папери батька, Сулейман зненацька знайшов карти і креслення нових фортець. Виявляється, Селім Грізний мріяв не тільки про походи, але також про будівництво міст!.. Можливо, через нерозуміння з боку свого батька Баязида Справедливого, через нестерпну хворобу, що спалювала цого, він не мав ні часу, ані надій на одержання престолу, а тому розчистив шлях до влади найжорстокішим чином — убивши власного батька?! Зрозуміло, це Селіма аж ніяк не виправдує, але ж він квапився залишити свій слід в історії. І таки домогся бажаного!

Іншим разом на очі Сулейману потрапили сувої, написані зовсім нещодавно. Це виявилися... вірші його батька?! Скорботні рядки про самотність, про нерозуміння. Виявляється, Селім Явуз був романтиком — хто б міг подумати! Але звідки тоді

---

²³ Радість (тюрк.).

жорстокість до нього — до рідного сина?! Адже Сулейман все своє життя намагався сподобатися похмурому батькові будь-що й навіть свій мініатюрний двір у Манісі створив за зразком батьківського. Однак ніколи не чув від нього ні поради, ні підбадьорення.

Лише одного разу за спільною вечерею Селім немовби похапцем спитав про подальші плани сина. Тоді Сулейман наважився викласти систему правління державою, заздалегідь обговорену з Ібрагімом. Реакція Селіма була несподіваною: одутле обличчя батька вкрилося червоними плямами, гнів буквально душив і роздирав його! Грізний правитель репетував, безладно розмахував руками. Сулейман не розумів, чим настільки роздратував його?! Він був ошелешений, буквально розчавлений...

Тоді батько вигнав його просто з-за столу. Покликав до себе лише через деякий час, при цьому довго розглядав сина, немовби оцінюючи... раптом пригорнувся до нього, мов дитина, й вимовив слова, пронизані благанням, які Сулейман не забуде ніколи:

— Запам'ятай гарненько, синку: якщо турок злазить із сідла, щоб сидіти на килимі, він перетворюється у ніщо! У ніщо, синку, ти зрозумів?..

Тоді Сулеймана надзвичайно скривдила батькова поведінка. Але чи настільки вже неправим був Селім Явуз?! Здавалося, він любив тільки війну, полювання та вірних яничарів. Але насправді все виявилось зовсім по-іншому!!!

І от тепер Сулейман, сидячи на самоті, намагався подивитися на своє життя в Манісі очима батька. Як він жив дотепер? Гуляв, веселився разом з Ібрагімом, а Селім бачив ледарство душі власного нащадка й ніяк не міг на це вплинути! Тоді батько гнівався від безвиході: як можна залишити величезну спадщину Османів — цілу імперію, під опікою настільки легковажної людини?! І це ж його рідний син, якого він усіляко оберігав, якому дали можливість всебічно розвиватися...

Батько справді любив Сулеймана, але, спалюваний хворобою, поспішав жити. А як обтяжена владою людина — був надзвичайно самотнім. Отже, навіть рідний син не розумів його — справжній жах!

Але все-таки...

Так, коли Селім Явуз помер, то загартовані в боях яничари, до яких він також був нещадним, плакали як діти, щиро сумуючи за померлим правителем. Отже, хоча б для когось у цій величезній імперії батько був по-справжньому дорогим...

Перебираючи в пам'яті останні події, Сулейман почав розуміти таке ставлення батька до себе. Як єдиний син Селіма, він був одноосібним претендентом на імперський престол. Водночас він поводився як останній гультай. Ясна річ, батько жахався: ще б пак, адже цей телепень (у його розумінні) колись неодмінно мав очолити велику державу!..

Тому батько був роздратований і розчарований поведінкою єдиного сина, не хотів говорити з ним. Селім Явуз боявся, що, ставши десятим султаном Дому Османів, його спадкоємець не впорається з настільки відповідальною роллю й загубить справу, започатковану величними предками.

Тепер Сулейман усвідомив усе це. В його руках зосередилася грандіозна влада, він повинен знайти своє місце в історії, виробити власну концепцію правління країною

— от що зараз життєво необхідно!!! І на жаль, у цьому йому не міг допомогти ніхто — навіть вірний друг Ібрагім, товариства якого він так потребував.

Навіть навпаки, як це не парадоксально: новоявленому султанові найменше потрібна допомога саме Ібрагіма!!! Так, грек завжди приходив на його виклик. З ним можна було без найменших церемоній потеревенити після вечері, читаючи книгу, запитати про незрозумілі місця. Але іноді Сулейману здавалося, що друг кепкує з нього, у глибині душі нехтуючи його рішеннями. Ібрагім ставав дедалі більш зарозумілим, коли говорив щось на кшталт:

— Доля володаря — боротьба! Володар повинен підкоряти інших, а не підкорятися сам. Тобі також не уникнути боротьби з іншими.

Сулейман згадав останні слова молитви, що пролунали під склепінням мечеті під час урочистої служби на честь його сходження на престол:

— Нехай буде прихильним милостивий і милосердний Аллах до султана султанів, до правителя правителів, до тіні Аллаха на землі, до господаря двох світів, до володаря Ак-деніз²⁴ і Караденіз²⁵ — до султана Сулеймана-Хана, сина султана Селіма-Хана!

Його ім'я було згадано в молитві, він став всенародно визнаним султаном. Більше того, названий главою ісламу — тінню всемогутнього Аллаха на землі! Обтяжена настільки величезною владою людина відрізняється від простого смертного, як озброєний до зубів від беззбройного. Над султаном — саме лише небо, на ньому лише Аллах. Аллах у всьому присутній, але всі повеління виходять від його тіні на землі — від султана.

Тіло Сулеймана пронизав справжній переляк. Він згадав відвідування гробниці святого воїна Аюба: тут сивобородий старець, одягнений як жебрак, вручив володареві правовірних короткий кривий клинок дамаської сталі зі срібним руків'ям, всіяним дорогоцінними каменями. Старець був главою дервішського ордену Мавлані — святого братства, що підтримувало Османів від самого початку їхнього правління. Клинок же був Мечем Дому Османів! Одного разу взявши в руки цю символічну зброю, її в жодному разі не можна впустити...

Як високо піднісся він над іншими людьми!!! Став проводирем народу, сформованого розумом, волею й доблестю його предків. І, до речі, главою яничарів, серед яких не мав жодного друга! Сулейман одразу пригадав, як очолив війська, щоб взяти участь у похоронній процесії свого батька, а після поховання вимовив ритуальну фразу:

— Нехай побудують гробницю разом з мечеттю. При мечеті повинні бути лікарня для тих, хто нездужає, і притулок для прочан.

Потім додав від себе:

— І нехай буде побудована школа.

Раптово його охопило гірке почуття самотності й гостре бажання обійняти свою Гюльбехар, покрити поцілунками її гаряче тіло...

Однак що розуміє Махідеван у правлінні імперією?!

---

²⁴ Буквально «Біле море» — Середземне море (тюрк.).

²⁵ Чорне море (тюрк.).

Побачити б обожнюваних синів...

Але це всього лише малі діти — вони йому не помічники!

А може, як у далекому дитинстві, прибігти до матері, не соромлячись заридати, зарившись у складки її просторого плаття?..

Теж не годиться.

Або все-таки побенкетувати з Ібрагімом, відвести душу, як у старі добрі часи намісництва в Манісі?

Знову не те!!!

Ні, не варто зараз навіть думати про подібні речі.

Сулейман відчував розгубленість і легкий переляк перед тягарем проблем, що звалилися на нього. Нікому не довіряючи таємних помислів, молодий правитель вирішив реформувати армію, а закон зробити найпершим із чотирьох життєво важливих принципів. Він буде володарювати в Османській імперії, керуючись новими правилами, і влада над спадщиною предків не буде втрачена! Зрештою, основоположний обов'язок правителя — годувати й утримувати сотні тисяч своїх вірнопідданих...

Маючи двадцять шість років, Сулейман у всій повноті відчув тягар великого владики. Але нічого, він поведе свій народ у Європу! Окрилений новим розумінням власної ролі в історії (хоча й внутрішньо побоюючись грандіозності завдань, які належало вирішити), молодий султан радів тому, що в перші (найважчі!) місяці правління ніхто не запідозрив його щиросердих метань, а отже і слабкості. У вухах бриніли слова Ібрагіма, які перегукувалися з його власними помислами: «Одна людина — одна ціль».

Втім, подумки Сулейман додавав нове — своє власне правило: «Мій народ — моя родина!»

У палаці закипіла робота, він скидався на караван-сарай в очікуванні дорогих гостей. Сам же правитель виходив до народу, вдягнувшись у нове розкішне вбрання із золотою вишивкою, — тому що піддані повинні запам'ятати його пишноту! Сулейман не жадав від людей забагато — всього лише розуміння... бо не хотів повторити долю батька, якого ніхто не розумів.

Отже, він — десятий султан Османів.

Висловлене ним слово має стати законом, якого повинні дотримуватися всі.

Його слова, слова султана Сулеймана (а отже, і кануни²⁶ Османської імперії), будуть справедливими!

Можливо, м'якими й добрими.

Можливо, суворими й жорстокими.

Але незмінно справедливими...

На практичне підтвердження настільки благих намірів його правління почалося з акту милосердя: цілий караван єгипетських купців був звільнений з полону без виплати грошової контрибуції. Повелителю правовірних було приємно вимовляти слова такого благодатного наказу, уявляти собі величезну радість і вдячність торговців до нього, настільки милостивого і шляхетного.

---

²⁶ Закони (тюрк.).

Потім, спостерігаючи за стражами біля палацових воріт, Сулейман згадав, що пообіцяв вручити яничарам подарунки, і зажадав зробити це якомога швидше. Оточення султана хутенько зметикувало, що довго й на самоті виношуючи рішення, правитель надалі діє швидко, немовби імпровізуючи.

* * *

Четвертий місяць від дня проголошення Сулеймана султаном спливав. Хоча імперія то тут, то там вибухала бунтами, у столиці життя налагоджувалося. Спадкоємець Селіма Явуза був прийнятий армією й народом.

Ніхто з колишніх близьких людей не міг уже вплинути на султана, як колись: ні валіде, ні Ібрагім, ані навіть Гюльбехар. Лише одна страшна сила тепер керувала правителем, ім'я їй було — Османська імперія! Вона засмоктувала в себе Сулеймана, загрожувала поглинути без залишку..

Змагатися з усією імперією разом було безглуздо, тому відтепер Ібрагім мав піклуватися лише про одне: як би не відстати від Сулеймана, бути з ним разом й у добрі, і в злі! Ясна річ, поступаючись кращому товаришеві в усьому — він же султан!

Султан Сулейман Пишний..

Правитель же почувався невимушено тільки в колі родини — щоправда, при цьому не маючи можливості спертися навіть на свою ненаглядну Гюльбехар.

Він гостро потребував тверезо мислячого розумного порадника, який би не лабузвився перед ним, не намагався висміяти, не підлещувався й не прагнув вичавити якнайбільше благ особисто для себе.

До чого ж призведуть такі шукання десятого султана з роду Османів?..

Глава 7

ПОДАРОВАНА РАБИНЯ

*Стамбул, Османська імперія,
січень 1521 року*

Ібрагім повернувся від валіде в чудовому гуморі. Скарги слуг на нестерпну поведінку рудоволосої бісиці проігнорував, вирішивши не затьмарювати райдужного настрою, а просто наказав підготувати негідницю до від'їзду.

Раптом відбулося щось неймовірне: з боку гарему долинула... сумна пісня! Ібрагім не розумів слів, але інтуїтивно відчував, що йдеться про втрачене кохання. Чим довше звучав нестерпний голос рудоволосої бестії, тим сильніше дратувався Ібрагім. Він затикав вуха, але це не допомагало. На нього накочувалося щось таке...

Таке!..

Ібрагім згадав дитинство, рідну Паргу. Маленька похила рибацька хатинка, загублена серед густих маслинових гайків. На березі моря сидить світловолосий хлопчисько, схожий на маленького грецького божка, і гілочкою чистить зібрані раковини. Цей хлопчик — він, нинішній великий Ібрагім-ефенді, а тоді — вільний син рибалки. Як усе прекрасно!..

Але ні, піддаватися таким спогадам не хотілося. Не витримавши, він роздратовано покликав євнуха. Переляканий охоронець гарему миттю з'явився перед хазяїном.

— Сіде, втихомир мерзотницю! Я не маю сил слухати її..

Євнух кинувся виконувати наказ щодуху, але Ібрагім одразу ж знов окликнув його. Шмагати рудоволосу як мінімум нерозумно: по-перше, цим можна зіпсувати зовнішній вигляд подарунка для самої валіде, по-друге, пані Хафіза розумна й одразу ж второпає, що Ібрагім не зробив їй ласку, а просто вирішив позбутися норовливої рабині.

— Втихомир мерзотницю, але лише словами. Не чіпай — сліди залишаться...

— Ну то й що з того?! — євнуха здивувало таке м'якосердя хазяїна.

— Не твоя справа, Сіде! Вона повинна добре виглядати, ото й усього.

— Слухаюся, пане!

Євнух пішов. Через якийсь час пролунав уривчастий дикий регіт, зате спів припинився. Ібрагім полегшено зітхнув, приліг на ліжку і приготувався заснути, влаштувавшись якнайзручніше на подушках. Але тут знову пролунала пісня — тільки вже відчайдушно-весела. Грек знову викликав євнуха й запитав, що сталося тепер.

— Рабині-русинці нудно, — знизав плечима євнух.

— Ну, то нехай чимось займеться! Утихомир її, вона зводить мене з розуму.

— Та як же зупинити те, чого не можна зупинити?! — вереснув переляканий євнух. Очевидно, його також дратувала незвичайна поведінка рудоволосої бісиці.

— Добре, Сіде, приведи її до мене.

— Чи приготувати її до таїнства, о мій пане? — обличчя охоронця гарему розквітло хтивою посмішечкою.

— Ні, просто приведи, та скоріше.

— Добре, хазяїне, все буде виконано, як забажаєте!

Невільницю привели закутану з голови до ніг. Вона незграбно ступала по дорогих пухнастих перських килимах. Ібрагім кинув рабині подушку й кивнув. Вона присіла і втупилася просто в обличчя свого господаря величезними зеленими очищами.

— У нас не заведено, щоб жінка дивилася чоловікові в очі, — роздратовано процідив Ібрагім.

— Вибачте, пане, я не знала, — і невільниця потупилася.

«А вона не така вже й свавільна», — подумав Ібрагім, уголос же мовив:

— Як тебе звуть?

— Не пам'ятаю, пане.

— Як це не пам'ятаєш?!

— Не пам'ятаю, правда... У мене багато імен: Настуся, Марія, Русана... Або от іще — Олександра!

— Дивне ім'я для жінки. Олександром звали найславетнішого з воїнів... Ну що ж, назвемо тебе Роксоланою²⁷.

— Як буде завгодно панові.

Ібрагім задоволено мугикнув і мовив:

— Я хотів повідомити, що завтра ранком ти відправишся служницею до гарему самого султана Сулеймана.

Рабиня явно не розуміла, радіти їй чи засмучуватись.

— Добре, іди до себе й збирай речі.

— Нема чого збирати, пане! Немає у мене речей, — спокійно сказала новоспечена Роксолана.

— Ну, гаразд! Немає — то й немає. Тоді просто забирайся з очей моїх. І наказую тобі: більше не співай, помовч!

Роксолана кивнула й позадкувала до дверей. Ледве ненависна бестія зникла з очей, Ібрагім глибоко зітхнув. Але за дверима раптом пролунав вибух демонічного реготу клятої бісиці. Нещасний Ібрагім схопився за голову й заволав:

— Сіде!!! Сіде!!!

Євнух з'явився миттєво.

— Де тебе носить?!

— Я був тут, хазяїне...

— Добре, не виправдовуйся. Просто збери цю мерзотницю й відправ до гарему султана терміново... уже зараз!!! — заверещав Ібрагім.

— Але, пане...

— Негайно ж, я сказав!!! Миттю!!! Вона зводить мене з розуму!..

Сіде зітхнув і вийшов геть із хазяйських покоїв, широко посміхаючись: звички норовливої рабині для євнуха теж були нестерпними — тільки от зірвати свій гнів він не мав на кому...

* * *

Роксолана прибула в Бабус-сааде пізно ввечері в закритому візку. Чорні як ніч євнухи заштовхали її в довгу непривітну кімнату, де вже спало близько сотні (якщо не більше!) мешканок гарему, розпатланих і злих. Жінки лежали на великих смугастих матрацах, як заманеться розкиданих на підлозі. Однак Роксолані не дали навіть такої жалюгідної підстилки, тому вона знайшла вільний куток, присіла просто на голу підлогу, поклала під голову мізерний вузлик і, по-котячому згорнувшись клубочком, міцно заснула.

Ранком її впустили у загальні покої, де ліниво тинялися молоді, недбало вдягнені одаліски й брудні недоглянуті служниці. Обмивання відбувалися в маленькій кімнатці, у підлозі якої було пробито отвір для зливу брудної води.

Роксолана не розуміла, куди вона потрапила. У гаремі Ібрагіма було чисто, тепло й затишно, тут же панував цілковитий безлад, всюди валялися брудні ганчірки й вузлики з убогими пожитками. То це і є нижній гарем султанського палацу, чи що?!

---

²⁷ Русинкою.

Зненацька з бічних дверей у загальні покої увійшла пишнотіла красуня, від якої одаліски й служниці кинулися врозтіч, мерщій звільняючи дорогу. Красуня ступала твердо й упевнено, її випещене тіло проглядало крізь тонку прозору шовкову тканину розкішної довгої сорочки. Невеликий почет розштовхував і збивав з ніг тих, хто забарився, прокладаючи дорогу своїй пані.

Порівнявшись із Роксоланою, красуня грубо штурхонула її зі словами:

— Ну от, ще м'ясо прибуло!

Не втримавшись на ногах, струнка русинка розтягнулася на брудній підлозі під презирливий регіт одалісок і служниць.

Роксолані було до сліз кривдно. Вона стиснула маленькі кулачки й крикнула в спину кривдниці:

— Навіщо ж так грубо?! Я ж не зробила нічого поганого.

— Що за нахабність?.. Хіба можна промовляти отак до самої ікбал²⁸?.. — поповз по кімнаті стривожений шепіток.

— Мені щось почулося? — гордовито спитала в оточуючих красуня. Всі одразу замовкли, вичікуючи, чим закінчиться сутичка між могутньою пані й новенькою рабинєю. Ікбал повільно повернулася й пішла назад до русинки. Її очі метали блискавки...

Але в цю мить, різко прочинивши інші двері, до зали увійшла мініатюрна літня жіночка. Її почет був набагато численніший і більш пишний, ніж оточення ікбал, тому Роксолана вирішила, що літня жіночка має тут набагато більший вплив.

— Валіде-султан, валіде-султан... — почулося звідусіль.

Роксолана зрозуміла: це мати самого тутешнього правителя!

— Що відбувається? — вимогливо запитала велика пані, з презирством і злістю поглядаючи на усміхнену ікбал. Пишна красуня мовчала. Зненацька з почту валіде вийшла наперед блакитноока темноволоса дівчина, допомогла Роксолані підвестися (в ній вона, як не дивно, упізнала свою давню рятівницю Марисю) й сміливо звернулася до володарки:

— Пані, я не знаю, що тут відбулося. Зате я знаю цю дівчину: вона з Рогатина, як і я сама.

«З Рогатина?!» — ледве не скрикнула Роксолана, але вчасно стрималася. І все-таки серце солодко занило: нарешті вона згадала, як називається рідне місто!!!

Рогатин, Рогатин... Так, саме так!

Не забути б тепер...

— А що можеш сказати нам ти, Гюльбехар? — тим часом звернулася валіде до смаглявої красуні. Та явно не очікувала подібного повороту подій, тому стояла, мовчки озираючись навколо.

Улюблена ікбал султана, мати шах-заде Мустафи, хоч і була досить могутня, але в гаремі все-таки командувала валіде. Мати султана воліла перебувати у своїх покоях і без особливої потреби не виходити в загальний зал нижнього гарему — у цю подобу брудного свинарника. Гюльбехар користувалася з цього і коїла що хотіла не тільки у своїх покоях, але й за їхніми межами. Їй нічого не вартувало штовхнути, вдарити,

---

²⁸ Фаворитка султана, яка народила йому сина (тюрк.).

останніми словами обізвати, образити будь-яку одаліску або служницю... Від цього ікбал навіть діставала особливе задоволення! Та відповідати за подібне свавілля Гюльбехар не звикла, тому й розгубилася.

— Все зрозуміло, — презирливо процідила валіде й звернулася до євнухів, вказуючи на Роксолану: — А тепер відповідайте ви, хто ця рабиня?

Євнухи щось улесливо зашепотіли валіде на вухо, один з них простягнув поважного вигляду папера.

— Добре, і з цим розібралися, — кивнула мати султана, а потім голосно звернулася до юрби жінок, вказуючи на Роксолану: — Слухайте й запам'ятовуйте: це моя нова служниця! Усі це запам'ятали?

— О так, валіде-султан!.. — хором відповіли мешканки нижнього гарему.

Тоді валіде обернулася до євнухів і гнівно гримнула:

— Але чому мені не доповіли, коли прибула моя нова служниця — між іншим, подарована мені на знак особливої уваги не ким-небудь, а самим Ібрагімом-ефенді?! Й чому мою нову служницю відправили до нижнього гарему, а не в мої особисті покої?!

— О велика пані, не карай нас! Було вже надто пізно, ми не хотіли тебе турбувати, тому відправили твою служницю сюди, у нижній гарем, усього лише на одну-єдину ніч... — заскиглили євнухи

— Дивіться ж! Потім з вами розберуся! — пообіцяла велика валіде й звернулася до русинки:

— Як тебе звати?

Досі не отямившись від шоку, Роксолана замість відповіді голосно розреготалася. Подумки повторюючи забуту назву рідного містечка, вона забула нове звучне ім'я, яким нагородив її колишній хазяїн, і тепер не знала, що відповісти могутній валіде. Це здалося їй неймовірно смішним.

— Як бачиш, пані, її ім'я настільки ж забавне, як і вона сама: її звать Хуррем²⁹, — відповіла замість Роксолани Гюльбехар і відразу звернулася до юрби жінок: — А ви що думаєте? Хіба це не смішно?

Побоюючись можливої помсти злопам'ятної ікбал, жінки підлесливо захихикали. Ім'я «Хуррем» не передвіщало лиха нікому: ні всемогутній Гюльбехар, ні валіде Хафізі, ні султанським сестрам, ні огрядному чорношкірому кізляр-азі — старшому євнухові... Поки ще нікому!.. Поки ще вони всі веселилися.

Поки ще!..

— Мовчати!!! — грізно гаркнула валіде Хафіза. — Побійтеся Аллаха, припиніть дурні глузування!.. Мій почет священний. Ця жінка — моя служниця, і я нікому не дозволю глузувати з неї. Особливо тобі, Гюльбехар!.. Тому запам'ятайте гарненько: хто ще бодай раз затіє скандал з кимось із моїх людей — того очікує суворе покарання. Сподіваюся, усі пам'ятають, що своїх слуг караю тільки я сама й ніхто інший?!

Смішки миттю припинилися, всі присутні дружно схилилися перед валіде-султан. Тоді вона повернулася до Гюльбехар і мовила:

— Я зараз дуже зайнята, тому з тобою розберуся пізніше. Зрозуміла?

---

²⁹ Буквально «та, що сміється», тобто веселунка (тюрк.).

Гюльбехар усе давно зрозуміла, проте відчувала повну безкарність. Статус ікбал останнім часом дуже сильно піднявся при дворі. Султан дедалі рідше заглядав до матері й любих сестер, зате дедалі частіше відвідував Махідеван. Тому, мовчки вислухавши погрози Хафізи, Гюльбехар гордовито пішла у свої покої.

Тоді валиде оцінюючи подивилася на новоприбулу служницю й подумала: «Чи настільки розумна ця русинка, як описував Ібрагім? Зовні дуже навіть мила, густе вогненне волосся, великі зелені очі... Щоправда, не красуня, як клята Гюльбехар... Втім, це не головне: вона явно виділяється з юрби незатребуваних одалісок, якими кишить нижній гарем і які роками залишаються без уваги султана. Що ж, подивимося!..»

— Годі байдикувати, у нас сьогодні багато справ, — мовила нарешті валиде й попрямувала на свою половину, прихопивши з собою численних євнухів і служниць.

Роксолана слухняно пішли за новою господинею.

Покої Хафізи були найпрекраснішими і найрозкішнішими у всьому палаці після покоїв самого султана. Наповнені зеленувато-синім сутінком приміщення дарували прохолоду влітку, узимку ж незмінно були зігріті теплом мідних жаровень, а пухнасті килими й численні гобелени створювали відчуття приємного затишку.

Прислуга складалася з темношкірих чоловіків-євнухів і численних служниць, усі вони розміщалися в невеликих кімнатах, групувалися по п'ятеро-десятеро людей відповідно до роду робіт, статусу, віку і достоїнств. Тут були танцівниці, вишивальниці, покоївки, гардеробниці, управительки, ба навіть знавці східної медицини, яких називали табіб-ханум³⁰. Скрізь панував ідеальний порядок. Приміщення були заставлені диванами, а не вистелені брудними матрацами, як у нижньому гаремі, скрізь стояли також столики й усілякі потаємні шафки.

У цілому ж гарем найбільше нагадував величезний мурашник, де поруч зі спальнями розміщалися трапезні, лазні, кімнати відпочинку³¹, склади, кухні та інші підсобні приміщення, покликані створити зручності для мешканок. Всі ці будівлі потопали у величезних квіткових клумбах і фруктових садах. У спеку мешканки гарему гуляли по кипарисових алеях і насолоджувалися прохолодою від численних фонтанів.

Однак не слід думати, нібито мешканки гарему жили у лінощах: турбот в усіх було по горло! У їхні обов'язки входили збирання, прання, пошив і лагодження одягу, приготування їжі... У кожної мешканки гарему було своє чітко окреслене коло робіт, які вона була зобов'язана виконувати, кожна неухильно дотримувалася незліченної кількості твердих правил та інструкцій. У самої ж валиде багато часу йшло на ранковий туалет і догляд за зовнішністю, а також на збирання пліток і чуток, на плетиво інтриг та на найрізноманітніші підступи.

* * *

Марися (вона ж Нейше) обіймала й цілувала Роксолану, радісно примовляючи:

— Ну от, дорога Олександрунько, ми нарешті зустрілися знову! От і добре, от і славно. Як же нам пощастило! У нас сьогодні торжество...

Роксолана не слухала щебетуху, натомість напружено намагалася згадати, хто вона така — її загадкова рятівниця?! Але пам'ять не бажала підкорятися, ворота

---

³⁰ Буквально «лікар-жінка» (тюрк.).

³¹ Туалети.

свідомості були зачинені намертво. У миттю розпухлій від болю голові виникали лише якісь натяки на спогади: літо... ліс... двоє дівчат збирають гриби... Але хто це?! Де це було?! Невже в тому загадковому Рогатині, назву якого, здається, вона вже запам'ятала досить добре?..

Ну, щодо Рогатина, припустимо, ще невідомо. Але от у Перекопі, якби не ця красуня, вона вже точно подохла би в куряві під палючим сонцем. То хто ж вона — її добрий янгол-охоронець?.. У далекому Перекопі вона називала саму себе Марисенькою, тут же її іменують Нейше. Втім, у неї самої вже онде скільки прізвиськ: Хуррем, Роксолана, Настуся, Олександра і ще... як там її називає рятівниця?.. Ну, так — Олександрунька!

У кімнату увійшла одна з гаремних управительок — тіточка Емель, що відразу ж поцікавилася:

— Чим це ви тут зайняті?

Нейше-Марися радісно заговорила:

— А ми, тіточко, готуємося до мого виступу! Я буду сьогодні танцювати, ви ж знаєте!..

— Ну що ж, Нейше, тоді готуйся до виступу. А от Роксолану я заберу, ми для початку до табіб-ханум навідаємось, а там видно буде.

І обернувшись до новенької, запитала:

— Що ти вмієш робити?

— О-о-о, моя золота подруженька Олександрунька вміє все: і шити, і вишивати, і лікувати, — знов защебетала жвава Марися-Нейше, не давши Роксолані й рота розкрити. — Ви знаєте, її тіточка Марта в нас у Рогатині є найзнаменитішою цілителькою! А які пиріжки пече — пальчики оближеш!.. А як співає наша Олександрунька — справжнє диво! Просто як соловейко весняний — от як!..

Роксолана слухала її, широко розкривши рота. Неясні тіні минулого з неймовірним зусиллям продиралися в шпарину ледь відкритих воріт пам'яті. Це породжувало нестерпний біль у потилиці. Настільки нестерпний, що нещасна зрештою змушена була опустити очі й утупитися на чисто вискоблену підлогу кімнати.

— Тіточко Емель, а нехай Олександруньку зі мною оселять, добре? — зненацька попросила Марися. — У моїй кімнаті місця для неї саме вистачить. Ну будь ласка!..

«Було б непогано! Я би потихеньку розпитала цю Нейше про наші рідні місця», — подумала Роксолана.

— Розселенням слуг не я займаюся, — заперечила тіточка Емель. Було видно, що ці слова великою мірою засмутили

Марисю. Тому управителька звернулася до Роксолани: — Ну що ж, підемо поки що зі мною, а далі побачимо.

Роксолана передала свій скромний вузлик в руки тіточці Емель і пішла за управителькою. Табіб-ханум ретельно оглянула нову служницю, потім покликкала управительку й щось зашепотіла їй на вухо. Уважно вислухавши лікарку, та поцікавилася:

— Скажи-но, красуне, а скільки у тебе дітей?

— Скільки... кого?!

Питання виявилось геть несподіваним, тож Роксолана навіть відсахнулася. Тим паче що нова порція неясних натяків на спогади вдарила у потилицю з неймовірною силою, відгукнувшись нападом вибухового болю вже не тільки в голові, але й по всьому тілу.

— Ну так, дітей! Ти ж жінка, що в цьому такого?

— Тіточко Емель, але в мене не було дітей! — відповіла Роксолана. Втім, її впевненість розсіювалася в міру того, як тануло моторошне павутиння болю, що розтягнулося від потилиці по всьому тілу. Так, дітей у неї начебто і не було... Але, може, все-таки були?!

Здається, були діти...

Чи хоча б одна дитинка...

Чи все-таки не було?!

І чоловік!..

Примарні тіні минулого, що розтанули колись давним-давно, ще на самому початку полону, тепер оживали й наполегливо стукали у збуджений мозок.

— Наші табіб-ханум не помиляються: діти в тебе були. Принаймні, одну дитину ти точно народила.

— Не може бути! — слабко захищалася Роксолана.

— Красунечко, я розумію, що ти хочеш приховати це... але мені можеш сміливо сказати все, — зашепотіла тіточка Емель.

— Ні. Ні-ні... — вона вперто мотнула головою, хоча цей рух заподіяв їй нестерпного болю.

— Ну добре, облишимо поки цю тему, — зітхнула тіточка Емель і перейшла до іншого: — Я чула, нібито валіде одержала тебе в подарунок від самого Ібрагіма-ефенді. Кажуть, він заплатив за тебе немислиму суму. Це правда, що ти багато чого вмієш?

— Так, тіточко! Я вмію читати й писати, знаю різні мови, вишиваю, співаю, танцюю, можу за хворими доглядати. От вас саму, наприклад, переслідують сильні головні болі, які ви намагаєтеся лікувати маковим відваром, але це мало допомагає. А от я васвилікую, тіточко Емель! Заварю прості травички, які тут на полицках розкладені, — я ж бачила. І тоді біль мине.

Управителька була вражена: ніхто й уяви не мав про її недугу, а ця рабиня з ходу вгадала те, чого не могли виявити найіменитіші табіб-ханум!

— Як ти здогадалася? — пошепки запитала вона русинку.

— Дуже просто: по різних зіницях.

Оце так!..

Загалом, чим далі, тим більше управительці подобалася русинка. Вона нагадувала тіточці Емель її саму — тільки років десять тому...

— Гаразд, я допоможу тобі, — вирішила нарешті управителька. — Я не завжди була Емель, раніше мене звали Катериною, а батько мій був підданим Польської корони. І чоловік у мене був, і дитинча. Але татари спалили мій будинок і повбивали всіх, хто був мені любий і дорогий, а мене, молоду гарну бранку, продали сюди.

Тепер Роксолана щосили придивлялася до цієї жінки. Здається, це й її власна історія також... якщо тільки натяки на спогади не обманюють!

— Наші долі досить схожі, красунечко, тільки ти не пам'ятаєш нічого. Може, так воно і є: табіб-ханум сказала, що тебе колись сильно вдарили по голові. Напевно, хотіли вбити, а ти всього лише пам'ять втратила... Зате я все пам'ятаю й живу із цим. Кожний день пам'ятаю, — мовила засмучена тіточка Емель. — Що ж, я збережу твою таємницю, тому що сама була у твоїй шкурі... й мені колись теж допомогли, як я тепер допоможу тобі! Будеш прислужувати самій валіде, не підведи ж мене.

— Не підведу, — пообіцяла Роксолана. А сама замислилася: чи не грає пам'ять злий жарт із нею?! Потрібно зібрати в кулак усю волю й спробувати згадати минуле, як би важко це не було!

Отже, удома в неї була дитина? А може, це було в полоні?! Втім, не схоже, полон вона пам'ятала досить добре. Отже, все-таки вдома, у тому самому загадковому Рогатині...

Ні, думати про це зараз небезпечно: біль у потилиці зростав і ширився! Але на дозвіллі все-таки варто згадати.

Неодмінно згадати!..

Тим часом управителька відвела дівчину на кухню й пояснила по тому, як доручила вимити посуд:

— Новачки, що потрапили в гарем, виконують найбруднішу і найважчу роботу, звикай.

— Не дуже-то й брудне це заняття, — бадьоро відповіла Роксолана. І щоб відволіктися від натяків на хворобливі спогади, що роїлися в голові, з ентузіазмом узялася за роботу.

«Сподіваюсь, я не помилилася з новенькою», — подумала тіточка Емель, а вголос мовила:

— Завтра тебе почнуть навчати читання Корану, танців, співу і гри на одному з музичних інструментів. А також шиття й іншого рукоділля. Але поки у твої обов'язки входить допомога на кухні.

— Я впораюся, тіточко Емель, — пообіцяла Роксолана.

* * *

Сулейман нудьгував. Учора він відвідав Гюльбехар і малолітнього сина. Маля шах-заде щось белькотав, бігав, стрибав і, нарешті знесилившись, заснув, тим самим викликавши у султана сльози розчулення. Махідеван, хоч і розжирила, але досі ще жадана й кохана, обдарувала його справжнім морем солодкого задоволення. На знак подяки султан вирішив почитати їй вірші, ікбал зручно вмостилася на подушках і приготувалася уважно слухати.

Однак не минуло й чверті години, як Гюльбехар уже неприховано позіхала. Вона нічогісінько не розуміла, про що хотів повідати їй Сулейман цими захопленими рядками. При чому тут місяць і зірки, якщо йшлося про алмази?! Товстусі було нудно, але зупинити володаря вона не могла, побоюючись образити його.

Втім, султан незабаром припинив читання й простягнув Махідеван сувій, щоб вона сама насолодилася перлами поезії. Однак прекрасна черкеска з роду царевича Бекбулата (чий рід іде від самого Темура!) дотепер не навчилася ні читати, ані писати: замість неї це прекрасно робила уста-ханум. Тому товстуха покрутила сувій так і сяк,

посміхнулася дещо висушено й нарешті повернула вірші володареві. Сулейман подивився на ікбал, згадав зустрічі з Ібрагімом і замислився над тим, а чи вірно він вчинив, відмовившись від спілкування з другом дитинства?.. На душі зробилося тужливо, серце защеміло. Султан залишив Гюльбехар, на ходу наказавши слугам, щоб покликали великого сокольника розділити з ним трапезу.

Як же зрадів грек, одержавши запрошення від султана! Він одягнув якнайрозкішніше вбрання, прихопив лютню й радісно пішов до свого володаря. Перед очима султана постав у всій пишноті. Здавалося, усе було, як і колись: вони вечеряли смаженим м'ясом козулі з розмарином і спеціями, потім ласували виноградом, персиками, запивали все це шербетом. Курили кальян, із захватом читали й обговорювали вірші, Ібрагім повільно перебирав струни лютні...

Але щось ненормальне все-таки відчувалося в їхніх відносинах! Ібрагім здавався якимсь неприродним, занадто вже покірним і покладливим. І райдужний настрій Сулеймана зненацька змінився сумною замисленістю. Чорні думки знову здолали повелителя правовірних. Він згадав про необхідність зміни правил і принципів. Про довіру, про владу й самотність, про родину, про спадкоємця й Гюльбехар. Вона така гарна, добра, затишна... але ж зовсім чужа!

Раптом султан відволікся від сумних думок і з незрозумілими веселими нотками в голосі запитав:

— Ібрагіме, а що зараз відбувається в Європі?

Великий сокольник був здивований. Так, він регулярно одержував відомості звідти, але не думав, що це зацікавить Сулеймана.

— Яка саме країна вас цікавить, мій пане? — обережно запитав Ібрагім.

— Ну, приміром, Франція?..

Ібрагім перевів погляд на розкішну кришталеву люстру й, повільно підбираючи слова, почав:

— У Парижі увійшов у моду східний стиль: шаровари, тюрбани, халати. Шляхта при королівському дворі одягнена, немов наша знать. Кальяни, усілякі східні аромати... та інше в тому ж роді. Схід просочив усі сфери життя: театр, живопис, літературу... Принаймні, так говорять... — про всякий випадок уточнив сокольник.

Султан подумав, що грек розумний і голими руками його не візьмеш! Але все-таки... Все-таки тирада була вимовлена якось без душі, занадто бундючно, у нудотному тоні. Загалом, неприродно.

— Ти, Ібрагіме, як завжди добрий товариш, мені було весело з тобою. Теж як завжди... — мовив Сулейман. — Однак притомився я щось! Напевно, останнім часом занадто багато подій відбулося.

Ібрагім із глибоким поклоном вийшов, збентежений раптовою зміною настрою султана, а Сулейман подумав: «Усе помінялося занадто швидко. Я тепер правитель, усі навколо посміхаються, а от що вони думають насправді?! Як довідатися?..»

Невизначеність виводила султана з рівноваги.

Де точка опори, як віднайти сердечний лад?

В обіймах Махідеван?.. Але ж вона зовсім чужа — от хоча б у поезії і то не розуміється анітрохи.

У компанії колишнього друга?.. Ні, у їхніх відносинах щось зруйнувалося.

А може, в обіймах інших мешканок гарему?!

Сулейман відчув, що йому не вистачає свіжих вражень. Чому головний євнух дотепер не представив нових невірниць?! Султанові жажливо закортіло мати жінку — але зараз тільки б не Гюльбехар! Його охопила нестримна тваринна пристрасть, груба хіть, що шукала виходу. І раптом Сулейман зрозумів, що ледь вгамує руйнівну чоловічу спрагу, як розум його очиститься. Все вірно: варто відчутти себе володарем у малому, а вже потім думати про велике...

— Ясміне! — крикнув султан і повторив ще голосніше: — Ясміне!!!

Але, всупереч очікуванням, євнух не з'являвся. Султан вийшов на різьблену терасу, нічне повітря було свіжим і чистим. Він вдихнув на повні груди: о-о-о, як добре!..

І раптом почув пісню. Сумну пісню, хоча слів не розібрати... Співала жінка. Співала досить тихо, але голосом надзвичайно високим і якимось незвичайним: він ніби м'якою котячою лапкою торкався тонких струн султанської душі, знівеченої пошуками чогось невловимого, незрозумілого йому самому. Сулейман прислуховувався дуже старанно, однак ніяк не міг визначити місця, звідки долинала пісня.

— Ясміне!!! — роздратовано гаркнув правитель утретє. — Ясміне, куди ти запропастився, клятий негіднику?!

У ту ж мить прибіг кізляр-ага зі схрещеними на грудях руками й почав улесливо кланятися. Султан був розлючений, він затупотів ногами й заволав:

— Ясміне, ти чуєш пісню?!

— Так, мій пане!

— Хто це там співає?!

— Не знаю, пане!.. — перелякався головний євнух.

— То довідайся!!!

— Слухаюся, о володарю! Зараз довідаємося й покараємо...

Втім, хадім-агасі, прислухавшись, затримався й обережно вимовив:

— Але річ у тім, о мій пане, що пісня лине з боку покоїв самої валіде...

— Однаково довідаєшся й доповіси, хто це співає...

— Буде виконано, мій пане!

— І ще, старий шахраю, ти обіцяв показати оновлений гарем. Де ж ті красуні, яких нам надіслав хан Гірей?! Де служниці, куплені на базарі?!

— О найбільший із правителів світу, — мовив головний євнух, — найкрасивіші дочки високих гір, широких степів і пекучих пустель відібрані, навчені й очікуватимуть на вас завтра в гаремному саду! Я тільки й чекав наказу Вашої милості, щоб...

— Прекрасно! — уперше за весь вечір похвалив його султан.

— О великий правителю... — відразу промимрив Ясмін, кумедно переминаючись з ноги на ногу.

Султан жестом зупинив його:

— Що іще сталося?

— Пане, ваша матір — велика валіде-султан — просила нагадати вам, що очікує на Вашу милість завтра в себе після вранішньої молитви.

— Добре. Якщо валіде бажає мене побачити, я прийду до неї... А тепер піди й довідайся нарешті, хто це там розспівався?!

— Слухаюся, мій пане!

І хадім–агасі миттю зник, немовби й не було його тут зовсім.

* * *

Невідомо, чи довідався кізляр–ага щось про таємничу порушницю палацового спокою. У всякому разі, Ясмін нічого не доповів своєму володареві ні в той вечір, ні наступного дня, ані через день. А Сулейман згодом забув про подію, поринувши в безодню світських справ...

Попереду на султана очікувало прекрасне майбутнє... але чи знайдеться у всій великій імперії людина, яка розділить з правителем радість відновлення?

Глава 8

МАРИСЯ

*Стамбул, Османська імперія,
січень 1521 року*

Султан збирався до валіде. Мармуровий столик був завалений коштовностями, принесеними зі скарбниці. Поруч на розкішному перському килимі лежали різноманітні дорогі тканини: шовк, оксамит, парча, ситець, батист, маркізет...

Побувавши в хамамі³², Сулейман облачався в чистий шовковий одяг, насамперед вибравши світлу довгу сорочку. Мати так полюбляє шовк, подумав він і вирішив зайнятися подарунками, гідними самої валіде. Підійшов до стосу рулонів найтоншої тканини, провів рукою по поверхні одного з них: незвичайне враження ласкавої прохолоди!.. Султан відібрав кілька відрізів шовку, один рулон білого як сніг маркізету, пару рулонів квітчастого ситцю й відріз м'якого темно–синього оксамиту.

Перейшовши до мармурового столика, схилився над прикрасами. Взнявши в руки нитку білих морських перлів, задумався, а чи варто дарувати це матері? Приймаючи від нього перли (хай навіть небачено чудові), вона завжди сумно повторює: «Це до сліз»... Ні, краще вибрати щось інше! Мабуть, от цей перстень із великим рубіном... і оці рубінові сережки! Камені тут менші, зате які ж вони прекрасні — так і виграють на сонці.

І цю витончену скриньку з оніксу теж варто прихопити, і нефритовий гребінь, привезений з далекого Китаю. І оцей масивний золотий браслет чудово прикрасить її витончену руку... Жінка — вона завжди настільки прекрасна в золоті! Сулейман мимоволі замилювався коштовністю, потім недбало кинув у скриньку ще десяток дрібничок, які матінка неодмінно подарує своїм улюбленицям–служницям.

Нарешті покликав кізляр–агу:

— Ясміне!

Євнух виріс миттєво, начебто з–під землі:

---

³² В турецькій лазні.

— О володарю, ваша матінка вже зачекалася. Вона так нудьгувала без вас!..

— Ясміне, я знаю, що велика валіде нудьгувала, але я усе ще занадто мало зробив для держави!.. Тепер же поклич слуг і служниць: відправляємося негайно.

Чорношкірі раби миттю наповнили кімнату, зібрали визначені господарем подарунки й пішли до тронної зали гарему на зустріч із великою валіде-султан.

Сулейман глибоко шанував матір, як і наказували традиції. Він думав, що ж скаже при зустрічі — адже вже чотири місяці унікав її товариства. А ця літня жінка така самотня у своєму гаремному світі!..

Проходячи широкими коридорами, володар помітив молоду блакитнооку дівчину й широко посміхнувся їй. Яскравий рум'янець покрив щоки красуні, вона вся затріпотіла й поспішила скоріше піти геть. Гарний знак, відзначив про себе султан. Дівчина свіжа, немов пуп'янок троянди...

— Що це за чарівне створіння? — поцікавився правитель у всюдисущого кізляр-аги.

— Одна з надісланих нещодавно русинок, подарунок хана Гірея, — непевно відповів той, а сам потихеньку відправив одного з молодших євнухів до валіде — доповісти про подію...

Теплі промені сонця ніжно торкалися різьблених віконниць на вікнах покоїв Хафізи. Вийнявши руку з-під теплого покривала, валіде-султан обперлася на широке підвіконня. Пряний аромат ялівцевого дерева торкнувся її ніздрів. Легке покривало впало на підлогу, тонка батистова сорочка трохи сповзла, ледь відкривши ніжні плічка, що досі зберігали молочну білизну й гладкість усе ще моложавої шкіри, яку невблаганний час чомусь помилував.

Валіде була маленькою, витонченою... але жахливо хворобливою! Вона відчувала моторошні головні болі, тому інколи не спала всю ніч, але й дотепер виглядала непогано. А все завдяки тиші, що панувала в її покоях... Багато років тому потрапивши в палац зовсім ще юною невірницею, вона була налякана і пригнічена тишею грандіозної споруди. Тепер же, через багато років, стала розуміти й цінувати необхідність тиші.

Хафіза посиділа біля вікна ще трохи, потім, гукнувши служниць, вдяглася у приготовані для прийому безформні одежі, неспішно полишила свої покої й в оточенні почту попрямувала у тронну залу. Це була найрозкішніша, величезна світла кімната, на всю ширину однієї із стін якої витягнувся низький вузький диван, поруч із ним примостився круглий горіховий столик. Валіде опустилася на одну з прямокутних подушок, складених у кутку. Зазвичай на прийомах вона намагалася сидіти на якійсь підставці з таким розрахунком, щоб відвідувачі дивились на неї знизу вгору. Тим самим матір султана підкреслювала свій високий статус. Однак зараз, при зустрічі з сином, усім своїм виглядом Хафіза, навпаки, спробувала показати власну беззахисність і уразливість, тому сіла якнайнижче, наскільки дозволяв її статус.

Правителька поставила біля ніг невелику скриньку, інкрустовану перламутром, дістала звідти невелике люстерко в золотій оправі, прикрашеній дорогоцінними каменями: колись цю штуkenцію подарував своїй матері юний Сулейман... П'ятнадцятирічний юнак (тоді ще шах-заде) виготовив люстерко власноруч. Майстер-ювелір Костянтин доручив йому зробити золоту табакерку, проте парубок

проігнорував наказ наставника й узявся за більш складну річ. Він працював дуже довго, старанно підбираючи самоцвіти, переробляючи й доповнюючи елементи оправи, доки не довів свій витвір до досконалості. Уста Костянтин хотів покарати учня за свавілля (себто за невиконання свого завдання щодо табакерки), але побачивши люстерко, замилувався роботою й змінив гнів на милість.

Поки велика валіде віддавалася спогадам, у двері обережно постукали: одна з наставниць прибула, щоб зі слів хадім-агасі повідати про зустріч Сулеймана й русинки. Звістка про те, що Нейше звернула на себе увагу султана, надзвичайно потішила велику правительку. Що ж, у цієї дівчини з'явилася непогана перспектива стати новою ікбал... або хоча б тимчасовою фавориткою її царственного сина!

— А чи буде Нейше присутньою на офіційній церемонії? — ніби ненавмисно поцікавилася валіде.

— Ні, пані, вона ще не пройшла повного навчання, — відповіла наставниця.

— Наказую підготувати Нейше до свята.

— Але ж, пані!..

— Я наказую, хіба цього недостатньо?

— Буде виконано.

— Отак краще! А тепер йди геть: я очікую сина.

Наставниця безшумно вийшла.

Султан прибув до валіде з безліччю безцінних дарунків. Їх усе вносили і вносили, здавалося, їм не буде кінця... Але велика правителька навіть не дивилася на ці предмети: вона не бачила сина вже місяці чотири й тепер вирішила насолодитися спілкуванням з ним. Сулейман простягав матері тканини — вона відсувала рулони убік. Він розкладав на маленькому столику прикраси — мати як і раніше дивилася тільки на сина. Він поцікавився її здоров'ям — вона відповіла двозначно: незважаючи на безсонну ніч і нестерпний головний біль, а також на первісний намір виставити себе слабкою й беззахисною, Хафізі зненацька закортіло відчутти себе здоровою, повною сил і енергії.

Тоді Сулейман заспокоївся й почав розповідати про себе: як важко довелося йому — але він упорався. Мати слухала й мовчки кивала. Вона відзначила, що за останні чотири місяці її хлопчик виріс і змужнів. Він дуже змінився: це вже не колишній захоплений юнак, що розкошував у Манісі, — це мудрий правитель Блискучої Порти³³!..

Вони ще довго розмовляли, насолоджуючись спілкуванням, потім валіде стомилася й відразу ж по завершенні візиту султана заснула, немов маленьке дитятко — міцно й солодко. Уперше за чотири місяці мігрень відпустила її...

* * *

Офіційна церемонія почалася. Дівчата зібралися на майданчику біля великого фонтана, вони танцювали, співали, грали на музичних інструментах, потім вишикувалися довгою шеренгою. Всі були надзвичайно гарні, молоді й свіжі, веселі й енергійні.

---

³³ Гордовита самоназва Османської імперії.

Сулейман оторопів, побачивши стільки претенденток. Яку ж вибрати? Розгублено дивився він то на шанобливо усміненого кізляр-агу, то на шеренгу красунь, проходжуючись уздовж їхнього ряду із шовковою квітчастою хусточкою в руці. Саме цю хустку він повинен вручити обраниці, але на якій з них зупинитися?..

Зненацька султан завмер, немов загіпнотизований величезними блакитними очима, у яких не було ні остраху, ні покірності, ані бажання звабити. Авжеж, він уже бачив ці прекрасні очі сьогодні вранці... і ці пухкі губки, і природний рум'янець на всю щоку!..

— Хто ти і як тебе звати?

— Я Марися, пане!

Хадім-агасі видав незрозумілий звук — щось середнє між обуреним зойком і жалібним беканням.

— Але для вас, о султано, я буду Нейше, — миттю виправилася дівчина.

— О Великий Аллах! — прошепотів уражений Сулейман і відразу простягнув дівчині заповітну хустку. Потім мовив, звертаючись до євнуха: — Я чекаю на Нейше сьогодні в моїх покоях.

— Ваша воля, о найбільший із правителів, — закон для нас, ваших вірних слуг! Сьогодні ж ця чарівна гюзель прийде до вас...

Головна управителька зробила русинці знак йти за собою й відвела до покоїв Гюльбехар, щоб та підготувала наложницю до майбутньої ночі: Марисю мали викупати в ароматних водах і відповідним чином одягнути, перш ніж увести в спальню правителя.

Отак Марися зробилася фавориткою самого Сулеймана! Султан не міг відірватися від русинки. Потопаючи в синяві її очей, він на певний час забув про все: про владу, про сина, про Ібрагіма й багато про що інше...

Русинка дістала апартаменти у верхньому гаремі, де було повно килимів, подушок, море подарунків і численну прислугу. Її меню тепер складалося з п'ятнадцяти вишуканих страв! Одне засмучувало красуню: тепер вона жила у верхньому гаремі, тоді як її люба Олександрунька як і раніше перебувала в розпорядженні валіде-султан.

* * *

Подруги бачилися дедалі рідше. Роксолана жила в тісній кімнатці для прислуги разом з десятком таких же роботящих дівчат. Вона була завантажена роботою, але не сумувала — працювала з вогником, постійно щось наспівуючи, час від часу регочучи весело й заразливо. Через це прізвисько Хуррем, надане їй самою Гюльбехар, намертво приклеїлося до служниці, потіснивши навіть її офіційне ім'я Роксолана.

Одного разу, прибираючи в покоях валіде, вона почула тужливий протяжливий стогін. Як виявилось, стогнала сама правителька: вона напівлежала на подушках, все її тіло пронизував жахливий біль, голову розривала нестерпна мігрень... Тихо підійшовши до своєї пані, Роксолана почала погладжувати її мініатюрні ніжки обережно й ласкаво. Гладила й обмацувала їх, немовби щось шукала. Правителька припинила стогнати: нехитрі маніпуляції зі ступнями принесли їй деяке полегшення...

Зненацька служниця натиснула на якийсь горбочок. Валіде пронизливо скрикнула, у кімнату вбігли стражники й покоївки, які миттю виволокли винну

невільницю з покоїв правительки. Вислухавши звіт смертельно переляканої прислуги, головна наставниця коротко розпорядилася «нагородити» негідницю півсотнею батогів: ще б пак, якась рабиня насмілилася доторкнутися до самої валіде — нечувана зухвалість!!!

Доки Роксолану готували до езекуції, головна наставниця щосили розпікала її:

— Як ти насмілилася, мерзотнице?! Це ж сама валіде-султан!..

Але негідниця вперто повторювала, мов заведена:

— Так навчила мене тіточка Марта — велика цілителька! Вона завжди говорила, що зтяжного виснажливого болю можна позбутися, лише перенівши біль миттєвий.

Головна наставниця не вгамовувалась:

— Ти добре подумала, що говориш і вчиняєш?! Заподіяти біль самій матері султана — та за таке страчувати треба!!! Тому подякуй, що я веліла всього лише відбатожити тебе! Нехай же шрами на спині вічно нагадують тобі про те, що...

— Я думаю, валіде зараз стане легше і вона покличе мене до себе, — з певною зловтіхою мовила Роксолана й раптом дико зареготала, чим шокувала всіх присутніх.

Першою отямилася від шоку головна наставниця, яка вигукнула ображеним тоном:

— Ах так?! Отже, тобі весело?! Весело тобі, мерзото?! Весело настільки, що ти насмілилася перебити мене?! Ну, тоді тримайся!!!

Євнух змахнув батогом, але тут Роксолана утнула новий неймовірний фокус: зтягнула сумну пісню... Євнух миттю розгубився й опустив батіг.

І в ту ж мить у двір вбігла тіточка Емель із лементом:

— Велика валіде-султан своєю волею наказує звільнити рабиню Роксолану й терміново відвести до її покоїв!

Сказати, що всі були вражені, — це не сказати нічого... Але хто б ризикнув піти проти волі матері султана?! Тому євнух беззаперечно розв'язав бранку, а тіточка Емель допомогла їй одягнутися й повела до валіде.

Коли вони увійшли до правительки, та зустріла їх чарівною посмішкою й наказала служниці:

— Підійди до мене, Роксолано.

Вона наблизилась до пані. Хафіза відкрила скриньку, що стояла поруч, видобула звідти кілька брязкіток і мовчки простягнула служниці.

— Спасибі, шляхетна пані, — подякувала Роксолана правительці, низько вклонившись. Але відразу ж запитала: — А чи можна відмовитися від твоїх дорогоцінних дарунків і одержати замість цього дозвіл час від часу відвідувати лікарню?

— Що за дивне прохання? — набурмосилася валіде.

— Пані, там є невеличка бібліотека, наповнена сувоями й пергаментами: я б із задоволенням почитала! А також там є сховище, де зберігаються сушені трави й інші цікаві речі. Я погано пам'ятаю свій рідний будинок — усе, що було зі мною колись, до полону, бачиться немовби в тумані. Але моя подружка Марися... тобто Нейше, розповіла, що в моєму будинку була тіточка Марта — велика цілителька. І я дійсно згадала мою

найдобрішу тіточку! Отож, о велика пані, мені здається, що, перебираючи трави у сховищі, я зможу більше згадати про рідний дім...

Хафіза була вкрай здивована: уперше на її пам'яті служниця відмовлялася від дорогих дріб'язків, попросивши замість цього дозволу читати сувої й пергаменти, торкатися пучків сушеного зілля! Вона не знала, як найкраще відповісти на таке дивне прохання.

Зненацька різьблене вікно розчахнулося через протяг, і в кімнату вдарив порив сирого холодного повітря. Русинка миттю зірвалася з місця й накинула на плечі валіде теплу в'язану шаль.

«З непокірливої русинки вийде чудова слухняна покоївка! Дівчина швидко міркує й уміє наперед вгадати те, чого потребує її пані в наступну мить: цінна якість для прислуги... От тобі й Хуррем!» — подумала Хафіза. Отже, вона була права, прийнявши дивну реготуху в подарунок від Ібрагіма. Мабуть, треба дозволити їй те, про що вона просить...

Уголос же Хафіза мовила:

— Запам'ятай, служнице: відмовлятися від дарунків господарів не можна! На перший раз прощаю тебе...

— Дякую, о велика пані! Я прийму твої коштовності.

Валіде задоволено кивнула і звернулася до тіточки Емель:

— Відтепер Роксолана звільняється від усіх видів робіт, бо стане прислужувати тільки мені одній. Забезпеч моїй служниці допуск до бібліотеки і сховища лікарських трав при приміщенні для хворих.

Роксолані виділили окрему кімнату біля покоїв матері султана. Відтепер зникла сама можливість бачитися з подружкою Марисею... Але чи то під впливом відвідувань бібліотеки й сховища зілля, чи ще з якоїсь незрозумілої причини пам'ять поступово поверталася до Олександрри. Ночами їй снилися маленькі вулички, широкі лани і степи, густі ліси й небезпечна норовиста річечка Горинь. Вона також згадала, як ходила разом з Марисею за грибами і ягодами, як їм було добре в рідному Рогатині...

До речі, поступово згадувала й дедалі більшу кількість мудрованих рецептів, засвоєних від найдобрішої тіточки Марти! Поступово валіде-султан оцінила вміння нової служниці приготувати та вчасно піднести благодатний відвар або настоянку, або інше зілля, що приборкувало нестерпний біль, надавало бадьорості й сил.

І Хафіза ще більш прихильно оцінювала подарунок Ібрагіма-ефенді.

* * *

Одного разу Роксолана одержала від Нейше коротеньку записку: подружка просила про термінову зустріч. Як на лихо, валіде вередувала і весь день ні на крок не відпускала від себе русинку: то книгу їй почитай, то ароматні травички завари та принеси, то витиранням цілющим коліна намасти... Роксолана з ніг валилася, але їй дуже хотілося довідатись, про що ж побажала повідати Марися?! Тому вже пізно вночі вона, набравши брязкіток для задобрювання гаремної сторожі, пробралася в кімнату Нейше.

Та повідала подрузі, як разом з іншими фаворитками виїжджала на прогулянку по місту. Одягнені у вуалі наложниці сиділи у критих візках, їх супроводжували євнухи

й численна охорона. Візки рухалися повільно, часто зупинялися, одаліски намагалися фліртувати з охороною й перехожими, але марно: ласкаве слово, сказане наложниці блискучого володаря Порти, можна було розцінити як замах на його власність — а хто б ризикнув зробити таку дурість?!

Загалом, Марися жахливо нудьгувала, озиралася на всі боки, як раптом звернула увагу на одного з яничарів охорони, обличчя якого здалося їй віддалено знайомим.

— Степаночку, це ти? — тихо запитала Марися.

Яничар здригнувся, немовби його вдарили. «Так! Колись я справді був Степаном, але то було давним-давно. Тепер мене звать Алі», — відповів він.

— Олександрунько, ти пам'ятаєш нашого Степаночка?! — радісно щебетала Марися. — Це ж син коваля, дещо старший від нас! Ми з тобою ще на нього заглядалися, таким він був гарним і ладним... Степан зник років за п'ять до мого викрадення. Виявляється, він став яничаром! Тепер же розповів, що тут дуже багато наших земляків, які з'явилися в яничарських лавах у різний час. І до речі, днями кримчаки надіслали новий ясир. Ти розумієш, Олександрунько?! Серед бранців можуть бути люди з нашого Рогатина, вони можуть знати, що сталося з нашими родинами! Степан розпитає цих людей і розповість про них на наступній прогулянці...

Окрилена надією довідатися будь-що про родину, Роксолана повернулася до своєї кімнати й миттєво заснула. У цю ніч їй наснилася рідна хата, квітучі мальви під вікном... Батько-священик... Найдобріша у світі тіточка Марта... і зовсім знеацька — статний широкоплечий воїн Іванко... і маленьке рудоволосе маля!!! Так-так, у неї точно був синок, тіточка Емель і табіб-ханум абсолютно праві!..

Але минув тиждень, потім інший, а звісток від Степана все не було. Нарешті від Марисі надійшла нова записка! Весь день Роксолана літала покоями валіде, немов на крилах.

— Що з тобою, Хуррем?! Я вкрай стомилася, а ти просто пурхаєш... — нарешті звернулася володарка до служниці.

— Пані, можна, я сьогодні ненадовго відлучуся?

— А куди ти підеш?

— Нейше дуже просила прийти до неї!..

— Добре, йди, — милостиво дозволила Хафіза.

— Спасибі, о велика пані!!!

— Але не раніше, ніж я засну.

— Звісно, пані, зрозуміло, не раніше, ніж ви заснете...

Попри втому, валіде задрімала пізно. Тільки тоді Роксолана пірнула в лабіринт звивистих коридорів і невеличких кімнат, пройшла повз численну охорону, яку доводилося задобрювати невеликими даруночками, втім, особиста служниця самої валіде одержувала удосталь брязкіток від своєї пані, тож проблем не виникало.

От і знайомі двері! Дивно, однак стражів біля них не було. Роксолана без стуку увійшла в темну кімнату. Очі швидко звикли до відсутності світла, вона озирнулася й помітила Марисю, що лежала ниць на підлозі біля розкішного ліжка. Вікно було розчахнуте навстіж, але кімнату все одно наповнювали міцні пахощі. Запідозривши неладне, Роксолана кинулася до подруги, перевернула... і ледь утримала зойк розпачу,

що рвався з грудей, відсахнулася, уражена холодністю й безвладною піддатливістю тіла!

Поза сумнівом, дівчина була мертва.

Одразу ж крізь змішаний аромат пахоців Роксолана вловили різкий запах гірко мигдалю. Здається, ненаглядну подруженьку отруїли... І найжахливіше: разом зі смертю Марисі розсіялася примарна надія довідатися хоч би щось іще про рідний дім і свою родину!..

Роксолана озирнулася, помітила малюсінький клаптик паперу й невелику коробочку, машинально сунула їх за пазуху і вже зібралася непомітно полишити кімнату, як раптом почула ледь вловимий шурхіт: хтось крався сюди з боку розчахнутого вікна! Ледь помітні тіні ковзнули по стіні... Роксолана пригнулася, сховалася за розкішну завісу широкого ложа й почала обережно спостерігати зі свого прихистку за тим, що відбувалося у кімнаті.

Зовсім не звертаючи уваги на мертву Нейше, там бродили двоє в безформних одежах. Вони немовби щось шукали, про щось сперечалися, але говорили пошепки, тому важко було розібрати, чоловіки це чи жінки.

— Як можна було забути?.. — шепотів один голос.

— Все тому, що ми квапилися. Навіщо було лізти у вікно? — обурювався інший.

— Хто ж знав, що там буде сторожа...

— Господиня веліла чекати, коли піде охорона, от і треба було чекати!..

У коридорі почувся тупіт: це прийшли й стали біля дверей чорні євнухи охорони! Тепер шлях у коридор було відрізано... Явно запанікувавши, парочка почала кидатись на всі боки, у темряві натикаючись на меблі й ризикуючи здійснити великий галас.

— Ай, моя нога! — раптом зойкнула одна з гостей. Тепер було зрозуміло, що це жінка...

— Тихіше ти! — засичав другий гість... здається, чоловік?! Цікаво, який самогубець ризикнув проникнути в покої фаворитки самого володаря правовірних?..

Але галас уже привернув увагу охорони.

— Пані, у вас усе гаразд? — запитав один з євнухів.

— У мене все добре, — відповів жіночий голос, у якому Роксолана з жахом упізнала голос Лейли — чоловікоподібної служниці Гюльбехар.

У цей час парочка вбивць (у чому Хуррем уже не сумнівалася!) наблизилась до завіси, за якою ховалася Роксолана. І тут чоловік зашепотів:

— Зробимо так: ти йди й відволічи охорону, а я тим часом знайду пропажу і втечу через вікно. Навіть якщо тебе затримують, ніхто не доведе, що Нейше отруїла саме ти. Зрозуміло?

Двері відкрилися, і Лейла вийшла в коридор.

— Добраніч, дорогенька, приємних тобі снів... — прошебетала вона, на секунду завмерши на порозі.

— І тобі приємних снів, дорогенька, — пропищав її спільник фальцетом.

Зовні Лейла запропонувала євнухам провести її в покої господарки, бо вона боїться ходити на самоті палацовими коридорами. Служниця вміло фліртувала зі

стражами, щедро обсіпаючи їх численними брязкітками. Охорона ув'язалася за служницею Махідеван...

Завдяки фокусу Лейли з імітацією прощання смуга світла з коридору на мить проникла в темну кімнату, і Роксолана помітила на килимі неподалік себе невеличкий предмет. Ледь двері за Лейлою зачинилися, Хуррем миттєво підняла цю річ. На дотик остаточно визначила: справді, це ніж!..

Очевидно, спільник Лейли також помітив знайомий предмет і спробував підняти його... але не встиг. Повзаючи рачки, він марно обмацував підлогу в пошуках загубленої зброї, повільно наближаючись до місця, де переховувалася Роксолана.

Та зрозуміла, що рано чи пізно буде викрита, і тоді розмахнулася й кинула ніж у бік непрошеного гостя. Зброя досягла мети, легко поранивши невідомого. Зате він був украй наляканий, тому, дико скрикнувши від болю й переляку, гнаний невідомою силою, кинувся до дверей, різко розчахнув їх, збив з ніг стражів, що вже повернулися, і помчав правим коридором. Сторопілі спочатку євнухи, здійнявши неймовірний шум, кинулися за ним навздогін.

Роксолана теж вискочила з кімнати, але кинулася в протилежний бік. І тут почула тупіт ніг людей, що мчали їй назустріч. Вона швидко пошукала очима, куди б сховатися. Побачила перед собою двері до пральні, біля якої ніяких сторожів не було: отже, у кімнаті порожньо — от і добре! Хуррем смикнула двері, але ті не піддалися. Тоді вона втиснулася струнким тілом у дверну нішу й прикрила важкі штори. Саме вчасно: євнухи пробігли повз її укриття...

Потім Роксолана, так ніким і не помічена, благополучно дісталася своєї кімнати. На щастя, охорони біля дверей валіде не було: мабуть, усі кинулися у верхній гарем, де вже здійнявся справжній переполох! Хуррем тихо прослизнула у свою кімнату, тицьнула підібрані в кімнаті Нейше знахідки у квітковий горщик і, швидко роздягнувшись, шмигнула у постіль.

Усього лише за кілька хвилин гаремна варта вже нишпорила по кімнатах, перевіряючи, чи всі на своїх місцях. От уже стукають і у двері Роксолани... Вона неквапом піднялася й відчинила. Спінтілий чалмоносець відіпхнув її й зазирнув у кімнату. Потім повернувся до русинки й суворо запитав:

— Лементу не чула?

Роксолана не встигла відповісти: відкрилися двері покоїв матері султана, і в коридор вийшла сама валіде з канделябром у руці, а за нею — дві темношкірі охоронниці.

— Що сталося? — невдоволено спитала Хафіза.

— О велика пані, нехай продовжить Всемогутній Аллах твої дні, помилуй не вартих твоєї уваги рабів: фаворитка султана Нейше мертва! — мовив начальник варти, впавши перед валіде-султан на коліна.

— Як це мертва?! — жахнулася валіде.

— Ми все ще не можемо з'ясувати, що трапилося. Очевидно, коли на Нейше напали, вона встигла ранили вбивцю: з її кімнати вискочила спливаюча кров'ю жінка, яку варта переслідувала й ледь не упіймала, але в останню мить вона просто розчинилася в одному з коридорів!

— Посилити охорону й продовжити пошуки! — розпорядилася правительська, потім ухопила за руку Роксолану, яка нарешті дала волю своїм почуттям, і потягнула за собою в кімнату. Хафіза знала, що тепер не засне до ранку і їй потрібен співрозмовник. Але Роксолана лише гірко плакала.

Минуло чотири години. Варта перевернула догори дригом весь гарем, але пораненої жінки так і не знайшли. Мерзенна вбивця, очевидно, втекла через розчахнуте навстіж вікно спальні, під час погоні зумівши вдарити одного з євнухів — Мансура — ножем у ногу... Нарешті, терміново покликана в кімнату Нейше табіб-ханум установила, що нещасну отруїли. От і все, що вдалося з'ясувати.

Втім, не зовсім... Виявилось, що останньою людиною, що бачила Нейше живою, була Лейла — служниця самої Махідеван! Це підтвердили євнухи, які проводжали її від дверей кімнати Нейше до покоїв самої ікбал. Однак далі підозр справа не пішла. У підсумку Лейлу без зайвої жорстокості відбатожили, Нейше без зайвого шуму поховали, після чого про інцидент незабаром забули.

Але не всі...

* * *

Роксолана довго й гірко оплакувала смерть подруги. Після всього, що сталося, вона наочно переконала, які заплутані інтриги плетуться в гаремі, й навіть Хафіза часом не в силах упоратися з ситуацією! Особливо якщо чергову гидоту затіяла Гюльбехар: що вартує їй наступного разу підіслати вбивць до самої матері султана?!

Відтоді Хуррем люто зненавиділа Махідеван... і в глибині душі запряглась помститися їй за смерть Марисі! Що ж, одного разу в майбутньому Лейла випадково впаде з мінарета, а євнуха Мансура здолає невиліковне «біле безумство»...

Втім, усе це станеться в майбутньому.

А що ж зараз?..

Глава 9

СУЛТАНША

*Стамбул, Османська імперія,
1521 рік*

Коли пристрасті вгамувалися, Олександра витягла із квіткового горщика золоту табакерку і клаптик паперу, підібрані в кімнаті вбитої Марисі. Записка була надряпана нерозбірливим корявим почерком: адже на відміну від неї самої, нещасна подружка навчилася писати лише незадовго до смерті. Окрім того, папір виявився порваним у декількох місцях, тому користі від шматків послання було не надто багато.

«Мені... небезпека. Стережися», — ледь розібрала Олександра закінчення тексту. Початок листа був відсутній взагалі: усе, що залишилося від нього, вкладалося в уривки

слів «...аміжнею за княз...» і «...ном Вишневе...». Зате посередині йшло доволі чітко: «...вій синок Дмитро» і «...атари повбивали всіх».

Прочитавши таке, Олександра упустила зім'ятий папірець. Навколишній світ затанцював, кружляв перед очима скаженим хороводом, немовби вгвинчуючи в палаючу пекельним вогнем потилицю нестерпно моторошний біль. І от тепер вона нарешті пригадала все, що випало на її долю!

Досі приховане, попереднє життя пронеслося перед очима: от вони разом з найдобрішою тіточкою Мартою доглядають за пораненим хоробрим воїном... от батько-священик вінчає їх, шалено закоханих одне в одного... от вона народжує руденького хлопчика... от Іванко їде у Вишнівець, щоб незабаром повернутися й назавжди забрати із собою молоду дружину та їхнього ненаглядного синочка... от фатальна ніч уявного татарського набігу, пожежа в садибі... вона намагається врятуватися втечею і будь-що захистити своїх близьких... от уже й тіточка Марта загинула, а татари виявляються не справжніми, а перевдягненими...

Далі світло померкло, зате лишилося безліч питань.

Що сталося з маленьким Дмитриком?! Що з ненаглядним Іванком?! Невже ж усі загинули від рук татар, як написала незадовго до смерті Марися?..

До чого ж доля несправедлива до неї! Олександра ледь-ледь згадала про родину, потім були недовгі дні, сповнені щасливими спогадами, — і тепер усе відразу втрачено!!!

Але ні, не може бути, щоб загинули всі!.. Неправда це: адже вона-то знає, що татари були не справжніми: хтось підслав у Рогатин найманих убивць, переодягнених татарами — от як було насправді... Та й не бачить вона ні свого синочка Дмитрика, ані коханого чоловіка Іванка серед мертвих. Зрештою, немовля з рудим чубчиком і потомственою родимкою на плічку не могло загинути хоча б тому, що на нього чекали великі справи — адже саме так пророкувала їй всезнаюча тіточка Марта.

Загалом, з якоїсь нез'ясненої причини Олександра не вірила записці, хоча і знала, якою високою ціною заплачено за ці вбогі відомості. Вона змарніла, схудла, стала тихою й замисленою, з кожним днем дедалі більше замикалася в собі. Вже ніхто не чув її заразливого сміху й навряд чи зрозумів би, чому цій молодусі дали настільки невідповідне прізвисько — Хуррем.

Валіде помітила, що з русинкою коїться щось неладне, тоді викликала управительку Емель і наказала перевести свою служницю на найважчі роботи, при цьому встановивши за нею найсуворіше спостереження.

Тепер Олександра знов жила у спільній кімнаті з іншими рабинями, як колись, трудилася від зорі до зорі, хоча при цьому на життя не скаржилася. Час минав, і сердечні рани потихеньку затягувалися... ні-ні, не забудтям, звісно ж! Просто вона вчилася зживатися зі своїм горем, про яке пам'ятала денно й нічно, — як от тіточка Емель.

* * *

Молодий, привабливий, оточений юрбами слуг і служниць володар правовірних відверто сумував ще гірше від колишнього. Смукоток зробився єдиним почуттям, що цілком заволоділо Сулейманом після смерті Нейше. Якою веселою й задерикуватою вона була!..

Поринувши у спогади, султан не помітив, як сонячний день перетворився в пізній вечір. Світлові плями від яскраво-червоних променів на невеличкому столику, підлозі й стінах дратували правителя, тому що безсоромно кидали виклик його сумному настрою, закликаючи насолоджуватися черговим прожитим днем. На душі було мерзотно; але як побороти цей огидний стан?! Маги й астрологи несли несосвітенні нісенітници про сприятливе розташування планет; але що Сулейманові до всієї цієї суєти?! Стрілянина з лука і двобої на затуплених ятаганах не приносили полегшення. Вірні яничари рухалися, немов сонні мухи, викликаючи лише роздратування. Не тішили ні вишукані страви, ні кальян, ані спокій, що запанував нарешті в імперії.

Учора він посварився з Ібрагімом, причому серйозної причини для конфлікту не було: його друг усього лише увійшов до покоїв правителя без жодного попередження. Так ставалося завжди, але цього разу Сулейман з несподіваною появою великого сокольника здригнувся й одразу розлютився: улаштував грекові жорстоку прочуханку, обізвав його нахабою й євнухом і наказав забиратися геть. Ібрагім поспіхом вийшов. Султан подумав, що перед греком варто було б вибачитися, але з обуренням відкинув настільки дурнувату думку: всі піддані повинні знати своє місце — навіть найкращі друзі!.. Отже, розділити сьогоднішній вечір було зовсім ні з ким.

Не знаходячи собі місця, султан відправився в гарем. Зраділі одаліски защебетали, заходилися наввипередки сміятися й кокетувати з правителем. Однак машинально відповідаючи на солодкі слова і млосні погляди спраглих до ласки жінок, Сулейман оглядав їхні наймиліші у світі обличчя і прекрасні тіла доволі збайдужілим поглядом. Так, у його гаремі зібрані кращі наложниці з усього світу, але султан затято хотів бачити тільки свою Нейше...

Зненацька він підхопився і, не сказавши жодного слова на прощання, поспіхом вийшов, залишивши чудових красунь у повній розгубленості. Ні-ні, зі здоров'ям у султана все було в повному порядку! Просто настрою не було...

Султан відверто тужив.

Так дні минали за днями.

* * *

Валіде була вкрай стурбована станом царственого сина. Щодня євнухи і служниці доповідали своїй пані про найменші події в селамлік³⁴ і гаремлік³⁵. Велика правителька побоювалася, щоб після смерті красуні-слов'янки її син ненароком не знайшов розради в обіймах Гюльбехар, яку надмірна жадоба до влади перетворила в справжню фурію. Хафіза запряглася, що зробить усе можливе, аби тільки відволікти султана від цієї жінки, котру хоча й люто ненавиділи, проте догідливо називали Махідеван.

Подумавши гарненько, валіде покликала до себе тіточку Емель і поцікавилася:

— Як поводиться русинка?

— Якщо моя пані має на увазі Роксолану, то вона стійка немов скеля і тверда силою духу, як алмаз, — відповіла наставниця.

---

³⁴ Чоловіча половина палацу.

³⁵ Жіноча половина палацу.

— Мені здалося, що русинка змінилася після смерті Нейше.

— Змінилася, але не зламалася. Що не накажеш, усе виконує швидко й добре. Щоправда, вона трохи замкнута і скована...

— Отож!

— Зате доглядачка Мелек стверджує, що весь вільний час русинка продовжує проводити у бібліотеці, вона тепер вільно читає Коран, шиє й навіть вишиває прекрасні картини.

«Я не помилилася у виборі», — подумала валіде, а вголос мовила:

— Приведи її до мене: щось суглоби крутить, я маю потребу в її лікуванні.

— Звісно, пані, Роксолана миттю буде у вас, — із цими словами головна наставниця вийшла, низько кланяючись.

Хафіза роздумувала, як би почати розмову. Сварила себе за те, що зробила помилку, віддаливши цю незвичайну служницю. Імовірно, потрібно було ще тоді розпитати її про те, що ж вона бачила в покоях загиблої Нейше.

Тут у кімнату зазирнула мавританка й доповіла, що за викликом великої валіде-султан з'явилася рабиня Роксолана.

— Нехай увійде! — наказала Хафіза.

Слов'янка увійшла безшумно. Так, вона помітно схудла, від чого зробилася ще більш мініатюрною, ніж колись. Бліде обличчя з виразними зеленими очима обрамлено густим рудим волоссям, по тутешній моді заплетеним у численні кіски, на голові красувалася темно-синя оксамитова шапочка. Не проронивши ані слова, Роксолана підійшла до ложа і взялася за роботу. Її моторні руки масажували стопи ніг Хафізи, яка заплющила від задоволення очі... і все ще розмірковувала, як же почати бесіду. А колись говірка русинка як на лихо мовчала.

Тут валіде згадала стару грекиню Айше-Хатум — матір свого покійного чоловіка Селіма: бувало, вона сиділа от на цьому самому дивані, а юна дочка хана Гірея прислужувала їй. Щоб сподобатися тій колишній валіде, доводилося передбачати кожне її бажання...

І от уже тепер вона сама стала господаркою гарему, а біля її ніг сидить молода служниця. І хтозна, можливо, саме для цієї русинки Великий Аллах передбачив величезну милість — колись у майбутньому зробитися великою валіде?!

Краще вже вона, ніж клята товстуха Гюльбехар...

— Роксолано, нумо розкажи, що ти бачила в кімнаті Нейше? — заговорила нарешті Хафіза.

— Не розумію, про що ви, пані...

— Ну-ну, облиш! Я ж пам'ятаю, що ви були близькими подругами. Адже тієї ночі ти збиралася йти до неї...

Олександра промовчала.

— Може, ти знайшла щось у кімнаті Нейше?

Валіде-султан говорила м'яко, проте ледь чутна сталева нотка в її голосі змусила русинку опустити руки й затреміти.

— Ну от, я так і знала, — констатувала валіде.

Тоді Олександра з несподіваною рішучістю відповіла:

— Пані, тієї вночі я знайшла в кімнаті Нейше уривок листа й табакерку.

— Золоту табакерку?! — здивувалася Хафіза й додала обережно: — А чи немає її на кришці невеликого рубіна?

— О так, пані! Табакерка золота, з невеликим рубіном на кришці, — підтвердила русинка, потім обережно уточнила: — Судячи із запаху, саме в ній убивця зберігав отруту, якою отруїли мою нещасну Марисеньку... тобто, я хотіла сказати, Нейше.

Ці слова змусили господиню гарему здригнутися. Не думала вона, що на місці злочину виявиться дорога її серцю дрібничка!

— Табакерку мені подарував мій син Сулейман, але пару років тому вона безслідно зникла, — ледь приховуючи гнів, мовила Хафіза.

— Пані, я поверну вам табакерку й присягаюся, що на вбивцю Марисі чекає справедлива відплата! — гарячкувато скрикнула русинка. Очі її спалахнули холодним вогнем, забувшись, вона навіть гепнула маленьким кулачком об спинку дивана.

— А що ж було в листі? — поцікавилася валіде.

— О велика пані, прошу вас, не запитуйте про це!

— З чого це ти мені вказуєш?! — миттю розсердилася Хафіза. Однак недобре звузивши зелені очі, русинка мовила тихо:

— Про те, що було в листі, я однаково не відповім. Не тільки вам, але взагалі нікому на світі. Це стосується тільки мене й нікого більше.

Валіде побачила, що у погляді Роксолани більш нема ані краплі переляку або розгубленості. Тоді стало зрозумілим, що вона справді не скаже щодо листа жодного слова. Навіть під катуваннями...

Тут з коридору долинув слабенький передзвін порцеляни. Валіде згадала, що настав час чайної церемонії, тому біля дверей очікують служниці на чолі з наставницею.

— Добре, йди, — наказала вона Роксолані й додала багатообіцяюче: — Я подумаю над твоїми словами.

Служниці пересувалися легко й граціозно. Дві з них опустили на коліна, простягаючи пані латунний таз і вузькогорлий глечик з рожевою водою для обмивання рук, третя подала невелику серветку для їхнього обтирання. Обмивши руки, Хафіза взяла у наставниці невелику порцелянову чашечку, яку четверта служниця наповнила свіжозавареним чаєм. На витончених тарілочках були щедро розкладені абрикосові, фігові цукати, халва, лукум, а також зацукровані пелюстки троянд.

Тепер Хафіза була задоволена собою: для війни з Гюльбехар у неї припасено надійну зброю! Тому пила ароматний напій повільно, смакуючи кожен ковток.

По закінченні церемонії викликала управительку й наказала повернути русинку в кімнату, розташовану поруч зі своїми покоями.

Знову перейшовши у служіння до валіде, Олександра поспішила знищити передсмертну записку Марисі, немовби спалювала якийсь міст у попереднє життя. Але перш ніж остаточно позбутися дорогого серцю клаптика паперу, ще раз уважно перечитала горбаті карлючки передчасно втраченої подружки, щоб назавжди запам'ятати написане. І заприсяглася обов'язково помститися всім, хто винен у смерті милої Марисеньки, синочка Дмитрика й милого чоловіка Іванка. Але щоб здійснити таку помсту, доведеться багато що здолати, довідатися й вивчити! Заплющити очі на

багато речей, прийняти їх як важке, але необхідне випробування долі. І, мабуть, змінитися зовні...

Вона зрозуміла, що не можна досягти поставлених цілей, залишаючись у становищі простої служниці, а хоча б навіть служниці, що дістала милість в очах валіде-султан! Щоб помститися, необхідно зайняти якомога вище становище... й опиратися не на саму лише величну пані Хафізу, що розпоряджалася всього лише в гаремі, а на когось набагато більш впливового.

Тому, важко працюючи щодня, Роксолана вперто навчалася і музики, й танцю. Відвідуючи бібліотеку, захопилася витонченою мусульманською поезією. Нарешті, з мовчазної згоди валіде-султан, уста-хатун почала навчати русинку витонченого мистецтва кохання.

Тепер Роксолана вже не була похмурою й замисленою, а знову зробилася безжурною й життєрадісною. Іноді брала лютню, награвала і співала для власного задоволення, відбиваючи такт витонченою ніжкою, кружляла в заразливому танку. А безсонними ночами при свічі писала вірші про самотність...

Незабаром русинка знову відповідала своєму веселому прізвиську — Хуррем.

Атласні шовкові завіси щільно закривали витончені вікна в розкішних султанських покоях. Було задушливо. Повелитель правовірних осудливо поморщився, зітхнув, не встаючи з ложа, простягнув руку до глечика з освіжаючим шербетом. Взяв посудину, збовтав напій... але потім поставив на місце: слабке бажання випити чомусь зникло. Сулейман знову заплющив очі й забувся тривожним сном.

Прокинувся вже близько півночі: тепер у кімнаті було темно і прохолодно. Вийшовши на невелику веранду, з боку гарему султан почув сумну пісню. Голос було тихий і явно жіночий, свіже нічне повітря надавав йому особливої чарівливості. Сулейман заслухався співом. Оскільки він доволі непогано знав деякі мови північних країн, то легко визначив, що співала русинка. Але ж його незабутня наложниця Нейше також була родом з тих самих земель!..

Усвідомивши це, султан вирішив дізнатися, що це за нічна співачка. До речі, колись він уже чув цей голос... і між іншим, просив тоді кізляр-агу дізнатися, хто сміє порушувати спокій мешканців палацу! Здається, цей ледар тоді нічого не доповів своєму володареві, а потім він захопився бідолашною Нейше... Здається, і нічні співи після загибелі наложниці припинилися, зате тепер дивовижний голос звучав знову.

— Ясміне, де ти? — нетерпляче забуркотів султан. Ніхто не відгукнувся.

— Привести до мене ледаря кізляр-агу!!! — гаркнув правитель.

Десь за дверима пролунав тупіт ніг: один з охоронців побіг за головним євнухом. Незабаром заспаний хадім-агасі стояв перед Сулейманом.

— Ясміне, розжирілий ти негіднику, здається, я вже просив тебе дізнатися, хто це співає по ночах у моєму палаці? — з докором запитав султан.

— О володарю правовірних, я довідався, що минулого разу співала якась рабиня з почту валіде-султан.

— І все?!

— Я б довідався більше, але тоді невідома рабиня більше не співала.

— То піди й довідайся зараз, хто це, допоки спів не припинився знов!!! А ще краще приведи до мене цю рабиню... чи хто там вона така!.. Я сам хочу подивитися на цю жінку.

— Чи приготувати її для мого пана?..

— Ясміне, ти явно старієш! Я не сказав, що хочу лягти з цією рабинєю, я хочу всього лише глянути на неї. Тільки глянути. А може, і поговорити. Ти нарешті второпав?..

— Слухаюся й підкоряюся, о мій володарю! Я миттю знайду її.

І кізляр-ага щодуху кинувся виконувати найвище доручення. Султан повернувся до покоїв і заходився очікувати.

Через півгодини в коридорі пролунав галас, потім двері покоїв прочинилися. Оточений численними стражами, Ясмін тягнув за собою мініатюрну рудоволосу невольницю. Увійшовши в покої султана, євнух із силою штовхнув її вперед і скрикнув:

— На коліна перед володарем правовірних!

Рабиня впала, голосно охнувши. Султан піднявся з численних подушок і підійшов ближче до дівчини, щоб роздивився її уважніше. Піднявши голову, невольниця уп'ялася очима у володаря. Від цього відвертого погляду зняковів сам Сулейман.

— Опустити очі, негіднице!!! — заверещав Ясмін, ледь не задихнувшись від гніву.

Однак, не звертаючи на зойк хадім-агасі найменшої уваги, рабиня продовжувала розглядати повелителя правовірних. Не можна сказати, щоб вона була красунею... втім, чарівливості зухвалій нічній співусі було не позичати! Дуже бліде, рухливе обличчя, живі палаючі очі, колір яких у світлі смолоскипа було неможливо визначити — вони здавалися то зеленими, то синіми... Чудове руде волосся, що непокірливо вибилося з-під квітчастої хустки... Мініатюрні ручки, довгі пальчики... Струнка фігурка... Чарівна посмішка, білі рівні зуби...

— Як її звать? — запитав султан.

— Роксоланою, а через веселу вдачу в гаремі її також називають Хуррем, — улесливо промуркотав Ясмін.

— Кажеш, веселої вдачі... Чому ж пісні такі сумні?

— А хто їх розбере, русинок цих! То регоче досхочу, то плаче, то...

Втім, що хотів сказати головний євнух, так і лишилося невідомим, бо в наступної ж миті дзвінким струмочком задзюрчав голос зухвалої рабині:

*— Блиснула в темряві нічній краса її чола — свіча,
І мовби сонечко зійшло — світліша від зірок була свіча!..*

— Мовчи, нещасна!!! — завив хадім-агасі.

Але поривчастим жестом змусивши його прикусити язика, вражений султан коротко кивнув рабині. Та продовжила декламувати:

*— Їй серце палить пристрасть, тримає ноги мідь кайданів, —
Чи не тому від божевіль уберегла себе свіча?
Щоночі до зорі вона, ридаючи, розпалює себе —
Сумним супутником в юдолі лих і зла для мене є свіча.
Не говори, що полум'я — то бич: прихильна до мого безсоння,
Своїм тремтливим язичком мені казки розказує свіча.*

Сулейман застиг із широко роззявленим ротом: русинка читала один із безсмертних шедеврів Алішера Навої!!! Що за мара?! Нарешті отямившись від зняковіння, султан спитав, звертаючись до рабині:

— Звідки тобі відомі ці чарівні рядки?!

— О великий правителю, я дістала можливість насолодитися цими віршами в тутешній бібліотеці з милостивого дозволу валіде-султан. Мене вразила глибина переживань людини, що їх написала: здається, його слова йдуть від самого серця! Тому я запам'ятала цей вірш.

— А що за пісню ти співала?

— Це пісня про кохання і розлуку. У вашого народу, о великий султано, витончені чуттєві вірші, зате в мого народу прекрасні пісні.

— Так, це правда, — погодився повелитель правовірних. Після цих слів йому явно зробилося сумно, тоді він коротко розпорядився, звертаючись до кізляр-аги: — Відвести її назад. І не карати в жодному разі.

* * *

Звістка про те, що русинку приводили посеред ночі для короткої бесіди з султаном, шокувала весь гарем. Але час минав, а Сулейман ні хустинки, ані подарунка русинці не надсилав. Здавалося, він забув про нічну співуху...

Насправді ж це було далеко не так! Султан не міг викинути з голови її посмішку, її очі, її дзвінкий голос і манливі вуста, з яких злітали незрівнянні вірші Алішера Навої. При цьому правитель боявся почуття, що настільки раптово підкорило його. В обіймах Сулеймана побувало багато жінок, у тому числі Гюльбехар і Нейше... але жодна не западала в його серце настільки глибоко, ніякої іншої він не бажав настільки жагуче, як цю дивну слов'янку! Він всім своїм еством жадав злитися з Роксоланою — з простою рабинею, яка тим не менш оцінила витончену красу східної поезії, вміла сумувати й веселитися одночасно. Прагнув притиснутися до неї, але боявся, що, пославши русинці хустку, вже не зможе вирватися з її обіймів. А як же гігантська імперія, що перебуває під його рукою?! Тому султан відкладав наступну зустріч із дивною рабинею. Здавалося, Хуррем також зачалася: її чудовий спів більше не порушував нічного спокою володаря, сама вона також не потрапляла на очі Сулейманові.

Проголюючись якимось увечері садом, султан увійшов до улюбленої альтанки біля великого фонтана... й раптом помітив куточок паперового аркуша, що стирчав з-під подушки. Вийнявши його, розгорнув: то був вірш про кохання. Короткий, але чуттєвий:

*Ти — весь Всесвіт,
Лише для тебе я живу!
Схилившись до землі,
Хочу розцілувати я
Сліди від ніг твоїх,
Залишені на жовтому піску...*

Підпису не було. Втім, султан здогадався, хто автор... Сховавши записку в рукав шовкової сорочки, покликав євнуха, а коли той примчався, наказав коротко:

— Принеси набір для писання.

Євнух здивувався настільки незвичайному проханню, але виконав наказ правителя негайно. Через кілька хвилин під заповітну подушку лягла відповідь. Отак зав'язалося любовне листування Роксолани й Сулеймана.

Не до кінця знайома з палацовими звичаями, Олександра наївно вважала їхні романтичні відносини таємними. Однак непомітні спостерігачі постійно стежили за всіма подіями у гаремі й доповідали про все валиде. Одного разу Хафіза наказала забрати й принести їй послання султана. Не знайшовши на звичному місці відповіді, слов'янка явно розхвилювалася й занервувала. Тоді велична пані наказала привести до себе зухвалу служницю й учинила їй найсуворіший допит за всією формою. Роксолана трималася як кремінь, не проронила ані слова. Після цього листів султанові більше не писала. Незрозуміло, чим би вся ця історія скінчилася, якби не байрам під оглядини...

Свято було в самому розпалі. Одаліски співали, грали на музичних інструментах — а султан позіхав. Почалися танці, одна танцівниця змінювала іншу — а володареві було нудно. І от перед Сулейманом постала Олтун, яка у танцях не знала рівних. Вона була високою і стрункою, довгі ноги, широкі стегна, легка плавна хода обіцяли море насолоди. Уже при перших акордах султан змінився, упіймав ритм і почав відбивати такт, ляскаючи в долоні. Його погляд був прикутий до майданчика, по якому плавно ступала Олтун...

Як раптом там виникла ще одна танцюристка! Маленька, тендітна, струнка, нескладна.

Це була Роксолана. Служниці й євнухи кинулися до нахабниці, щоб відтягнути її назад, однак Сулейман беззаперечним жестом зупинив їх.

І почалася своєрідна танцювальна дуель! Олтун рухалася чудово, однак її танок нагадував рухи бездушної механічної ляльки. Зате рудоволоса бісиця вклала у свій дикий танець душу, думки й почуття. Здавалося, увесь навколишній світ перетворився для неї на прекрасну музику, то величну подібно до струмливого водоспаду, то ласкаву й ніжну, немов дзюркотіння слабенького струмочка.

Немов загіпнотизований, Сулейман не міг відвести очей від стану русинки, що граціозно вигиналася у такт мелодії. Світ для султана зник, він милувався танцем. Здавалось, його погляд обіймає танцюристку, ніжно пестить... але ж руки впораються із цим набагато краще!..

— Роксолано!

Вона здригнулася, почувши тихий голос, і завмерла на місці. Однак схоже було, що слів Сулеймана не чув більше ніхто, окрім неї. Чи то був лише уявний заклик?! Чи ж султан, як щирий закоханий, умів говорити так, щоб його сприймав лише об'єкт пристрасті?..

Кров ударила в голову правителеві. Він зірвав з шиї шовкову хустку й кинув Олександрі. Вона спритно упіймала знак вищої уваги й миттю зникла. От і сталося...

За звичаями гарему, Гюльбехар мала підготувати слов'янку до першої ночі з паном. Однак Махідеврэн закомизилася й демонстративно пішла у свої покої. Тоді всі турботи взяла на себе наставниця Емель. Насамперед, вона викликала доглядачку лазень і звеліла привести русинку до ладу. Ароматичні ванни, масаж, видалення найменших волосинок з розпареного тіла — і от уже рабині перешіптуються між собою, що Хуррем далеко не настільки доглянута, як Гюльбехар, що шкіра в неї груба, волосся

тверде і неслухняне, тіло худе й кощаве... Почувши це, Махідеван залишилася задоволеною: вона — сама досконалість, і захоплення Сулеймана незабаром мине.

Стара мавританка з обслуги докладно повідала Олександрі, як належить наближатися до пана, як продемонструвати намір лягти в постіль. Нарешті кілька чорних невільниць повели Роксолану до султанської спальні. Пара мавританок залишилася там, кожну другу годину їм на зміну приходили нові чорношкірі служниці, головним обов'язком яких було доглядати за смолоскипами, що горіли тут всю ніч. Один із смолоскипів палав біля дверей, інший — у ногах ліжка.

Нарешті слов'янка постала перед султаном... і миттю забула те, чого навчала її наставниця! Вона підняла очі на володаря, їхні погляди зустрілися. Султан із здивуванням вдивлявся в глибину величезних смарагдових очей, милувався пишним волоссям, що відливало золотом, свіжими рум'яними щоками й червоними губами, стрункою поставою. Ця ніч вся до сотанку належала Роксолані — тільки їй одній!

Ніч, у якій співало все навколо, навіть світлоокий місяць і яскраві зірки.

— Я кохаю тебе...

Сулейман притягнув до себе наложницю, вдихнув солодкий аромат її волосся. Голова пішла обертом, султан ніжно пригорнув її до грудей.

— Я так довго чекав на тебе...

Султан припав до її вологих жагучих губ — і світ розколовся, перестав існувати, місяць зник, зірки вибухнули й померкли! Залишилися самі лише пестливі руки, палкі поцілунки й важкий гарячий подих, то прискорюваний, то майже завмираючий.

* * *

Ранком володар пішов, залишивши обраниці в подарунок чималу суму. За звичаєм гарему, слов'янці відразу ж надали окрему простору спальню, прозору нижню білизну й особистих служниць.

Тепер Сулейман досить часто переходив коридор, що розділяв селамлік і гаремлік. Він мав потребу в спілкуванні з Роксоланою навіть більшу, ніж у її пестошах. Намагався говорити її мовою. Вона весело сміялася, коли володар неправильно вимовляв слова, але султан не ображався.

Часто він запрошував Хуррем на спільну трапезу, що було нечуваним по своїй суті порушенням палацового етикету й суперечило всім законам гарему. Говорив з наложницею про північні землі за Дунаєм, уважно вислуховував відповіді. Здавалося, Сулейман цінував її не тільки як жінку, але і як розумного співрозмовника.

Роксолані вдавалося якимсь незбагненим чином мінятися перед кожним новим візитом володаря, нагадуючи то стрункого отрока, то привабливу танцівницю в прозорих, розшитих монетами убраннях, то величну пані в шовках, оксамиті й чадрі, крізь яку виднілися тільки яскраві очі спокусниці. Хоч вона все ще не мала достатніх для нового становища коштів, але щоразу доповнювала свій костюм яскравими чарівливими дрібничками: то браслети на руки й на ноги надягала, то перехоплювала розпущене пишне волосся перловою ниткою. Носила на голові то золотаву тюрбетейку, то шапочку з блакитного оксамиту, то пишний тюрбан, прикрашений величезним павиним пером.

Ця невловима мінливість разюче відрізняла русинку від Гюльбехар, яка завжди була однією й тією ж самою — навіть якщо підфарбовувала повіки або вплітала квіти граната у довгі чорні коси. Тепер русинка, як будь-яка фаворитка султана, мала у своєму розпорядженні певну владу. А коли уста-ханум повідомила валіде, що Роксолана вагітна — її влада підсилилася багаторазово! Уже рабині, що потрапили в скруту, шукали у неї захисту, а одержавши заступництво, з подвоєною вірністю служили новій пані...

Султан же був щиро і глибоко закоханий! Гаремні слуги тільки гадали, чим же Роксолана підкупила володаря правовірних: чи то жартами, чи то сміхом, чи то чимось особливим... але чим же, чим?! Вони губилися у здогадах...

Насправді ж усе було просто: якщо відкинути обивательські нісенітниці, що панували в головах придворних, то можна було б здогадатися, що тендітна слов'янка дала володареві правовірних те, чого не могли дати Ібраїм, Гюльбехар, покійна Нейше й валіде, разом узяті! Вона була йому одночасно вірним товаришем, ніжною коханкою, турботливою жінкою, уважним чуйним співрозмовником, порадником і союзником.

Вона подарувала Сулейману п'ятьох синів, двох з яких султан назвав іменами свого батька й діда — Селімом і Баязидом, — а також чарівну донечку Міхрімах. Дотепер, відповідно до суворої гаремної ієрархії, валіде здійснювала верховну владу над усією жіночою половиною палацу. Гюльбехар була на другому місці як матір Мустафи — султанського первістка й законного престолонаступника. Третє місце відтепер посіла Роксолана.

Слов'янка й черкеска постійно вели між собою нещадну війну. Але одного разу запал битви призвів до подій, при яких пролилася перша кров — і це на очах усього гарему!!! Почалося все при черговій словесній лайці Гюльбехар з Роксоланою. Остання філософськи зауважила: мовляв, одному лише Великому Аллахові відомо, чи призначено Мустафі стати султаном... Черкеска розлютилася й накинулася на слов'янку з люттю пораненого вепра. Хуррем уміло відхилилася від розбурханої фурії, але коли прибігла гаремна варта — зненацька легко здалася на милість очманілої ікбал, яка, зрозуміло, не помилювала зарозумілу вискочку...

Довідавшись про бійку, Сулейман викликав слов'янку до себе для пояснень, але його обожнювана Хуррем з'явитися категорично відмовилась, передавши через переляканих євнухів володареві правовірних, що правда не відкриється, якщо допитати її окремо від суперниці. Скипівши від настільки нечуваної зухвалості Роксолани, султан, проте, викликав на свій справедливий суд одразу ж обох жінок.

І от перед ним постали дебела, грізна, почервоніла від натуги черкеска, що голосно вивергала образи і прокльони, щосили махала руками, немов розлютований бабуїн, — і крихітна, тиха, витончена, струнка русинка, що, незважаючи на видимі сліди побоїв, не кричала, не скаржилася, а всього лише мовчки сором'язливо посміхалася й перелякано здригалася, немовби великоока газель.

Зрозуміло, Сулейман віддав перевагу аж ніяк не верескливій розгніваній Махідеван, а ніжній люблячій Роксолані: пряме порівняння явно спрацювало на користь слов'янки. Остаточна й відтепер уже безповоротна перемога в суперечці дісталася їй, а разом з перемогою — серце султана.

А заодно й небачена влада в Османській імперії...

* * *

Кохана султана, мати п'ятьох принців-спадкоємців не побажала залишатися в ранзі наложниці, як наказували релігійні правила і звичаї гарему.

Прийнявши іслам, Хуррем змогла стати повноправною дружиною правителя. У 1530 році відбулося весілля Сулеймана Пишного й Роксолани, яка у такий спосіб була офіційно проголошена кадін-ефенді³⁶. На цьому місці тимчасово припинимо стежити за перипетіями гаремного життя дочки рогатинського попа: тепер вона мала все необхідне для того, щоб поквитатися з ким завгодно і за що завгодно, решта — то справа часу.

Повернемося до розповіді про князя Івана Вишневецького, який не мав анінайменшого уявлення, що після підлої нічної навали його ненаглядна Олександра лишилася живою. І до речі, що сталося з їхнім сином Дмитриком?! Які страшні випробування підготувала їм доля?..

Частина II

КНЯЖИЧ ІЗ ВИШНІВЦЯ

Глава 10

ДМИТРИК

*Вишневець,
1525 рік*

— Батько, батько повернувся!!!

Хоча ще не було ніяких ознак, що дозволяли б судити про появу поблизу маєтку князівської дружини, проте восьмирічний княжич Дмитрик, рудоволосий, кучерявий, з великими зеленими очима, вже кулею летів через замкові покої й коридори на двір і далі до воріт, у які кіннота в'їде мінімум за півгодини. Всі мешканці замку давно вже звикли до того, що хлоп'я якимсь незрозумілим чином відчуває радісну мить, тому знали: дружина під проводом господаря незабаром буде тут..

Іван Михайлович приїжджав додому рідко, більшу частину часу присвятивши військовим походам проти татар, заgonи яких регулярно вчиняли наскоки на його володіння. Тому приїзди князя у Вишневець ставали святами для всієї родини. Він вертався втомленим, пораненим, але незмінно щасливим від усвідомлення важливості

---

³⁶ Дружина султана (тюрк.).

своєї місії — особливо коли вдавалося відбити в супостатів награване майно або відвоювати бранців, яким на чужині була уготована сумна доля безправних рабів.

Хоча фамільний маєток був багатим і розкішним, за князівськими дітьми доглядали й мати Анастасія, і численні мамки-няньки, челядники, однак щастя в родовому гнізді Вишневецьких не було. Незважаючи на всю забезпеченість, тут панували байдужність і ненависть. Настільки гнітюча атмосфера колись встановилася завдяки Семенові Олізару й старій княгині Тетяні, й хоча мати князя Івана Михайловича давно вже відійшла в інший світ, ніякі нововведення не могли вигнати звідси її лиховісну тінь.

Тому маленький Дмитрик діставав любов і пещення тільки від батька. Князь просто обожнював свого первістка, не соромлячись настільки явного м'якосердя, більшу частину дорогоцінного часу, проведеного у Вишнівці, присвячував княжичеві, подовгу розмовляв з ним про життя, терпляче відповідав на запитання. От і зараз змучений Іван Михайлович буквально впав на лаву, ледь чутно охнув, але одразу притягнув дитину до себе і всадив на коліна. Як же він любив малого Дмитрика!..

— Синку, я дуже скучив за тобою.

— Я теж дуже чекав на вас, батьку. Я так рідко бачу вас...

Хлопчик пригорнувся до його могутнього плеча. У дверях просторої світлиці з'явилися челядники, всім своїм виглядом даючи зрозуміти, що чекають на якісь важливі розпорядження господаря. Однак князь зробив різкий наказовий жест рукою, і прохачі миттю зникли. Розуміли, що й до чого...

— У що ти сьогодні грав, синку? — поцікавився князь.

— У козаків-розбійників, зрозуміло, — відповів Дмитрик.

— Сам?..

— Чому ж сам? Звісно, з Охрімом і зі старим Прохором! Вони такі добрі до мене.

А Охрім такий розумний...

Розуміючи, що колись старшому княжичеві доведеться зайняти його місце на чолі дружини, Іван Михайлович спеціально приставив до нього молодого козака Охріма, що був на п'ятнадцять років старшим від Дмитрика.

— От і добре, синку, от і добре... — посміхнувся задоволений князь.

— А коли я виросту, правда ж, у мене під рукою буде багато воїнів?

— Так-так, синку, ясна річ! Але поки ти не підріс достатньо, грайся з Охрімом, — князь голубив сина по непокірливих рудих кучерях.

— Ми з ним гарні товариші! — мовив княжич зовсім по-дорослому, гордовито впершись рукою в бік. — А правда, коли я виросту, то стану князем Вишневецьким, як от ви зараз?

— Правда, — підтвердив Іван, трохи зніяковівши. — А хто сказав тобі про це?

— Охрім і сказав. А що це означає?

— От підростеш ще трохи, і тобі пояснять усе. Поки скажу лише одне: я — князь Вишневецький, підданий короля Сигізмунда. Всі мої титули неодмінно станеш носити тільки ти, оскільки ти й ніхто інший є спадкоємцем усіх справ моїх і слави моєї.

— Зрозуміло, батьку, — замислено мовив рудоволосий хлопчик.

— Тільки ти дістанеш у своє повне володіння наші землі, нашу прекрасну садибу, і тоді за назвою маєтку станеш іменуватися князем Вишневецьким!

— Зрозуміло, батьку...

— А якщо зрозуміло, так у чому ж річ?

— Та просто дід Семен стверджує, що я ніколи не стану князем, — знехотя мовив вразливий Дмитрик. По голосу княжича відчувалося, що він готовий негайно розплакатися.

Ах, он у чім річ, виявляється!..

Незважаючи на давню угоду, старий шкарбун Олізар зовсім розперезався й дотепер не упокорився з тим, що князь Іван Михайлович не зрікся свого первістка, прижитого від якоїсь там попівни із глухого Рогатина, убитої під час татарського набігу.

І от чергове свідчення порушення ним угоди, відповідно до якої Олізар під страхом неминучого князівського гніву клявся й божився зберегти таємницю про справжнє походження Дмитрика. Побоюючись крутої вдачі свого зятя, старий не ризикував порушити дане колись слово. Але водночас не пропускав нагоди наговорити Дмитрикові якихось гидот. От як зараз...

«Треба буде поставити Олізара на місце, нехай не патякає зайвого!» — спересердя подумав Іван Михайлович. Але одразу з обожнюванням подивившись на засмученого княжича, поспішив пом'якшити ситуацію й мовив:

— Дідусь Семен старий став, тому може помилятися. Не суди його дуже суворо, Дмитрику, не треба робити цього. Зрозумів?

— Так, батьку.

— Ну, от і добре! А зараз до тебе, здається, вчитель прийде?

— Так.

— От і біжи до нього! Поцілуй мене й будь слухняним.

Княжич рвучко обійняв Івана Михайловича за шию, потім зіскочив з його колін, труснув непокірливими рудими кучерями й побіг до дяка Андрія на урок каліграфії.

Вишневець, 1530 рік

Найбільше батько мріяв, щоб його улюблений синок Дмитро став повноправним повелителем усіх володінь славетного князівського роду Вишневецьких і щоб життя його минуло при королівському дворі у Кракові. Тому й вихователів наймав відповідних. Останніх дивувала енергійність Дмитра, його критичний проникливий погляд на людей і події.

Водночас, відносини княжича з усіма членами родини, окрім батька, незмінно залишалися трохи натягнутими, тому хлопчик зростав замкнутим, навчився майстерно приховувати свої думки й почуття, поступово зробився недовірливим, похмурим, підозрілим і вкрай обережним. Найбільше полюбляв самоту, наслідком чого стала звичка видиратися на запилюжене горище замку або в якийсь сарай, де можна було спокійно читати (між іншим, так само, як колись у минулому така собі юна попівна з далекого Рогатина), розмірковувати, мріяти про силу і владу. Хоча все це цілком можна було робити й у набагато комфортніших умовах — наприклад у бібліотеці.

Поступово характер Дмитра ставав дедалі більш твердим і суворим. Підліток мріяв вирости таким же видатним воїном, як його батько, щоб згодом самому водити

бойову дружину проти кримчаків. Гордість приналежності до славетного князівського роду наклала на Дмитра особливий відбиток моральної сили й переваги над іншими людьми. Хоча не всі походи батька були вдалими, проте якийсь його уявний, доволі ідеалізований образ здійснюється в очах підлітка на недосяжну захмарну височінь. Таке ставлення цілком відповідало вигадливій суміші загального страху й найглибшої пошани, які всі челядники відчували до князя Івана Михайловича.

Ясна річ, княжич неодноразово просив батька взяти його в якийсь похід, але незмінно діставав сувору відмову: «Замалий ти ще, синку. Не поспішай, встигнеш навоюватися». Зрозуміло було також, що винахідливий розум Дмитра не заспокоїться, доки підліток не знайде прийняттого виходу із ситуації...

Вихід дійсно був знайдений, причому цього разу княжич вирішив діяти не самостійно, а вдатися до допомоги приставленого до нього Охріма. Отак і сталося, що в перший же вечір після повернення із чергового походу козак постукався у двері князівської світлиці, одержавши дозвіл увійти разом з незадоволеним питанням, що йому потрібно від господаря в таку пізню годину.

— Справа важлива є, ваша милосте. Про княжича хотів з вами поговорити вічна-віч, так, щоб ніхто більше нас не чув.

— Про княжича?

Іван Михайлович одразу заходився перебирати подумки найменші подробиці їхньої сьогоднішньої зустрічі. Начебто все сталося як зазвичай: коли дружина під'їжджала до замку, синок за традицією першим зустрічав батька біля воріт. Потім вони разом пройшли у світлицю, присіли поруч на лаві, розмовляли десь близько години... Зовсім незрозуміло, про що хотів говорити зараз Охрім?!

— Про нього, про нього. Вірніше, про дивні здібності вашого старшого сина.

— Про які такі здібності?! — ще більше здивувався Іван Михайлович.

— Та от взяти хоча б...

Козак подумав трішки, немовби намагаючись заздальгідь вгадати, чи сподобаються його слова князеві, потім запитав скоромовкою:

— Що думаєте щодо того, яким чином княжич щоразу точно знає про повернення вашої милості додому на чолі дружини?

Іван Михайлович не знав, що й відповісти. Справді, весь Вишнівець уже давним-давно звик до того, що його Дмитрик щоразу точно вгадує момент повернення батька з походу. Це навіть здавалося всім цілком природним... хоча якщо замислитися, то насправді виглядало ненормально разючим!

Але от іще що незрозуміло, то це...

— А чому, власне, тебе це дивує? І чому саме тебе, а не когось іншого? — замість відповіді задав князь зустрічне запитання.

— Та тому, ваша милосте, що третього дня з нами сталася досить цікава штука, якщо розібратися. Навчав я, отже, княжича розпізнавати залишені на землі сліди. Для цього пішли ми з ним і ще троє козаків до лісу, ми навмисно забарилися, потім я заходився пояснювати й показувати, хто з наших супутників куди ступав, які билінки по дорозі приминав, які гілочки обламував, звідки росу струшував. Навчання йшло як годиться, як раптом княжич витягнув уперед руку й мовив, вказуючи вдалину: «Один з

них сховався о-он там, інший там, а третій обійшов нас позаду й зараз сховався он туди».

— Та що ти говориш таке?! — Іван Михайлович не вірив власним вухам.

— Оте й кажу, ваша милосте, що все виявилось точнісінько так, як говорив княжич! Ще не прочитавши як годиться слідів на землі, він уже заздалегідь знав, де засів кожен із трьох козаків... Але далі трапилося ще дещо більш дивне!

— І що ж?..

— Я підкликав козаків до нас, велів кожному сховатися якнайкраще, потім зав'язав княжичеві очі. І от вірте чи не вірте, як хочете, але княжич знову точно вказав, де сховався кожен!

— Та ну?!

— Ото ж то й воно, ваша милосте! Так ми робили ще тричі, і княжич жодного разу не помилився.

— А чи правда це? Чи не брешеш?!

— От вам хрест!

Охрім перехрестився. Князь відвернувся і схопився за голову. Адже почуте означало, що його обожнюваний первісток, його маленький Дмитрик наділений найрідшим даром... а може, краще сказати, прокляттям?! Про таких людей, як він, різне патякають, називають чаклунами, характерниками, жахливо, майже до неприємності побоюються — і водночас несказанно поважають. У всякому разі, з них виростають великі... ні, — навіть найбільш величні воїни!

Одне погано: такі люди не одружуються і взагалі не живуть світським життям. Найбільш підходящим для них способом існування є вічні невпинні блукання. Але хіба ж про таку долю мріяв Іван Михайлович для свого Дмитрика?!

— Окрім того, ризикну нагадати вашій милості, що вищі сили, таким чином, зовсім недарма відзначили княжича своєю печаткою — на плечі.

Почувши таке, Вишневецький затремтів, немов осиковий листок. Це ж уже було сказано зовсім іншою людиною в Рогатині... У пам'яті спливли радісні вигуки, якими його обожнювана Олександрунька зустріла молодого батька в перше ж після пологів побачення: мовляв, у їхнього синочка є на плічку дивної форми родимка, по якій найдобріша тіточка Марта напророчила долю немовляті — вирости найвправнішим воїном! Рідній землі на славу, лютим ворогам на погибель...

То невже все це правда?!

Труснувши головою, Іван Михайлович відігнав геть нав'язливі думки і прислухався до слів Охріма: козак тим часом розмірковував про необхідність віддати княжича на навчання до цих самих чаклунів-характерників... Ач що надумав!

— Ні-ні, Охрїме, облиш мене зі своїми порадами, не лізь, куди не треба.

Козак розсудливо замовк, тоді князь підсумував:

— Навчання у характерників — це, сам розумієш, річ не проста. Тут треба добряче подумати, перш ніж...

— Та сам же княжич велів мене про те попросити.

— Сам княжич?! Мій Дмитрик?!

— Ну так...

— А звідки ж він довідався, що до характерників можна на навчання піти?

— Ну, звідки... звідки...

Козак невиразно знизав плечима й мовив:

— Усі про це знають, от і княжич теж знає — от звідти!

Однак по очах Охріма було зрозуміло, що підліткові розповів про все особисто він і ніхто інший. Невдоволено підібгавши губи, Іван Михайлович мовив коротко:

— Ну, йди звідси. Будемо думати, Охріме, отакої.

Не сказавши більше ані слова, козак пішов геть, вийшов із замку, попрямував на задній двір, зупинився й прислухався. Одразу з п'ятьми долинув заклик:

— Охріме, Охріме, іди сюди хутчіш, не стій немов пеня!

Козак пішов на голос і побачив у тіні старої розкидистої груші княжича, що чекав на нього.

— Ну що, поговорив із батьком?

— Поговорив, як і було сказано.

— І що ж він сказав?

— А-а-а!.. — Охрім досадливо махнув рукою.

— Невже не погодився?! — у голосі Дмитра відчувалося явне розчарування.

— Обіцяв подумати... але мені здається чомусь, що Іван Михайлович не погодиться.

— То що ж, надія все ж таки є?!

— Я б на це не надто розраховував.

Під грушею запанувало тяжке мовчання. Порушив його підліток:

— Послухай, Охріме, розкажи-но мені ще раз, як дістатися характерників?

— Навіщо це тобі, княжичу? — запитав козак підозріло. Втім, усе й без того було ясніше ясного.

— Люблю слухати цю твою розповідь... — почав був Дмитро.

Та козак обірвав його суворо:

— Утекти туди хочеш?

— Ну, Охріме, ну прошу тебе!..

— Без батьківського благословення на таку непросту справу зібрався?! — розлютився козак. — Та що ти собі!..

— Ну, Охріме!..

— Та скільки тобі пояснювати можна, що характерники живуть на самотній скелі посеред Дніпра-ріки?! Та ти хоч віддалено уявляєш, скільки часу туди діставатися?!

— Ну, Охріме!..

— І потім, я ж зрозуміло пояснював: у навчання характерники беруть лише тих, хто сам, без допомоги човна або порома перепливе дніпровські пороги!

— А це небезпечно?

— Подейкують, для того, хто вперше намагається зробити це, — смертельно.

— Але я ж добре плаваю...

— Цього замало, княжичу. Тут потрібно щось більше, тут силу свою внутрішню показати потрібно — для того й випробування таке придумане!

— І хто його пройшов...

— У тім-то й річ, що проходить... тобто перепливає далеко не кожен!

— А я от перепливу.

— Княжичу!

— Охріме!..

Довго й завзято сперечалися вони, на чому зійшлися — невідомо.

Втім, усе-таки вони поладили: адже після повернення з наступного походу князь не застав удома ні свого обожнюваного Дмитрика, ані приставленого до нього Охріма! На схвильовані запитання Іван Михайлович дістав коротке роз'яснення дружини, що княжич побажав розважитися невеличкою подорожжю в супроводі одного лише відданого козака. Зрозуміло, князь дуже розлютився: що за подорож така без батьківського дозволу так ще в той час, коли на їхніх землях татарва бешкетує?! На що княгиня Анастасія цілком резонно заперечила: княжич уже вийшов з дитячого віку — тринадцять роцків хлопцеві виповнилося все ж таки, от нехай і вирішує сам за себе! Своя голова на плечах є, йому й відповідати перед батьками на випадок чого. А їй, до речі, за іншими дітьми доглядати потрібно — яких, окрім Дмитрика, ще п'ятеро...

На тім сварка й закінчилася.

Княжич повернувся додому через рік цілим, неушкодженим і явно змужнілим. Юнак помітно роздався у плечах, засмагнув, руде волосся потемнішало до кольору дубової кори. Змінився також і колір очей: колись зелені, вони чомусь зробилися світло-карими. Зате погляд набув такої внутрішньої сили, що дивитися прямо в очі Дмитрикові тепер наважувався далеко не кожен.

Оцінивши зміни, що відбулися із княжичем, якимось по-своєму, Іван Михайлович не став сварити ні його, ані навіть Охріма, хоча одразу після їхнього зникнення з будинку запрягнувся голову відірвати негіднику, що мав усіляко оберігати його обожнюваного синочка, а не втягувати в отакі небезпечні авантюри.

* * *

Тим часом, рід Вишневецьких поступово зубожів. Іван Михайлович дедалі частіше вертався з походів з порожніми руками — але ж, окрім Дмитра, у сімействі було три дочки й два сини, яких треба було в люди виводити!.. Князь усе ще сподівався представити свого обожнюваного первістка королеві Сигізмунду у всьому належному блиску, але грошей і часу на візит катастрофічно бракувало.

У 1536 році померла княгиня Анастасія.

Тоді виснажений походами Іван Михайлович одружився з Магдаленою Деспотівною Бранкович... до речі, тим самим розраховуючи поправити своє матеріальне становище й заразом поміняти похідне життя на осідле. Мачуха виявилася сварливою й жадібною, намагалася привернути увагу батька лише до себе. Родину роздирали чвари, які поволі розпалювала нова княгиня.

Не маючи сил терпіти настільки гнітючу атмосферу, прагнучи ратних подвигів, Дмитро сколотив невеликий загін із чотирнадцяти воїнів і покинув рідні місця. Почали лихі дружиннички, щоправда, з набігів на території особливо ненависних сусідів і браконьєрства в королівських лісах...

Жити ж якось треба!

Зате 1538 року княжич приєднався до ротмістра Бернарда Претвича й присвятив себе справі боротьби з татарськими набігами. Так почалася військова кар'єра Дмитра Вишневецького.

Глава 11

ЗИГЗАГИ ДОЛІ

*Вавельський замок, Краків,
столиця королівства Польського,
весна 1543 року*

Увечері король розбирав пошту в своєму кабінеті. Біля ніг Сигізмунда Старого на вовчій шкурі примостився вірний блазень Станьчик.

У двері тихо постукали.

— Заходь, хто там є! — голосно крикнув блазень, зображуючи господаря. За що, зрозуміло, негайно дістав легкого потиличника.

У кабінет зазирнув дворецький і доповів:

— Ваша королівська величносте, прибув маршал Петро Кмита.

— Так, я чекаю на нього, — підтвердив Сигізмунд.

Маршал стрімко влетів у кабінет, замість належного за етикетом вітання недбало кивнув кучерявою головою й без подальших церемоній заговорив:

— Низесенько кланяюся, Ваша королівська величносте. Я прибув негайно ж, тільки-но ваш посильний передав мені...

Король нетерпляче махнув рукою, даючи зрозуміти, що не має потреби в детальних поясненнях, і заговорив неголосно, дещо ліниво:

— Я хотів би одержати від тебе певну інформацію. Мені тут барський староста Бернард Претвич днями відзвітувався про свої дії щодо оборони довірених його опіці територій. Зокрема, доповів про такого собі Дмитра Вишневецького, якого вихваляє за сміливість і молодецтво. Стверджує, що цей хвацький воїн уже командує невеликим загоном, але під його руку варто віддати цілу армію. Як тобі, а?.. От я й хотів би довідатися, що ти чув про цього самого Дмитра Вишневецького.

Про згаданого воїна Кмита нічого не знав, зате добре пам'ятав слова королеви Бони, котра скаржилася на якогось молодого нахабу з родини Вишневецьких, що разом зі своїми людськими регулярно полював у її лісах, безпринципно порушуючи межі володінь ясновельможної особи...

— Не пригадую я щось такого полководця. Однак маю зауважити Вашій величності, що останнім часом розвелосся вже занадто багато вискочок, які й шаблю-то в руках тримати не навчилися, а вже про староство мріють.

— А я, між іншим, зовсім не про це запитував. І навіть не думав на службу Дмитра Вишневецького наймати.

Кмита зрозумів, що бовкнув зайве. Втім, не дивно: при одній думці про красу королеви Бони його захльостували найполум'яніші емоції.

— Але з твоїх слів випливає, дорогий маршале, що в цієї людини тільки те й на думці, як би староство одержати? — тим часом замислено поцікавився Сигізмунд.

— Так, Ваша королівська величносте. І ще я вважаю, що Дмитро Вишневецький занадто молодий для настільки відповідальної посади, — мовив маршал.

— Стривай-но, стривай! Але ти щойно стверджував, що не знаєш нічого про цю людину, а зараз упевнено розмірковуєш про його вік. Що б це означало? — здивувався король.

— Ваша величносте, я й правда не знайомий із цим... як його?.. Так, із Дмитром Вишневецьким! А щодо посади старости просто зробив припущення, — спробував виправдатися маршал.

— Дивно все це, дуже дивно...

— Ще б пак! Я перший готовий підтвердити, що дуже навіть дивно, — відгукнувся з вовчої шкури Станьчик.

Сигізмунд знову стукнув блазня по сивій потилиці, потім пройшовся по кабінету туди-сюди й мовив, розглядаючи гострі носи своїх скромних домашніх черевиків:

— Я тут уже цікавився Вишневецьким, і мені відповіли те ж саме, слово в слово. Начебто вам обом відповідь надиктували... Я знаю тебе, маршале, як людину чесну й відкриту, тому очікував одержати інші відомості, а не вже відомі.

Було помітно, що король розчарований.

— Ваша величносте, але якщо ви одержали однакову відповідь від двох різних людей, то на цього молодика навряд чи варто звертати вашу дорогоцінну увагу, — чемно зауважив Кмита й ризикнув уточнити: — А хто був той, інший, від якого?..

— Ви слово в слово повторили все, що я чув від примаса Ляського, який нещодавно відвідав мене.

— Ляський?! Але це неможливо!

— От і я так кажу, — підтвердив король.

— І я, і я! — задерикувато підтакнув блазень, гримасуючи й дзенькаючи бубонцями, нашитими на комір блазеньського вбрання.

— Він же... Та він же не міг!.. І він говорив те ж саме?! — Кмита не приховував подиву й розгубленості.

— Так.

— І Ваша величність слухали його?

— А чому б ні! Адже він не заради себе це говорив.

— Не заради себе це говорив... — пробурмотів Кмита.

— Не заради себе, не заради себе! — передражнив блазень.

— Ну то добре, припустимо, ваші думки збіглися зовсім випадково, — махнув рукою Сигізмунд. — Отже, пане маршале, ти не хотів би, щоб Вишневецькому дісталось староство?

— Не заслужив він цього, — кивнув Кмита. — У кожного магната має бути своє військо. А ще ж можна скликати посполите рушіння³⁷. Загалом, захисників у королівства Польського не бракує.

— Цікаво, цікаво... Воістину, ти не приховуєш від мене своїх думок, пане маршале. Ну що ж, іди собі.

— Завжди готовий виконувати накази Вашої королівської величності! Я радий, що зміг щиро висловити все те, що в мене на серці.

Тепер Кмита схилився в низькому поклоні, Сигізмунд махнув рукою. Коли маршал вийшов, король весело звернувся до блазня:

— Ти бачив, дурню, бачив?! Що скажеш, а?!

— Славетний маршал намагався брехати й вивертатися, немов дрібний злодюжка, упійманий за руку на базарі, — констатував Станьчик.

— Саме так! Тим часом, я завжди вважав, що він занадто прямолінійний і відвертий, коли не треба. А тут отаке!..

— Мілорде, розглядаючи півня, не можна забувати про курку, — з напускною глибокодумністю мовив блазень.

— Як накажеш тебе розуміти? — насторожився Сигізмунд.

— Вся справа у твоїй королеві: Кмита просто молиться на неї!

— І чи давно?..

— Від дня її приїзду в замок.

— Дуже мило...

— Вишневецькі — рід шляхетний. Цього самого Дмитра не дістали із бруду, як деяких інших. Та й Претвич характеризує його як відважного й спритного вояка. Може, йому заздрять — а, мілорде?

— Ти думаєш?.. — Сигізмунд здивовано позирнув на блазня, високо задерши ліву брову.

— Не хочуть визнавати таланти сміливого парубка, ото й усе! — Станьчик криво посміхнувся. — Така вже несправедливість нашого світу, о мій королю. Ти й сам поміркуй, мілорде, ким легше керувати: розумними чи дурнями?! От тому-то розумних у нас мало, а блазнів забагато! Їх при твоєму дворі розвелось стільки, що я вже побоююся, як би мене не замінили цілою зграєю низькопробних підлиз.

— Можеш не боятися, мій старий вірний дурню, ти винятковий, — похмуро мовив правитель.

— Ну так, розумію: я старий роками, тебе давним-давно прозвали Сигізмундом Старим... Ми підходимо один одному так само, як лівий і правий чоботи, я розумію.

— Так чого ж ти боїшся?

— Річ у тім, мій королю, що ті нові блазні, суперництва яких я час від часу побоююся, набагато більш покладливі та слухняні, ніж я, твій старий вірний дурень. Та й королева їх більше любить...

— Замовкни, ти надто знахабнів! — приструнив король Станьчика.

— Такий привілей усіх дурнів! — вигукнув той і голосно розреготався.

---

³⁷ Ополчення.

Польські землі, літо 1543 року

Дмитро Вишневецький не знав, як бути. Те, що Бернард Претвич робив для захисту довірених його опіці земель, дуже правильно — однак цього явно недостатньо! Сенс зведення численних прикордонних сторожових постів губився просто на очах: розгадавши цей задум, татари проникали тепер на територію Польщі й Литви не величезною ордою, а невеликими кінними групами. Отже, для захисту південно-східних територій потрібні не окремі дружини й посполите рушіння, що мобілізувалося у випадку крайньої потреби, а добре навчена армія, і молодий княжич готовий був її очолити. Але на створення й утримання постійного війська потрібні кошти. А де їх взяти?!

Хіба що Його королівська величність розщедриться...

Минали дні й місяці відтоді, як Бернард Претвич відправив до Кракова свій звіт, але відповіді Сигізмунд не давав. Лише з королівської канцелярії прийшло коротке повідомлення, що звіт розглядається найуважнішим чином, але рішення про долю Дмитра Вишневецького все не приходило. То, можливо, король не одержав усіх паперів?! Або ж не вважав за потрібне запросити на службу невідомого йому воїна?! Хтозна...

Дмитро вирішив поговорити про цю справу з батьком. Розпрощавшись з Претвичем, відправився у Вишнівець. По дорозі так і сяк уявляв, що саме скаже князеві Івану Михайловичу. Думав, як би обставити свою пропозицію, щоб не скривдити його. Дуже розраховував на підтримку княгині Магдалени: та просто мріяла, щоб старий князь остаточно полишив оборонні вилазки на ординців, що час від часу проривалися на їхні землі, й засів удома.

Переживаючи за долю своїх грандіозних планів, Дмитро мчав додому у скаженому темпі, майже не відпочиваючи. Лише відчувши, що і його козаки, і навіть коні знесилені, погодився зробити вимушений привал. Ледь розсідлавши коня й сердито відсунувши нашвидкуруч зібрану їжу, піднесену вірним Охрімом, княжич буквально звалився в стіг запашного сіна на околиці безвісного хутора. Тут і забувся в тривожному сні...

А наснився йому рідний Вишнівець, охоплений вогнем. Татари грабували садибу, вбивали людей. Дмитро бачив усе немовби з верхівки високої ялини, але спуститися звідти на землю й допомогти нещасним чомусь не міг. Він виглядав батька, але його ніде не було видно. От клятві ординці погнали геть зв'язаних попарно й короткими низками бранців, але серед них його рідних і близьких також не було.

Де ж усі вони?! Вціліли чи ні?!

Дмитро намагався розгледіти обличчя вбитих і поранених, але навіть серед них не виявив батька. Що ж сталося?! Можливо, князь у поході й ні про що не здогадується...

Потрібно поспішати!!!

А раптом батько повернеться із чергової вилазки втомленим і вимотаним, як часто траплялося в останні роки, і, навіть не відпочивши як годиться, одразу знову кинеться переслідувати бусурман?! Цього не можна допустити!!! Прокидайся!!! Прокидайся, Дмитре, твоєму батькові загрожує небезпека, його потрібно врятувати!..

Княжич опам'ятався геть спітнілим. Козаки мирно хропіли, хто де впав, підкошені неймовірною втомою. Схиливши голови низько до землі, дрімали стоячи коні зі спутаними ногами. Відпочивала й сама природа. Над невеликим болітцем на відстані розстелився вранішній туман. Все тихо й мирно...

Дмитро мимоволі замилувався краєвидом. Але, може, весь цей спокій оманливий, і бусурмани зовсім поруч?! А в них — полонений батько...

То де ж правда: у жахливому сні чи в ідилічному спокої раннього ранку?..

Поки княжич міркував, небо посірішало, потім налилося блакиттю, і через обрій повільно вплив великий вогненний диск сонця, який птахи зустріли радісним щебетанням. Над лугом здійснювався пухнастий туман: це під дією спекотних ранкових променів роса випаровувалася з трави й квітів.

Пора їхати.

— Підйом!!! — різко скрикнув Дмитро. За кілька хвилин загін уже нісся далі. До Вишнівця під'їхали вже під вечір. Ще здаля відчули недобре: у повітрі пахло згарищем. Пришпорили коней...

Маєток дійсно виявився розграбованим і спаленим. Що не зуміли знищити татари, те з'їв вогонь. Дмитро метався попелищем як очманілий, сподіваючись відшукати хоч когось живого. Нарешті біля місця, де колись стояла невелика дерев'яна церквітка, помітив купку людей і спрямував коня в їхній бік. Це виявилася батькова двірня. Угледівши вершника, перелякані челядники кинулися врозтіч, але упізнавши старшого хазяйського сина, повернулися й обступили його з усіх боків.

— Княжичу, лихо яке! Татарва напала на світанку, коли усі ще спали. Одразу ж підпалили будинки, люди вибігали на вулицю — просто під град стріл, до ординців у руки. Хто встиг — укrywся в храмі, але мало хто зумів урятуватися...

— Що з моїми? — коротко запитав княжич.

— Мачуха ваша з дітьми за день до нальоту відправилася до родичів, тому нічого сказати про неї не можемо. А от батько ваш Іван Михайлович прибув з походу, коли татарський слід уже й прохолонув. І одразу кинувся в погоню.

— Як давно це було? — передчуваючи недобре, поцікавився Дмитро.

— Та ранком того клятого дня й було! Учорашнім ранком, тобто...

— Чи багато лишилося в живих?

— Та ото всі, кого бачиш! Вогонь був навкруги, хто від вогню врятувався та від стріл увернувся, того татари в полон захопили. Садибу вашу пограбували, все добро вивезли, а потім ще й підпалили... Горе яке!

Княжич слухав голосіння переляканих челядників, а перед очима вставали одна за іншою картини нічного жахиття. Невже ж усе сталося саме так?! Сповнений дурними передчуттями, він хотів відправитися на пошуки батька негайно, однак козаки на чолі з Охрімом резонно заперечили: кидатися невідомо куди просто зараз — цілковита нерозсудливість! Так можна тільки коней загнати, а де інших відшукаєш після набігу ординців?! А піші кінноту не наздоженуть — навіть якщо врахувати, що татарські вершники йдуть із здобиччю та бранцями... До того ж, раптом цілий і неушкоджений князь Іван Михайлович повернеться додому вже цим вечором?!

Визнавши розумність таких доводів, княжич знехотя підкорився. День минув у тяжкому очікуванні, але так нічого й не змінилося: ні батько, ані хтось із його дружини

не повернувся, тому наступним ранком вирушили на пошуки. На слід батька натрапили досить швидко. Отут князь улаштував привал, потім пішов невірним шляхом... Потім повернувся на підозріле місце, знайшов справжній шлях відходу бусурманів. Нарешті, нарвався на засідку: ще вчора з татарами билися. Полягло багато народу...

Серед гори трупів виявили єдиного напівживого дружинника.

— Де мій батько? — насамперед спитав княжич після того, як пораненого привели до тями.

— Князь у саму гущавину бою ринувся, ми за ним ледве встигали, — відповів той. — Потім мене підстрелили, я з коня впав. Тільки й бачив, що Івана Михайловича теж стрілою зачепило... А що там далі сталося, мені невідомо.

— Подбайте про нього, — наказав Дмитро й разом з Охрімом заходився уважно обстежувати околицю, щоб зрозуміти, куди ж тягнуться сліди.

Зниклого шукали ще тиждень, але так і не знайшли. Довелося вертатися в розграбований Вишневець. На щастя, пізніше старші діти дійсно знайшлися в родичів батька, натомість доля Магдалени Деспотівни й її дітей, а також самого Івана Михайловича залишалася невідомою.

Втративши всіляку надію на самостійне повернення батька в розграбоване бусурманами родове гніздо, Дмитро повідомив короля Сигізмунда про те, що його вірнопідданий васал князь Вишневецький з більшістю домочадців, мабуть, потрапив у татарський полон. Низенько просив государя посприяти в його пошуку і звільненні. Але король нічого не відповів, домогтися ж особистої аудієнції у Сигізмунда не вдалося.

Тоді княжич відправив запит про батька кримському ханові Девлет-Гірею, а після деяких коливань — навіть володарю Османської імперії Сулейману Пишному! Благав повідомити хоча б, де перебувають його рідні. Як не дивно, на початку 1544 року надійшла відповідь від володаря правовірних: «Доля князя Вишневецького і його родини нам невідома». Ясно й коротко, однак було видно, що османський владика виявив повагу, що личить ситуації, до долі заморського князя. А от татарський хан промовчав...

Поки тривали пошуки й розсилалися запити, Дмитро вирішив відновити спалену садибу, але для цього були потрібні гроші. Отут княжич і згадав про будинок у Вільно, що колись належав покійному князеві Сангушку — першому чоловікові його матері Анастасії — й який вона успадкувала після раптової смерті чоловіка. Дмитро поспішив заявити права на цю власність для того, щоб вигідно продати її, але у нерухомості раптово з'явився новий господар — князь Чарторийський. Почалася нудотна судова тяганина... Після тривалих митарств Дмитро одержав привілей на маєток Вонячин на Поділлі.

При цьому княжич не забував відправляти все нові звернення до хана Девлет-Гірея з приводу батька. Зрештою, кримському владіці це, мабуть, набридло, і він поскаржився на надокучливого прохача своєму сюзеренові. Розчулений наполегливістю молодого княжича, Сулейман не осадив його запалу, а навпаки, посприяв у пошуку зниклого князя Вишневецького і його сімейства. І от Дмитро нарешті одержав довгоочікувану звістку про те, що батько його перебуває у полоні у фортеці Перекоп.

Княжич негайно попросив дозволити їм побачення. Тепер відповідь від хана Девлет-Гірея надійшла без затримок, послання правителя закінчувалося наступним

чином: «Підстави для вашого прохання, священні й шановані усіма людьми у всіх країнах, без сумніву, будуть прийняті нами до уваги».

Озброївшись листами султана Сулеймана й хана Девлет-Гірея, Дмитро прибув до Перекопу саме в той день, коли у фортеці збиралися позбавити життя небезпечних злочинців, серед яких був і князь Вишневецький. Зрозуміло, страту Івана Михайловича відклали, побачення із сином дозволили. А через кілька днів знатного бранця й зовсім звільнили, оскільки із самого Стамбула щодо нього надійшло якесь таємне послання. Увечері того достопам'ятного дня княжичеві Дмитрові було велено відправлятися у Вишнівець і там чекати на повернення батька.

І ще про одну вражаючу, навіть більше того — неймовірну річ довідався при цьому княжич: виявляється, на рішення володаря правовірних — султана Сулеймана Кануні щодо долі князя Івана Вишневецького, який перебуває в татарському полоні, значно вплинула його дружина, названа Роксоланою. І це ім'я вимовлялося з незмінним трепетом.

Вишнівець, осінь 1544 року

Незавидне становище хворого старого воїна в татарському полоні й пряма загроза страти нажахали княжича. Він уявляв батька пораненим, хворим, згасаючим у муках тілесних і сердечних. Дорікав собі за злочинне нехтування обов'язками сина.

Літо добігло кінця, дерева пожовкли, птахи зібралися у вирій. Отоді лише князь Іван Михайлович повернувся з полону. Прибув похмурої осінньої днини ближче до вечора в супроводі тихого дощичку. Прийшов пішки, без коня.

Двірня злякалася, побачивши його, хоча й упізнала з першого погляду. Здавалося, додому повернулася зовсім інша людина: не могутній, сповнений сил і енергії воїн, а глибокий старець зі згаслим поглядом, вкритим сірою курявою обличчям, впалими щоками, збудженими страждаючими очима, у яких, однак, не було скорботи, а лише сама тиха радість — добродушна, стареча, терпляча, всевідаюча і всепрощаюча. Князь насилу пересував ноги, виглядав хворим і дуже втомленим. І надзвичайно тихим: він немовби прийшов із сусідньої кімнати — ніякого вітання, ніяких запитань, ніяких розповідей. Вимовив лише: «Як я втомився... Хочеться відпочити».

Від запропонованої челядниками допомоги відмовився. Сам пройшов у відбудований наполовину будинок (назвати який замком або палацом язик не повертався), сам відшукав одну зі спалень, скинув шапку й чоботи, попрямував до ліжка. Тільки тут, немовби спохопившись, підійшов до віконця, неголосно сказав збентеженому слугі, що тупцював надворі:

— Дивись мені, Прохоре, нікому не кажи, що я повернувся.

Потім упав на ліжку не роздягаючись. Попри смертельну втому, сон не приходив. Через якийсь час князь сів і повільно обмацав своє обличчя. Подумки уявив самого себе збоку: побитий життям сивобородий старець... Яке відношення має він, могутній князь Вишневецький, до цієї чужої здичавілої людини?!

І все-таки це він і є... Дуже втомлений, дещо байдужний до всього, непоказний чоловік, що тільки-но повернувся з полону. За великим рахунком, він не має нічого проти себе отакого — нового, досі невідомого. Навіть більше того, він собі чимсь подобається! Щось таке з'явилося в його вигляді, чого не було в колишнього Івана Михайловича: задоволеність?.. урівноваженість?..

А може статися, мудрість?!

У всякому разі, від колишньої його самовпевненості не залишилося й сліду. Тому хоча в нинішньому своєму вигляді князь Вишневецький був набагато жалюгіднішим і слабшим, ніж колись (і до того ж явно хворим), з ним тепер, звісно, легше було порозумітися. І це, мабуть, навіть добре!

Закінчивши досліджувати себе, Іван Михайлович сухо розсміявся, трусонув головою, потім знову ліг на ліжко і тепер уже міцно заснув.

Наступного ранку у Вишнівець примчав схвильований Дмитро:

— Батьку, мені передали, що ви повернулися, і я одразу ж...

— От же Прохор, от же базіка! Я ж сказав, щоб нікому... — незлобливо промурмотав князь, але син перервав його:

— Хвала Богові, батьку, я дочекався вашого повернення! Я такий щасливий...

— І я теж щасливий, синку.

Іван Михайлович розкрив обійми, Дмитро пригорнувся до нього, як у дитинстві. Хоча він уже бачив батька в татарському полоні в день відстрочки страти й хоча Прохор як міг підготував його до нинішньої зустрічі, але все-таки після побачених змін серце княжича защеміло.

Дмитро подивився батькові в очі. Він теж побачив не тільки жалюгідне зів'янення рідної людини, але й цю зненацька приємну врівноваженість, нескінченну смиренність і доброту. У зовнішності людини, що дуже змінилася, трохи навіть чужої, з'явилося щось відсторонене. Дмитрові здавалося, ніби перед ним було лише немічне тіло, душа ж пішла геть від дійсності й тепер подорожує заплутаними тропами мрій. А може, вона вже на порозі дверей, що ведуть в інший світ?!

— Ви хворі? — запитав княжич дбайливо.

— Так, хворий. Я був поранений, синку, і я...

— Що?

— Я переоцінив себе, не розрахував сили. Тому мені було соромно, неймовірно соромно увесь той час, доки... Ну, ти ж розумієш, ти розумна людина, синку! Я так пишаюся, що в мене такий син...

— А я пишаюся вами, батьку.

— Ні-ні, облиш, облиш... Ти про щось запитав?

— Та начебто ні... — Дмитро наморщив чоло, намагаючись зрозуміти, що батько має на увазі.

— Ну добре, синку, не звертай уваги. Я тепер увесь час забуваю, про що мова. Забуваю й заговорююся, просто чортівня якась. Але от із твоєю матір'ю погано вийшло, дуже погано. Було дуже боляче, але...

Невиразне бурмотіння князя згасло в посмішці, потім Іван Михайлович зненацька дико розреготався й з хитрим виглядом повідомив:

— Так-так, тепер я знаю, знаю! І мені знов добре.

— Ви багато страждали? — запитав княжич про очевидне, аби тільки щось запитати. За великим рахунком, він просто злякався, що в полоні батько схибив розумом. Тільки б не це, Господи, тільки б не божевілля!..

— Страждав?..

Князь вирячився на сина потьмянілими вицвілими очима, потім мовив:

— Так, мабуть, страждань було досхочу. Але бачиш, синку, страждання — це добре! Вони мене напоумили. Коли ти з'явився, щоб урятувати моє нікчемне життя, мені довелося зціпити зуби, настільки було соромно перед тобою. Однак тепер це зовсім минуло.

Дмитро поклав руку батькові на плече, той одразу замовк і, посміхнувшись, заплющив очі. Тоді княжич вийшов на двір і, покликавши Прохора, наказав коротко:

— Лікаря сюди, швидко.

Коли ж повернувся в будинок, Іван Михайлович мирно спав, сидячи на лаві й притулившись спиною до стіни. Дмитро гукнув челядників, вони перенесли князя на ліжку. Тут прибув лікар, але будити старого не наважився. Разом з ним Дмитро дочекався, доки князь відіспиться, тільки тоді лікар оглянув його й, відвівши княжича вбік, тихесенько шепнув одне лише слово: «Безнадійний...»

Наступні два тижні Іван Михайлович поступово згасав, немов свіча, що догорає. Про історію його останнього походу ніхто ніколи не дізнався до кінця. Дещо він розповів уривками, про дещо можна було здогадатися без усяких слів. Часто князь лежав, зовсім байдужий до всього оточуючого. Іноді його біла пропасниця, тоді він невиразно бурмотів, а коли приходив до тями — одразу ж кликали Дмитра. Деякі уривки розповідей і визнання передав княжичеві Прохор, що невідступно перебував біля хворого в той час, коли син змушений був відлучатися у найбільш термінових справах.

Загалом, занедужав Іван Михайлович ще до того, як потрапив у полон. Він переслідував татар, хоча був важко поранений і в запалі битви відірвався від своїх людей. Їхав нічним лісом просто так, навмання, втративши в п'їтмі сліди ординців. Знесилівши, звалився з коня в невеликий, але швидкий струмок і до ранку пролежав у холодній воді. Під час падіння зламав руку й вивихнув ногу, відтоді вони нестерпно нили.

Отямившись від забуття, князь хотів повернутися назад до дружини, але через сильний біль навіть не зміг піднятися. Його загін прочісував ліс у марних пошуках господаря,

а Іван Михайлович не міг навіть крикнути, бо втратив голос...

Свої його не знайшли, зате побачили татари. І тепер йому соромно за виявлену слабкість і дурість... Загалом, за все!

Остаточо усвідомивши причину хвороби батька, Дмитро підійшов до його ліжка й мовив якомога м'якіше:

— Батьку, прошу вас не думати про все, що сталося! Було це чи не було — яка різниця?! Головне, що ви повернулися, я такий радий цьому, мені так бракувало вас!.. Я щодня думав про те, як би розшукати вас, і все!

Іван Михайлович покивав сивою головою:

— Ну, невелика була би втрата, якби не знайшов.

Дмитро, чиє серце палало одночасно від горя й любові, повільно схилювався до батька, торкнувся губами його волосся й чола, прошепотів йому на вухо:

— Пробачте заради Христа, я раніше не наважувався сказати вам цього. Хоча повинен був сказати, ще відвідавши вас у Перекопі. Дозвольте ж пояснити вам сьогодні, як сильно я вас люблю, чим ви були для мене завжди, в усі дні мого життя! Для вас це не має такого значення: ви звикли до любові, вас любили й шанували багато хто. Для мене ж усе інакше: моє життя бідне на любов, мені весь час бракувало уваги.

Іван Михайлович беззвучно посміхнувся, і підбадьорений його посмішкою княжич продовжив:

— Моя мати Анастасія завжди любила молодших дітей, але не мене. Ваша мати — моя бабка Тетяна — ненавиділа мене й інакше як байстрюком не називала. Дід мій Семен Олізар, відвідаючи нас, виявляв до всіх моїх сестер і братів любов і турботу, мене ж намагався не помічати, при зустрічах завжди відвертався або дивився на мене з якоюсь відразою. Я не розумію чому, за що?!

І тільки ви, батьку, виявляли до мене любов і увагу. Ще дитиною я лічив дні й години до зустрічі з вами. Може, я несправедливий до всіх цих людей, моїх родичів, хоча завжди дуже намагався бути до них терплячим. Однак якщо я все ж таки довідався, що таке любов, то лише завдяки вам, батьку! Ви не знаєте, що це означає для мене, але це немовби квітуче дерево в дикому полі. Вам одному я вдячний за те, що серце моє не всохло, що в ньому залишилося місце, здатне прийняти милість.

Коли ви потрапили в полон, я писав королеві Сигізмундові й кілька разів намагався домогтися в нього аудієнції, але Його величність навіть не вважали за потрібне прочитати мої прохання, не те щоб прийняти й вислухати мене. Я відправляв запити до татарського хана Гірея, але відповідей не одержав. Зрештою, написав самому турецькому султанові Сулейману, просив, благав, вимагав повідомити, де перебувають мої батьки. І цього разу одержав відповідь, потім ще одну. Отак я відшукав вас. Султан був настільки розчулений моєю наполегливістю, що дозволив побачення з вами, а потім навіть розпорядився, щоб вас відпустили з полону без жодного викупу.

Тепер Іван Михайлович посміхався дещо зніяковіло. Тихим спокійним голосом, який бував у нього в години просвітлінь, сказав:

— Коли ти врятував мене від страти, у той самий день я надзвичайно зрадив. Тепер бачу, що це сталося не дарма: ти справді любиш мене, синку! А я завжди любив тебе...

— Ти думаєш про смерть? — зненацька запитав Дмитро.

— Так, ясна річ. Але ще більше думаю про те, що вийшло з мого життя... і про щастя. Адже я був щасливим, синку!.. А смерть? Що ж, це цікаво.

— Чому цікаво? — здивувався княжич.

— Мабуть, це виглядає нерозумно... але мені дійсно цікаво. Смерть цікава тому, що я все ще мрію опинитися на шляху до твоєї матері. Я вірю, що смерть — це велике щастя... Так-так, щастя! Таке ж величезне, як щастя першого кохання. Не можу позбутися думки, що там, за порогом життя, мене нарешті зустріне твоя мати...

Голос князя почав слабшати, погляд потух, він забелькотав щось зовсім невиразне. Дмитро зрозумів, що батько стомився, і полишив кімнату хворого. Кілька

наступних днів вони не розмовляли, потім княжич знову побачив батька бадьорим і усміхненим. Побачивши сина, Іван Михайлович пожвавішав і попросив вислухати його.

— Хочу розповісти, синку, про твою матінку, для мене це надто важливо!

Дмитро хотів перервати хворого, не розуміючи, що нового той може повідомити про свою покійну дружину — княгиню Анастасію. Однак батько лише махнув рукою, закликаючи не переривати, і продовжив:

— Вона, синку, була найкрасивішою жінкою, яку я будь-коли знав і кохав. Я читав їй вірші, я готовий був сидіти все життя біля її ніг. Я хотів знову побачити цю надзвичайну жінку, хотів ще раз бути щасливим з нею... Але, на жаль, це неможливо: я втратив її, втратив у цьому світі, тому дуже сподіваюся з'єднатися з нею за його порогом! Усе, що залишилося від твоєї матері, — це невеликий кинджал. Колись перед розлукою я подарував їй цю штучку, потім кинджал повернувся до мене. Запитай у Прохора, синку — він передасть тобі цю пам'ятку...

Отож, із втратою коханої я зазнав першого серцевого болю. Я розумів: щоб возз'єднатися з нею, потрібно лише померти, але в мене був ти, і я не міг дозволити собі подібної розкоші. У полоні я осягнув усю глибину мудрості людської, тому близька смерть не лякала, а втішала мене. Я все життя відчував сильний серцевий біль, що гнав мене у нові й нові військові походи. Бив татар, не щадячи ні себе самого, ані своїх дружинників, але той щемливий біль не вщухав. Він наздоганяв мене й під час боїв з бусурманами, і навіть уві сні! Мене переслідували жахіття. Немовби я лежу, а в грудях щось нестерпно палає, я пручаюся, кричу, але раптом лунає чийсь сміх і голос, якого я не чув давним-давно. Це був голос твоєї матері, синку, високий, чарівний, сріблясто-чистий голос!..

Дмитро зрозумів, що батько марить наяву, оскільки голос його покійної дружини — княгині Анастасії — був низьким, грудним. Та й особливої прихильності до дружини Іван Михайлович ніколи не виявляв. Однак батько й цього разу не дозволив перервати себе:

— І тоді я побачив, що кохана тримає в руках моє серце! При цьому сміється й вимовляє ніжні слова... Жахіття завершувалось, але кохана однаково не зникла. Іноді вона була поруч зі мною, або раптом нагорі, поміж хмар на небі з'являлося її обличчя — велике, біле й сумне. Пробач же мені, синку, що своє життя я присвятив не тобі, а помсті татарам за її загибель...

Після цих слів погляд князя раптово згас, він відвернувся до стіни й одразу ж мирно заснув. Княжич зітхнув і навшпиньках вийшов зі спальні.

Останні слова про помсту за смерть княгині Анастасії, що полишила цей світ зовсім природно й без найменшої провини ординців, беззастережно свідчили про тихе божевілля батька. Дмитро не знав, яким ще маренням обдарує його помираючий. Він боявся нових «визнань» Івана Михайловича... але все-таки не міг нічого вдіяти з собою!

І коли наступного дня Прохор знову покликав його, кинувся до батька щодуху. Князь зустрів його все тією ж променистою безтурботною посмішкою, сповненою доброти й вищої мудрості:

— От що іще хотів сказати тобі, синку... Якось я почав забувати твою матір, але тоді вона сама нагадала про себе. Мені було дуже боляче, немовби звірі люті гризли мене зсередини. А тепер...

Іван Михайлович охнув і продовжив:

— Мій дорогий, обожнюваний синочок, я не можу чекати до завтра! Я повинен попроситися з тобою, а на прощання розповісти все. Послухай мене хоча б ще трохи, адже я хотів повідати тобі дещо про матір...

Але тут мова князя зробилася невиразною. Приголомшений Дмитро схилився до самого обличчя батька, щоб розібрати його слова. Деякі чув досить добре, деякі доволі невиразно... Погано те, що це були однаково лише окремі слова, зв'язані нерозбірливим бурмотанням. А от змісту сказаного княжич так і не зрозумів.

Зненацька хворий завмер, потім цілком осмислено глянув синові прямо в очі, звів брови до перенісся й із суворістю, настільки властивою колись грізному князеві Вишневецькому, запитав:

— Як же будеш помирати ти, Дмитре, якщо у тебе немає кохання?! Без кохання померти не можна. Це зле...

Таким був останній сплеск згасаючого розуму. Два наступні дні Дмитро провів біля ліжка батька, день і ніч спостерігаючи за ним. Почуте від Івана Михайловича напугття смолоскипом горіло в серці княжича. Нарешті він покликав того ж таки старого Прохора на прізвисько Копил (який, подекували, колись служив Семенові Олізару, але після його смерті пішов служити до Івана Вишневецького) й наказав принести кинджал, про який розповів батько.

Варто було вкласти цю зброю до рук хворого, що лежав нерухомо, як очі його широко розплющилися, по тілу пробігла судома. Він широко роззявив рота, глибоко вдихнув, немовби збирався щось прокричати... але наступної ж миті випустив дух.

Розтиснувши мертві пальці, княжич взяв кинджал, повертів так і сяк і не знайшов у ньому нічого надзвичайного. Здається, черкеська робота, тільки й того... Дмитро не пам'ятав, щоб його мати хоча б раз тримала в руках будь-яку зброю. Втім, якщо батько на смертному одрі сказав, що кинджал належав княгині Анастасії — отже, так воно і є!

* * *

Княжич Дмитро так і не довідався про таємницю свого народження. Помираючий батько зробив усе можливе, щоб повідомити улюбленому синові правду, але хвороба зашкодила зробити це. На жаль, надалі така недомовленість фатально відбилася на долі його спадкоємця...

Глава 12

«СТЕПОВІ ЛИЦАРІ»

*Околиці Іслам–Кермена³⁸, пониззя Дніпра,
літо 1548 року*

Учасники походу радилися, як пропливти повз татарську фортецю непоміченими. Ні для кого не становило таємниці, що гарнізон Іслам–Кермена якимсь чином примудряється перехоплювати і спалювати всі кораблі, що прямували вниз за течією, — от тільки як вони це роблять... навіть у повній темряві?!

Похід зупинився трохи вище за течією Дніпра. Вислали наперед розвідників — ті довкола фортеці нічого підозрілого не виявили. Якби походом керував не барський староста Бернад Претвич, а хтось інший, то низка чайок³⁹, ймовірно, попливла б до моря одразу ж після такого повідомлення. Однак пан староста вчинив по-іншому: наказав своїм воякам викорчувати (саме викорчувати, а не зрубати!) розкидистого дуба, зштовхнути його в ріку й відправити за течією.

Завбачливість Претвича виявилася дуже доречною: розвідники, що спостерігали за дрейфом дерева, із здивуванням помітили, що просто навпроти Іслам–Кермена стовбур... зненацька завмер на місці немов укопаний! Незабаром до дерева підпливло кілька човнів, і татари заходилися звільняти його розкидисті гілляки від якоїсь невидимої раніше перешкоди.

От тоді козаки й розгледіли, що дніпровське русло перегороджують потужні ланцюги, натягнуті в кілька рядів. Он як бусурмани суднам проходу не дають!..

На нинішній раді князі по черзі висловлювали пропозиції, як подолати хитру перешкоду. Одні наполягали на тому, щоб обійти Іслам–Кермен подалі зі сходу, перетягнувши за собою по суші чайки з усім вантажем. Інші схилилися до думки, що невелика частина їхнього загону повинна зав'язати бій з гарнізоном фортеці — тоді кримчаки не зуміють перешкодити основним силам прорвати ланцюгову загорожу..

На завершення слово взяв сам барський староста:

— Що ж, я вислухав панство, тепер прошу вислухати мене.

Із усіх учасників походу пан Претвич був, ймовірно, далеко не найбільш родовитим, зате військового й навіть життєвого досвіду йому не бракувало! Тому всі присутні на раді князі ставилися до пана старости з належною повагою, слухалися його беззаперечно. От і зараз усі разом замовкли й озирнулися на Претвича, який почав викладати свій план дій:

— Отож, на моє скромне розуміння, ми можемо діяти набагато простіше. Неподалік звідси є невеликий лісочок, там цілком можна відшукати кілька підходящих дерев, з яких ми швидко спорудимо пристойний пліт із щоглою. Спустимо його на воду, навантажимо декількома лантухами з порохом, підніmemo вітрило й відправимо униз за течією.

Це необхідно зробити, ледь почне сутеніти. Пліт неодмінно наштовхнеться на ланцюги й зупиниться. На той час буде досить темно, тож татари напевно поплутають його з дубом⁴⁰ і почнуть обстрілювати. Ледь якийсь ядро вдарить в один з порохових

---

³⁸ *Іслам–Кермен* (який козаки називали «Аслан–містом») — буквально «Фортеця Іслама», попередниця сучасної Каховки.

³⁹ *Чайка* — бойовий козацький корабель.

⁴⁰ *Дуб* — річкове судно великої вантажомісткості.

лантухів — той вибухне, після чого ланцюгова пастка навряд чи вціліє. Уночі бусурмани до ріки не сунуться — все одно нічого не видно... Отоді-то під покровом темряви наші чайки й пройдуть униз за течією від Аслан-міста. Без вітрил, на одних тільки веслах. Що скажете на це?

Князі загомоніли всі разом, одностайно захоплюючись хитрістю пана Претвича. Поступово відновивши порядок, барський староста продовжив:

— Що ж, радий, що моя пропозиція вам сподобалася. Тепер давайте дещо уточнимо. Отже, я хотів би, щоб на стромовину пліт з порохом вивели люди князя Вишневецького...

— А чому це людям Вишневецького така повага, а не моїм, наприклад?

Усі запитально подивились на князя Сангушка, який насмілився перервати самого очільника. Однак пан Претвич і оком не моргнув, а продовжував говорити спокійно, розмірено:

— Ти, князю, не в образі тобі це сказано, не квапся поперед батька в пекло. Якщо я вирішив доручити прорив загородження людям Вишневецького — отже, є міркування, що його загін впорається із цим найкраще, його люди більше для цього завдання підходять, ніж твої, Федоре Андрійовичу. У тебе воїни запеклі, випробувані. Й їх і в обороні, і в наступі бачив, тому ти нам, Федоре Андрійовичу, тили забезпеч. Хто краще твоїх вояків із цим упорається?

— Це правда! Вірно говориш, воїни в мене загартовані...

— Ну, от бачиш! А тепер звикайте всі: мене слухати уважно, не переривати — як я сказав, так тому й бути! Похід наш тільки-но розпочинається, ми ще нічого путящого зробити не встигли. Тож давайте-но для початку повз Аслан-місто проскочимо, фортецями турецькими прогуляємося, а вже після завершення нашого походу і славу ділити станемо. І до речі!..

Тут барський староста зробив значну паузу, здійняв угору відстовбурчений вказівний палець правої руки й мовив переконливо:

— До речі, одна справа під гарматами Аслан-міста в море проскочити, не будучи обстріляними, і зовсім інша — неушкодженими назад за течією повернутися... От нехай по дорозі назад твої люди, Федоре Андрійовичу, і покажуть, на що здатні. Отоді ти першим після мене підеш. Згоден?

— Добре, згоден, — знехотя кивнув Сангушко. — Ти тільки, пане старосто, обіцянки своєї не забудь.

— Не забуду, не переймайся, — посміхнувся Претвич, потім повернувся до свого плану: — Отже, нехай перед самим заходом люди Вишневецького виведуть на стромовину навантажений порохом пліт, вітрило поставлять, а самі у воду пострибають і пливуть за плотом, тримаючись за кинуті у воду мотузки. І лише переконавшись, що пліт рухається прямо на ланцюгову загорожу, а не кудись убік, вони можуть кинути мотузки й повернути до правого берега. А там нехай затаяться й чекають: князь їх забере, коли наші чайки підуть звільненим від ланцюгів руслом.

Але це ще не все. Коли пліт на ланцюги напореться й порве їх, скільки зможе, нехай твої люди, Дмитре Івановичу, на березі шум і гамір здіймуть: тоді фортечний гарнізон вирішить, що це галасують на судні, що наштовхнулося на загорожу. Адже головне — це щоб кримчаки вогонь із гармат по плоту нашому відкрили!

— Пане старосто, дозвольте слово мовити?

Цього разу очільника перервав Вишневецький. Вирішивши, що князь хоче уточнити якісь деталі плану, головне виконання якого лягало на його людей, Претвич коротко кивнув.

— Я хотів запитати пана старосту, а чом би нам для початку не взяти штурмом Аслан-місто? Чому ми намагаємося проскочити повз фортецю під покровом ночі, немов злодії якісь?

— Це все, що ти бажаєш знати, князю?

— Ну так... Людей для успішного штурму фортеці у нас вистачить, чого ж не скорити її?

Пан староста зміряв Вишневецького оцінюючим поглядом, підібгав губи й мовив стримано:

— Молодий ти ще, Дмитре Івановичу. Молодий і запальний, розважливо міркувати не вмієш, тому і пропонуєш Аслан-місто штурмувати, не продумавши добряче всіх наслідків такого кроку.

— Це не відповідь, пане старосто! То чому, все ж таки?..

Претвич кахикнув, пригладив акуратно підстрижені пшеничні вуса й мовив розважливо:

— Ну, по-перше, Аслан-місто — це не наша головна мета. Якщо ж станемо відволікатися на кожну малу перешкоду на нашому шляху, нічого путящого із цього не вийде. По-друге, ми справді можемо почати з узяття Аслан-міста, та якщо зробимо це негайно, то звістка про наш похід птахом полетить по всьому Кримському ханству й далі по всій імперії Османів. Полетить так, що не переженеш і навіть не наздоженеш! А це означає, що ми не зможемо з'явитися під стіни фортеці Озю⁴¹ зненацька. Сам поміркуй, чи нам це потрібно?! Ну, а по-третє...

Тут пан староста замовк. Як пояснити всім цим молодим нетерплячим воякам, які так і сяють молодечтвом, що всі вони змушені діяти з оглядкою на державний інтерес королівства Польського! А тим часом, королеві Сигізмунду не потрібні взагалі ніякі неприємності на південно-східних межах його володінь... тим паче, отакі самовільні наскоки русинських князів на суміжний Крим... Невідомо ще, як відреагує Сигізмунд на нинішню вилазку! Може ж для перестрахи й покарати ініціаторів...

Але як сказати їм про це?! Краще нехай на власній шкурі відчують, чим такі речі обернутися можуть.

— Що там по-третє, я поки не говоритиму, — мовив нарешті Претвич. — Сам незабаром про все довідаєшся і зрозумієш.

— Але як же... — розгублено мовив Вишневецький.

— Зрештою, князю, ніхто тобі не заважає один раз з'явитися під стіни Аслан-міста самостійно й узяти цю твердиню штурмом. Отоді й довідаєшся, чим це обернутися може.

— Що ж, пане старосто, при всіх даю тобі слово: одного разу я так і вчиню! — прищуливши праве око, немов прицілюючись, князь задерикувато мотнув головою, від чого розтріпався його довгий чуб, у кілька кілець намотаний навколо вуха.

---

⁴¹ Сучасний Очаків.

— Вчиниш, вчиниш, не сумніваюся. Тільки без моєї участі.

— Сам, сам припливу. Сам і спалю Аслан-місто вщент.

— Вирішено! — підсумував Претвич. — А поки що твої люди мають вивести навантажений порохом пліт прямо на ланцюги, натягнуті поперек русла Дніпра, виплисти на правий берег і там здійснити галас, коли зв'язані колоди наскочать на загорожу. Ну, а потім нехай татарва пліт з порохом зарядом обстріляє й порадіє, що нібито потопила справжній корабель!

На той час зробиться вже зовсім темно, і наші чайки безперешкодно проскочать повз Аслан-місто. Вітрил нікому не ставити, йти тільки на веслах — їх же ганчір'ям обмотати, кочета гарненько водою полити, щоб нічого не рипнуло, не плюхнуло! Інакше татарва й нас ядрами із фортечних гармат почаствує... Але якщо зробимо, як я говорю, — бусурмани нас не помітять!

Отже, першими проходом, що відкриється, підуть мої чайки, потім князя Вишневецького, якому ще своїх людей із правого берега потрібно буде забрати. Після пройдуть кораблі князя Пронського й князя Корецького. Чайки князя Сангушка цього разу підуть останніми: як станемо вертатися з-під Озю, він, навпаки, буде першим — після мене, розуміло. Якщо ні в кого більше нема заперечень, вважаю на цьому нараду завершеною.

Звісно ж, невгамовні князі могли би ще довго сперечатися, кому слід іти першим, а кому останнім, однак заперечувати досвідченому очільникові ніхто не насмівся. Один лише Вишневецький наважився на несподівану імпровізацію:

— Я от що хотів запропонувати, пане старосто... Чи почнуть кримчаки розжареними ядрами стріляти чи не почнуть, чи поцілять у пороховий заряд чи не поцілять — наперед невідомо. Тож буде краще, якщо один з моїх людей залишиться на плоті до самого початку обстрілу! Ледь бусурмани вогонь відкриють, він підпалить протягнений до порохового заряду гніт, а вже потім у воду кинеться. Отак порох напевно вибухне. Що скажеш на це, пане старосто?

— Небезпечна витівка, — недовіжливо покрутив головою Претвич.

— Небезпечна, не заперечую. Зате так напевно загорожу знищимо.

— А не підведе твоя людина?

— Вірю йому, як собі самому! — запально мовив князь.

— Ну що ж, якщо так... Дій, я згоден!

Звісно ж, небезпечну місію Вишневецький довірив Охриму, що сприйняв пропозицію з повною незворушністю, усього лише коротко запевнивши:

— Усе зроблю як треба, не підведу.

Отже, коли почало смеркати, козаки вивели на середину Дніпра дебелий пліт, поставили на щоглі запасне вітрило, узятє на одній із чайок, самі ж пострибали у воду й попливли слідом, тримаючись за скинуті у воду мотузки, у разі потреби готові повернутися на пліт і вирівняти його курс. Але все сталося значно краще: досягнувши Іслам-Кермена, зв'язані колоди налетіли на пастку, що перегороджувала русло. Один чи два ланцюги під потужним напором лопнули, інші надійно втримували пліт на стромовині.

Почувши звук ланцюгів, що рвуться, і лементи козаків, які впливли на правий берег, вартові здійняли тривогу. Незабаром з боку фортеці заухали гарматні залпи, ядра

здибили водну поверхню. Невідомо, наскільки точно татарські стрільці навели гармати, однак хвилини через дві підпалений Охрімом гніт догорів до кінця, й оглушливий вибух порохових зарядів розпорів повітря. Бусурмани відповіли зі стін Іслам–Кермена радісними вигуками, явно приписавши «влучення» собі.

Далі все відбулося, як і розраховував Бернард Претвич. Одна із чайок князя Вишневецького на короткий час пристала до правого берега, щоб взяти на борт козаків разом з вірним Охрімом. Після цього суворий похідний порядок відновився, і ланцюжок кораблів тихо й непомітно, без жодного скрипу весла або сплеску води прослизнув по звільненому від ланцюгів дніпровському руслу під самим носом у кримчаків.

Шлях на фортецю Озю був відкритий...

Краків, столиця королівства Польського, 14 грудня 1550 року

— Ну що ж, Івашку, розповідай, як там у вас усе відбувалося.

— А може, не треба, Ваша королівська величносте, а?

Здоровезний обшарпанець посеред тронної зали пишного палацу являв собою видовище абсолютно недоречне. З таким же успіхом на його місце можна було привести й поставити, наприклад, необ'їждженого коня — істоту настільки ж волелюбну, далеку від будь-яких умовностей... і водночас прекрасну у своїй незалежності!

Між іншим, про подробиці скандального походу на Озю зараз попросив розповісти не хтось, а сам король, — і що ж почув у відповідь? «А може, не треба»... Та чи твого розуму ця справа, козаче?! Хіба тобі вирішувати, розповідати чи мовчати про ці подробиці?..

Але який же нахаба: прямо так і відповідає Його королівській величності! Без найменшого вагання, немовби не перед могутнім монархом він постав, а перед своїми товаришами козарлюгами, у всьому рівними йому самому.

— Розповідай, нічого не приховуючи, — нетерпляче мовив Сигізмунд. — Ти все-таки на королівському суді, не забувайся.

От і нова дивина: замість того, щоб дати волю справедливому гніву і, приміром, як слід провчити Івашку кийками,

Його королівська величність досить м'яко вмовляє упертюха свідчити! Коли гарненько подумати, це щось нечуване...

— Ну що ж, гаразд, розповім!

Козарлюга труснув чубатою головою, розставив якнайширше ноги, немовби збираючись раптово вирости й упертися могутніми плечима просто в стелю тронної зали, і почав:

— Отака справа. Гуляли ми одного разу з товаришами в пониззі Дніпра, гуляли та й...

— Гуляли?! — здивувався король.

— Ну так, гуляли! З чого б це добрим молодцям не погуляти трохи?!

Присутні засміялися цій безпосередності, однак Сигізмунд продовжував розпитувати цілком серйозно:

— Ну припустимо, гуляли... А чому саме в пониззі Дніпра?

— А чого б це вільним людям не прогулятися в пониззі Дніпра?..

Зала відповіла новою порцією хихотіння. Король змушений був погодитися:

— Ну добре, добре, продовжуй розповідати. Слухаю тебе уважно.

— Отож я й говорю, що гуляли ми з товаришами в пониззі Дніпра, як раптом наштовхнулися на лісорубів, які дуби валили й готувалися кудись подалі відвезти дерева...

— На яких таких лісорубів?! Куди вони ліс везти збиралися?! — не витерпів Сигізмунд.

— Ваша королівська величносте, але ж я не можу так розповідати! — зі скривдженим виглядом обурився Івашка. — Що ні слово, то перепитуєте... Звідки ж я знаю, ким були ті лісоруби і для кого вони дуби валили?! Самі знаєте, Дике поле, майже що татарська земля... Звідки ж мені знати такі мудровані речі?! До того ж ми з товаришами напередодні гарненько підгуляли, а коли в голові шумить, усілякими різними дріб'язками перестаєш цікавитися.

Присутні на суді захихикали вже доволі відверто, король же втомлено погодився:

— Що ж, Івашко, вислухаю тебе до кінця, а вже тоді й розпитуватиму. Давай—но, розповідай усе, як запам'ятав.

— Ну, отож я й кажу, що ми з товаришами наштовхнулися на лісорубів та й кажемо: а що, хлопці, коли колоди ваші не по суші волоком тягнути, а по Дніпру сплавляти?!

Лісоруби спробували було на своєму наполягати: мовляв, тоді весь ліс просто в море спливе, а нам стовбури дубові зовсім в іншу сторону тягнути треба. Та тільки ми не до них дослухалися, а до хмелю, що бродив у наших головах! Тому швиденько ті колоди дубові у воду позішттовхували, у плоти скрутили та униз за течією й пустили. От до одного із плотів мене самого в поспіху і прикрутили...

— Як це прикрутили?! — не витерпів король. — Як, тобто...

— Та отак!!! — трусонув головою Івашка під загальний регіт присутніх. — Я ж на той час не зовсім тверезим був, упав на колоди відпочити — от і сталося воно... оце саме. Загалом, запустили мене разом із плотом за течією. Лежу собі, до плота прикручений, пливу спокійнісінько... Як раптом — трах-бах!!! Грім навкруги, вогні якісь... Що сталося?! Ніяк не второпаю... Це вже потім виявилось, що бусурманські гармати із самого Аслан-міста по зв'язаних нами плотах стріляють, а тоді, посеред ночі, я ж не розумів анічогісінько!.. Раптом мене просто по голові ядро татарське яа-а-ак садоне!!! Я й упав у повну непритомність, навіть у безпам'ятство.

— Ядро?.. Татарське?.. Просто-таки в голову?.. — з безнадійним виглядом мовив Сигізмунд.

— Ну так, природно, просто в голову, — з незворушним виглядом підтвердив здоровань. — Після цього я опам'ятався вже аж під ранок, коли знайомі голоси почув. Продер очі, озирнувся: бачу, а позаду до мого плота товариші на байдаках⁴² підгрібають. Зметикували, отже, що мене помилково замість колоди до плота прикрутили. І добре, хоч вчасно помітили, інакше без їхньої допомоги мене б узагалі в море винесло.

---

⁴² *Байдак* — невеликий видовбаний човен, що використовувався переважно на річках.

Ну, гаразд! Отже, причалили вони пліт до берега, мене звільнили — а тут цілий загін кримчаків просто на нас летить! Ясна річ, довелося від них відбиватися. Ледь ми з товаришами відбили напад, як одразу ціла бусурманська орда несеться!!! Дякувати Богові, у цей час «степові лицарі» на чайках з верхів'їв приспіли, інакше б нас усіх пов'язали та на галери й погнали б. Ну, а якщо ми зі «степовими лицарями» від цілої орди відбилися, то одразу на місці й побраталися. Тож від радощів вирішили прогулятися під фортецю

Озю: не пропадати ж ні за цапову душу нашому завзятому молодецтву!..

Івашка нарешті закінчив свою пафосну промову, сповнену настільки явними небилицями й відверто нахабною брехнею, що присутні вже знесилилися від сміху. Зберігав самовладання лише Його королівська величність Сигізмунд II Август — втім, так і мав був поводитися суддя, суворий, але справедливий... Дослухавши до кінця нісенітницю, король терпляче заходився уточнювати:

— Ти от усе повторюєш: «ми з товаришами», «ми з товаришами»... Хто вони — товариші твої?

— «Степові лицарі».

— Хто-хто? — перепитав Сигізмунд.

— «Степовими лицарями», Ваша королівська величносте, величають себе вільні від служби будь-кому обідранці, більш відомі під ім'ям козаків, — пояснив хтось, що сидів у протилежному від Вишневецького кінці тронної зали.

— Ага, козаки, отже?

— Ну так, вони самі, — охоче підтвердив Івашка.

— І все?

— А хто ж іще!

— Мене цікавить, хто поміж вами головним був.

— Головним?..

Мимоволі козак кинув швидкий погляд на князя Корецького (до дружини якого належав насправді), потім широко посміхнувся й мовив досить невиразно:

— Та був між нами один...

— Хто саме?

— Не знаю.

— Як це не знаєш?!

— А отак і не знаю! Я ж хто? Проста людина, промишляю, чим Бог пошле. Мені мало що відомо.

— Не блазнюй, Івашко, — суворо попередив козака Сигізмунд. — Ти зараз на королівському суді все ж таки.

— Я й не блазнюю, — козак зберігав цілковитий спокій.

— Тоді скажи, як звали вашого ватажка?

— А паном Претвіцієм звали, он як.

— Що-о-о?!

Ця заява, зроблена самим нехитрим тоном, зчинила у тронній залі справжній фурор. Найбільше обурились двоє чоловіків: по-перше, князь Корецький (який до початку суду довго втовкмачував Івашці, що можна говорити і про що варто мовчати в будь-якому разі), а по-друге, сам Бернад Претвич. Останньому було з чого

хвилюватися: ще б пак, адже слова козака повністю суперечили його власним показанням, даним раніше! Не дивно, що барський староста не стримався, підхопився зі свого місця й гарячкувато вигукнув:

— Ваша королівська величносте, ця людина говорить неправду найбезсовіснішим чином!!!

— Сам ти брешеш, — з тим самим незворушним виглядом заявив Івашка, ледь обернувшись у бік Претвича. Після чого всі присутні завмерли з роззявленими ротами: ще б пак, обвинувачувати в неправді настільки шановану людину, як барський староста, — це не жарт..

Гробову тишу, що запала в залі, порушив Сигізмунд:

— Запевняю, перед тобою пан Берnard Претвич власною персоною.

— Та ну?! — здивувався козак.

— Хіба ти не пізнаєш його?

— Не пізнаю. Ні крапельки не пізнаю.

У голосі Івашки було стільки непідробної щирості, що якби князь Вишневецький не знав напевно про його участь у їхньому поході, то безумовно повірив би: козак не пізнає колишнього очільника!..

— Як же так? — продовжував допитуватися король.

— Та отак, Ваша королівська величносте. Той, котрий наш Претвіцій, — той був волоссям темніший і не настільки гладкий, як ця людина. Та й борідка в нього була, до речі..

— Борідка?..

— Ну природно.

У цю мить князь Корецький, що сидів поруч з іншими ватажками походу, зненацька посміхнувся й зітхнув з таким полегшенням, немовби в нього з плечей звалилася справжня гора. Тут і Вишневецький зрозумів задум Івашки, у нього також відлягло від серця. Радісний шепіт пробіг по тронній залі.

— Запевняю, Берnard Претвич — це я.

Тепер і в голосі барського старости відчувалося полегшення. Було зрозуміло, що він обурюється вже нарочито, а не щиро, як незадовго перед цим.

— Ну, може бути, і ти, — миролюбно погодився козак. — Тільки на нашого Претвіція ти зовсім не схожий, от і все. Кажу ж: наш Претвіцій більш хирлявий від тебе буде, з борідкою й весь чорнявенький, а ти рудий.

— Я думаю, Ваша королівська величносте, що після цих слів усе зрозуміло: свідчення людини, що називається «степовим лицарем» Івашкою, ваш справедливий суд не повинен брати до уваги.

Всі погляди схрестилися на князі Корецькому, який вніс настільки радикальну, однак тепер цілковито очікувану пропозицію.

— Так-так, якщо серед степового наброду знайшовся безвісний самозванець, що вирішив опорочити моє чесне ім'я, то не надавайте цьому значення, Ваша королівська величносте.

— Та я ж і намагаюся розтлумачити про те, що мені майже нічого невідомо, — знизав широчезними плечима козарлюга. — Ми з товаришами моїми вирішили побавитися, плоти зв'язуючи й у Дніпро зіштовхуючи. А що там та як, та хто проміж

нашими головним був — один Бог відає! Ми ж у нас у степу не розпитуємо, хто до нас приходить. Прийшов — отже, буде нам ще один вірний товариш, а хто там та що...

— Вгамуйся, Івашко, вгамуйся ти, нарешті! — махнув на нього рукою Сигізмунд. — Ти наговорив достатньо дурниць, щоб повністю знецінити власне свідчення. Йди звідси, поки живий та здоровий.

— Як буде завгодно Вашій королівській величності, — знизав плечима кремезний козарлюга і вийшов у супроводі двох охоронців. Провівши незворушного нахабу заздрісним поглядом, Вишневецький опустив голову й сховав обличчя у складених ківшиком долонях.

Івашко, Івашко, та чи знаєш ти, як неймовірно тобі пощастило?! Ти можеш клеїти з себе дурника, недосвідченого у серйозних справах, і тебе з пошаною, гідною найбільш родовитих людей, випроводять геть із палацу. Твої показання на королівському суді ніхто не стане враховувати, як явно безглузді й навмисно перекручені. Тому тобі легко. Принаймні, ти відскіпався легше всіх інших.

Чого ніяк не можна сказати про шляхетних вождів, включаючи очільника походу на Озю — барського старосту. Колись Дмитро Вишневецький досить наївно пропонував йому напасти на придніпровський форпост кримчаків — на

Аслан-місто, яке вони цілком могли б знищити. Бернард Претвич відповів на таку ініціативу досить двозначно.

Князь відмовлявся розуміти причину цієї двозначності, не хотів утруднювати себе пошуком правди, зате тепер джерела обережності барського старости стали очевидними: адже зазнавши від русинів будь-якого утиску, кримчаки кидалися за допомогою до султана. Володар правовірних висував претензію Польщі. Ну, а Його королівській величності Сигізмундові II Августу повнокровна війна з могутньою Османською імперією була зовсім ні до чого! Залишався єдиний вихід: для заспокоєння могутньої Туреччини влаштувати так званий «суд», що на ділі обернувся суцільним фарсом від початку й до кінця.

Легше всього відбувся саме він — князь Вишневецький: оскільки він ще не присягнув Польській короні, то, як виявилось, взагалі не міг підлягати королівському суду! Те ж саме стосувалося й князя Сангушка.

Бернардові Претвичу довелось тяжко потрудитися, доводячи свою непричетність до походу на Озю. Він вивернувся, наполягаючи на наступному: «кривдники» кримчаків навмисно рушили в похід через околиці Бара, щоб згодом звалити організацію «прогулянки» на старосту цих земель.

Князі Корецький і Пронський робили, що могли: намагалися звалити провину спочатку один на одного, потім взагалі на якихось невідомих зловмисників. При цьому Корецький грозився особисто покарати збурювачів спокою... якщо тільки їх вдасться упіймати! Пронський же стверджував, що все літо позаминулого року й носа не висовував з родового замку, оскільки страждав від загострення старих ран.

Загалом, якщо під час походу князі щосили вихвалялися один перед одним доблестю й родовитістю, а відповідно до цих «досягнень» виторговували в пана Претвича кращі ролі саме для себе, то тепер, на королівському суді, всіляко відкараскувалися від власних подвигів. Дивлячись на настільки сумну комедію, Вишневецький зненацька подумав: як добре було б, якби можна було спертися на

когось іншого, а не на князів, підвладних Його королівській величності Сигізмундові II Августу! Заради миру з Османською імперією владика Польщі на протистояння з турками не піде — навпаки, може навіть формально покарати ініціатора...

До речі, це зараз формально; а раптом колись на учасників чергового походу впаде справжнє покарання?! Як тоді накажете боротися з татарськими нехристями, що прагнуть захопити ще більший ясак, ніж минулого разу?..

От якби взяти в союзники цих самих «степових лицарів», до яких доволі неочікувано зарахував себе служник князя Корецького — козак Івашка... Адже «степові лицарі» існують насправді й не служать нікому, окрім своєї рідної землі... ну й самих себе, ясна річ! Час від часу ці волелюбні люди наймалися до котрогось із князів на службу, та й то по своїй волі й ненадовго. А відслуживши обумовлений термін, верталися назад у степ. До наступного найму...

На випадок чого, «степові лицарі» ніякого султана не злякаються, бо ніяких відносин з Османською імперією не підтримують. Так, саме на них, мабуть, і можна спертися у разі чого!..

Дмитро Вишневецький підняв обличчя від долонь, випрямився, розправив ширше плечі: а що, здається, дуже навіть непогана ідея!..

* * *

У походах під проводом барського старости Бернарда Претвича молодий князь Вишневецький виявив найкращі свої якості: лицарство й молодецтво.

Зіштовхнувшись із козацькою вольницею, відчув себе у своїй тарілці. Саме тому він згодом об'єднав навколо себе козаків, які полюбили князя за авантюристську натуру. Із Дмитром Вишневецьким вони готові були йти у вогонь і в воду!

Поява такого вождя у вільного козацтва згодом приведе до зміни карти Європи... Втім, це буде в далекому майбутньому; а що ж тепер?..

Глава 13

РОЗБИТЕ КОХАННЯ

*Польсько-литовські землі,
1545–1551 роки*

Смерть батька на деякий час вибила Дмитра із сідла. Та справи не терпіли зволікання: доводилося вступати у свої законні князівські права. В 1545 році під час люстрації Волинського воєводства було встановлено, що Дмитро Іванович, князь Вишневецький, володіє такими маєтками в Кременецькому повіті, як Кушнин, Підгайці, Окнин, Тараж, Камарин, Крутнів і Лопушне. Та попри це, новоявлений князь як і раніше страждав від неналежної бідності, оскільки його землі продовжували піддаватися набігам ординців. Окрім цього, відтепер його життя сповнилося вкрай руйнівними судовими позовами, пов'язаними зі спадщиною. Щоб хоч якось утримувати військову

дружину, Дмитро занадився робити набіги на татарські стійбища, дозволивши своїм людям забирати з собою все, що вдавалося нагабувати. Але така політика призвела лише до скарг ординців, що перебували під заступництвом Османської імперії, у якої з польським королем був договір... Як же розірвати це замкнене коло?!

Наважуватися на щось радикальне було необхідно, адже настільки жалюгідна доля аж ніяк не влаштувала новоявленого главу славетного роду Вишневецьких. Його предки входили в коло найвищої знаті, незмінно обіймали видні пости в королівстві Польському й князівстві Литовському. От хоча б покійний батько Іван Михайлович мав під рукою кілька староств: Ёйшиське, Ворнянське, Пропойське і Чичерське... Зрештою, Дмитро вирішив знову повторити спробу найнятися на королівську службу — щоправда, тепер уже до Сигізмунда II Августа, сина Сигізмунда I.

Володіння будь-яким старством істотно збільшувало доходи родини, але не обіцяло спокійного життя самому князеві. Втім, іншого виходу у Дмитра все одно не залишалося: необхідно було нарешті відновити занепалий добробут родини, завершити відновлення родового маєтку Вишнівця, спаленого татарами влітку 1543 року, подбати про мачуху Магдалену; а все це вимагало грошей, грошей, усе нових грошей...

Після участі у сміливих походах під мудрим керівництвом барського старости Бернарда Претвича про доблесть молодого князя Вишневецького заговорили вже при дворі Сигізмунда II Августа — особливо після показового Краківського суду. Весь цей спектакль було інсценовано з єдиною метою — заспокоїти султана Сулеймана Пишного; на ділі ж слава про подвиги доблесних князів, які жорстоко покарали татар за безчинства у південних межах Польської корони, множилася з кожним днем.

Як колись і його вінценосний батько, Сигізмунд II Август зрештою вирішив дістати відомості про князя Вишневецького — тільки вже у кузенів Радзивіллів. Однак ті надали Дмитрові найневигіднішу характеристику, назвавши його нахабним вискочкою, кар'єристом, і категорично відмовили короля брати його на службу! Ще б пак: кому потрібні конкуренти при королівському дворі...

І тут князеві несласанно пощастило: всупереч рішенню Сигізмунда, посаду канівського й черкаського старости, раніш обійману Федором Андрійовичем Сангушком, черговий сейм несподівано запропонував Дмитрові Івановичу Вишневецькому! Зрозуміло, князь негайно погодився. Відтоді його справи почали поступово виправлятися.

У нього виникла маса ідей, пов'язаних зі зміцненням кордонів, про які Вишневецький вирішив доповісти королеві. Сигізмунд II Август прийняв його, уважно вислухав, але не відмовив і не схвалив. Ніяких грошей на реалізацію сміливих планів не дав... Усі подальші спроби Вишневецького повторно доповісти про його плани король уперто ігнорував.

Тверезо поміркувавши над ситуацією, Дмитро вирішив заручитися підтримкою могутнього Василя Острозького: той все ж таки доводився йому далеким родичем з боку матері...

*Острог,
1550 рік*

Тихим теплим вечором Дмитро в супроводі вірного Охріма під'їжджав до величезного замку. Оскільки впливовий родич погодився прийняти прохача лише наступного дня, необхідно було десь переночувати до ранку. Місце знайшлося на гостинному дворі неподалік замку. Ну що ж, і то непогано...

Розташувались за одним зі столів тамтешнього шинку, з нагоди спекотного літа розставлених просто на вулиці, чекаючи вечері, Вишневецький із цікавістю поглядав на всі боки. Час наближався до заходу, промені низького сонця несміливо пробивалися крізь густе листя дерев, земля поринала в таємничий напівморок. Пекуче сухе повітря було напоєне солодкуватим ароматом прілої трави та свіжими пряними пахощами клейкої деревної смоли й листя.

Неподалік шинку на широкій лаві князь помітив надзвичайно гарну дівчину: розкішне світло-русяве волосся було заплетене в тугі дівочі коси, правильні риси обличчя, високі вилиці, напрочуд виразні блакитні очі, ніжна, немовби порцелянова шкіра, рожеві чуттєві губи — весь її вигляд змусив Дмитра затріпотіти. Дівчина тримала невелику книгу й вишукану сумочку. Спершу вона читала, потім розмовляла з моложавою пані — ймовірно, зі старшою сестрою або, швидше, матір'ю. Коли зовсім стемніло, жінки підвелися з лави й повільно попрямували нагору по вузькій стежці, що вела до Острозького замку.

Краса дівчини справила на Дмитра незабутнє враження. Обидві жінки були вдягнені досить скромно, як одягаються небагаті городяни. Вишневецький наказав Охримові обережно простежити за жінками, вирішивши потім дістати про них відомості самостійно, не передоручаючи настільки делікатну справу навіть вірному слугі! Охрім з'явився за півгодини й доповів господареві, що особи, які його цікавлять, зайшли на територію Острозького замку через потайну хвіртку.

Князь був задоволений результатом і, розправившись із вечерею, пішов спати. Рано-вранці вийшов прогулятися й неподалік заповітного місця, де вчора, за описом Охріма, зникли загадкові незнайомки, побачив цирульню. Залишалося увійти туди й віддати себе в руки цирульнику — балакучому, як і всі представники цього ремесла.

— По всьому виходить, пан бачив Беат, удовицю князя Іллі Острозького, — констатував голяр, вислухавши розповідь відвідувача про зустрінутих напередодні жінок. — Пані живе в замку зі своєю чарівною дочкою Оленою. Вони нещодавно побували в Кракові, а тепер от повернулися в Острог. Подейкують, удовиця не надто ладить з князем Василем Острозьким і живе в замку доволі замкнуто.

— Чому це? — насторожився Вишневецький.

— Бачте...

Тут цирульник, ледь підкручуючи за останньою модою лівого вуса Дмитра, зробив вільною рукою невиразний жест.

— Бачте, старший син і спадкоємець усієї слави роду князь Ілля Острозький помер... як би це м'якше висловитися... за досить загадкових обставин. Весь свій величезний спадок він заповів дочці Олені, якій заледве виповнилося одинадцять рочків, а вона вже така красуня!.. Втім, пан сам бачив.

— Та невже їй усього лише одинадцять?! — здивувався князь.

— Щира правда, усього одинадцять рочків! Інакше навколо Острога давно роїлися б юрби наречених... Якщо панові це цікаво, то, згідно з чутками, Ілля Острозький призначив дочці трьох опікунів: матір Беат, дядька Василя Острозького й не когось там, а самого короля нашого Сигізмунда! При королівському дворі заможну спадкоємицю величають на польський манер — Гальшкою... До речі, от іще: подекують, що пані Беат начебто має якийсь дуже високий титул, але всіяко приховує це.

— Тобто?..

— О-о-о, панові краще не запитувати про те, чого навіть я не знаю! — зітхнув голяр. — Злі язики мелють, що пані Беат начебто доводиться досить близькою ріднею самому Сигізмундові! Втім, вона виховувалася в королівській родині, це безсумнівно... Тому пані Беат періодично з'являється при дворі в Кракові, а потім знову вертається сюди, в Острог.

Князь щедро розплатився з господарем цирульні й відправився назад, веселий і щасливий. Він уже й думати забув про те, що збирався шукати підтримки своїм сміливим військовим планам у Василя Острозького. Без цього можна якось обійтися — мало яка нагода видасться надалі?! А от знайти другу таку ж красунечку, як юна Гальшка...

Повернувшись на гостиний двір, Дмитро гордо оголосив Охриму:

— Я знаю її ім'я і звання! Тепер треба познайомитися із цим сімейством, а також знайти спосіб бути прийнятим у них.

Перебравши всі наявні можливості, вони вирішили написати листа, у якому матері й дочці можна було запропонувати захист і сприяння у справах. Якщо попри величезний статок, успадкований від чоловіка, удовиця Беат живе скромно й замкнуто, та ще й не ладить із князем Василем, — отже, на це є причини! У такій ситуації ні їй, ані її малолітній красуні-дочці не завадить хоробрий захисник...

Всю ніч Дмитрові не спалося, у напівдрімоті його відвідував образ юної спокусниці Олени й різноманітні солодкі мрії. Раннім ранком князь розштовхав напівсонного Охріма й наказав віднести в замок нашвидкуруч накиданого листа.

Козак ледь втовкмачив господареві, який згоряв від нетерпіння, що з'явиться до двох шляхетних жінок ледве не на світанку — найвища безтактність! Хоча б обіду варто дочекатися...

Коли настала заповітна година, князь ледь не за руку притягнув Охріма до воріт Острозького замку, де залишився чекати повернення вірного товариша з калатаючим серцем, намагаючися вгадати результат. Посланець з'явився за чверть години й розповів наступне. Він бачив тільки літню даму. Пані Беат прийняла його досить люб'язно, пустилася розсипати похвали покійному чоловікові, живописала всі його заслуги, зворушливу турботу про неї й дочку, смерть Іллі Острозького за воістину містичних обставин, а завершила переліком несправедливостей, що випали на її овдовілу долю. Прийняти князя Вишневецького погодилася за пару днів: Василь Острозький мав поїхати у справах — отоді, ближче до вечора...

— Шлях відкрито, — зрадів Дмитро, — залишається скористатися ним!

У призначену годину він із сильно калатаючим серцем, але легкою ходою піднімався потайними сходами замку в покої удовиці Беат. Пані була вкрай люб'язною, знову повторила свою історію — втім, цього разу додавши, що нависла над їхнім сімейством небезпека аж ніяк не минула, а тому вона з дочкою має крайню потребу в захисті. Як і слід вчиняти у всякій серйозній справі, удовиця вже дістала відомості про князів Вишневецьких і лишилася задоволеною почутим. У молодому князеві Дмитрові Івановичу вона вбачала насамперед захисника, а потім уже друга.

Розчулений довірою й відвертою заявою Беат, Дмитро пообіцяв їй повне сприяння у всіх справах, запевнивши, що готовий забезпечити захист родини покійного Іллі Острозького. Пані подякувала князю гаряче й сердечно, простягнула руку для прощального поцілунку: здається, думала, що на цьому побачення можна вважати завершеним... Однак князь запитав, чи не викажуть честь бути представленим її дочці — незрівнянній Олені? Удовиця явно розхвилювалася, але, невідривно вдивляючись Дмитрові в обличчя, насилу вичавила:

— Ви, молодий чоловіче, справили на мене настільки приємне враження, що я вам повністю довіряю. Ми дві самотні, беззахисні жінки, у нас тільки й є, що незаплямована честь... Сподіваюся, ви не переступите меж пристойності, якщо я дозволю вам бувати у нас?..

— О ні, що ви, що ви! — гарячкувато скрикнув Вишневенький.

— І ви не змусите мене покаятися в прийнятому рішенні?

— Як можна?!

У кімнаті зависла довга пауза, перш ніж Беат винесла остаточне рішення:

— Гаразд, я познайомлю вас із дочкою. Можливо, співчуття до неї спонукає вас щиросердніше клопотатися про нас, нещасних...

Пані Беат гукнула служницю й наказала привести до них дочку. З'явившись на виклик матері, Олена миттю упізнала у відвідувачеві пана, який пару днів тому уважно спостерігав за нею під час прогулянки. Дівчина почервоніла, її голос тремтів, коли вона дякувала князеві Вишневенькому за участь у їхній долі. І додала, що її матінка й вона завжди будуть раді бачити чарівного пана Дмитра...

Окрилений її словами князь неочікувано для самого себе запропонував супроводжувати жінок на прогулянні за межами замку. Зрозуміло, пані Беат категорично відмовилася, але Гальшка одразу додала:

— Якщо моя матінка дозволить, то в неділю після обіду ми проведемо кілька годин на свіжому повітрі, у саду на території замку.

На ньому Вишневенький нарешті відкланявся.

У неділю він зустрів обох жінок в обумовленому місні й, незважаючи на отриману вже відмову, знову запропонував прогулятися за межами замку. Пані й тепер відкинули його пропозицію, проте вони втрьох із задоволенням гуляли у дворі замку. Дмитро став відвідувати їх щодня, супроводжуючи на короткочасних прогулянках.

Такі зустрічі тривали нілий місяць. Хоча спершу князь лише мовчав і слухав, Гальшка давно вже вгадала його почуття. Інакше б навіщо люб'язний ввічливий князь приділяв їм стільки уваги, не вимагаючи натомість зовсім нічого?..

Подяка — найвірніший шлях до кохання! І без того небайдужа до закоханого князя, Олена з кожним днем відчувала дедалі більш сильну прихильність до нього —

такого розумного, доброго, приємного чоловіка. Зустрічаючись, вони тепер щодня гуляли парком, читали, сперечалися, ділилися враженнями, бажаннями, мріями.

Вишневецький розповідав про військові походи під проводом Претвичача, вона завмирала від страху й щиро раділа щасливому завершенню битви. Олена читала забавні байки Езопа, поезію Дайте, цитувала давньогрецьких філософів. Князь був уражений, скільки знає це юне створіння, скільки в ній світлого й гарного. Розставалися, коли вже починало сутеніти, обмінюючись швидкими поцілунками. Князь із головою віддався свіжому й чистому коханню, його окриляло і п'янило настільки прекрасне почуття...

Тим часом Сигізмундові II Августу доповіли про те, що Дмитро Вишневецький уже другий місяць вхожий до будинку пані Беат і, судячи з усього, явно мітить у наречені Гальшки Острозької, яка перебуває під особистою монаршою опікою. Така звістка дуже засмутила Його королівську величність. Спочатку він хотів силою віднадити непроханого нареченого, але не наважився, згадавши розповіді про молодечтво, сміливість, зухвалість і непередбачуваності князя, а також взявши до уваги результати нещодавнього сейму, на якому той неочікувано зробився старостою. Ні-ні, з таким краще діяти хитрістю...

У підсумку Сигізмунд II Август відправив князеві витіюватого листа, в якому висловив захоплення його ратними подвигами, сміливістю й доблестю. Послання завершувалося запрошенням негайно відвідати Краків, щоб обговорити питання державної ваги.

У листі містилися замасковані натяки на всі запити, з якими князь так довго й безуспішно звертався до Його королівської величності. Не розпізнавши ніякого підступу, Вишневецький надіслав Гальшці коротеньку записку про те, що змушений терміново відбути до столиці у справах державної ваги, й терміново помчав у Краків, супроводжуваний Охрімом. Знав би князь, що підкуплений кур'єр не доставить його милій того послання!..

У наступні дні Гальшка марно чекала раптово зниклого князя. Дівчина нудьгувала, плакала ночами й зовсім не розуміла, що ж трапилося із Дмитром. Сумною тінню вона блукала по замку, лічила проведені без коханого хвилини, години, дні, але нічого не змінювалося.

Нарешті Гальшка вирішила, що її дивовижний, світлий сон кохання і щастя канув у вічність назавжди й безповоротно. Як раптом одержала записку, де повідомлялося, що князь вирішив усі питання, що вже поспішає до своєї обожнюваної Олени й не може дочекатися зустрічі з нею в їхньому потаємному місці — біля замкового фонтана.

«Милый князь не забув мене! Він кохає! Він поспішає...» — зраділа Гальшка й кинулася в сад. Але замість ненаглядного Дмитра на неї чекав... інший Дмитро — молодий князь Сангушко, присланий сюди Його королівською величністю! Насамперед блискучий царедворець повідомив сумним тоном, що Вишневецького знову відволікли термінові справи, тому він просить усіляко вибачити його. А також мимохіть згадав, що у Дмитра Івановича виникли проблеми з якоюсь багатою нареченою... По тому, як спалахнуло обличчя Гальшки, брехун зрозумів, що слова досягли мети.

Дівчина гірко ридала, а ошуканець тримав її за руку й усіляко утішав. Зненацька легкий вітерець приніс звідкілясь дивний аромат квітучих фіалок. Вловивши ніжні пахощі, Олена сумно схлипнула, царедворець же поцілував зап'ясток її лівої руки, намагаючись утішити...

Гальшка зустрічала князя Сангушка й раніше: цей пихатий красень виховувався при королівському дворі, ніколи не помічав Олену, доки вона була маленькою. Тепер же придворного джэнджика уразила і збентежила несказанна принадність Гальшки. Його батько Федір Андрійович Сангушко (між іншим, той самий військовий соратник славетного Бернарда Претвича, що якось нарікав із приводу рішення барського старости щодо прориву ланцюгової загорожі навпроти Іслам-Кермена саме людьми Дмитра Вишневецького) нещодавно помер, разом із князівським титулом син успадкував величезні статки, сам король благоволив до нього...

Що іще потрібно для успіху у справах амурних?!

От що відбувалося в Острозькому замку поблизу фонтана. А трохи раніше в Кракові сталося от що.

У Вавельському замку Сигізмунд II Август тепло й привітно прийняв Дмитра Івановича Вишневецького. Вони були приблизно одного віку, що налаштувало на довірливу бесіду. Король був не по роках розвиненим, прекрасно вмів плести інтриги... як, втім, і його матінка — королева Бона. Для початку Сигізмунд запевнив Дмитра, що без його допомоги з обороною королівства Польського від ворогів ніяк не впоратися! Доволі багато наслухавшись про військові таланти князя, король особливо підкреслив, що пишається таким васалом. І таке інше в тім же дусі...

У відповідь Вишневецький повідав про свій заповітний план: звести на дніпровському острові Хортиці укріплений кам'яний замок, підсилити його обороноздатність гарматами. Сигізмунд зустрів сміливий проект із неприхованим ентузіазмом, більш того — пообіцяв матеріально підтримати його здійснення.

І тут Дмитро Вишневецький, який остаточно посмілювався, відчуваючи небувалий підйом і вже смакуючи удачу у всіх майбутніх справах, попросив короля посприяти йому в одруженні з Гальшці Острозькою...

Його королівська величність був неприємно вражений несподіваним поворотом мирної бесіди, але жоден м'яз не тіпнувся на його обличчі. Зціпивши зуби від нечуваної зухвалості князя, Сигізмунд, проте, зобразив щирі радість, а коли зміг знову говорити — миттєво погодився: мовляв, як же не посприяти сватанню настільки шанованої людини і вправного воїна?! Дуже навіть просто — адже він, Сигізмунд II Август, є ще й опікуном Гальшки! От хіба що може спрацювати одна неприємна обставина...

Дмитро вмить насторожився й захотів довідатися, у чім річ. Король не сказав нічого конкретного, лише прозоро натякнув, що ясновельможна пані Беат насправді особа не зовсім приємна, непередбачувана, дріб'язкова, імпульсивна, від якої можна чекати чого завгодно. Загалом, вона цілком може звернути свій погляд у бік більш вигідного претендента, і тоді переконати її розглянути кандидатуру князя Вишневецького буде дуже важко... та що там — практично неможливо!

Тому Його королівська величність щиро порадив Дмитрові Івановичу поквартитися з оголошенням заручин, доки мати нареченої не прийняла іншого

рішення. А тому настійно рекомендував викликати Гальшку на термінове побачення запискою, яку можна відправити невідкладно з одним з королівських придворних.

Дмитро необережно погодився на настільки люб'язну пропозицію Його королівської величності, накидав і передав королеві записку. Кому монарх доручив доставити сповнене любові послання, князь не бачив. Втім, він і не подумав би запідозрити Сигізмунда II Августа в нечистій грі чи обмані...

Далі були обід і спішний від'їзд до Острога. На прощання король порадив Дмитрові відправитися на побачення не голіруч. Затримавшись ще на деякий час, князь одержав з рук особистого лікаря самої королеви Бони витончений флакончик із незвичайним фіалковим ароматом, призначений у подарунок чарівній Гальщі Острозькій.

На місце побачення Дмитро, згоряючи від нетерпіння, примчав, тримаючи в руках заповітний флакончик — воістину королівський подарунок! На темній садовій алеї, на їхньому заповітному місці поблизу фонтана дійсно сиділа Гальшка... але не одна, а поруч з блискучим парубком. Вона про щось емоційно розповідала співрозмовникові, він тримав дівчину за руку.

Обімлілий від такого зрадництва Дмитро не став прислухатися до розмови парочки. У серцях жбурнувши на землю флакончика, князь пішов геть. Знайшовши біля воріт Острозького замку сплячого Охріма, розштовхав його й процідив крізь зуби, що вони негайно відправляються у Вишневець або на Хортицю — загалом, куди завгодно, аби тільки подалі від клятого Острога!

— Недобре їхати проти ночі, — спробував урезонити його козак.

— Якщо я залишуся тут ще хоч на хвилинку, то вчиню злочин!!! Я не маю наміру дихати одним повітрям зі зрадниками!!! — гримнув князь у відповідь.

Окраїнні землі Дикого поля, 1551 рік

Скажена їзда нагадувала втечу від самого себе, даремну по своїй суті. Гнали коней полем всю ніч, доки до ранку на обрії не виникла стіна заповітного лісу. Тут Дмитро Вишневецький полишив вірного Охріма й сам-один пірнув у густі хащі. Довго блукав у пошуках джерела, але ніяк не міг відшукати.

Коли остання надія зникла і розчарований вершник відпустив вуздечку, кінь зненацька голосно заіржав і рвонув з місця настільки жваво, що князь ледь встиг пригнутися до його шиї, щоб ненароком не вилетіти із сідла через навислу над стежкою розкидисту гілку. І буквально за кілька хвилин вороний виніс його просто до заповітної мети!

Низько схиливши голову, тварина заходилася з жадібністю пити холодну джерельну воду. Вишневецький спішився, поплескуванням долоні відігнав коня, тихо мовив: «Іди поки що, я тебе покличу, коли знадобишся», — після чого впав на коліна, випив рівно сім пригорщай крижаної води, обмив у ній обличчя, сів просто на посилану торішнім прілим листям землю й, не мигаючи, уп'явся в непроглядно-чорну глибину джерела.

Скільки минуло часу, він не знав, — але явно чимало. Нарешті десь збоку почувся шерех, потім тамтешні куці розсунулися, і в їхньому просвіті виник сивоволосий старець, що статечно мовив:

— Вітаю тебе, князю!

— І тобі здраствувати, — відгукнувся Дмитро, повільно піднімаючись із землі й обтрушуючи одяг від налиплого прілого листя.

— Що привело тебе сюди?

— Я прийшов за порадою... — почав князь.

Однак старець досить безцеремонно перервав його:

— Навіщо тобі порада, князю? Для себе ти вже все вирішив...

— Помиляєшся! Я не знаю, як діяти, мене гризуть і мучать сумніви!..

Старий чи то посміхнувся, чи то зітхнув. Від цього Вишневецький, який зібрався викласти нову порцію заперечень, осікся й сказав щось зовсім інше:

— Тоді, можливо, поясниш, що ж зі мною сталося?

— Ну, що, що... Звичайна людська заздрість і жадібність!

— Але я так кохаю Олену!..

— Пам'ятай, князю, про одне: якщо одружишся — втратиш дану тобі незвичайну силу. Невже ти хочеш цього?

— А якщо це моя доля?! — скрикнув зневірений Дмитро. — Я за стільки років зустрів людину... дівчину, настільки близьку мені за духом... хоча вона всього лише слабке юне створіння!..

— Це омана, князю, жорстока мара. Будь-яка жінка здається чоловікові слабкою й безпомічною, але ж подолати її...

— Її образ змушує мене ніяковіти! — продовжував Вишневецький, немовби не чуючи старця. — Олена настільки чиста й безневинна... Що штовхнуло її на зрадництво?

— Гальшка тут взагалі ні при чому. Вона те чисте джерело, що ти покликаний був оберігати, — от що необхідно було робити, а не затівати сватання! Тим паче, за участю короля. Я не хотів би втручатися, князю... але згадай ще раз останні події! Перебери їх у пам'яті уважно, відкинувши емоції, тоді зрозумієш, що ж відбулося насправді.

— Не я винен у тому, що сталося, а от вони!..

— Князю!..

— Та нехай будуть вони...

— Зупинися, безумцю!!!

Волхв різко викинув уперед ліву руку, і князь миттєво замовк.

— Зупинися, безумцю, й язика волі не давай, — мовив старий трохи м'якше й додав: — Не роздавай прокльони настільки необачно, бо якщо станеш використовувати дану тобі силу на шкоду безневинним, а не на благо, твої прокльони до тебе ж повернуться сторицею.

— Але ж не я став причиною!..

— Ти винуватий у всьому, князю. Ти один і ніхто більше. Ти сам усе розвалюєш своєю запальністю й нестриманістю, на що й розраховували твої вороги. Погано те, що розрахунки їхні цілком виправдалися, — от цього допускати не можна в жодному разі. Так що звинувачуй себе, князю, одного лише себе...

Із цими словами старець поклонився й... як стояв, так і станув у повітрі! Вишневецький ще якийсь час стояв, здивований почутим. Він хотів запитати волхва ще багато про що, але не міг: той з'являвся і зникав, коли хотів — на власний розсуд.

Гірше за все те, що князь дотепер не знав напевно, як же йому вчинити?!

«Мерщій у Краків до короля!» — командував внутрішній голос.

«Ні, не треба у Краків, прожогом на Хортицю!» — одразу заперечував інший.

«У Краків!!!» — велів перший.

«До козаків!!!» — ричав другий.

«У Краків: там тобі відкриється істина! Старець саме на це натякав!...»

«На Хортицю: час розставить усе по місцях!...»

Внутрішня роздвоєність тривала доти, поки Дмитро зусиллям волі не зібрався з думками й не скомандував собі:

«Мовчати!!! Я їду до Кракова, щоб з'ясувати все і зрозуміти, як жити далі! Нехай буде так...»

Набравши флягу джерельної води, князь голосно свиснув. Удалині почулося заливисте іржання, незабаром з хаців вилетів вороний. Вишневецький підхопився у сідло й відправився назад. Кінь одразу знайшов зворотну дорогу, і вже за півгодини Дмитро під'їхав до місця, де ранком распрощався з Охрімом.

Краків, столиця королівства Польського, 1551 рік

Столиця зустріла стомлених подорожан сумним заливним дощем. Вони зупинилися на гостиному дворі неподалік Вавельського замку. Вишневецький настільки втомився, що не роздягаючись звалився на застелену постіль і одразу провалився в непроглядну чорноту без жодних сновидінь.

Проспавши добу, прокинувся від голоду і спраги. Спустившись з кімнати донизу, ледь не знепритомнів від смачнющих ароматів, що долинали з кухні. Обрав столик у кутку, підкликав корчмаря, замовив і м'ясо, і смажених порібрин, і галушок, і солоних грибочків, і квашеної капусти... На щастя, чекати довелося недовго. Незабаром принесли замовлену їжу й невеликий глечик вина на додачу. Князь накинувся на все з жадібністю дикого звіра.

Дещо вгамувавши голод, Дмитро озирнувся довкола. Був полудень, корчма поступово наповнювалася відвідувачами. Відсунувши напівпорожні тарілки, декілька купців із сумним виглядом розмірковували про податки, які під час правління Сигізмунда II Августа зросли неймовірно. Двоє шляхтичів голосно глузували із чергових палацових пліток. Вишневецький уже збирався повернутися у свою кімнату, як раптом почув знайоме прізвище: «Сангушко». Негайно змінивши первісний намір, він втиснувся в куток і уважно прислухався до бесіди розчепурених панів.

— Ви уявляєте, пане Анджею, як цьому дженджикові Дмитру вкотре пощастило?! — вимовив той з них, що виглядав більш молодого.

— І що ж сталося тепер? — ліниво поцікавився більш солідний.

— А згадайте—но панянку Марину, онуку ясновельможного князя Василя від його сина Лева, що її Сангушко тримає як бранку й завдяки цьому постійно тягне гроші з її діда!..

— Так—так, здається, пригадую..

— Ну, ще б пак! Отож, зараз наш придворний дженджик намітив нову жертву — якусь Гальшку з роду Острозьких.

— Та ну?!

— Але це ще не все. Подейкують, у цій справі замішаний сам король Сигізмунд!..

При цих словах Вишневецький інстинктивно стиснув руків'я шаблі, що висіла на боці, і ледь не кинувся на шляхтичів, однак вчасно стримався, вирішивши дослухати розмову до кінця, перш ніж діяти. Зрештою, волхв говорив саме про це: спершу розібратися у всьому досконально..

Шляхтичі ж продовжували розв'язно теревенити.

— Ну що ви, пане Войтеху, все зовсім не так! — солідний пан широко розвів руками. — Про цю саму Марину, дочку покійного князя Лева Полубенського, я мовчу, тут заперечити справді нема чого. Але з Гальшкою Острозькою все інакше! Тут наш ловелас Сангушко саме—таки потрапив у тенета богині Венери й закохався у дівицю по вуха.

— Тоді розповідайте, пане Анджею, що там відбулося? Але тільки якщо знаєте не з пліток, бо чутки переказувати..

— Усе закрутилося навколо якогось князя Дмитра Вишневецького, — солідний закотив очі під стелю, зовсім не підозрюючи, що згаданий ним чоловік перебуває на відстані витягнутої руки й весь кипить від люті. — Для початку цей самий Вишневецький прибув до короля з такою собі маячнею: звести замок на якимсь острівці посеред якоїсь річечки — вже й не пригадаю достеменно, якої саме.

— Маячня, справжня маячня! Кому може стати в нагоді річковий замок?! І на що він придатний?! Та його ж першою повинню змиє..

— Абсолютно вірно, пане Войтеху, абсолютно вірно. Тим паче, як вам відомо, за тісний зв'язок з Барбарою Радзивілл могутня королева Бона позбавила грошей свого сина Сигізмунда. Цілком природно, у настільки делікатній ситуації Його королівська величність спробував красиво оминати обговорення божевільної ідеї Вишневецького: начебто і не відмовив прямо, але водночас не схвалив.

— О так, Його королівська величність цілком розумний, йому в цьому не відмовиш!..

— Однак знаючи непередбачуваність будь—якого нащадка роду Вишневецьких, король наказав стежити за князем Дмитром. Тож Його величність негайно довідався, що надалі

Вишневецького занесло в Острог: напевно цей авантюрист захотів розжитися грошиками Василя Острозького.

— Ага, он воно що!..

— Так—так, оте саме.. Втім, князь Василь Острозький незваного гостя не прийняв. Тоді пройдисвіт вирішив підкотитися до Беат Острозької — удовиці покійного князя Іллі, але одразу був уражений красою її дочки Гальшки й забув про все на світі!

— Але Гальщі всього лише одинадцять років, — резонно заперечив пан Войтех.

— Так воно і є, але при цьому вона не по роках гарна, розумна й, загалом-то, цілком гідна щастя, — закінчив пан Анджей.

Вишневецький знов доклав величезних зусиль, щоб не видати своїх обурених почуттів.

— А при чім же тут король? — тим часом запитав молодий шляхтич.

— Одержавши повідомлення про те, що пройдисвіт Вишневецький оббиває пороги замку князів Острозьких, Його Величність терміново викликав князя Дмитра до себе. Вишневецький миттєво прибув у столицю. Король повторно вислухав його маячню щодо річкового замку, тепер уже всіляко підтримуючи й навіть готуючись оплатити безнадійний проект, аби тільки відволікти авантюриста від Острозьких. Але Вишневецький сам же все зіпсував, попросивши у короля дозволу на шлюб з Гальшкою Острозькою! Його Величність ніяк не очікував від Вишневецького такої спритності, але не дарма ж наш славетний Сигізмунд є сином королеви Бони: він одразу на місці склав справжню італійську інтрижку — відправив до Беат блискучого шляхтича, щоб викликати ревності селяка Вишневецького, якого під пристойним приводом затримав у столиці.

— І цим самим шляхтичем?..

— Цілком вірно — ним і був Дмитро Сангушко! Втім, та обставина, що серед інших придворних король обрав саме його, — найчистіша випадковість, як ви розумієте.

— Ох, до чого цікаво!.. — вигукнув украй заінтригований пан Анджей.

— Ніхто не сумнівався, що палацовий дженджик Дмитро Сангушко викличе ревності Дмитра Вишневецького. Однак ніхто не очікував і того, що записний придворний серцеїд потрапить в амурні тенета одинадцятирічної красуні Гальшки!..

— Справді, хто б міг подумати?.. — розгублено запитав сам себе пан Анджей.

— Взагалі-то, князі Сангушки й Вишневецькі споконвіків б'ються за наречених з роду Острозьких, — замислено констатував пан Войтех. — От, приміром, батько Дмитра Вишневецького — старий князь Іван Михайлович — теж сватався до Анастасії Олізарівни, вона була далекою родичкою Острозьких! Все йшло до весіллячка, та наречена насамкінець дісталася Іванові Михайловичу Сангушку. Коли ж через два роки він помер, князь Іван Михайлович Вишневецький, що називається, підібрав недоїдки з його столу і таки оженився на Анастасії... Тепер от синок його Дмитро Вишневецький посватався до чергової спадкоємиці Острозьких, але одружиться з нею Дмитро Сангушко, це точно! При цьому замітьте, наречену Дмитра знову ж таки відбив Дмитро...

— Справді, забавно виходить: що батьків, що синів звать однаково! Либонь, і доля в них буде схожою, — з філософічним виглядом розмірковував пан Анджей. — Я навіть готовий заприсягнутися, що нині Дмитро Сангушко справді оженився, а через рік-другий помре, отоді вже Дмитро Вишневецький підбере недоїдочки...

— Що-о-о?! Не бувати цьому!!! Не будуть більше князі Вишневецькі підбирати чужі недоїдки!!! Нехай будуть прокляті всі, хто затіяв цю брудну гру!!! Нехай більш ніколи не знають вони ні любові, ані щастя!!! Нехай всі вони безславно згинуть — тоді

рід Вишневецьких вкоріниться замість них на троні, отоді й побачимо, хто з нас родовитим буде, а хто на селяків перетвориться!..

Перелякані до напівсмерті відвідувачі корчми уп'ялися у темний куток, звідки долинали моторошні крики... і їм здалося, що там, блискаючи вогненно-червоними очима й розсипаючи навколо пригорщі жарких пекельних іскор, біснується сам Люцифер, король пекла! Нічого не тямлячи від жаху, люди вискочили геть із проклятої корчми, на ходу хрестячись і голосячи.

* * *

Коли Беат, яка мріяла про підходящого чоловіка для своєї єдиної доньки, довідалася про поспішний від'їзд молодого князя Вишневецького, що надто нагадував поспішну втечу без пояснення причини, то спочатку хотіла влаштувати грандіозний скандал. Проте вчасно заспокоїлася, побачивши біля ніг доньки придворного красеня Дмитра Сангушка: король у цьому випадку дійсно не врахував, що будь-який інтриган і звабник — загалом, теж людина, якій також властиві слабкості і який одного разу теж може покохати...

Подіав необачно кинутий на гостиному дворі прокльон чи ні?.. У травні 1551 року в муках померла Барбара Радзивілл. Король Сигізмунд II Август був безутішним, гаряче оплакуючи своє єдине кохання.

У 1553 році Дмитро Сангушко одружився з Гальшкою Острозькою, але за два роки був через це вбитий... Дмитро Вишневецький більше не дивився закохано на жодну жінку. А бідолашна Гальшка, незважаючи на природну красу й витончений розум, так само як і на успадковані незліченні статки, ніколи не була щасливою — хоча в цій брудній історії зовсім не було її вини...

Майже водночас рід Ягеллонів зник з польського престолу, зате на трон зійшов представник роду Вишневецьких — отак!!!

А в усьому винні людські слабкості, неприборкані емоції, недовіра до людей, розтоптані світлі почуття. Звідси і зруйновані долі.

Глава 14

ПОЗБУТИСЯ МИНУЛОГО — ВТРАТИТИ МАЙБУТНЄ!

*Стамбул, Османська імперія,
1553 рік*

Правителька сиділа біля різьбленого вікна й міркувала про те, до чого жорстоким буває життя: повсякчасно доводиться чимсь або кимсь жертвувати! От зараз Сулейман пожертвує своїм з Гюльбехар сином, а колись уже їй самій — Роксолані — необхідно буде вирішувати, кого з її власних синів залишити в живих, щоб уникнути пов'язаного з боротьбою за владу кровопролиття. Що робити?! Всі вони — її діти!!! І її

нещасний первісток, що загинув давним-давно й далеко звідси, і народжені тут. Нехай вони жорстокі й невдячні, але все ж таки це її кровиночки, кожного без винятку вона по-своєму любить і жаліє...

У двері тихенько постукали. Султанша ледь повернула голову й голосно мовила:

— Заходь!

У кімнату увійшов, безупинно кланяючись, один з молодих яничарів охорони — Салех.

— О велика правителько! Я прийшов доповісти, що до нас прибув литовський князь Вишневецький, який усіляко домагається прийому. Яким буде ваше рішення, пані?

При словах «литовський князь Вишневецький» вона здригнулася, немовби одержавши несподіваного удару невидимим батоном.

— Прибув князь Вишневецький... — замислено повторила Хуррем.

Багато років тому султанша заприсягнулася назавжди забути це ім'я, але потім, порушивши дане самій собі слово, все-таки відгукнулася на палке прохання про допомогу однієї людини з цього роду, що приносив їй суцільні нещастя. І от будь ласка: давно минуле знову втручається в сьогодення!.. Що ж, мабуть, його можна прийняти через місяць-другий. Але взагалі-то, можна б і раніше — все-таки цікаво глянути...

— Мабуть, я прийму цю людину через три дні, — рішуче мовила султанша й додала: — Після ранкової молитви, так і передай йому.

— Добре, пані, я зараз же доповім про ваше рішення.

І глибоко вклонившись, яничар вийшов. Тим часом Роксолана продовжувала розмірковувати: «Цей рід просто зачарований! Колись я любила князя Івана Вишневецького, але доля нас розлучила, а наш крихітний синочок Дмитрик загинув. Минуло стільки часу, але князь Іван навіть не згадав про мене! Тільки його старший син — знову ж таки Дмитро, що цікаво! — турбував мого ясновельможного чоловіка щодо батька, що зрештою потрапив у полон до татар. А ще раніше звертався з аналогічним проханням щодо свого дядька Федора. І от будь ласка: тепер новоявлений князь Дмитро Вишневецький має нахабність прибути сюди особисто — а я все допомагаю, щоразу допомагаю... й нічого не можу із собою вдіяти!.. Що ж сталося тепер, навіщо він прибув у Стамбул цього разу?..»

Минуло три дні. Ранок видався просто чудовим, усе в неї ладилося, настрої був просто чудовим. Князя Вишневецького було вирішено приймати в парадній залі, щоб сама урочиста обстановка цього місця вселила іноземному гостеві думку про невичерпну могутність процвітаючої Османської імперії.

У призначену годину Дмитро Вишневецький з невеликим загоном відданих воїнів вступив на територію Топ-Капи⁴³. Вся пишнота східної архітектури відкрилася його очам. Не кожному смертному доводилося відвідати оплот імперії Османів! Палаці, павільйони, мечеті, сади, фонтани — кожна споруда була не просто шедевром, а самою досконалістю: і величні башточки воріт, і округлі маківки мечетей, і височезні струнки

---

⁴³ Буквально «Дім радощів» (тюрк.).

мінарети, і різьблені вікна, і яскрава черепиця, і кольорові вітражі, і доглянуті галявинки, клумбочки, платани, кипариси й квітучі рожеві кущі...

Заховавшись за напівпрозорою завісою, Роксолана спостерігала через вікно зали за пересуванням процесії. Попереду повільно і статечно крокував князь у червоних сап'янових чобітках і в багряному каптані, розшитому золотом і перлами, величезні золоті гудзики горіли на сонці. Був він не надто молодий, але міцний, його каштанового чуба вже торкнулася сивина. Але до чого ж він гарний... і до чого схожий на свого батька Івана: та ж сама фігура, ті ж плечі!.. У султанші прискорено закалатало серце. Вона затремтіла, немовби осиковий листочок на вітру. І хоча під нестерпним тягарем випробувань, що звалилися на неї, давно втратила будь-який страх і перед життям, і перед самою смертю — раптом чогось злякалася.

Тим часом гості в супроводі численної охорони минули Ворота щастя, де їх зустріли нові охоронці, одягнені ще більш розкішно: самі лише золочені панцири воїнів багато чого коштували. Тут у козаків відібрали зброю, й, оточені щільним кільцем палацової охорони, гості увійшли в лабіринт коридорів і невеликих прохідних кімнат. Стіни приміщень були прикрашені схрещеними мечами, шаблями й кинджалами, а на маленьких мармурових столиках стояли кришталеві колби кальянів, латунні й срібні кубки.

Роксолана відійшла од вікна й зайняла місце на пагорбі з подушок. Зграйка служниць привела одяг пані в ідеальний лад і миттю зникла. Тим часом численна процесія наближалася до зали для аудієнцій, обігнула величезний, дзвінкий дзюркотливий фонтан і зупинилася біля парадних дверей. Коли вони безшумно розчахнулися, гості в супроводі стражів ступили в чудове приміщення.

Зала була розкішною, підлога вистелена чудовими килимами, стіни прикрашені гобеленами, а висока стеля — вибагливим позолоченим ліпленням. Незважаючи на спекотний ранок, тут панував прохолодний напівморок. У центрі смарагдового килима піднімався величезний золотий трон, інкрустований слоновою кісткою й перламутром, прикрашений смарагдами й перлами. Перед троном була розгорнута напівпрозора китайська ширма з бамбука й шовку, на троні на великих твердих подушках величаво сиділа струнка жінка, одягнена в атлас, шовк, парчу й оксамит зеленого кольору. На голові в неї красувався високий головний убір, що нагадував вежу й надавав фігурі султанші ще більшої величі.

— На коліна, на коліна перед великою правителькою! — зашикали охоронці.

Гості негайно схилили коліна перед султаншею.

Жінка з цікавістю розглядала прибулих, а вони уклінно чекали дозволу підвестися. Це були в основному молоді чоловіки, всі як один ставні, широкоплечі красені, як і їхній очільник — князь Дмитро Вишневецький. Лише позаду інших стояли троє старих, вони-то і привернули увагу Роксолани. Двоє з них здалися їй знайомими, причому в цих людях було щось не зовсім приємне... але що саме?!

— Підведіться, — дозволила нарешті правителька.

Челядники одразу принесли й поклали біля ніг гостей тверді подушки, завідомо приготовані для прийому, однак козаки продовжували мовчки стояти. Мовчала й султанша. Пауза явно затяглася надміру, але Роксолана вважала, що заговорити першою не може — це було рівнозначно тому, щоби вронити в очах відвідувачів достоїнство

Османської імперії. Ну, нічого, нічого, вона потерпить — нехай розмову починають гості...

— Вітаю тебе, о велика правителько! — нарешті порушив мовчання князь. — Я литовський князь Дмитро Вишневецький із древнього герба Корибутів, васал короля Сигізмунда Августа, староста канівський і черкаський.

— І я вітаю тебе, князю, — вимовила султанша у відповідь латиною.

Хоча мовою міжнародної дипломатії князь володів непогано, однак незворушно продовжував говорити своєю рідною русинською:

— Я прибув до вас, о велика пані, щоб особисто подякувати вам — дружині Його величності Сулеймана Кануні за виявлене співчуття і турботу про долю нашої родини.

Вишневецький витримав невелику паузу, мабуть, очікуючи якоїсь реакції Роксолани на його слова. Але оскільки вона незворушно мовчала, князь продовжив:

— Особливо вдячний вам, пані, за виявлене співчуття до долі мого батька — Івана Вишневецького. Тільки завдяки вашому царственному чоловікові Сулейману Кануні й особисто вам батько мій був звільнений і відпущений з татарського полону. Він був дуже сильно хворий і незабаром помер, зате вмер вільною людиною на рідній землі, у рідному домі!

Князь замовк від хвилювання, ковтнув повітря й мовив:

— Я чув, о велика правителько, що ви родом з наших земель...

— Можливо, — ухильно кинула Роксолана, дуже постаравшись, щоб її голос при цьому не здригнувся.

— Отож я й подумав, що ви, можливо, нудьгуєте за рідними місцями, а тому вирішив віддячити вам і привіз дарунки, звісно ж, не настільки розкішні, як речі, що зберігаються в численних скарбницях вашого царственного чоловіка Сулеймана Пишного, але просто дорогі моєму серцю речі.

— Це... Що ж, мабуть, це справді цікаво, — мовила правителька, і краєчки її губ ледь здригнулися вперше за весь час зустрічі. Справді, їй стало дуже цікаво, що за дарунки приготував незвичайний гість?..

— Я привіз вам, о велика правителько, батистові й лляні сорочки, вишиті майстринями, якими славиться наша земля, м'які коштовні хутра, якими багаті наші ліси, а також букети з лаванди, чебрецю, ковили й шавлії, що ростуть удосталь на наших луках. А вашому царственному чоловікові — Його величності Сулейману хотів би піднести вироби з янтарю: тростину й люльку, оздоблену золотом і сріблом. А ще дозвольте піднести скриньку з ялівцю...

Доки князь говорив, хтось із його воїнів, що супроводжували господаря, виступав наперед і опускав черговий названий предмет на круглий мармуровий столик, розташований перед бамбуковою ширмою.

У Роксолани паморочилося в голові, сльози застеляли очі, вона була розгублена й уражена до глибини душі. Так, нехай дарунки Вишневецького більш ніж скромні, однак за своєю значущістю особисто для неї вони не йшли в жодне порівняння із чудовими підношеннями, які правителі Османської імперії звикли одержувати від чужоземців і які одразу ж відправлялися до скарбниці. Зате привезені з рідної сторони речі зігрівали душу й хоч ціну мали невелику... але насправді були воістину безцінними! Як же вона вдячна цій людині!..

— Дякую за підношення, все це дуже вартісно для мене, — ледь переборюючи підступний спазм, що здавив горло, вичавила із себе султанша.

Вишневецький смиренно вклонився, потім випрямився, розправив широкі плечі й почав полум'яну промову:

— О велика правителько, зізнаюся відверто: прибувши до Стамбула, я був уражений. Я, звісно ж, припускав, що Османська імперія потужна й могутня, але не думав, що настільки!.. Подорожуючи вулицями твоєї столиці, я був схвильований видовищами, які удосталъ відкривалися моїм очам.

Тут риси обличчя князя посуворішали, очі блиснули дивним демонічним вогником, від якого у Роксолани холодок побіг по жилах:

— Я відвідав ринки, сповнені різноманітних товарів, багаті й гарні. Але зізнаюся чесно: на цих же ринках я плакав як дитя, побачивши численних наших братів і сестер, котрих там продають, мов живий товар. Гнаний плачем і стогонами, я спустився до моря, щоб заспокоїти душу, але й там не знайшов відради, тому що на численних галерах під батогам наглядачів стогнуть мої брати...

— Так було споконвіку, — тихо мовила Роксолана.

Слова князя жваво нагадали їй минуле, яке вона всіма силами намагалася забути, а тепер воно налягло всією вагою спогадів.

— Це нестерпно, о володарко!

— Чого ти хочеш — невже зламати споконвічні порядки?

— О велика правителько, я знаю, ніхто не має сил змінити цей порядок зараз, однак треба хоча б спробувати зробити це!

— Чи не занадто багато ти береш на себе, князю? — брови Роксолани суворо зрушили до перенісся, у голосі з'явилися металеві нотки. Однак не звернувши на це ніякої уваги, Вишневецький продовжував у такому самому тоні:

— Колись, ще дітям, я ображався на батька, що його постійно не буває вдома, що він увесь час у походах. Але подорослішавши, зрозумів: якщо князь стане відсиджуватися у своєму маєтку, то кримчаки та інші вороги стануть безкарно руйнувати наші міста й селища, топтати родючі землі, полонити людей і продавати в рабство як худобу. Тому знай, велика правителько: я зроблю все від мене залежне, щоб підняти ту силу, що захистить наші землі від татарських набігів! Не знаю, чи вдасться здійснити задумане до кінця, чи вистачить на це всього мого життя... але я вже постараюся продовжити боротьбу батька й багаторазово помножити його славу великого воїна, будь упевнена! Знай, що мене запрошує на службу не тільки польський король Сигізмунд, але й правитель Московії Іван. А нечестиве плем'я татарське вже боїться мене, немов вогню.

Більшість козаків підтримали промову очільника схвальними скриками, тільки найстарші, які трималися дещо відокремлено позаду інших, промовчали... І в цей момент Роксолана упізнала їх!!! Світ у її очах перевернувся й затанцював у скаженому хороводі. Вона ледве стрималася, щоб не втратити свою гідність й навіть найнезначнішим звуком або жестом не виявити своїх почуттів.

А князь тим часом вів далі:

— Коли мій батько помирав, то залишив мені кинджал, що колись належав моїй матері — княгині Анастасії Олізарівні. Він кохав цю жінку міцно й палко, кохав усе

життя і стверджував, що вона єдина володіла його серцем до самої смерті, безупинно закликала його у бойові походи й вимагала захищати рідні землі! Тому помираючи, він передав кинджал мені, щоб і я не забував про священний обов'язок князя стосовно своїх підданих... Сьогодні я привіз цей предмет із собою як нагадування про те, що...

— Де кинджал? — вигукнула Роксолана. — Я бажаю глянути на нього.

— З радістю показав би його тобі, о велика правителько, але кинджал у мене відібрали разом з усією зброєю, перш ніж пропустити сюди.

— Я наказую негайно ж принести його, — мовила султанша й запитала: — Як можна упізнати цей заповітний кинджал серед інших?

— А от він покаже... Копиле! — звернувся князь до того зі старих челядників, якого Роксолана не знала. Втім, одне лише прізвисько цієї людини відгукнулося в голові султанші вибухом пекельного болю, після чого в потривоженій пам'яті спливав уривок почутої колись фрази: «Копил про цю справу патякати не велів...»

Поза сумнівом, це все було, було колись із нею... і з її маленьким беззахисним синочком, передчасно загиблим лютою смертю!..

— Копил... тобто Прохор добре знав і мого батька, і мою матір, — пояснив тим часом Вишневецький і додав, кивнувши на двох інших старих челядників, упізнаних султаншею: — Євтихій і Захар також знавали моїх батьків, вони давно служать у нас.

Але тепер Роксолана слухала князя не надто уважно, уп'явшись поглядом у невеличкий ладний кинджальчик черкеської роботи, принесений молодим яничаром, за яким старечою ходою дріботів Прохор-Копил.

— Подайте його сюди, — коротко наказала султанша. Приймавши з рук начальника охорони зброю, уважно оглянула його. Поза всяким сумнівом, це був він — той самий кинджал, що князь Іван Вишневецький разом з піхвами й черкеською сукнею подарував у далекому Рогатині тій молоденькій наївній дурепі, яку називав «коханою дружинонькою!» Подарував, а потім всупереч обуренню найдобрішої тіточки Марти й мовчазному протесту священника-батька вчив поводитися з ним. Отже, покійний князь від самого початку розумів, що юна попівна не захистить кинджальчиком нікого: ні себе, ні своїх рідних, ані їхнє дитинча... Розумів — але грався з нею!..

А після відомих подій князь Іван, таким чином, передарував кинджал, що повернувся до нього в руки, своїй новій дружині — тепер уже не якійсь там попівні, а високошляхетній княгині Анастасії Олізарівні! Й тепер його синок (між іншим, названий знову ж таки Дмитром, як і їхнє беззахисне немовля, убите князівськими служниками!) спеціально привіз цю штучку із собою до столиці Османської імперії як нагадування, бачте, про обов'язок перед вірнопідданими!..

Що ж, в одному він має рацію: борги потрібно повертати...

Втім, поза сумнівом, вірно також інше: у всьому побаченому й почутому варто спокійно розібратися, обміркувати все це як слід. Зараз емоції переповнюють її душу, а зопалу діяти не годиться. Так можна помилитися, невірно витлумачити щось... а цього допустити в жодному разі не можна!

Як там звуть цю трійцю старих челядників, які особисто знали і мамусю, й татуся ясновельможного князя Дмитра Вишневецького: Прохор-Копил, Євтихій і Захар? Що ж, треба запам'ятати... і надалі вже не забувати!..

— Подаруй мені цей кинджал, — зненацька попросила Роксолана.

— Але, велика володарко!..

Було очевидно, що князь не просто ошелешений несподіваним проханням, але й неприємно здивований. Що ж, його можна зрозуміти: дарувати султанші предмети, ніяк особисто з ним не пов'язані, — це одне, а от віддати в руки чужої жінки речове нагадування про батьків — зовсім інше!..

— А ти, князю, не поспішай обурюватися, а краще подумай от над чим: не дарма ж ти віз за тридев'ять земель цей кинджал, еге ж?! Може, ти зробив це саме для того, щоб піднести його мені в дарунок? Може, це доля?.. — вкрадливо мовила пані.

— Як знати, о велика володарко, як знати..

Вишневецький подумав трохи, але зрештою погодився:

— Либонь, ти права: це й справді кісмет⁴⁴!

— Дякую тобі, князю, за настільки щедрий дарунок, — мовила султанша й додала ледь помітним шепітком: — Цей кинджал мені особливо дорогий...

Коли гості полишили палац, правителька викликала начальника особистої охорони й довго розмовляла з ним про щось, віддаючи чіткі розпорядження.

Князь же вирішив відзначити доволі вдалий, на його думку, прийом веселою хвацькою гульнею. А чого б не веселитися — адже Вишневецький досяг усіх поставлених перед собою цілей: з одного боку, віддав належну повагу султанові Сулейману Пишному і його дорогоцінній дружині за дієву участь у долі його родини, з іншого ж — відкрито й чесно заявив про свій намір дати гідну відсіч татарським загарбникам! Тому щиро радіти він мав повне право...

Смажене м'ясо, різноманітна риба, сири, рис, м'який запашний хліб і навіть відмінне вино (хоча й заборонене

Кораном, але завдяки зусиллям султанші його подавали на палацовому гостиному дворі спеціально для гостей-християн) — усе це люди князя знайшли удосталь у невеликому кабачку на гостиному дворі. Свято було в самому розпалі, коли з'явилися яничари. Втім, вони всього лише уважно подивилися на гуляк, одразу коротко вибачилися, відкланялися і зникли настільки ж раптово.

А на третій день, коли молодецька гульня почала потроху вщухати, Охрім доповів князеві, що зникли Прохор-Копил, Євтихій і Захар...

— Казав же я, що не треба було їх брати...

— Мабуть, Охріме, ти мав рацію, — заклопотано мовив Дмитро.

* * *

У підземних казематах Топ-Капи було все необхідне для найвитонченіших катувань: дуба, кліщі й найрізноманітніші інструменти, призначення яких знали лише вмілі кати. Всі троє зниклих челядників князя Вишневецького зараз були підвішені за руки над розпеченими жаровнями. Шкіра на ногах кожного з них приблизно до середини гомілок почервоніла, покрилася пухирями й виразками, а п'яти, кінчики ступень і пальці вже обвуглилися. Однак старі висіли зовсім нерухомо, знепритомнівши від нестерпного болю.

---

⁴⁴ Невідворотна доля, рок (араб.).

Широкоплечий кат витягнув з окремої жаровні розпечений прут і чиркнув ним по натягнутій шкірі на ребрах Євтихія. Той зойкнув, сіпнувся й отямився.

— Відповідай, мерзотнику: хто наказав убити попівну Олександрю з Рогатина? — спокійно запитав яничар, що сидів позаду Євтихія таким чином, що падаюча від виступу стіни тінь приховувала його фігуру, згорблену на невеликій лавочці.

— Він!.. Він наказав!.. — простогнав Євтихій, кивнувши на Прохора й миттю спробувавши піджати вище ноги. Не дозволивши старому такого полегшення, кат ударив його ціпком по обвуглених п'ятах. Від нестерпного болю Євтихій знову мляво обвис. Довелося повторно приводити його до тями погладженням «котячої лапки» — пристосування, найбільше схожого на мініатюрні граблі з гостро заточеними «пальцями».

— То що, товариш твій наказав зробити це? — перепитав яничар для впевненості.

— Так-так, Копил наказав!.. — підтвердив Євтихій і, тужливо застогнавши, попросив: — Жаровню заберіть, дуже палить ноги! Я все скажу..

Не звертаючи ніякої уваги на його прохання, яничар кивком голови вказав на Прохора. Підручні ката послабили мотузку, на якій висів старий, зняли його із шибениці, перемістили на дибу й прив'язали до неї за руки й за ноги.

— Зробіть так, щоб це м'ясо отямилось, — наказав яничар. Повітря зі свистом розірвав батіг, кінчики шкіряних хвостів якого прикрашали шипасті «зірочки». Копил застогнав і відкрив очі. За знаком ката його подручні одразу заходилися повільно повертати велике колесо; підкоряючись їхнім рухам, зі столу дйби почала висуватися дошка, що впиралася в спину прив'язаного бранця.

— М-м-м... Помилуйте! — простогнав Прохор.

— Відповідай, негіднику: хто наказав убити попівну Олександрю з Рогатина? — продовжував у такому самому тоні яничар.

— А-а-а!.. Який біль!!! Припиніть!..

— Не мовчи. Твої товариші вказали на тебе; але не сам же ти зважився на таке?..

— Звісно, не сам! Господар мій!.. Князь наказав!.. У-у-у!!!

— Який князь?

— Та наш же, наш!.. Я розповім, розповім, перестаньте!!!

За знаком ката подручні зафіксували колесо — втім, не послабляючи натиску впертої у спину Копила дошки. Яничар спокійно мовив:

— Розповідай, бо продовжимо.

— Князь наказав убити попівну разом з приплодом її. А я придумав, щоб ми татарами перевдягнулися, налетіли на Рогатин, підпалили будинки, щоб людисьок звідти на вулицю викурити, знайти серед них і вбити попівну з дитям. Та мало того, що ця руда відьма разом зі своєю клятою тіткою якимсь незрозумілим чином повз наших людей проскочила, до церкви рятуватися кинулась...

Тут старий раптом замовк. Кат кивнув одному з подручних, той упився кліщами в шкіру, що натягнулася на грудях Прохора, відірвав невеликий шматок і кинув на відкриту рану дрібку солі. Копил протяжно завив.

— Ти не мовчи, старий, розповідай, бо зараз із тебе ремені різати почнуть, — підбадьорив яничар.

— Та зніміть же мене з дйби, сил немає терпіти!..

— Розповідай, негіднику. От розповіси, тоді й знімемо. Отже?..

— Відьма клята билася, немов кішка! Окаянна на смерть убила трьох наших — і всіх одним своїм кинджальчиком... Чортиха, а не баба була! Вона онде і Захара пригостила, дотепер шрам між ребрами видно.

Не очікуючи вказівок яничара, підручний ката розвернув непритомного Захара таким чином, що стало видно старий білястий шрам у нижній частині його грудей.

— Захар живим тільки тому й залишився, що я відьму дрючком по голові уперіщив, — подав голос Євтихій. — Після такого удару й міцний мужик помер би... а от проклятуца бестія вижила! Хто б розповів — не повірив би, якби на власні очі того не бачив...

— А далі? — обернувся до Євтихія яничар.

— Нам було наказано позбутися попівни, щоб ні від неї самої, ні від вилупка її й духу не залишилося. Але ми прибиту дрючком чортиху, не подумавши, до лісу потягнули.

— Бовдурі, було ж вам наказано!.. — простогнав Копил, але одразу якось дивно зітхнув, сіпнувся всім тілом і завмер.

Кат кинувся до нього, уважно оглянув, помацав шию й з погано приховуваним розчаруванням мовив:

— Помер.

— Добре, двоє інших іще живі, — холодно мовив яничар і звернувся до Євтихія:

— Отже, ви потягнули попівну в ліс... Без немовляти?

— Ясна річ, без нього!

— Куди ж немовля поділося?

— По всьому виходить, згоріло: ми ж будинки підпалили, щоб людисьок звідти викурити. Загалом, зникло дитятко, тож до лісу ми лише попівну потягнули. А як побачили, що жива клята чортиха, так і поскупилися, й відправили двох наших продати її татарам, які тоді саме безчинствували довкола Рогатина. Щоправда, тих двох опісля не дочекалися...

— Тобто як це?!

— А отак! Не знаю я, продали вони відьму татарам чи щось інше з нею зробили... І куди потім поділися, теж не знаю! Та й ніхто з наших не знає.

— А князь що ж?

— Який князь? — перепитав Євтихій.

— Іван Вишневецький, — уперше за весь час допиту поцікавився жіночий голос через високу ширму.

— А що Вишневецький?.. Приїхав у Рогатин, потужив, поплакав трохи за попівною своєю та й одружився з Анастасією — дочкою Семена Олізара.

— А далі? — запитав яничар.

— Лише через два місяці на Рогатин уже справжні татари налетіли й спалили все вщент, а вцілілих жителів у полон погнали.

І в цю мить через ширму пролунало пронизливе жіноче верещання:

— Досить! Годі слухати мерзотника — мені вже все зрозуміло!!! Нагородіть сповна цю парочку за їхні чорні справи!!! Мучте обох найвитонченішими способами —

нехай здохнуть у муках, яких навіть люті грішники в пеклі не знають!!! А якщо кати не виконають мого наказу — накажу їх самих катувати до смерті!..

* * *

Незабаром Дмитрові Вишневецькому надійшов категоричний припис полишити Османську імперію й більш ніколи не перетинати її меж. Ясна річ, князь попросив допомогти йому знайти трьох зниклих челядників, виїхати без яких було аж ніяк неможливо. Ще через день до нього на гостиний двір був привезений великий шкіряний лантух, у якому виявилися закривавлені голови всіх трьох — Прохора–Копила, Євтихія й Захара...

От до чого мінливе життя!

Здавалося, Роксолана неочікувано знайшла нового друга в особі Дмитра Вишневецького — і негайно ж невідома сила перетворила чарівного князя на мерзенного ворога...

От якби хасекі⁴⁵ спробувала забути про помсту або пробачити колишніх ворогів — їй би відкрилася істина! Однак візит князя став одним з випробувань долі, якого Хуррем просто не здолала.

Глава 15

А КЕСАРЕВІ — КЕСАРЕВЕ

*Вавельський замок, королівство Польське,
кінець лютого 1554 року*

Раннім морозним ранком Сигізмунд II Август нудьгував за широким столом біля вікна, коли один з челядників почав невпевнену доповідь:

— Ваша величносте, до вас...

— Нехай проходить, я чекаю на нього вже цілий ранок! — гукнув Сигізмунд нетерпляче.

Не минуло і хвилини, як перед ним постав воєвода трокський Миколай Радзивілл Рудий — рідний брат його обожнюваної дружини Барбари, що померла три роки тому за досить дивних обставин. На вигляд Радзивілли Рудому було років сорок, він був хоча й дещо гладенький, але доволі енергійний. Увійшовши в кабінет, трокський воєвода ледь вклонився й тепер мовчки переминався з ноги на ногу, очікуючи подальших вказівок.

— Ну, як нині погода? — зненацька поцікавився король.

— Огидна: сиро й холодно, — відповів Миколай.

— Загалом–то мене цікавлять новини про королеву Бону. Що іще придумала наша ясновельможна матінка?

— Ваша мати знову запитує у вас дозволу на виїзд із країни.

---

⁴⁵ Старша дружина султана.

— Але я вже говорив, що для безперешкодного виїзду в Італію вона повинна підписати деякі папери, згідно з якими при виїзді за межі королівства Польського мені передаються усі права на майно, яким вона володіє в Польщі й Литві!..

— Государю, ваша матінка як і раніше тримає папери у себе, не бажаючи підписувати.

— О-о-о, ти не уявляєш, Миколаю, до чого важко мені зараз!.. Була б жива моя ненаглядна Барбара — я би переніс усе це завиграшки. А тепер матінка обмежує мене у коштах, при цьому шантажує своїм від'їздом — і нема кому мене підтримати! Як же мені зле, Миколаю, якби ти знав!..

— Ваша величносте, а ви примиріться з матінкою...

— Ні-ні, Миколаю, не вийде: я вже намагався, але матінка хоче не миритися, а керувати мною, немов хлопчиськом. А якщо підкорити мене не вийде — вона просто розорить мене!!! Королева востаннє виділила мені настільки мізерну суму, що мені навіть на носовички забракло...

— Так, це доволі сумно.

Король покопався у паперах і запитав:

— Миколаю, а що таке «біле безумство»?

— Ваша величносте, я щось не зовсім розумію...

— От і я теж не розумію!

— Звідки ці слова — «біле безумство»?

— Та так, з листа вашої покійної сестри...

— Може, напій якийсь? — припустив воєвода.

— Схоже на це. Треба буде довідатися у придворного медика.

Радзивілл Рудий визирнув у коридор і окликнув челядника:

— Агов, поклич-но сюди придворного медика...

— Ні, тільки не сюди!!! Я йому краще записку напишу.

«Полюбляє ж наш король письмові розпорядження!» — подумав Радзивілл і наказав слугі почекати за дверима. Король старанно написав щось, запечатав папір і простягнув воєводі зі словами:

— От, готово!

Через півгодини челядник повернувся з відповіддю медика, прочитавши яку, його величність ошелешено вирячився на Радзивілла.

— Ну, що там таке? — поцікавився той.

Замість відповіді зблідлий Сигізмунд простягнув воєводі аркуш, на якому красувалася дуже коротка і ємна відповідь: «ОТРУТА»!

— Ну то й що такого? — не зрозумів Радзивілл.

— А те, що моя обожнювана Барбара обіцяла султанші Роксолані надіслати два флакони цього засобу. Як тобі, а?!

— Я, здається, згадав! — запізнило вигукнув воєвода. — Це, здається, вино таке, його ще королева Бона відправляла великому князеві Іванові Московському.

— Не може бути, не може бути! Не могла! Не відправляла вона!.. — скоромовкою випалив Сигізмунд.

Доки король як заворожений бурмотів своє: «Не може бути!» — воєвода мовчав. Однак зрештою це йому набридло, і Радзивілл спробував відволікти короля від похмурих думок повідомленням:

— Ваша величносте, подекують, князь Вишневецький зі Стамбула повернувся...

— Як це повернувся?! — здивувався король. — Як йому це вдалося?! От поясни мені, Миколаю, як після всіх своїх скажених наскоків на кримчаків — підданих султана Вишневецький відправився, можна сказати, у лапи до грізного лева Сулеймана і при цьому зовсім не відчував страху, і навіть залишився живим-здоровим?!

— Так, дивна справа, що й казати! — воєвода розвів руками. — Дуже дивно... Втім, везіння Вишневецького легко пояснюване: він же характерник... І люди його теж такі самі. Щоправда, кажуть, цього разу в Стамбулі князь втратив трьох челядників, але це були не його воїни, а якісь старі. Ймовірно, челядники його батька... Отже, нема чому дивуватися, Ваша королівська величносте.

— Це добре, Миколаю!

— Що саме?

— Що ти нагадав мені про князя Вишневецького! Треба буде його на службу взяти, інакше він ще до правителя Московії в гості втече...

«До чого ласий наш король на всяку наволоч! От будь ласка: тільки що скаржився на матінку, яка грошей не дає, а сам одразу цього негідника князя Вишневецького найняти на службу збирається. А той, між іншим, бідний як церковна миша, та ще й із купою маячних ідей...» — з невдоволенням подумав Радзивілл Рудий.

*Містечко Камення неподалік Любліна,
Польща,
4 березня 1554 року*

Дмитро Вишневецький намагався пояснити королеві у присутності свого соратника воєводи Миколая Сенявського (який, втім, про всяк випадок волів триматися подалі), що необхідно зробити для забезпечення охорони прикордонних територій від татарських набігів.

— Отже, Ваша величносте, я маю намір побудувати на одному з островів нижче дніпровських порогів укріплений замок. Ця неприступна цитадель стане чудовою базою для проведення військових вилазок проти татар, а якщо знадобиться — то й проти турків.

— І що ж там буде? На цій самій... як там її?

— На Малій Хортиці, або на Байді, — підказав Вишневецький.

— От-от, на цій самій Хортиці!

— Ваша величносте, я ж повторював неодноразово: там буде кам'яна фортеця! Захист проти ординців, усе як годиться: стіни кам'яні, ворота куті, глибокий рівчак...

— Так-так, фортеця і рівчак! — луною повторив замислений Сигізмунд.

— І ще гармати потрібні, — додав Вишневецький.

— Так-так, і гармати... — мовив король, як раптом стрепенувся: — Облиш, князю, які ще гармати?!

— Бажано невеликі, щоб їх можна було легко перемістити з однієї позиції на іншу, — уточнив Вишневецький.

— Невеликі, кажеш?..

Його королівська величність безпорадно озирнувся на воєводу Сенявського (який розсудливо зробив вигляд, що не бачить розгубленості монарха) і сказав зовсім зненацька:

— А як ти гадаєш, Дмитре Івановичу, буде цього року оксамит у моді чи ні? — і слідом за тим прискіпливо оглянув мереживний рукав свого камзола.

— При чім тут оксамит?.. — з легким роздратуванням запитав Вишневецький.

— Я все ж таки схильний думати, що саме увійде в моду. Але подумай, скільки грошей потрібно витратити на пошиття модного плаття? А ти мені все про оборону та про оборону.

— Так мені всього лише дюжину гармат і потрібно б для початку, Ваша королівська величносте!

— А?.. — Сигізмунд відволікся від власних міркувань і подивився на Дмитра Вишневецького, обличчя якого сяяло, немов новенький злотий. Нарешті здогадавшись, що король пропустив повз вуха його останні слова, ширяючи у якихось своїх думках, князь повторив прохально, не насмілившись виявити хоча б найменшого невдоволення:

— Після моєї сьогоднішньої присяги Ваша королівська величність милостиво призначили мене охоронцем острова Байда, він же — Мала Хортиця. Щоб якнайкраще виконувати обов'язки, що випливають звідси, покладені на мене найвищим повелінням, прошу у Вашої королівської величності дуже незначної милості: виділити зі скарбниці грошей на виготовлення дюжини... ну, або хоча б десятка гармат.

Сигізмунд зміряв шанобливо зігнутого князя Вишневецького нудьгуючим поглядом і знехотя перепитав:

— Дюжину гармат, кажеш?..

— Ну так! Або хоча б десяток.

— Або хоча б десяток... — І король важко зітхнув.

— Для початку я й десятку гармат зрадів би.

«Для початку!» Нічого собі початок, подумав правитель, стомлено потупив погляд і заходився уважно вивчати кінчики своїх довгих пещених нігтів. Ну от, ще одного здирника завів на свою голову! Послухався старого дурня Претвича, повірив вигадкам про безмірну хоробрість Дмитра Вишневецького. Думав, одразу ж після присяги князь у похід відправиться за прикладом свого покійного батька. На ратні подвиги, так би мовити...

А замість цього — на тобі: будьте люб'язні, Ваша королівська величносте, виділити зі скарбниці зовсім трішечки коштів аж на цілу дюжину гармат... Та це ж яка сума колосальна потрібна!!! І чому таку справу необхідно вирішувати неодмінно коштом королівської скарбниці?! Бракує тобі гармат проклятущих — ну, то розв'яжи свою калитку, розщедрися на майстрів!..

— То що відповісте на моє прохання, Ваша королівська величносте?

Сигізмунд оглянув Вишневецького зосередженим поглядом, однак викладати свої міркування не став, а запитав замість цього:

— Ти от, князю, грошей на гармати з королівської скарбниці просиш. Ну, припустимо, одержиш на гармати, то потім, мабуть, на продовольство почнеш просити — гармати ж хтось тягати повинен, чи не правда? І до речі, куди ти їх подінеш, гармати ці? Ціла дюжина — це не жарт, це навіть, можна сказати, досить багато! У Вишнівці своєму їх понаставиш, чи що?

— Насмілюся уточнити ще раз, я хотів би оснастити цими гарматами новий замок на острові Байда.

— Замок на Байді?!

— Цілком правильно, Ваша королівська величносте.

— Це який же такий замок, дозволь поцікавитися?

— Та той самий, що я маю намір спорудити на дніпровському острові, охоронцем якого я був призначений сьогодні милістю Вашої королівської величності! От там гармати ой як не завадять...

Якби не побоювання за своє королівське достоїнство, Сигізмунд неодмінно схопився б за голову. Замок на острові посеред Дніпра — що за маячня?! Це ж уже було, здається?! Стіни там хоч є, у замку цьому?.. Але найголовніше сказано, і тепер король чітко зрозумів прихований задум свого нового васала.

Дюжина або хоча б десяток гармат — це тільки початок! Далі цей хвалений (і, мабуть, занадто вже перехвалений) хоробрий Вишневецький попросить казенних грошей на зведення свого дурнуватою замку, потім на винаймання й озброєння гарнізону, потім ще і ще... Вийде, як у приповідці: подарував вуздечку — даруй і коня, подарував коня — даруй сідло! Добре придумав, нема чого сказати!..

— А чому б тобі не оплатити виготовлення гармат із власних коштів? — поцікавився Сигізмунд. Хоча це був уже, скоріш, досить прозорий натяк на найкращий вихід із ситуації.

— Бачте, Ваша королівська величносте... Буду відвертий: постійні набіги клятих бусурман на наші родові землі підточили добробут усього роду князів Вишневецьких. А оскільки негоже відбирати шматок у моїх численних родичів, залишається просити про допомогу свого короля.

— А як на мене, васал, що почитає свого володаря, не став би просити про це. От, подивись...

Король витягнув уперед ліву руку, повертів нею так і сяк, мовив з неприхованим смутком:

— Бачиш, твій король одягнений далеко не за останньою модою! Мені тут треба б нове плаття замовити, щоб виглядати відповідним чином на прийомах — адже з візитами до мене стікається вся знать Європи, врахуй це... Отож, мені треба насамперед зовсім про інші речі піклуватися, а ти все про гармати та про замки... Не на часі ця розмова, князю.

— Але як же мені бути, Ваша королівська величносте?

— Та дуже просто! Справжній хоробрий лицар не кидається до ніг свого сюзерена з вимогою щодо грошей. Він просто бере необхідне йому, де вважає за потрібне.

— Чи можна розцінювати ці слова як добру пораду, Ваша королівська величносте?..

Однак Сигізмунд уже й сам пошкодував про сказане. Оскільки Дмитро Вишневецький буквально тільки-но присягнув йому на вірність, це означає, що відібрати жадані гармати в когось із королівських вірнопідданих він не зможе. Отже, залишаються сусіди Польщі... Всім відомо, що найкращі майстри-ливарі працюють в Османській імперії. А якщо Вишневецький замахнеться на гармати турків!.. Тут уже недалеко до сварки із самим Сулейманом Пишним.

Ні-ні, це аж ніяк не годиться!!! Князь обіцяв установити вічний мир у Дикому степу — на ділі ж виходить справжнісінька війна з неймовірно могутнім супротивником. Чи готова до неї Польща?.. Скоріше ні, чим так... Загалом, так відповідати князеві не годиться, треба б залагодити справу по-іншому.

І обернувшись до хитруна, Сигізмунд сказав примирливо:

— От що скажу тобі, князю. Справа ця непроста, з якого боку не підійди. Я розумію, що ти печешся про зміцнення кордонів нашої держави з тією ж запопадливістю, з якою я піклуюся про всі справи королівства Польського. Лише сьогодні я прийняв від тебе васальну присягу, а ти вже одразу зі справами звертаєшся... та ще з такими непростими!

Підкликавши нарешті обережного Сенявського, король попросив:

— От підтвердь ще ти князеві Вишневецькому, що крім охорони південно-східних кордонів нашого королівства у мене є безліч інших невідкладних справ!

— О так, так... — охоче кивнув воєвода із глибокодумним виглядом.

— Дякую тобі, пане Сенявський! — посміхнувся Сигізмунд і підсумував: — А тому, князю, дай мені час обміркувати твоє прохання як годиться. Добре?..

* * *

Зрозуміло, Дмитро Іванович Вишневецький був украй незадоволений відповіддю Сигізмунда II Августа на своє щире прохання. Виходило, що король схвалював його наміри зміцнювати оборону кордонів, але коштів при цьому не виділяв. Також Дмитро зрозумів, що вбрання для короля важливіше, ніж ратні справи.

Ах, якби його величність виділив гроші — князь би тоді!.. Але по всьому виходило, що мали рацію щодо пристрастей польського короля два придворних пліткарі, яких Вишневецький перелякав свого часу до напівсмерті на гостинному дворі біля Вавельського замку. Однак проблему безгрошів'я це не знімало.

То де ж їх узяти, гроші ці кляті?! Очевидно, доведеться докорінно міняти тактику поведінки...

Переймаючись сумнівами, Вишневецький покинув Каменню й відбув на дніпровський острів: там на нього чекали невідкладні справи, мова про які піде далі...

Глава 16

ПОСВЯЧЕННЯ

*Острів Байда,
кінець березня 1554 року*

— Здоровий будь, князю!

— Здорові будьте й ви, «степові лицарі»!

Стукіт дерев'яних і глиняних чаш змінився задоволенням крякотом: занадто вже міцною виявилася горілка...

* * *

На дніпровський острів, що здавна був оплотом «степових лицарів», князь прибув досить ефектно.

Спочатку постився цілий тиждень (нічого не їв, пив саму лише джерельну воду) і посилено молився. Коли відчув у всьому тілі небувалу легкість — зробив так, як учили його колись давно: пройшовши пішки далеко нагору за течією, у тихій заводі спорудив невеликий плотик, кинув поверх нього величезний пухнастий килим, привезений з далеких земель, сів зверху й віддався на волю течії. Плаванням не управляв узагалі ніяк — всю дорогу тільки те й робив, що награвав на бандурі дивні мелодії, що казна-звідки спадали на думку. Проте течія пригнала килим прямо до північного берега острова Байди.

Тут князя вже зустрічали всі «степові лицарі», що перебували на той час на острові: ще здаля помітивши людину, що пливе по Дніпру на килимі, вони зрозуміли — це характерник!.. Наперед виступили найповажніші сивоволосі воїни з кошовим отаманом на чолі, який мовив, уклонившись гостеві до землі:

— Здоров був, добра людино, якщо з'явився до нас із миром!

— З миром з'явився, з миром, — підтвердив Вишневецький, залишаючи імпровізований пліт.

— І хто ж ти будеш такий? Вибач, однак не в образі тобі хай буде сказано — не знаємо, як тебе величати...

— Князь Вишневецький я, Дмитро Іванович.

— Князь Вишневецький?.. Що ж, славетне ім'я! Поголос про твої подвиги дійшов і до нашого острова, — підтвердив кошовий.

— І не тільки поголос: років шість тому я ходив разом із князем на татарву, а керував у нашій поході барський староста Претвич, — пролунав голос із юрби.

Усі обернулися до промовця, у якому Дмитро Вишневецький справді упізнав одного з найманців. Здається, у тому славетному поході на фортецю Озю цей козак перебував під рукою покійного князя Федора Андрійовича Сангушка... Втім, головне, що ця людина нині упізнала неочікуваного гостя.

— І я тебе пам'ятаю, князю, — підтвердив старий і, очевидно, дуже шанований серед «степових лицарів» воїн. — Ти відвідував нас уже колись... щоправда, наскільки я пам'ятаю, нічого путящого з цього не вийшло: занадто молодим ти був і гарячим,

говорив дивні речі, пропонував здійснити те, чого ще ніхто не робив... Втім, для таких, як ти, найнеймовірніше може стати звичайним.

— Що ж, добра людино, повідай нам, із чим з'явився цього разу! — сказавши це, кошовий зробив запрошувальний жест рукою.

— Повідай, князю, а ми вислухаємо! А може, й самі щось запропонуємо! — дружно підтримала отамана юрба.

«Степові лицарі» прийняли Вишневецького досить прихильно, по достоїнству оцінивши і його чималі військові заслуги, і якості химородника⁴⁶. У свою чергу, князь переконався, що ці люди називають себе «степовими лицарями» аж ніяк не дарма: серед них справді було чимало молодших безземельних нащадків знатних князівських родин. Такі якості характеру, як любов до всіляких авантур і природжена доблесть, не знаходячи виходу в мирному житті, гнали їх на скелястий острів посеред Дніпра. Тут ці люди ставали як мінімум видними воїнами, а ще частіше — вождями «степового лицарства», що культивувало вільнолюбство. Але оскільки в лицарському середовищі всі рівні, шляхетні прізвища поступово перетворювалися на хитромудрі прізвиська... До того ж, становище й повага в суворій козацькій ієрархії завойовувалися молодечтвом і хоробрістю, а не родовитістю.

Спільну мову вони знайшли дуже швидко.

— От бачу я, — почав Дмитро Вишневецький, — серед вас безліч синів з родин родовитих, відомих. Чому ж ви тут опинилися?

— Є серед нас і родовиті, твоя правда. Але краще тут голодувати, ніж на королівській службі жирувати! Ми люди вільні! — пролунало у відповідь.

— Є серед нас і втікачі! Не хочемо бути безправними й покірливими... — вторили інші голоси.

— А наше село ординці спалили, батьків і матерів поубивали, братів і сестер у рабство повели — от ми тут і опинилися! Не хочемо бути султанськими яничарами! Помстимося ординцям за кров і приниження, вільно дихати бусурманам не дамо!

— Та ти, князю, кажи прямо, чого хочеш? Різний люд тут зібрався, але всі рівні у правах і служити нікому не збираються, — підсумував кошовий. — Головне — честь молодецьку не заплямувати боягузтвом і зрадництвом. А в ратних справах нам рівних нема, бо втратити нам нічого, окрім волі.

— Добре сказано! — трусонув головою Вишневецький. — А що б ви сказали, панове, якби хто запропонував вам створити власну державу?

— Яка така держава?! — здивувалися «степові лицарі».

— Вільна козацька держава, у якій усі були б по-братерськи рівними й підкорялися б тільки вождеві, вибраному зі свого ж середовища! Що скажете на це?..

— Воно б, мабуть, непогано... — непевно зазвучали по-одтнокі голоси. Але більша частина юрби мовчала, не відповів і кошовий. Втім, Вишневецький і не розраховував на швидку згоду «степових лицарів»:

— Вірно говорите, панове: держава — це добре, а своя вільна держава — просто чудово! Але що в державі головне?

---

⁴⁶ Химородник — те саме, що й характерник.

— Імовірно, земля... — непевно мовив молодий воїн, що стояв неподалік від князя.

— Вірно кажеш! От у вас землі безліч — усе Дике поле між Литвою, Польщею, Кримом і Московією. Ця земля нічийна, тут одна лише сила — «степові лицарі»! Захистимо ж цю землю, еге ж?! Захистимо нашу землю, не щадячи живота свого?..

— Захистимо, князю, як же не захистити?! Якщо земля наша, звісно, захистимо!!! — тепер уже дружно ревонула юрба.

— А що іще головне в державі? — не вгамовувався Вишневецький.

— Правитель, — вимовив один зі старих сивочолих воїнів.

— Правильно! Ніхто не повинен управляти там, де живуть «степові лицарі»: ні князь, ні король, ні хан, ані султан — ніхто інший, окрім вибраної вами ж із вашого середовища людини! От як кошовий отаман...

— Правильно! Правильно говориш! — дружно підтримала князя юрба.

— Що ж, панове, не настільки важливо, як буде називатися ваша держава, як точно пройдуть її кордони. Потрібно пам'ятати лише про одне: Дике поле відтепер не буде нічийним — це ваша земля! Ваша, панове!!! Бережіть же її, захищайте від ворогів і пануйте на ній, підкоряючись лише своєму мудрому кошовому!!! — завершив свою полум'яну промову Дмитро Іванович, князь Вишневецький.

— Складно говориш, князю, — мовив кошовий отаман, коли привітальні вигуки вщухли. — Але ти нам от що поясни: все, про що ти тільки-но казав, у нас уже було й раніше.

— А земля як же?.. — запитав Вишневецький.

— Ну, земля!.. Землі навкруги удосталь, бери та засівай... От тільки немає серед нас гречкосіїв, самі вояки. Ну то добре... А от скажи, яка твоя у всій цій справі вигода? Або, може бути, хочеш моє місце зайняти?

І кошовий хитро посміхнувся.

— Не твоє я прийшов віднімати в тебе. Звертаюся до всіх вас, панове, як до рівних, з наступною справою, що давно вже не дає мені спокою...

Після цих слів Вишневецький виклав «степовим лицарям» ідеї, з якими вже неодноразово й щораз безуспішно звертався до польського короля. Втім, в особі мешканців Малої Хортиці князь знайшов вдячних слухачів і гідних соратників. Унаслідок тривалих переговорів між шляхетним князем Дмитром Івановичем Вишневецьким і «степовими лицарями» склався досить незвичайний, суто військовий союз.

Князь діставав право очолювати всі походи «степових лицарів», спрямовані проти ординців, турок й інших бусурман. У свою чергу, козаки зобов'язувалися всіляко допомагати князеві споряджати такі походи й постачати його дружину всіма охочими прославитися у військовій царині — хоча ні про яке довічне служіння не йшлося. При цьому Вишневецький не претендував на потаєну скарбницю «степових лицарів», у відповідь вони зобов'язалися не вимагати від князя платні за свої послуги. Здобуток же від походів ділився між обома сторонами порівну.

Залишалося придумати якийсь новий титул, під яким Вишневецький виступав би в союзі з вільнолюбними «степовими лицарями», що не визнавали над собою

ніякого панування. Суперечки були емоційними і ґрунтовними. Кожен висловлювався, не соромлячись...

— Ти нам, князю, не господар!

— І не пан!!!

— А як тоді назвати очільника, який дружиною в походах керуватиме...

— Соратник?! Союзник?..

Нарешті після тривалих роздумів вихід був знайдений: усім на втіху, Дмитро Вишневецький був урочисто проголошений гетьманом⁴⁷! Ця подія, що ознаменувала успішне завершення переговорів, і була відзначена доброю гулянкою, організованою під одним з розкидистих дубів Малої Хортиці.

Немов дитя, князь радів вільному духу, що витав тут, на Байді: саме цього відчуття повної волі, не заплямованої витіюватими відмовками лицарської честі, правдолюбства й безпосередності йому надзвичайно бракувало чотири роки тому на легендарному королівському суді — тепер же він сповна знайшов усе це разом з новими союзниками. Ну, а «степові лицарі», у свою чергу, знайшли гідного вождя, що зобов'язався вести їх до майбутніх перемог над ненависними бусурманами.

Тому з особливою радістю звучали під покровом багатовікового дуба голосні заздоровниці:

— Здоровий будь, князю!

— Здорові будьте й ви, панове!

— Довгі літа гетьманові Вишневецькому!..

* * *

Обидві сторони настільки незвичайного союзу відчували, що зараз вершиться подія небувалої важливості, оцінити значимість якої самі вони поки ще не в силах... проте подія ця відгукнеться в століттях нев'янучою славою!

А території Дикого поля, які вони зобов'язалися захищати до останньої краплі крові, разом із Черкаським і Канівським староствами, відданими під руку новоявленого гетьмана Вишневецького, колись стануть своєрідним оплотом козачої доблесті.

І не було б ніколи без цих земель держави, названої Україною!..

Глава 17

НЕСКОРЕНА ТВЕРДИНЯ

*Острів Байда,
травень 1555 року*

---

⁴⁷ Від польського «hetman» — «полководець».

Вишневецький оглянув дубовий зруб, у нижній частині вже присипаний землею, поплескав товстелезні колоди, обтрусив руки. Відступивши на кілька кроків, скосив голову до лівого плеча, оглянув споруду в цілому: що ж, непогано, дуже навіть непогано! Ще не закінчена стіна вже виглядає досить переконливо. А по завершенні буде набагато краще... От і добре!

Одного не розумів князь: і як це нікому дотепер не спадало на думку спорудити тут, на Малій Хортиці, фортецю?! Те, що місце ідеально підходить для оборони, хвацькі шибайголови зрозуміли давним-давно. Дістатися непомітно до величезної скелі посеред широченного Дніпра, запросто перебороти круті пороги не уявлялося можливим — отже, часу на підготовку до оборони могло вистачити при будь-якому розкладі сил. Бити ворога можна було починаючи ще під час переправи, коли оборонятися як слід він не міг. Нарешті, при певній спритності й завзятому тренуванні можна навчитися тікати звідси, кинувшись у воду, — погоня в цьому разі не загрожувала. З іншого ж боку, навряд чи можна відшукати краще місце для облаштування всіляких засідок, ніж острів. Особливо зручно було розстрілювати або грабувати пропливаючі повз судна.

Тому Мала Хортиця з незапам'ятних часів слугувала осередком справдешніх вояків. Недарма в народі цей острів називали Байдою: ще б пак, адже, з точки зору простих хліборобів і скотарів, його мешканці взагалі не трудилися, а лише ледарювали, байдики били, «байдували»! Інших слів для всіляких бойових вправ недосвідчені люди підібрати просто не могли...

Але чому ніхто не додумався поставити тут фортецю?! Загадка, та й годі! Якщо вірно спорудити захисні вали, приступом укріплення навряд чи візьмеш: занадто мала дистанція до стрімчастих берегів не дасть нападаючим розвернутися. З води підтримку надати неможливо: потужна течія і пороги не дозволять утримувати на місці, наприклад, плоту з лучниками. Підкоп зробити, щоб міну під стіну підвести?.. Унизу суцільна скеля — як через неї підкопаєшся?! Навіть рівчак навколо майбутньої фортеці з превеликими труднощами не вдалося поглибити більше, ніж до плечей грабарів.

Загалом, при наявності достатньої кількості провіанту, води й боєприпасів у фортеці можна сидіти, скільки душа забажає!

От тільки б...

Ех-х-х!..

— Охрїме, а як по-твоєму, гарна буде фортеця чи ні?

Охрїм скосив голову до плеча так само, як перед тим

Вишневецький, прискіпливо оглянув напівготову стіну, замислено мовив:

— На моє скромне розуміння, князю, для початку цілком згодиться.

— Для початку?..

— Ну так!

— Що ти хочеш цим сказати?

— Ти й сам розумієш, князю, що якби не земляним був цей вал, а кам'яним — ціни б твоїй фортеці не було!..

— Кам'яним, кажеш? Та-а-ак...

Вишневецький заламав шапку на чоло і тужливо зітхнув. Ясна річ, з Охрїмом не посперечаєшся: якби споруда була кам'яною!.. Але на зведення кам'яних стін (не

кажучи вже про замок) було потрібно набагато більше коштів, ніж князь мав у розпорядженні. Він розраховував, що після торішньої присяги, принесеної Сигізмундові II Августу, польський король розщедриться й виділить новоявленому васалові певну кількість золота, якого вистачило б на оплату знавців фортифікації середньої руки, а також усіх необхідних матеріалів і робіт.

Однак на вірнопідданицьке прохання Сигізмунд відповів досить невиразно: мовляв, у мене й без того є куди грошики вкладати, так що, князю, розраховуй на власні кошти. Ну, а власних грошей у Вишневецького ледь вистачило на зведення земляних укріплень...

— Що ж, Охрїме, ти, звісно, маєш рацію: про кам'яницю можна мріяти, але це згодом. А поки почнемо із земляних споруд.

— Твоя правда, князю, — підтакнув Охрїм. — Місце прекрасне — не дістанешся, тож на якийсь час вистачить і земляних.

— От і я так думаю. Тільки б ще гармати сюди поставити!..

Охрїм дипломатично промовчав, тому що добре знав таємницю всієї історії. Замість ясної недвозначної відповіді Його королівська величність обіцяв всебічно обміркувати настільки непросту справу. Тепер вірна людина, залишена князем у Кракові чекати на остаточне монарше рішення, затримувалася підозріло довго...

Ох, тільки б не наврочити!

— То що думаєш щодо гармат, Охрїме?

— Воно б, звісно, непогано... навіть якраз... — обережно почав козак, однак його обірвали вигуки дозорця, який спостерігав за правим берегом:

— Гінці вертаються!!! Гінці, ваша милосте!!!

Вершників помітили на правому березі — отже, це саме ті, хто повинен привезти відповідь польського короля щодо гармат... Задоволений Вишневецький підкрутив вуса, сказав майже ласкаво:

— Легкі на спомині! Ну що ж, Охрїме, зараз довідаємося, що там надумав Сигізмунд у нашій скромній справі.

— А ти як вважаєш, князю?

— Та швидше за все...

Втім, Вишневецький одразу осікся, чомусь спохмурнів і мовив стримано:

— Ти от що, Охрїме... Недовго чекати залишилося, поки гінці переправляться сюди й дадуть нам відповідь за всією формою, тож давай—но потерпимо ще трохи.

Чекали справді недовго: не минуло й півгодини, як посланці стали перед світлі очі Дмитра Вишневецького біля острівної пристані, до якої дужі козаки підтягли пором. Ледь приховуючи нетерпіння, князь мовчки витягнув уперед руку, вимагаючи королівську відповідь. Вклонившись господареві до землі, козак, який ішов попереду, простягнув перев'язаний червоним шнурком сувій. Вишневецький зламав печатку, розгорнув королівське послання, пробіг очима.

Потім перечитав ще раз, іще... Опустивши руки, застиг у замисленій позі.

— Ну, то що там щодо гармат, князю? — не витерпів нарешті Охрїм.

— Що пише король? Дадуть нам гармати чи ні? І як скоро? — почали запитувати інші козаки, які одразу зібралися на пристані.

— Не буде гармат, — нарешті вимовив Вишневецький розчаровано. — Не буде ні незабаром, ані згодом. Так вирішив король.

— Як це не буде?! — обурилися козаки.

— А отак не буде! У Його королівської величності є справи більш важливі, ніж піклуватися про озброєння якогось незначного замка, що я зводжу заледве не посеред Дикого степу.

— Як, тобто, незначного?! А татарва клята?! А оборонятися від неї як же — самими лише луками та списами, чи що?!

— Луками та списами, кажете?..

Вишневецький обвів замисленим поглядом розчароване поганою звісткою воїнство, потім додав:

— Ви облиште носи вішати, не засмучуйтесь!

— Та як же не засмучуватися, князю, коли...

— Яюсь Його королівська величність мали честь натякнути, щоб про гармати для нашої фортеці подбав особисто я, як призначений особисто Його королівською величністю охоронець острова Мала Хортиця, прозваного в народі Байдою.

Вишневецький здійняв над головою королівське послання й докінчив:

— Що гармат він нам не дав, це, ясна річ, погано. Дуже погано... Але оскільки Його королівська величність доручив цю справу мені, я щось придумую.

Козаки лише почухали чубаті голови: справді, що тут поробиш?! Не з повітря ж гармати візьмуться! От якби у князя водилися грошенята, він би замовив гармати сам, власним коштом, але в нього бракує коштів навіть на пристойну кам'яницю. Що ж тут придумаєш?!

Проте Вишневецький зовсім несподівано повеселішав і мовив, хитро посміхаючись у хоробро закручені вуса:

— А можливо, вже придумав, як вийти з отакої кепської ситуації! А разом виконати обіцянку, дану колись панові Бернардові Претвичу, і полегшити нам прохід до моря...

*Татарська фортеця Іслам-Кермен,
нижня течія Дніпра,
1556 рік*

Вітер віяв з боку недалекого вже моря, тому повітря було сирим, зате випалений безжальним сонцем ґрунт — навпаки, сухим і кам'янистим. Це добре, дуже добре! Отже, і шум у повітрі, й удари інструментів об землю будуть лунати далеко. Що й потрібно в цьому випадку. Аби тільки кримчаки не проґавили, аби тільки звернули увагу на лиховісну підготовку...

Втім повинні звернути! При нинішніх умовах тільки повний дурень не помітив би, що козаки намагаються підвести міну під фортечну стіну. Не перешкодити цьому наміру татари не можуть, а тоді...

А тоді — тримайтеся, нехристі!!!

— Отже, так, — звернувся Вишневецький до грабарів, — ледь почне смеркати, миттю відправляйтеся до ями й починайте працювати! Шуміть якнайсильніше, багаття

розкладіть, не ховайтеся особливо. Головне, щоб татарва вас почула, а почувши — з фортеці вилізла.

— Небезпечна справа, князю! — мовив очільник грабарів. — Як би кляті не перестріляли нас, немов перепелиць...

— Ну, про те Данило зі своїми хлопцями подбає, щоб вас захистити.

— А може, хоч якусь зброю дозволиш із собою прихопити?..

— І не думайте! — сказав Вишневецький, як відрізав. — Якщо озброїтеся, бусурмани, чого доброго, запідозрять вас в омані. А так копаєте собі і копаєте! І навіть у страшному сні не підозрюєте, що вони можуть напасти на вас і голови з плечей постинати. Зрозумів?

— Небезпечна це справа, князю, — знову зітхнув очільник грабарів.

— А що ти думав?! Ми татарську фортецю штурмувати збираємось, а не в іграшки граємося. Втім, якщо боїшся...

Вишневецький уважно оглянув очільника грабарів з-під прищулених повік, але той вмить підібрався й мовив твердо:

— Ні, князю, що ти! Тебе ми не зрадімо, для тебе що завгодно...

— Добре, годі тобі! Копай зі своїми хлопцями заради мене, шуми якнайголосніше, а про решту не турбуйся.

— Зрозумів, князю, зробимо!

— От і добре.

Вишневецький озирнувся на фортечні стіни. Досвідчене око миттєво відзначило декількох кримчаків, що обережно стежили за козаками. Загалом-то привести для штурму такої твердині, як Іслам-Кермен, усього лише сотню людей... Це було не просто нерозумно — при бажанні це можна було б розцінити як своєрідне хамство стосовно бравого татарського гарнізону.

Але втім-то й річ, що про справжню чисельність загону, який приплив по Дніпру, кримчаки не мали анінайменшої уяви! Не бажаючи зменшувати темпів спорудження фортеці на Малій Хортиці, князь взяв у похід мінімально можливу кількість людей, які розмістилися на п'яти десятивеслових чайках. Розрахунок був простим: бусурмани прекрасно знали, що, окрім веслярів, у кожному такому човні міститься ще мінімум півсотні воїнів у повному похідному спорядженні з відповідними запасами. Порахувавши кількість чайок, вони напевно вирішили, що під стіни Іслам-Кермена припливло триста відчайдушних шибайголів. Цього було досить, аби гарнізон розсудливо замкнувся у фортеці, не вступаючи у відкриту сутичку.

Але далі що буде?! Що користі облягати твердиню, яку козакам нізащо не взяти?! А коли кримчаки розберуться, що козаків насправді втричі менше!.. Лишалось сподіватись на те, що командував козацькою сотнею не хтось, а славетний князь Дмитро Вишневецький. Хтозна, на що могла наважитися людина, яка колись зарекомендувала себе прекрасним розвідником?.. Увівши татар в оману щодо чисельності свого загону, він, мабуть, буквально на ходу міг вигадати щось несподіване.

Насправді, так воно й було. Втім, розгадати до кінця хитромудрий план князя не могли навіть козаки, які брали особисту участь у його реалізації. «Ну що ж, сьогодні вночі ми вам, нехристям клятим, покажемо!» — подумав Вишневецький, повторно оглянувши звернену до нього фортечну стіну. Потім неголосно покликав:

— Охріме!..

Козак виріс за його спиною немовби з-під землі.

— Ну що, Охріме, чи готові твої люди?

— Готові, ваша милосте!

— Кого ти вибрав, щоб іти з нами до воріт?

— Капрана, Хурделицю й Сироваренка.

— Добре, ці впораються!

— Упораються, ще б не впоратися!

— Не говори гоп, поки...

— Добре, ваша милосте.

— Ну, отож. А хто порохований склад відшукає?

— Чайка, Ніздрюватий і Малігон.

— Добрі хлопці, ти правильно їх відібрав. А тепер, не обертаючись до стіни, скоси самі лише очі о-о-он на той уступчик, що прямо напроти мого правого плеча... Чи бачиш щось особливе?

— Не бачу, ваша милосте, — чесно зізнався козак.

— Не бачиш, і правильно. Однак потаємна хвіртка знаходиться саме там.

— А ти впевнений, князю?

— Упевнений.

— Ну, тобі видніше.

Козак делікатно замовк, але його недомовленість була цілком зрозумілою: кому ж іще знати про потаємну хвіртку, як не характернику, що вміє бачити навіть крізь стіни!..

— Отже, Охріме, — продовжив Вишневецький повчально, — як підійдемо сюди з настанням ночі, одразу ж щосили пильнуй саме за цим уступчиком! Як відкриють бусурмани хвірточку, ти побіжиш першим, за тобою Хурделиця й Сироваренко, я з Капраном побіжу за вами. А вже за нами нехай біжать Чайка, Ніздрюватий і Малігон. Як усередину увійдемо, ми — до воріт, вони — склад порохований шукати. Зрозуміло?

— Як не зрозуміти, князю!..

— Чи так ти хлопцям пояснював, що робити треба?

— Усе в точності саме так!

— Ну, от і добре. А тепер підемо поговоримо з ними.

Почухавши потилицю, посміхнувшись і кречнувши від задоволення, Охрім пішов за князем. Відійшовши подалі від фортеці й звернувши за смужку хирлявого чагарнику, що здавався в цій пустельній місцевості справжнім буйним садом, вони знайшли всіх шістьох козаків.

— Ну як, чи все зрозуміло з того, що вам Охрім пояснював? — діловито поцікавився Вишневецький.

— А чого тут незрозумілого, — відповів за всіх Сироваренко, що виглядав у всій відважній компанії найбільш хвацьким, — нам аби тільки до татарви дістатися й ребра всі перерахувати клятним нехристям...

— А от і ні, — перервав його князь. — Наша справа — ворота відкрити, порохований склад відшукати й затаїтися. Так що ви, хлопці, на окремих людиськ сьогодні

вночі особливої уваги не звертайте... от хіба якийсь із них сам на вас наскочить — от того ріжте, рубайте, коліть нещадно! Тільки у відкриту сутичку не вступайте.

Козаки недовірливо презирнулися між собою. Щоб уникнути подальших пояснень, Вишневецький сказав просто: — Зробіть, як я кажу, — і побачите, що з того вийде!

Потім князь у супроводі Охріма поговорив з іншими козаками, яким дали не менш дивні вказівки:

— Ваша справа сьогодні вночі — не у відкриту битву вступати, а, забігши у фортецю через розчахнуті ворота, підпалювати, якнайбільше підпалювати... Сипонув пороху, запалив і бігом далі підсипати та запалювати — ясно?! Що дерев'яне й горить добре, те нехай горить! Уціліле для початку пограбуємо, що є коштовного — із собою прихопимо, а вже потім також спалимо. І гармати, гармати примічайте!!!

Князь здійняв над головою відстовбурчений вказівний палець правої руки, загострюючи увагу козаків на сказаному: — Гармати Аслан-міста добути — от що для нас головне, хлопці!

— А якщо вогонь ці гармати знищить? — обережно запитав хтось.

— Ні, не знищить. Бусурмани до облоги приготувалися, усі гармати, які тільки є у фортеці, на стіни підняли. Я вже приблизно розповів, у яких місцях вони можуть бути розставлені. Тому якщо пощастить, як мінімум дюжину роздобудемо, а можливо, й більше.

Шибойголови згідно кивали.

— А ти впевнений, князю, що в нас усе вийде? — запитав Охрім, коли вони пробиралися назад під фортечні стіни на чолі шістьох спеціально відібраних молодців.

— А чого ж не вийде?! — здивувався Вишневецький. — Дуже навіть вийде, згадаєш моє слово!

— Та-а-а... вже якось усе занадто по-дурному задумано...

І, обережно покосившись на пана, козак докінчив:

— Ти вже вибачай моє лихе слово, князю, але це... якось...

— От у тім-то й річ! — посміхнувся Вишневецький. — По-дурному, кажеш? Воно не по-дурному, Охріме, зовсім не по-дурному, а просто несподівано. Татарва ж думає, що ми або на відкритий штурм Аслан-міста наважимося, або постоїмо собі та й підемо ні з чим, або якось потайки діяти станемо. Наприклад, підкопом... Ну що ж, вони хочуть підкопу? То ми їм підкоп і покажемо! Так що все у нас вийде, Охріме, не хвилюйся. А тепер...

Князь кивнув на невелику ямку, захищену з боку фортеці купою каміння, і скомандував:

— А тепер усі сюди! Лежати тут тихо до самої темряви, доки грабарі наші працювати не почнуть. А тоді вже, Охріме, дивись мені: ледь бусурмани хвірточку потаємну відчинять — усі бігом туди в порядку, визначеному мною, і кожен нехай робить йому призначене!..

Дійсно, усе вийшло точнісінько так само, як і пророкував Вишневецький. Почувши здійснений грабарями шум, татари зрозуміли, що під покровом ночі козаки хочуть зробити підкоп і через нього або пробратися у фортецю, або підвести міну під стіну, висадити її й увірватися в Іслам-Кермен через пролам. Щоб ліквідувати загрозу,

кримчаки здійснили вилазку через потаємну хвіртку в стіні — до речі, вона дійсно виявилася у вказаному князем місці.

Заледве це сталося, як Вишневецький, Охрім і шестеро молодців кинулися до потаємного проходу в стіні. Без зайвого шуму прирізали всіх татар, які чергували там... крім одного: цим кримчаком зайнявся особисто князь. Пильно дивлячись на бранця (при цьому козакам здалося, що очі Вишневецького палахкотять у майже повній нічній темряві лиховісним червоним вогнем, мов дві жаринки), князь прошепотів по-татарськи: «Відведи моїх людей до порохового складу, відведи зараз же». Тремтячий бусурманин мовчки скорився, Чайка, Ніздрюватий і Малігон пішли за ним.

Тепер Охрім, Капран, Хурделиця й Сироваренко на чолі з Вишневецьким прослизнули через хвіртку до фортеці. Притискаючись до стіни, дісталися воріт, розправилися з вартовими. Тут ззовні пролунав постріл: це Данило пальнув у повітря з пістоля холостим зарядом, сигналізуючи, що з нападниками на грабарів успішно покінчено. Князь із чотирма помічниками розчахнув ворота.

Безмовними тінями у фортецю увірвалися козаки, які заходилися розкидати попід стіни внутрішніх будівель і підпалювати невеличкі порохові заряди. Не минуло й хвилини, як у різних місцях затріщало, потім затанцювали язики полум'я, повалив дим. А ще хвилин через п'ять прогримів жахливий гуркіт, від якого земля під ногами здригнулася: це Чайка, Ніздрюватий і Малігон підірвали порохові запаси фортеці...

Що тут почалося — не описати ніякими словами! Татари взагалі не зрозуміли, що відбувається. Вартові, які чергували на стінах, із дедалі зростаючим жахом бачили, як усередині фортеці тут і там спалахують вогні пожеж. Напівсонні воїни, що прокинулися від безладного гуркоту, повискакували з підпалених будівель назовні, але тут потрапили в суцільне море вогню, що стрімко ширилося немовби саме по собі.

При цьому фортечні ворота виявилися розчахнутими навстіж, біля них валялися зарізані вартові. Час від часу то тут, то там з моторошним передсмертним зойком падав черговий татарський воїн, убитий невидимою рукою, або мовчки котилася в кураву відрубана голова.

Але де ж козаки, де ці підлі розбійники?!

Судячи з усього — уже всередині!!!

Як же вони сюди потрапили, якщо все було тихо, спокійно, і раптом...

Буквально миттєво!..

Як розбійники примудрилися відкрити ворота?! Може, незбагненим чином встигли за лічені години прорити довжелезний підкоп під фортечну стіну, хоча на таку роботу були потрібні тижні потайливих зусиль?..

А якщо ні — що ж тоді сталося?!

Остаточо доконав кримчаків вибух порохових запасів в арсеналі, тоді охоплений панікою гарнізон фортеці просто кинувся врозтіч. Хто стрибав зі стін (просто на поставлені стійма козацькі списи), хто кидався в розчахнуті навстіж ворота — аби тільки подалі від жахливої пожежі, що перетворила на пекло тиху спокійну ніч. Звідусіль долинали моторошні зойки, лемент, стогони.

Загалом, не минуло й півгодини, як неприступний Іслам-Кермен повністю перейшов у розпорядження козаків під проводом Дмитра Вишневецького. Ранком щасливі шибайголови, що не втратили у нічній сутичці жодної людини, залишили

спалену вщент фортецю, із собою ж вивезли всі більш–менш коштовні речі. Але, ясна річ, найпочеснішим трофеєм були півтора десятка відмінних гармат.

Не зважаючи на ту важливу обставину, що після падіння Іслам–Кермена вихід по Дніпру на морські простори був для козаків повністю відкритий...

Острів Байда, весна 1557 року

— Ну що, князю, здаєшся?!

Мурза Менглі дивився на земляний вал Хортицького замку із затаєною надією. Справді, щоб кров'ю кривдників змити ганьбу Іслам–Кермена й приниження фортеці Озю, беззахисне передмістя якої Вишневецький спалив по дорозі додому, татарське військо, за підтримкою турків і молдован, прийшло сюди... але от уже більше трьох тижнів безцільно тупцює під жалюгідними земляними стінами, не в силах анічогісінько зробити із клятими козарлюгами!!!

Для початку виявилось, що переправитися на Малу Хортицю дуже навіть непросто. Одержавши від всюдисущих нишпорок звістку про наближення війська, упертюхи–козаки й не подумали про те, щоб перелякано розбігтися. Очевидно, водою й провіантом вони встигли запастися задалегідь — тепер їм лишалося тільки знищити поромні переправи з острова на обидва дніпровські береги, щоб поставити перед обложниками першу природну перешкоду.

Місцевість тутешня заселена мало, відшукати хоча б кілька човнів виявилось непросто... Довелося в'язати плоті з підручних засобів. Але скільки з них були розбиті ядрами гармат, захоплених клятими козаками в Іслам–Кермені, скільки славетних воїнів поглинули при цьому буйні хвилі Дніпра!.. Спробували переправлятися ночами, однак, по–перше, погода стояла прекрасна, тому на чорнильному небі ніби на зло кримчакам незмінно сяяв місяць у купі зірок, що поліпшувало видимість (а отже, грало на руку пушкарям Вишневецького), по–друге, уночі було легше наскочити на прибережні камені.

Тому вже під час переправи втрати перевершували всі розумні межі. Однак мурзу підганяв вигляд задушеного начальника гарнізону Іслам–Кермена (особисто хан Девлет–Гірей пообіцяв на прощання: «Буде з тобою те саме, якщо не виб'єш клятих русинів з їхнього острівного гадючника!»). Отже, переправа тривала, незважаючи ні на що.

Втім, захопивши територію навколо замку, зведене татарсько–турецько–молдавське військо виграло небагато. Лобові атаки обложені відбивали раз за разом досить успішно. Застосувати облогові машини не виявлялося можливим: ніде було розвернутися. Підкопатися під стіни не виходило. От хіба що неглибокий фортечний рів місцями завалили хмизом, але користі від цього було мало.

Залишалося сподіватися, що рано чи пізно в козаків закінчатся припаси... та, можливо, покладатися на диво! От саме останнє й не забарилося. Розлючений торішньою ганебною катастрофою Іслам–Кермена, хан Девлет–Гірей звернувся зі скаргою до Сигізмунда II Августа: мовляв, між Кримським ханством і Польським королівством зараз мир — то з чого це піддані Польської корони розоряють татарські

фортеці?! Чи не хоче Його королівська величність одержати на свою голову обтяжливу війну з Близкучою Портою?..

Сигізмунд відповів досить витіювато. Зрозуміло, війни він аж ніяк не бажав. Водночас, за традицією польський король — це лише перший шляхтич серед рівних, а тому кожен магнат, у тому числі князь Вишневецький, вільний у своїх діях. Власне, саме тому згаданий князь Вишневецький і не довів свій намір напасти на кримську фортецю до відома свого сюзерена — польського короля... Отже, все, що сталося, — не більш ніж прикре непорозуміння. Тому якщо Девлет-Гірей вирішить помститися Вишневецькому за Іслам-Кермен, король втручатися не стане. Більш того, у разі необхідності спробує приборкати запал невгамовного князя.

Саме про цю обіцянку і згадав Менглі, ще перед початком переправи через Дніпро повною мірою оцінивши труднощі майбутньої кампанії. А згадавши, негайно відрядив до польського короля посланця, наказавши останньому не вертатися без обіцяної допомоги. Однак із часу закінчення переправи минуло більше трьох тижнів безцільного сидіння під жалюгідними земляними стінами, перш ніж змучений гонець привіз мурзі довгоочікувану допомогу — особистий наказ Його королівської величності Сигізмунда II Августа непокірливому князеві Вишневецькому здатися на милість обложників з усіма козаками й челядниками. Передавши обложеним через парламентаря такий прекрасний наказ, мурза запитав наостанок:

— Ну то що, здається?

— Ми подумаємо до завтра, — пообіцяли козаки. І знов замкнулися у своїй фортеці з жалюгідними земляними стінами.

Втім, що ці розбійники можуть вдіяти, якщо здатися їм наказав сам король — їхній володар?! Анічогісінько... Залишалося чекати.

Сьогоднішнім ранком, на двадцять четвертий день облоги, парламентар знову підійшов до фортеці й запитав, чи надумали нарешті обложені здаватися, чи їм хочеться прогнівити самого короля Сигізмунда?! Після чого на фортечний вал піднявся козак і метнув спис високо у небо, а коли той встромився вертикально в землю майже біля ніг парламентаря, що вчасно відскочив, — крикнув задиркувато:

— Коли тінь від цього списа з довгої перетвориться на коротку, ви одержите належну відповідь від самого нашого очільника — від ясновельможного князя Дмитра Івановича Вишневецького!

Сказав — і зник, наче й не було його... Що ж, довелося очікувати полудня. У призначену ж годину вже не простий парламентар, а особисто мурза Менглі встав попід земляною стіною клятого замку й гучно крикнув:

— Ну що, князю, здаєшся?!

Як і було обіцяно, одразу ж після цих слів на земляний вал вийшов ставний чоловік, судячи з багатого одягу — той самий клятий упертюх Дмитро Вишневецький. Широко розставивши ноги, він підкрутив довгі козацькі вуса, потім закинув голову (від чого його довгий чуб звисився назад), розвів у боки руки й прокричав якусь нісенітницю:

— Так, ми змушені здатися, тому що король так наказав нам, але ніколи козаки не здадуться на милість бусурманам клятим!.. ні тепер, ані після цього сумного дня!..

— Я не чіпатиму тебе, князю! — пообіцяв завбачливий мурза й додав: — І навіть проводжу звідси з почестями. А от людиськ твоїх, що насмілилися дати відсіч...

Вишневецький не змінив пози, лише на мить опустив голову, спідлоба глянув на мурзу й мовив загрозово:

— А от за те, що ти, нечестивий пес, насмілився перервати мене, я покараю тебе негайно, звівши з неба вогонь на все твоє воїнство.

І знову закинувши голову, клятий упертюх різко скинув руки до неба й заревів люто, щосили:

— Вогонь небесний, зійди від Бога Живого на плем'я нечестиве татарське й попали його!!!

Ніхто не встиг нічого зметикувати, коли просто зі здійснених до неба рук Вишневецького вдарили вгору стовпи полум'я, з моторошним, запаморочливо тихим шелестом зігнулися крутими дугами й понеслися до землі. Наступної ж миті дві смоляні бомби гепнулися в саму середину обложуючого війська, спричинивши в його лавах справжню паніку. Завищавши від жаху, немов нечисті свині, хвацькі кримчаки, турки й молдовани кинулися врозтіч. Ті, хто перебував надто близько до крутого обриву, попадали туди й або розбилися об прибережні скелі, або потонули в глибоких вирах. Інші безглуздо метушилися, шукаючи, як би врятуватися від небесного вогню. Ті, кого забризкала палаюча смола, качалися по землі в надії загасити пекельне полум'я.

За метушнею ніхто не помітив, як Вишневецький випрямився, прискіпливо оглянув прилягаючу до стіни територію, зробив ледь помітний знак здійсненими до неба руками. За цим сигналом очільника козаки зарядили дві металеві машини, що стояли посеред фортечного двору, новими смоляними бомбами, підпалили їх, дали новий залп, знов зарядили машини і знову вистрілили...

Обстріл тривав, доки ноги у смертельно переляканих бусурманів не підкосилися від жаху і всі вони не попадали ниць, палко благаючи Великого Аллаха у будь-який спосіб позбавити їх підступів клятого князя. Цілком задоволений побаченням, Вишневецький подав новий знак. Козаки негайно підпалили машини й невитрачені бомби, озброївшись мотузками й порожніми очеретинами, піднялися на стіни. Щоб вивезені з Іслам-Кермена гармати не дісталися обложникам, їх скинули в заповнений водою фортечний рівчак.

Зробивши все це, обложені за допомогою мотузок спритно спустилися по земляних стінах і, намагаючись триматися подалі від розпластаних на землі ворогів, що досі молилися, кинулися до обриву. Зістрибнути із кручі вниз і пропливти до берега під водою, дихаючи через порожню очеретину, було непросто, але тільки не для тренуваних воїнів, що спеціально навчалися цих хитрощів!

Останніми спорожнілу фортецю полишили сам Дмитро Вишневецький і вірний Охрім. Перед цим вони підклали під кілька мотузок, залишених козаками, невеликі мішечки з порохом і дуже обережно розклали на поставлених поруч цурочках тліючі жаринки з таким розрахунком, щоб, коли потягнути за мотузку, мудрована конструкція напевно перекинулася б на найближчий заряд...

*Стамбул, Османська імперія,
липень 1557 року*

— Ну, і як же ви потрапили в шайтан-фортецю?! — нетерпляче запитала Роксолана, коли їй набридло вислуховувати плутані пояснення Менглі щодо небесного вогню.

— Коли Великий Аллах почув наші молитви, — з достоїнством мовив мурза, — ми наважилися підняти наші обличчя від землі й побачили, що князя більше немає на стіні, зате в його клятій шайтан-фортеці палахкотить пожежа. Окрім того, із земляних стін звисали міцні мотузки, немовби спеціально приготовлені для того, щоб наші славетні воїни перелізли по них через стіни усередину. Підбадьорені побаченим, не слухаючи моїх закликів до обачності...

При цих словах мурза ніяково замовк, однак султанша знаком наказала йому продовжувати.

— Отже, хасекі, не послухавшись моїх закликів до обачності, багато хоробрих воїнів кинулися до мотузок і спробували скористатися ними для негайного штурму, щоб покарати клятих розбійників. Однак тут мотузки почали вибухати...

— Що таке?! — здивувалася Хуррем.

— Вартувало смикнути за мотузку, як на верхівці стіни лунав вибух, і мотузка лопалася. «Це пастки, як ви не розумієте?!» — закричав я. Цього разу неслухи почули мої попередження і залишили спроби піднятися по мотузках на стіни. Більш того, з обережності я в той день вирішив більше не намагатися штурмувати шайтан-фортецю, чим, безсумнівно, зберіг життя безлічі хоробрих воїнів. І тільки ранком...

— Тобто, ти хочеш сказати, що ви просто просиділи там аж до наступного ранку?! — обурено вигукнула султанша.

— З обережності, о хасекі, з найчистішої обережності! І лише переконавшись, що фортеця виглядає мертвою, а пожежа в ній майже повністю вщухла, ми виламали ворота й увірвалися всередину.

— І що ж там знайшли?..

— А нічого не знайшли, хасекі! Анічогісінько!..

— Тобто як нічого?!

— У тім-то й річ, що й сам урус-шайтан, і його клятї козарлюги випарувалися з фортеці бозна-куди, зникли безвісти — от!

— А захоплені торік гармати?..

— Гармат також ніде не було.

— А що ж там горіло?

— Усе, що могло горіти, було спалено небесним вогнем, о хасекі!

— Але ж ти стверджуєш, що князь звів небесний вогонь на вас?..

— Цілком вірно.

— А як же все згоріло усередині, у самій фортеці?

Мурза лише руками розвів. Зрозумівши, що нічого путящого від цього дурня більше не домогтися, Роксолана жестом наказала йому забиратися геть. Лише переконавшись, що ніхто її не бачить, султанша заричала, немов поранена левиця, і в розпачі схопилася за голову, пронизану нестерпним болем.

О Великий Аллах, до чого дурний цей мурза! І чому його неодмінно потрібно було залишити в живих?! Прибити б його до землі тим самим «небесним вогнем», зведеним на так зване доблесне воїнство пройдисвітом Вишневецьким!..

Випарувалися з фортеці, зникли бозна–куди... Але ж як?! Найостаннішому ідіотові має бути зрозуміло, що влаштувавши якийсь вогненний фокус, козаки спочатку до напівсмерті перелякали обложників, а потім спустилися зі стін по мотузках. Щоправда, незрозуміло, куди вони поділися опісля?.. Напевно перепливли через Дніпро! От тільки чому кримчаки їх не помітили?! І куди поділися гармати?! Якщо ріку можна подолати вплав, то з гарматами... Та з такою вагою вони би просто потонули!..

Але, тим часом, козаки й не думали горіти або тонути — судячи хоча б із того, що за кілька днів їхній загін зненацька атакував рештки збірного війська, що поверталось додому після руйнування замку на Малій Хортиці.

Зриті вщент земляні стіни, спалені дубові колоди — от, власне, і весь підсумок цього дурнуватою походу. Та ще безліч воїнів, потоплених під час тривалої переправи під обстрілом, а також убитих, поранених і обгорілих в «небесному вогні»...

Зате Дмитро Вишневецький живий–здоровий!!!

І його шибайголови — теж!!!

А гармати Іслам–Кермена немов у воду канули!..

У воду?!

А може, зневірившись у можливості утримати свій клятий замок, гордій Вишневецький просто втопив гармати у Дніпрі — щоб кримчакам не повертати?! Дуже навіть можливо...

У всякому разі, зараз Роксолана жалкувала лише про одне — про те, що жінки не можуть брати участі у війні! Якби кампанію на Малій Хортиці очолював не боягузливий мурза Менглі, а вона сама, нікуди б Вишневецький не випарувався звідти! І ніякі фокуси з «небесним вогнем» його б не врятували...

* * *

Роксолана помилилася лише в одному: Вишневецький утопив настільки коштовний трофей, як захоплені гармати, не у Дніпрі, а у фортечному рові. Адже дістати їх звідти було набагато легше, ніж з річкового дна...

Що князь і зробив тихенько, коли пристрасті навколо замку на Малій Хортиці вщухли.

Надалі захоплені у татар гармати служили йому вірою і правдою. Й разом з ними Вишневецький виніс із усього, що сталося, серйозний урок — не надто довіряти Сигізмундові II Августу, що звелів козакам здатися на милість клятих бусурман!

Ще одним (причому найнесподіванішим!) підсумком усієї цієї історії було прізвисько Байда, яким нагородив хороброго князя народний поголос. Спочатку Вишневецький сумнівався, чи це добре, якщо родовитого шляхтича зі славетного герба Корибутів простолюдни нагородили прізвиськом відповідно до назви дніпровського острова?!

Але мудрий Охрім сказав із цього приводу коротко: «Не хвилюйся, князю, наш народ уже якщо скаже, то як зав'яже!..» — і Дмитро Іванович поступово упокорився. І навіть потайки почав пишатися цим дивним прізвиськом.

І ще: саме після того, що сталося, погляди князя поступово звернулися на північний схід, на колишнє Велике князівство, а з 1547 року — царство Московське... Може, з тамтешнім правителем йому пощастить більше?!

Глава 18

БЛУДНИЙ КНЯЗЬ

*Околиця Москви,
початок осені 1557 року*

— Охріме, а ти що скажеш: вірно я вчинив чи ні?

Коні везли їх по широкій дорозі, що пролягала між скошених ланів і невеликих дібров. Козаки, що супроводжували їх, трималися подалі, тож розмови князя з наближеним ніхто більше чути не міг. Охрім кинув на Вишневецького короткий погляд з-під прищулених повік, немовби прицінюючись на торговищі до дорогої покупки, й делікатно уточнив:

— Це ти про що, князю?

— Та про все потроху. Мотаюся от від одного государя до іншого. То Сигізмундові служив, тепер от до царя московського переметнувся... Що люди про це скажуть, як гадаєш?

— Ти, князю, не переймайся цим. Я людина маленька, одне тобі скажу, що дурні тебе засудять, а розумні підтримають.

— Як це розуміти, Охріме? — здивувався князь.

— А так і розуміти, що твій король тебе не підтримав, можливо, через відсутність коштів, можливо, тому, що недооцінює тебе... але в жодному разі тобі Сигізмунд не заважав і не заважає.

— То в чому ж мудрість, якщо гарні ідеї не знаходять підтримки правителя королівства Польського? — здивувався князь.

— Мудрість у тому, щоб очі на твої військові витівки вчасно закривати. Ти ж, князю, не тільки кордони своїх земель від бусурманів обороняєш, але й набіги на них чиниш, їхні поселення розоряєш, худобу уводиш... Чи не так?

— Якби татарва мене не чіпала, то і я б цих нехристів не чіпав!

— Неправда, князю! Ти насамперед воїн, а потім уже пан. Тобі ж якщо наказати безвилазно в маєтку або в палаці сидіти — ти ж за тиждень або з туги помреш, або війну із сусідами розв'яжеш... Отже, не заради наживи ти воюєш, князю, а заради ідеї! І фортеці будуєш, і походи організовуєш на міста татарські зовсім не заради грошей і не задля слави свого государя, а заради власної ідеї... Таким неспокійним душам, як ти,

треба або допомагати, або не заважати, зупинити ж тебе не вдасться, скільки не намагайся.

— А як думаєш, Охріме, як король Сигізмунд поставиться до мого рішення послужити московському цареві Івану?

— Важко сказати, князю, але думаю, добре поставиться, не інакше.

— Але ж я під чужими прапорами воюватиму!..

— Проте, князю, ти збираєшся воювати з тією ж таки татарвою. І тепер не наш король Сигізмунд від турецького султана Сулеймана погрози одержуватиме, а господар Московії Іван Васильович.

— Що вірно, Охріме, то вірно.

— Окрім того, воюючи на боці московитів проти спільного ворога, ти робиш Польському королівству величезну послугу: навряд чи зверне Іван Васильович гнів свій проти Польщі й Литви, доки ти в нього на службі...

— Знову вірно!

— І ще, князю: «степові лицарі» й одягнені, і взуті, і ситі, і справою забезпечені; а це також важливо! Згадай, що говорили нам яничари османські, коли ми подорожували в тій землі: «Без війни навіть найшляхетніший воїн перетворюється на мерзенного грабіжника».

— Точно!..

— Не потрібно до ворожки ходити, щоб зрозуміти: ледве ти завершиш службу в царя Івана Васильовича й додому повернешся, як король Сигізмунд зустрине тебе, немов героя. Згадаєш іще мої слова, князю...

Замислившись над почутим, Вишневецький мимоволі потягнув вуздечку. Його кінь рвонув уперед, потім зупинився, здивився, замолотив у повітрі передніми копитами. Доки князь утихомирював скакуна, Охрім устиг наздогнати його, і вони знову поїхали поруч.

— Охріме, а все-таки скажи... Що подумають про мої метання прості люди?

Козак лише чубату маківку почухав, відповів же так:

— Думаю, простий люд тебе не засудить. Ти, князю, ні віру, ані землю свою не зрадив, для людей ти — визволитель і захисник. У казках і піснях поминати стануть, як ти голими руками міста татарські брав, із жменькою людей на бусурманів ходив, як фортецю на Хортиці будував, як козаки тебе любили за сміливість і вдачу неприборкану. А у волелюбного князя іншого пана, окрім себе самого й землі рідної, на якій народ багатостраждальний живе, споконвіку не бувало. І якщо польський король народ захищати не бажає, а татарський хан лише в рабство жене, чом би не піти на службу до московитів?.. От ти й пішов служити не заради наживи, а з необхідності.

— А чи варто служити такому незвичайному панові, як цар Іван Васильович?..

Вони обмінялися короткими багатозначущими поглядами.

— Час покаже, — ухильно мовив Охрім. — Зрозуміло, про царя московитів багато всякого патякають...

— Та й про мене теревенять чимало! — весело парировав Вишневецький.

— Не скажи, князю, не скажи... Це зовсім інше! Для того Бог і господарів різних на землі ставить, щоб челядники їм відповідні підбиралися.

— Ото ж бо, Охріме, ото ж бо! Тому я тепер і думаю: а чи не дорівняє мене поголосок до тих самих псарів, які Шуйського⁴⁸ до смерті затоптали перед світлими царевими очима?! Адже й вони, і я Іванові Васильовичу тепер разом служимо...

Козак зібрався щось заперечити, але Вишневецький лише рукою махнув:

— Стривай, Охріме, дай ще сказати. Чи знаєш ти, що в мене із царем перед самим від'їздом нашим бесіда таємна сталася?

— Знаю, звісно! Це коли ти із царських палат похмурішим від хмари чорної з'явився?

— Саме так. А чи знаєш, про що ми говорили?

— Звідки ж мені знати!..

Вишневецький озирнувся, перевіряючи, чи не доганяє їх хтось із козацького загону, схилився ближче до Охріма й мовив неголосно:

— Ми ж у Стамбул їздили, отож Іван Васильович розпитував мене у всіх подробицях, якими способами вони злочинців страчують! А дізнавшись про все, мовив мрійливо: «А я от хотів би поставити на площі величезний казан, щоб для перестрахи зварити в ньому якогось негідника! А ще краще — одразу ж декількох. Одного, приміром, зварити б у воді, іншого — в олії, третього — у смолі... А може, виготовити сковороду величезну та й засмажити б когось на ній: нехай усі знають, чим чорти в пеклі грішників пригощають! А ти, Дмитрашко, не хотів би разом зі мною розважитися в отакий спосіб?»

— Так і запитав?.. — прошепотів козак, уражений почутим.

— Так і запитав.

— А ти, князю?..

— А я одразу ж у Белев зазбирався, щоб зібрати там дружину та й у похід на кримчаків відправитися. Мовляв, негоже мені царських підданих на сковороді смажити — краще оборону від бусурманів налагоджувати, це я вмію!

— А цар?..

— Цар посміхнувся хитро й мовив: «Ну що ж, Дмитрашко, йди собі з Богом у Белев свій, а потім і на кордони виїжджай, і за кордони! На кримчаки війною піти — це справа потрібна». На тім і порішили.

Якийсь час їхали мовчки, потім знову заговорив Вишневецький:

— Кажуть люди, що років сто тому чи й більше у Валахії правив господар Влад Драконович⁴⁹, який що лиходіїв лютих, що ворогів підступних, що людей вірних любив на палі саджати, а вже зі скількох шкіру здер, без рук залишив або просто голову із плечей стяв — тих і не порахувати зовсім! Отож, Охріме, здається мені, що московський цар Іван Васильович вирішив того самого валаського господаря Влада Драконовича перевершити в лютій жорстокості. Хоча й народ московський не простий: чув я,

---

⁴⁸ Мається на увазі вбивство царськими псарями князя Андрія Шуйського, що сталося наприкінці 1543 року (див. Хронологічну таблицю).

⁴⁹ Мається на увазі легендарний князь Влад III Цепеш на прізвисько Дракул(а) (1431—1476 рр.).

приміром, що років десять тому простолюдини вбили не когось, а рідного дядька свого владики⁵⁰.

— Та ну?! — здивувався козак і додав: — З такими підданими справді тримайся обережно.

— За що купив, Охрїме, за те й продав!.. Але як би там не було, а не полишають мене сумніви, чи вірно я вчинив, погодившись служити отакому володареві?

Нічого не відповів козак. Далі скакали мовчки, навіть не оглядаючи скошені лани, віддалені мальовничі діброви й самотні дерева, листя яких місцями вже побила рання жовтизна.

Крим, 1558 рік

— Так, от іще що... до тебе тут цей... Дмитрашка просить. Приймеш його для розмови чи відмовити накажеш?

Адашев ледь помітно поморщився: називати не якогось безвісного холопа, а шляхетного князя «Дмитрашкою» мав право хіба що цар Іван Васильович, але ніяк не царський прихвостень-дячок! Проте, відмінно розуміючи обов'язок цієї служивої людини при власній персоні, воєвода вважав за краще не виражати своє невдоволення словами. Замість цього відвів погляд убік і мовив приречено:

— Чого ж бо не прийняти?.. Нехай заходить, коли прийшов.

Дяк коротко кивнув і вийшов. Замість нього в похідний намет розгонистим кроком увійшов князь Вишневецький. Уже сам його рішучий вигляд демонстрував, що розмова буде непростою... Втім, Адашев прекрасно розумів, чого стане вимагати відвідувач, а тому проговорив швидко, не давши йому як слід зібратися з думками:

— Бачу твоє обурення, Дмитре Івановичу! Бачу й розумію, із чим ти прийшов, але допомогти не в силах, вибач великодушно... або не вибачай. Це вже як хочеш, це на твій розсуд.

— Бачиш і розумієш, он як?..

Тепер Адашев глянув прямо в обличчя гостя, однак не зміг зрозуміти, був Вишневецький абсолютно серйозний чи жартував над показною впевненістю воєводи.

— Так із чим же я прийшов до тебе, дозволь довідатися?

Тепер було зрозуміло, що князь справді відчув розгубленість Адашева й не пропустив нагоди скористатися настільки прикрим його промахом. «От же підбив мене нечистий говорити настільки самовпевнено!» — з досадою подумав воєвода, уголос же мовив те, що збирався говорити спочатку... хоча зараз уже розумів помилковість первісної думки:

— Прийшов ти до мене, Дмитре Івановичу, щоб довідатися, чи стану я використовувати твоїх козаків при штурмі чергової татарської фортеці. Та й взагалі, чому минулого разу я залишив їх тили прикривати, а не...

---

⁵⁰ Мається на увазі Московське повстання 1547 року, коли москвичі, збудені кількома всеохоплюючими пожежами, жорстоко вбили дядю Івана Грозного — князя Юрія Глинського. На молодого царя ті події справили вкрай гнітюче враження, а його духівник — протопіп Сильвестр виголосив цього приводу викривальну промову.

Сумна усмішка, що з'явилася на губах Вишневецького, змусила Адашева замовкнути. Князь же смикнув звислий кінчик свого правого вуса і мовив повільно й тихо:

— Помиляєшся, Даниле Федоровичу, помиляєшся. З роллю моїх козаків у нинішньому поході усе зрозуміло, і щоб відповісти на це, зовсім ні до чого тебе розпитувати.

— Ти хочеш сказати, що...

— Що вислужуєшся ти перед государем своїм Іваном Васильовичем, тому й не допускаєш людей моїх до справи, — докінчив замість воєводи Вишневецький. — Тобі ж життєво важливо перемогу над кримчаками одержати, а щоб навіть децицю нинішньої слави не втратити, не ризикнеш ти успіхом поділитися ні з ким — і насамперед зі мною та з козаками моїми. І без того поголос про нашу участь у нинішньому твоєму поході поперед нас біжить, і без того татарські матері своїх діточок козаками моїми лякають — чого ж тобі іще потрібно!..

Адашев спробував вислухати тираду князя з кам'яним обличчям, однак помітив, що права долоня зрадницьки здригається, тож поспішив прибрати обидві руки за спину. Ах, як же шкода, що немає зараз тут його брата Олексія: він і роками старший, і в подібних розмовах досвідченіший — він би вже відповів зверхньому князеві з усім можливим достоїнством!.. Однак брата тут нема, треба викручуватися самому.

Ну що ж...

Цікаво, чи помітив незваний відвідувач настільки явну ознаку роздратування, як тремтіння долоні?! Напевно помітив... Втім, це нічого не змінює. І воєвода мовив повчально:

— Негоже бути надто впевненим у помислах іншої людини, князю. Можна ж зважувати, зважувати, але прорахуватися. Недарма кажуть: чужа душа — темний ліс!

— Я прожив у ваших землях достатньо довго, щоб зрозуміти деякі речі, — обережно мовив Вишневецький.

— Наприклад?..

— А от хоча б те, що вплив на царя брата твого Олексія Федоровича, укупі із протопопом Сильвестром, неухильно падає. Занадто багато прикмет на цей рахунок є...

— Яких іще прикмет?!

— Та от хоча б взяти того дячка, що мене до тебе запрошував! Думаєш, я не розумію, що людськи це приставлене до тебе — царського воєводи за особистим наказом государя, щоб спостерігати за кожним кроком твоїм, а опісля доповісти про все побачене самому Іванові Васильовичу?!

Могутнім зусиллям волі Адашев придушив тяжке зітхання... й одразу ж піймав себе на тому, що мимоволі затримав подих! Зрозуміло, князь помітив і це. Клятий хитрун...

— Ну, от бачиш! — немовби прочитавши думки співрозмовника, посміхнувся Вишневецький. — Якби цар довіряв тобі безоглядно, то не приставив би до тебе нишпорку. А якщо приставив — отже, сумнівається. Отже, не довіряє вам, братам Адашевим... Ясна річ, ти всіма силами прагнутимеш повернути прихильність государя!

Для цього будь-що потрібно розгромити кримчаків, причому дуже бажано зробити це самому, без будь-якої сторонньої допомоги.

— Але ж!..

— Ну так, розумію: як чоловік завбачливий і в ратній справі досвідчений, ти прекрасно розумієш, що мати під рукою на додачу до твоїх вісьмох тисяч воїнів моїх бравих козаків — це набагато краще й безпечніше, ніж не мати їх зовсім. Хоча пускати їх на справу ти зважишся лише в крайньому випадку. Можу із упевненістю сказати, що дотепер нічого особливого не сталося. І наскільки я можу судити — не станеться аж до закінчення нинішнього нашого походу. Отакі справи.

Вислухавши князя, Адашев продовжував мовчати, тож Вишневецький зрештою змушений був поцікавитися:

— Ну то що ж, Даниле Федоровичу, правий я чи ні?

— Нема чого до мене в намет проти ночі приходити, настільки тонко розуміючи стан справ, — пробурмотів Адашев.

— Отже, ти все-таки не знаєш, навіщо я до тебе прийшов, — коротко кивнув князь. Втім, у словах його не було ані тіні глузування. — Ну що ж, Даниле Федоровичу, невелика насправді таємниця: мене цікавить твоя думка про війну з Лівонією, тільки й того.

— Про Лівонську війну бажаєш довідатися?! — перепитав воєвода, подумавши, що недочув.

— Саме так.

— Але ж ми тут, у володіннях кримчаків!..

— А мене цікавить не ця війна, а те, що відбувається на півночі.

— Але чому?! Хіба не ти наполягав на...

— Не треба лукавити, Даниле Федоровичу! Ти ж прекрасно розумієш, чому справи в Лівонії займають мій розум набагато більше, ніж наш власний похід. Втім, не тільки я — ми обидва опинилися тут аж ніяк не випадково, так що...

Незваний відвідувач замовк, не договоривши. Втім, щодо нього самого все справді зрозуміло: князь Вишневецький був, є й буде васалом Польської корони доти, поки не відмовиться остаточно й безповоротно від родових володінь і не перейде у підданство... ну, хоча б московського царя! Поки цього не сталося, поки він усього лише тимчасовий найманець, підключати його до участі в будь-яких справах, прямо або побічно пов'язаних з Польщею, нерозумно: а раптом візьме та й дремене назад до своїх?!

За спиною Лівонії явно вгадуються Польща з Литвою й Данія зі Швецією, отже, найкраще місце для князя Вишневецького — подалі від Лівонії, ближче до Криму, все вірно. Однак...

— Я тут при чому, можеш пояснити? — похмуро запитав Адашев.

— Ти, Даниле Федоровичу, спільно з братом своїм старшим та із Сильвестром виступаєш. Ви всі вважаєте, що узяти гору над кримчаками зараз набагато важливіше, ніж перемогти лівонців.

— А як інакше! — вигукнув воєвода. — Згадай хоча б, як цієї зими, на самому початку Лівонського походу, татарва, піддавшись на умовляння литовських своїх

родичів, пустилася ордою своєю поганою землі наші палити та грабувати! Коли не розбити нехристів зараз — хтозна, коли вони наступного разу в спину нам ударять?!

— Я розумію, — кивнув князь, — та й Сильвестр про те саме говорить. От для втихомирення кримчаків... хоча б на час війни з Лівонією, тебе й послали воєводою саме сюди. А разом і мене з козаками моїми, щоб під ногами не плуталися. Але оскільки з нас двох ти не просто головний, але також і вірнопідданий московського царя, і саме тобі будь-що хочеться повернути государеву прихильність, отже, звідси й роль моя разом з козаками — плентатися в охвісті твого воїнства й у тіні його слави.

— Але при чім тут Лівонія?..

— Скажи мені по совісті, Даниле Федоровичу: наскільки серйозною є ця війна? Ти людина далекоглядна, досвідчена, до того ж царя Івана Васильовича знаєш добре — принаймні, набагато краще, ніж я сам. У кого й запитувати, як не в тебе..

— Наскільки серйозно все це, хочеш довідатися?

— Так!

— Дуже серйозно, князю.

— Ти думаєш?..

— Сам поміркуй: навіщо без серйозної причини затівати війну з Лівонією, коли ясніше ясного, що потужні союзники її всіляко підтримають?

— Ти, Даниле Федоровичу, говориш це, тому що так говорить старший твій брат і протопіп Сильвестр. Так думаєте ви — але не цар!..

— А що, вважаєш, государ цього не розуміє?

— От про це й хотілося б у тебе довідатися.

— Я готовий хоч на Священному Писанні присягнутися і хреста животворящего поцілувати, що государ наш Іван Васильович усе це розуміє не гірше за нас із тобою!

— І все-таки він розв'язав війну з Лівонією?

— Як бачиш, розв'язав, хоч і я, і брат мій Олексій Федорович, і особливо Сильвестр невпинно намагалися пояснити всі можливі наслідки цієї війни. Втім, справедливості заради визнаю, що поки все складається аж ніяк не на користь лівонців... До того ж, государ не тільки окрилений нинішнім успіхом. Дуже вже йому хочеться, щоб московські торговельні судна безперешкодно плавали у водах північних морів — і це можна зрозуміти.

— Отже, всерйоз і надовго?..

— Отже, всерйоз. А от чи надовго!..

Адашев низав плечима й розсудливо промовчав. На подальшій розмові не наполягав і князь Вишневецький: зрештою, приставлений до воєводи дячок цілком міг тайкома підслуховувати їхню бесіду; а мало чого це негідне людсько наплете государеві, діставшись Москви!

Стамбул, Османська імперія, травень 1562 року

— Ну, так що ж відповів на цю пропозицію князя Вишневецького московський цар?

— О хасекі, достеменно відомо, що володар царства Московського став побоюватися князя Вишневецького: занадто вже фігура князя серед інших його воєвод виділялася, та і його шибайголови постійно в бій рвалися. Тому-то цар Іван незмінно тримав його разом з козаками на других ролях. Вишневецький такого не стерпів, у самовільні походи ходити став; тоді йому наказано було з Белева носа не казати й винятково мирними справами займатися.

Хуррем скептично посміхнулася.

— Ти вірно подумала, о хасекі! — і гонець поштиво вклонився, тим самим висловлюючи султанші повагу за її кмітливість. — Князь і тижня у Белеві своєму не витримав, у Москву до царя примчав і справжній скандал учинив. Тоді правитель Московії висловив йому прямо в обличчя буквально таке: «Ти, Дмитрашко, прибіг до нас, немов пес прибудний! Негоже тепер спокушати мене планами нової війни з кримчаками, нам і на півночі справ вистачає».

— Так і сказав?

— Так і сказав, о хасекі!

— А від кого це стало відомо?

— Від московського посланця в Литві Андрія Клобукова.

— Прекрасно сказано!

— Твій витончений смак, о хасекі...

— Ну добре, годі лестити! Не для того я тебе вислухати погодилася. Продовжуй розповідати про справи польського посольства.

Втім, тепер Роксолана слухала звіт гінця не надто уважно. Інше не настільки важливе, головне було сказано!

Отже, прибудився немов пес, а тепер і втік так само — як пес, хазяйського печення не оцінивши?! Це добре, просто чудово! Бо означає насамперед, що невинний їй Дмитро Вишневецький повністю втратив прихильність московського государя Івана Васильовича. Втратив настільки, що володаря більше не цікавлять ніякі пропозиції князя — навіть перспектива вкотре погромити кримчаків...

Втім, із ким громити?! Олексій Адашев нещодавно помер від гарячки в лівонському засланні, дещо згодом його молодший брат Дмитро склав голову на пласі. Головний натхненник усіх московитських походів проти Кримського ханства — протопоп Сильвестр засланий у далекий монастир. Лишається дивуватися сміливості князя Вишневецького (що, мабуть, межує з дурістю): як насмілився він з'явитися перед світлі очі Івана Васильовича й просити про будь-що після свого повернення під сюзеренітет Сигізмунда II Августа?!

Втім, іще менш зрозуміло, як цар московський залишив його при цьому живим... Відомо ж, що вдача Івана Васильовича рік у рік псується. Було б цілком закономірно, якби, проігнорувавши дипломатичну недоторканність посланця польського короля, государ звелів хоч би пригостити князя Вишневецького батогами... а то й язика його мерзенного наказав би вирвати!.. Не кажучи вже про жалюгідне життя «Дмитрашки»...

Справді, які заслуги Вишневецького перед Московським царством?! Ну, припустимо, якось він дуже навіть вчасно допоміг Ржевському проти татар — то за це

Іван Васильович подарував йому в управління Белев!⁵¹ Тобто розплатився за зроблену послугу сповна. Ну, брав участь князь у декількох кримських походах — то золота йому віддали надміру! Ну, заснував торік нове козаچه поселення — град Черкаський⁵² на Кубані... І це його благодіяння без належної уваги не залишилося!..

Але далі-то, далі!!!

Обурений тим, що Данило Адашев не давав козакам сповна виявити себе під час спільних походів проти татар, Вишневецький заходився діяти самостійно, при цьому не звертаючи найменшої уваги на вмовляння царських посланців. Сам організовував і здійснював зухвалі напади на кримчаків, усіляко зміцнюючи свою славу «урус-шайтана»... але водночас виставляючи напоказ козацьку кінноту — військову силу, про яку московитам залишалося тільки мріяти!

Чим довше це тривало, тим більше зміцнювалася задрість і підозрілість Івана Васильовича. Разом з тим, поступово це почуття змінилося сторожкістю: адже якби в московських землях сталася нова смута, Вишневецький цілком міг би перейти на бік ворогів царського престолу!.. Мабуть, у цьому випадку піші стрільці московитів навряд чи змогли б гідно протистояти його козакам. Виходячи із цих міркувань, присутність непокірливого князя разом з його бравим воїнством на службі в Івана Васильовича як «вірнопідданих» ставала як мінімум небажаною. Якщо не сказати — небезпечною!..

Але навіть якщо не брати до уваги всі ці міркування, ситуація складалася аж ніяк не на користь Вишневецького. По-перше, всі сили й увагу московський цар зосередив на розчищенні виходів до північних морів. Лівонії настав кінець, але оскільки частина лівонської спадщини відійшла до Польщі, краще було в той або інший спосіб видалити зі своєї служби всіх польських підданих. А якщо вони самі тікають, як-от Вишневецький зі своїми козаками на Монастирський острів, — то й дякувати Богові!

По-друге, щоб без проблем відвойовувати собі лівонську спадщину, московитам не варто відволікатися ні на що інше. І насамперед — на сутички із кримчаками. Позаяк за кримським ханом Девлетом I Гіреєм стояв Сулейман Пишний... Князь Вишневецький був давнім зятятим ворогом татар, тому зараз для московського государя набагато краще, щоб самовільні вилазки його козаків не переросли якимось у зовсім непотрібну війну з Османською імперією.

Нарешті по-третє: енергію настільки вмілого й хороброго воїна, як Вишневецький, можна було спрямувати на підкорення... приміром, якихось сибірських земель: це не загрожувало сваркою Московського царства ні з Польщею, ні із Кримом, ані з Блискучою Портою. Здається, все добре... Окрім одного: на це навряд чи погодиться сам Дмитро Іванович, який буквально збожеволів на боротьбі з кримчаками, а тут якийсь Сибір!.. Бачачи небажання зухвалого найманця коритися волі московського царя, інші піддані також могли проявляти гоноровість. А сидіти мирно в подарованому Белеві?.. Ні-ні, на це князь нізащо не погодиться: мирне животіння на чужині не для нього.

Так що термінова втеча під заступництво польського короля Сигізмунда, мабуть, вирішувала всі проблеми якнайкраще. Цілком можливо, государ Іван

---

⁵¹ Це сталося у 1557 році (див. Хронологічну таблицю).

⁵² Колишня столиця Донського козачого війська, нині — станиця Старочеркаська Аксайського району Ростовської області (нині Російська Федерація).

Васильович у душі дуже навіть сподівався, що Вишневецький «втече як приблудний пес». Що ж, він справді втік, витерпівши на службі у московитів якихось три жалюгідних роки... на радість усім!!!

До речі, при цьому блудний князь напевно втратив прихильність Сигізмунда II Августа: адже те, що польський король знову прийняв його під свій сюзеренітет з розкритими обіймами, видавши козакам глейтові листи, ще нічого не означає... Адже привітність і теплота прийому можуть бути суто показними!

* * *

У всякому разі, та обставина, що обидва правителі (як хитрий інтриган Сигізмунд II Август, так і злопам'ятний, підозріливий Іван Васильович) навіть пальцем не зачепили Дмитра Вишневецького, Роксолана розцінила як знак долі. Великий Аллах явно почув її давні благання! Що ж, якщо два нікчемних вовки не зуміли розірвати неприборканого вороного коня, то вже левиця-султанша не упустила свого шансу гідно помститися роду Вишневецьких за смерть її манюсінського беззахисного первістка, за своє розтопане кохання і зіпсоване життя...

Глава 19

«БІЛЕ БЕЗУМСТВО»

*Стамбул, Османська імперія,
початок осені 1560 року*

— Що ж, Мансуре, скажи на своє виправдання бодай щось!

Сулейман говорив тихо, кидав слова немовби знехотя, а вимовивши цю фразу, уп'явся у винного євнуха, здається, навіть із затаєною надією. Принаймні, так могли б подумати ті, хто дуже добре й давно знав володаря правовірних. Втім, таких у дивані було небагато, тож для більшості присутніх султан уявлявся у звичайному вигляді Сулеймана Пишного, як його звикли бачити вірнопіддані.

А тим часом, винуватець мовчав. Чекаючи його відповіді, завмерли всі, а тому у дивані зависла напружена гнітюча тиша. Коли ж її тиск на присутніх зробився воістину нестерпним, султан вимовив уже із сумішшю нетерпіння й розчарування в голосі:

— Ну, Мансуре, що ж ти мовчиш, коли тебе запитує твій володар?.. Відповідай, якщо цього вимагаю я, Сулейман Кануні!

Щоб привести зв'язаного бранця до тями, яничар, який стояв позаду, несильно вдарив його між плечей (вірніше, у те місце на неймовірно роздуту хворобою тілі, що колись було спиною) ратищем списа. Слоноподібний євнух здригнувся й залопотав щось зовсім нерозбірливе.

— Не розумію тебе, говори ясніше, — втомлено мовив султан.

Тепер яничар кольнув Мансура в спину гострим наконечником списа, той слабо вереснув і поніс повну нісенітницю:

— А-а-а, попереджала ж мене мудра Фатіма, попереджала ж: не годиться різати шкіру леопарда дерев'яним ножом!!! Леопард — тварина шляхетна, а дерев'яний ніж нечистий, бо це — зброя нечестивців!.. От якби знадобилося розпустити на довгі стрічки шкіру змії — отоді інша річ! Для цієї справи згодилася б навіть голка кравця, що весь день і всю ніч безперервно знай собі витанцьовує на базарній площі, не звертаючи найменшої уваги на довколишню юрбу. Танцює собі й танцює, і танцює, і ще танцює... До того ж підспівує: «Я-а-а, я-а-а, ай-я-а-а!..»

Чорна гора м'яса спробувала було піднятися з колін, бажаючи, мабуть, зобразити танець кравця на базарній площі. Однак зв'язаному по руках і ногах, до того ж іще снесиленому від невідомої хвороби зробити це непросто, тому все завершилося падінням Мансура долілиць на підлогу дивана. Втім, навіть лежачи чорна гора м'яса продовжувала смикатися і звиватися, а також вигукувати безглузде:

— Я-а-а, я-а-а, ай-я-а-а!..

— Що це з ним? — мовив Сулейман, ні до кого особливо не звертаючись.

Однак яничар, який пильнував євнуха, сприйняв це питання як команду й іще раз кольнув Мансура вістрям списа в спину. Той вереснув і затих. Тоді султан мовив суворо:

— Мене зовсім не цікавить якийсь там кравець. Я тебе ще раз запитую: що ти можеш сказати на своє виправдання у справі, що ми розглядаємо? Відповідай, негідна ти людина!..

— Негідна? — здивувався євнух. Піднявши від підлоги розпухле до неподобства обличчя й вирячившись на Сулеймана викоченими, зовсім божевільними очима, він заговорив замислено: — Так, негідна... негідний... Зовсім не розумію, у чому тут справа: адже шолудивий пес, що випадково забіг на поле вчорашньої битви і вкрав обгризену кістку із крамниці мідника, — він і то більшого вартує для Великого Аллаха, чим ніжна квітка юності...

— Квітка юності, ти сказав?! — стрепенувся султан, якому здалося, що хоч якийсь проблиск розуму вертається до Мансура. Разом з ним насторожилася й Роксолана...

Проте, як негайно з'ясувалося, зовсім дарма. Бранець посміхнувся від вуха до вуха, хоробро трусонув величезною головою й вигукнув весело:

— Так, саме так! Ледь літо увійде у повну силу, і ми замислимося над величчю обгризеного персика, як прилетить чорний птах, і завершиться...

— Як на мене, все зрозуміло, дорога моя Хуррем.

Роксолана, яка уважно спостерігала за кожним жестом євнуха, перевела пильний погляд на Сулеймана й запитально повела лівою бровою.

— Він божевільний, зовсім божевільний, у цьому вся проблема. Не знаю, які нечисті сили викрали його розум, але залишати на плечах нещасного голову після всього, що сталося, було б жорстокістю не тільки стосовно інших, але також і щодо нього.

З таким виразом важко не погодитися, тому Роксолана ледь помітно кивнула, скромно потупившись... і ховаючи за довгими, підведеними сурмою віями не тільки повне задоволення рішенням царственного чоловіка, але і щось більше, чого іншим бачити було ніяк не можна. Султан тим часом обернувся до яничара:

— Стратити! Голову відтяти й виставити на загальний огляд, щоб іншим неповадно було: адже ніхто не сміє кривдити служниць великої пані. Постраждалій служниці виплатити зі скарбниці двадцять динарів. Нехай буде так!

Воїни негайно підійшли до розпластаної на підлозі гори м'яса, підхопили її, струснули й поволокли геть із палацу. Нічого не тямлячи, Мансур продовжував просторікувати. На невеликому майданчику біля других воріт стражники опустили жертву на кам'яну плиту. Міцний широкоплечий воїн витягнув гострий, немов бритва, ятаган, спалахнув на сонці клинок — і наступної миті відсічена чорна голова покотилася по кам'яній плиті, з перерубаної шиї рясно потекла кров, на вигляд якась занадто світла. Яничар спритно піддів голову Мансура на гострий наконечник довгого списа і здійняв високо догори. За цим актом правосуддя спостерігали з вікна дивана Сулейман Кануні і його найдорожча Хуррем.

— Що ж, як бачиш, правосуддя відбулося, негідник покараний по заслuzі. Тепер можеш повернутися на свою половину, а я займуся розглядом інших невідкладних справ, — мовив ласкаво володар правовірних, звертаючись до хасекі.

Роксолану, яка не збиралася затримуватись у дивані понад необхідний час, двічі просити не довелося. З кам'яним обличчям хасекі полишила диван й пройшла до себе, нічим не видаючи своїх почуттів. І лише опинившись у своїх покоях, упала на пишні подушки, посміхнулася й задоволено замуркотіла, немов стара кішка, що витягнула із сирого курного підвалу на нагрітій весняним сонечком ганок величезного пацюка, тільки-но пійманого й завбачливо придушеного.

Ну що ж, отрута діє саме так, як описував медик королеви Бони! Султанша поринула у спогади...

Це сталося років десять тому, коли вона вирішила налагодити стосунки з Польщею й передала з послом листа королеві Сигізмунду II Августу. Відповідь прийшла незабаром, причому не від Його величності, а від прекрасної Барбари Радзивілл... Так зав'язалося листування османської султанші й польської королеви. В одному з останніх листів Барбара повідала Роксолані страшну таємницю: мовляв, злий геній польського двору — королева Бона замовила своєму придворному медику вбивчий засіб, названий нею «білим безумством». Для кого виготовили зілля, Барбара не знала, але справедливо побоюючись за життя як Сигізмунда, так і своє власне, заплатила медику чималу суму, після чого одержала від ескулапа по три флакони як самого засобу, так і протиотрути від нього.

Роксолана жваво зацікавилася новою отрутою й попросила королеву надіслати їй у подарунок дві пари флаконів: мовляв, у правителя Османської імперії і його ненаглядної султанші ворогів вистачає, а тепер під рукою буде одразу й отрута, і готова протиотрута... Барбара пообіцяла вислати новинку, але слова не дотримала, бо померла у травні 1551 року. Через кілька років, передивляючись листування покійної дружини, польський король побачив лист султанші. Щоб підтримати чесне ім'я покійної дружини, Сигізмунд попросив придворного медика своєї матері знову виготовити «біле безумство», а потім відправив жаданий подарунок султанші.

Засіб належав до отрут уповільненої дії. Його вплив на організм позначався не одразу, а лише за деякий час, причому в кожному конкретному випадку реакція була непередбачуваною. «Біле безумство» являло собою безбарвну, ароматну, дещо

солодкувату рідину, що не вбивала того, хто випив її, але поступово зводила з розуму. Протиотрута додавалася до отрути аж ніяк не дарма: людина непосвячена виготовити її самостійно практично не могла.

Випробувати отриману від Сигізмунда отруту султанша вирішила на чорношкірому євнуху Мансурі, який свого часу разом з Лейлою вбив її ненаглядну подружку Марисеньку. Сказано — зроблено! Під дією першої дози отрути, підлітої в чашу із шербетом, Мансур спочатку став надзвичайно покладливим і слухняним, потім у нього зненацька різко опухли руки й ноги, мабуть, удень і вночі заподіюючи євнухові нестерпного болю. Роксолана дала йому протиотруту — опухлості настільки ж швидко зникли, стан покращився. Хоча після цього Мансур зробився тривожним і підозріливим.

Тоді Хуррем напоїла його отруєним шербетом вдруге, тепер збільшивши дозу отрути втриє. Хвороба розігралася ще гірше, євнух розпухнув настільки, що перетворився на майже безформну чорну брилу, на яку лячно було дивитися. На додачу до всього, тепер Мансур зробився надзвичайно забудькуватим, а потім взагалі втратив пам'ять... Зрештою, його опанувала неймовірна для євнуха агресія: він напав на Хасіму — одну зі служниць Роксолани, зірвав з волаючої дівчини одяг і спробував згвалтувати... от тільки ЧИМ???

Одне було зрозуміло: нещасний геть збожеволів! Тому вирок Сулеймана Кануні щодо нього був справедливим і милосердним: Мансур помер миттєво. То була справедлива відплата: Роксолана виконала давню обіцянку помститися за смерть подруги... а разом випробувала «біле безумство». Що ж, тепер тримайся, спадкоємцю проклятого роду Вишневецьких!..

Про справжню причину глибоко прихованої ненависті, що відчувала Роксолана до князя, стороннім знати не варто. Але вона-то знала!.. А тому, переконавшись, що ніхто її не бачить (навіть найвідданіші челядники), хасекі міцно стиснула в руках кам'яний флакон і тихо прошипіла по-русинськи крізь зціплені зуби:

— Проклинаю князя Вишневецького, проклинаю Дмитра, сина невірнього чоловіка Івана й негідної дружини Анастасії!.. Проклинаю найстрашнішим прокляттям матері, що втратилася ненаглядного первістка!.. Проклинаю прокляттям дочки, що втратилася батька й улюблену тіточку, яка віддала вихованню племінниці все своє життя!.. Проклинаю прокляттям закоханої дівиці, узятої Іваном, сином Михайла за законну дружину перед Богом і людьми, потім зрадницьки відкинуту, віддану ворогам на наругу й розтерзанню!.. Нехай же на твою голову, князю Дмитре, сину Івана й Анастасії, впадуть нечестиві діяння батька твого, котрий вирішив єдиним махом позбутися усіх нас!.. І будемо ми всі — і я жива, і вони мертві, — відомщені похмурих божевіллям, що опанує тебе!.. А також нехай стане помстою за нас тобі й роду твоєму нечестивому наступна твоя смерть люта, передчасна!.. Будь же проклятий ти, князю Дмитре, навіки і на цім світі, й на тім!..

Прошепотівши жахливі прокляття, вона палко поцілувала кам'яний флакон. І задоволено посміхнулася: тепер-то вже її ворог точно приречений!..

Щоправда, про князя патякають різні дурниці: мовляв, ніяка він не людина — а отже, будь-яка зброя, на людину розрахована, на нього не подіє. Включаючи отруту... Але султанша була більш ніж упевнена: проти прокляття рудоволосої Хуррем не встоїть ніхто — навіть сам урус-шайтан!..

Отруту для Вишневецького було підібрано.
Лишилося знайти виконавця.

*Краків, столиця королівства Польського,
квітень 1562 року*

Кабачок «Щербатий місяць» славився пивом і пишногрудими дівками. Усередині було задушливо й димно, тхнуло підгорілою м'ясною підливою, смаженими грибами й рибою. У кутку сидів самотній музикант й тихо награвав на сопілці.

Поява молодого, модно вдягненого пана, здавалось, не привернула нічиєї уваги. Народу було багато, тому чоловік вирішив забратися звідси геть, коли відвідувачі, що сиділи за найближчим столом, раптом підвелися й вийшли на вулицю. Таким чином, місце для нового гостя звільнилося. Сівши за довгий стіл, чоловік якийсь час озирався на всі боки, намагаючись відшукати знайомі обличчя. Раптом звідкись збоку виникла гарненька пишногруда красуня, яка поставила перед відвідувачем два високі кухлі, наповнені пінливим пивом.

Навіть не поцікавившись, яким чином і хто вгадав його полум'яне бажання, молодий чоловік заходився жадібно, великими ковтками сьорбати жаданий напій. Йому справді хотілося швидше захмеліти, а сьогодні пиво у «Щербатому місяці» було таким приємним і запашним!.. Здавалося, от пив би й пив без упину кухоль за кухлем.

Тут до нього підійшов і без запрошення присів поруч незнайомиць невизначеного віку, довговолосий, зі смаглявим, поїденим віспою обличчям. Його одяг неможливо було розглянути з-за темного плаща з каптуром.

— Ви ж Альбрехт Ляський? — запитав незнайомиць, відводячи очі вбік.

— Так, я, — коротко підтвердив чоловік.

Тепер смаглявий дивився просто перед собою, але ніяк не в обличчя співрозмовників.

— Ясна річ, мені варто було б назвати своє ім'я, але я не стану робити цього заради вас же, пане Альбрехт.

— Тобто?..

— Ви такий молодий, пане Альбрехт! Для вас же краще, повірте: менше знаєш — міцніше спиш... Одне скажу прямо: я вам не ворог.

— Може, і не ворог, — знизав плечима ледь захмелілий молодий чоловік. Проте він уже значно прискіпливіше оглянув незваного співрозмовника й цього разу відзначив його пещені пальці й доглянуте волосся. А смаглявий явно не бідний... хоча й прикидається таким!

— Вам фатально не везе останнім часом, пане Ляський, — тим часом мовив незнайомиць, як і раніше уникаючи прямих поглядів.

— Не розумію, до чого ви хилите? — насторожився Альбрехт.

— От, приміром, Хотинський замок був ваш, але ви його зовсім по-дурному впустили, — людина у плащі загадково посміхнулася.

Цього разу Альбрехт промовчав, тим самим даючи зрозуміти, що без подальших пояснень вислуховувати брудні натяки не має наміру.

— Я лише хочу сказати, що рано чи пізно бояри скинуть Деспота з трону. Тоді ви зможете повернути свою власність... а виконавши наше маленьке доручення, ще й миттєво розбагатієте.

Одним махом Альбрехт проковтнув рештки пива з другого кухля й проговорив усе ще досить тверезим голосом:

— Ви звернулися не за адресою. Я не стану виконувати ніяких ваших доручень...

Незнайомиць посміхнувся, але промовчав. Альбрехту це не сподобалося, і він мовив з неприхованою відразою:

— Може, мені повторити, що я відмовляюся?.. Забирайтеся туди, звідки з'явилися, — тобто до всіх чортів у пекло!

— Вам би краще погодитися, — прохолодно мовив незнайомиць, дістав з-під плаща невелику скриньку і вийняв з неї червоний кам'яний флакон. — Ви знаєте, що це таке, пане Ляський?

Той заперечно мотнув головою.

— Це отрута, якою необхідно отруїти князя Дмитра Вишневецького, — відповів незнайомиць. — Оце і є те саме маленьке доручення, що я від імені своїх товаришів прошу вас неодмінно виконати!

— А якщо я відмовлюся? — поцікавився Ляський зверхньо.

— Тоді помрете самі в страшних муках.

— Що-о-о?!

— Раджу поквипитися, чоловіче.

— Е-е-е ні, не вийде! З чого це я помру?! Нумо відповідай!..

Незнайомиць знову відкрив скриньку і показав інший кам'яний флакон, що лежав у ній, — цього разу зелений.

— Це протиотрута, пане Альбрехт, і вона вам знадобиться найближчим часом: я ж отруїв ваше пиво...

— Що-о-о?!

— Не хвилюйтеся, ви неодмінно одержите протиотруту після виконання нашого маленького доручення, — незнайомиць сховав скриньку із другим флаконом назад під плащ і додав вагомо: — Однак раджу поквипитися!

Із цими словами він... зник, немовби його й не було зовсім. Усе, що свідчило про реальність події, — це червоний кам'яний флакон на столі, поцяткованому численними круглими слідами від пивних кухлів. Альбрехт дуже обережно взяв небезпечний предмет і заходився уважно розглядати.

*Вавельський замок, Краків,
столиця королівства Польського,
травень 1562 року*

— Як би ви порекомендували мені вчинити з князем Вишневецьким? — звернувся король до Радзивілів — Миколая Чорного й Миколая Рудого.

Брати переглянулися: знову цей невгамовний шукач пригод на свою чубату голову плутається під ногами! Здавалося, утік у Московію до великого князя Івана

Васильовича служити — от і добре, от і сиди собі там, на чужині... Так ні ж: якогось дідька він повернувся разом з козаками!..

— Стратити, та й годі, — недбало махнув рукою Миколай Рудий.

— А от я б, Ваша королівська величносте, зі стратою саме не квапився б, — заперечив Миколай Чорний. — Стратити людину завжди можна, справа це нехитра. Але що стосується саме князя Вишневецького, то не можна забувати, що простолюдини його люблять, а козаки йому дуже й дуже віддані! Стратити б можна, але це може збурити спокій ваших підданих, а нам зараз ще бунту бракувало!..

— Що ж ти пропонуєш? — запитав Сигізмунд.

— Я б його як героя прийняв.

— А інші князі як же?! Якщо Вишневецького прийняти як героя, інші з нього ще приклад брати почнуть і у свою чергу на службу в інші землі занадяться...

— А іншим би я пояснив, що сам його до московитів послав! Так би мовити, на розвідку... Чутку таку запустити серед палацових пліткарів дуже навіть легко.

— Прекрасна ідея! — підтримав король Миколая Чорного. — Отже, вирішено: я з Вишневецького героя зроблю, і нехай далі воює під польськими прапорами...

— Тоді розрахуватися з ним потрібно буде якось тихо й непомітно, — мовив Миколай Рудий. — Не стратити, а...

— Правильно, і над цим подумаємо, — погодився Сигізмунд.

Любельський сейм, королівство Польське, грудень 1562 року

Зима була вогкою й сирою, старі рани нили, в душі холодок... По дорозі на сейм Вишневецький усе розмірковував, як його зустрінуть, що скажуть? Він готувався дати гідну відсіч будь-кому — хоч би й самому королю. Не боязкого десятка був князь Вишневецький! Ніколи не лякався ворогів, не злякається й перед своїми.

Про одне жалкував — що немає з ним Охріма... Душа вірного товариша відлетіла в інший світ рік тому, коли козаки під керівництвом князя щосили трудилися над спорудженням града Черкаського. Там же за околицею Охріма й поховали з миром...

Однак прибувши на сейм, князь був уражений тим, який теплий прийом влаштував йому король Сигізмунд! Його величність виступив перед всією шляхтою, розхвалюючи до небес подвиги князя Вишневецького, потім закликав панство віддати йому всілякі почесті, запросив Дмитра Івановича підсісти до себе, говорив з ним надзвичайно ласкаво. Повернув усі звання й володіння. Жартівливо пошпетив за надто широку вдачу, неприборкані помисли й самовільні діяння.

Завершилося все це по-королівськи пишним прийомом на честь славетного героя — князя Вишневецького! І знов у присутності всіх Сигізмунд хвалив його доблесть, сміливість і молодецтво. Пригощав рідкісними стравами й чудовими винами з королівських льохів, невтомно повторював історії про надзвичайну хоробрість князя, про його ратні подвиги, які давно обросли найнеймовірнішими, а часом і взагалі фантастичними подробицями, повірити в які неможливо!..

Смутно пригадував Дмитро Іванович, як світський прийом переріс у звичайну гулянку з морем вина... Після особистої аудієнції у короля Сигізмунда князь

познайомився з молодим, дуже приємної зовнішності серадзьким воєводою — Альбрехтом Ляським.

До речі, про вино!..

Вони із цим самим воєводою Ляським випили цілий кухоль дивного ароматного вина!

Пречудового вина!!!

Просто казкового вина!..

*Краків, столиця королівства Польського,
січень 1563 року*

Гарячка тривала тиждень. Дмитра біла пропасниця, суглоби рук і ніг жахливо розпухли. Перелякані челядники, цілителі й знахарки не відходили від важко хворого князя. Нічого конкретного ніхто сказати не міг. Одні думали, що це подагра, інші лише руками розводили і сумно хитали головами. Чим лікувати?! Чи не пізно?! Ніхто не міг дати скількись певної відповіді.

Довідавшись нарешті про хворобу вірного васала, сам король вислав до Вишневецького свого придворного медика. Ескулап провів біля ліжка хворого дві доби й поставив жахливий діагноз:

— Отрута це, князю! По всьому вино, що отруїли тебе.

— А що за отрута? — запитав слабким голосом Вишневецький.

— Не можу сказати... Одне лише відповім точно: отрута повільно діюча, вона може роками не давати про себе знати й потім раптом виявитися зовсім зненацька — приміром, при звичайній застуді.

— А протиотрута є?..

— Як знати, як знати...

Медик подумав трохи, потім покопався у своїх речах, витяг звідти флакон із зеленого каменю, відкоркував, перекинув його вміст у чашу із джерельною водою й простягнув хворому зі словами:

— От, спробуємо це! Думаю, має подіяти.

Ескулап не помилився: хвороба незабаром відступила настільки ж раптово, як і прийшла. Однак залишився головний біль, що час від часу діймав князя, заподіюючи старіючому воїну безліч неприємностей.

*Вавельський замок, Краків,
столиця королівства Польського,
січень 1563 року*

— Ну, то яка ж твоя думка про цю справу?

— Ваша величносте, без сумнівів, це «біле безумство».

— Ти впевнений?

— Безсумнівно! Приймавши протиотруту, князь миттю пішов на одужання.

— Ах, он як?..

Сигізмунд II Август зміряв придворного медика оцінюючим поглядом, той втягнув голову в плечі й залепетав:

— Ваша величносте, я жодним чином не причетний до цього отруєння!

Король скептично підібгав губи й мовив замислено:

— Ну припустимо... Хто ж тоді почастував отрутою нашого славетного князя?

— Звідки ж мені знати?! — медик розгублено розвів руками. — Одне лише можу сказати впевнено: Вишневецькому дали найбільшу дозу! Не знаю, як з ним не сталося чогось набагато гіршого, ніж опухлість суглобів...

— Але отрута на нього подіяла? — уточнив Сигізмунд.

— Подіяла, хоча й слабко. І от що цікаво: незважаючи на прийняту протиотруту, князь не зцілювався повністю. Він тепер страждає нападами мігрені, і схоже, це надовго. Тому якщо хтось повторно пригостить його «білим безумством», боюся, наслідки для Вишневецького будуть найсумнішими.

— Он як?!

— Я приїхав занадто пізно, Ваша Величносте. Боюся, що здоров'я хороброго князя підірване непоправно.

— Ага...

Король подумав трохи і констатував:

— Що ж, таким чином, «біле безумство» здатно вбити навіть чаклуна! Адже ти знаєш, що простолюдини патякають про його здібності...

— Тепер це безсумнівно, Ваша Величносте!

— Отже, з усього цього виходить, що незважаючи на свої надзвичайні здібності, Вишневецький не розпізнав отруту?

— Ваша величносте, я дуже старався, складаючи рецепт «білого безумства» на прохання вашої покійної матінки — королеви Бони!

Сказавши це піднесеним тоном, придворний медик гордовито посміхнувся: мовляв, на отрутах я таки розуміюся... Сигізмунд з розумінням кивнув і мовив, розтягуючи слова:

— І все-таки цікаво, хто скористався отрутою проти Вишневецького?

— Можу лише повторити: уявлення не маю! — уже набагато спокійніше відповів медик. — Ваша покійна матінка замовила мені загалом десь не менше десяти порцій, скільки з них Її величність встигла застосувати за призначенням... скільки залишилося після неї недоторканими і де... Бог відає! Та й останнім часом...

Тут медик завбачливо замовк, тим не менш, обдарувавши короля промовистим поглядом. Сигізмунд по достоїнству оцінив делікатність старого і сказав:

— Ні-ні, ті дві порції «білого безумства» я замовляв не для своїх потреб, це було, так би мовити, повернення боргу честі моєї покійної дружини Барбари. Ці дві пари флаконів занадто далеко звідси, і просто неймовірно, щоб та людина, яка їх одержала, скористалася отрутою на такій величезній відстані. Скоріш за все, хтось одержав доступ до невикористаних порцій отрути, що залишилася після моєї покійної матінки.

— Я всього лише хочу звернути увагу Вашої величності на ту обставину, що про існування «білого безумства» знала також ваша покійна дружина, — обережно мовив медик.

Погляд Сигізмунда затуманився: бесіда набувала неприємного обороту...

— Ні-ні, Барбара тут ні до чого. Ти ж не виготовляв отруту на її замовлення?

— Як же не виготовляв, Ваша Величносте?! Цілих три порції отрути й протиотрути...

— Ах, як прикро! Отже, хтось дістався до цих порцій... Швидше за все, так.

— Мені дуже шкода, Ваша величносте!

— Але ж і після моєї покійної матінки отрута десь залишилася?

— Поза всяким сумнівом!

Король кивнув якимсь своїм думкам і підсумував:

— Що ж, відчуваю, шукати винуватця нинішнього отруєння князя Вишневецького безглуздо. Залишається дякувати тобі за те, що ти вчасно втрутився й урятував від неминучої загибелі нашого славетного князя.

Після цього медик вийшов старечою човгаючою ходою. Дивлячись йому вслід, Сигізмунд II Август ледь помітно посміхався. Із усього, що сталося, король зробив висновок, що страшна отрута здатна подіяти навіть на характерника. Тим часом, три порції «білого безумства» разом із протиотрутою, що залишилися після смерті обожнюваної Барбари Радзивілл, нещодавно були виявлені в її речах і тепер перейшли в повне розпорядження короля. Причому про це не знав ніхто — навіть старий придворний медик!..

Це означало, що в руках Сигізmunда була таємна безвідмовна зброя, здатна звести з розуму навіть непереможного в боях чаклуна! Коли й проти кого застосувати отруту (у тому числі, можливо, і проти князя-химеродника), залежало цілком від волі короля...

Краків, столиця королівства Польського, березень 1563 року

Вишневецький зупинився на гостиному дворі. Уже другий день його мучив нестерпний головний біль, що став його постійним супутником після нещодавньої хвороби. Князь розчохнув вікно, сподіваючись, що порція сирого весняного повітря принесе хоч якесь полегшення. Однак легше не стало: порив весняного вітру приніс у кімнату їдкий смердючий гар.

Тоді Дмитро Іванович вирішив прогулятися. Він не знав, куди йти, тому пішов навмання. Спочатку йшов по бруківці, потім звернув на бічну вуличку й спустився до ріки, але раптом передумав і поспішив назад.

Вечоріло. Городяни саме верталися з базарної площі, скрізь стояв галас. У князя боліла голова, і кожен новий вигук встромлявся у скроню гострою голкою. Стискаючи багатотраждальну голову долонями, Вишневецький брів, не розбираючи дороги.

Зненацька хтось загородив дорогу. Князь підняв погляд від землі й побачив воеводу Альбрехта Ляського. Той перебував у прекрасному гуморі й надзвичайно зрадів їхній зустрічі! Ляснувши Вишневецького по плечу, Ляський потягнув князя за собою. Дмитро Іванович не пручався. Зупинилися вони біля входу в невеликий кабачок. Над входом красувалася вивіска, що зображувала нічне небо, з написом «Щербатий місяць».

— Я знаю, князю, що добра випивка неодмінно допоможе тобі! — радісно мовив Альбрехт.

Кабачок виявився досить затишним, незважаючи на безліч відвідувачів. Втім, пишногруда дівця провела двох знатних шляхтичів у найчистіший куток, ближче до каміна, у якому весело тріскотіли поліна, і навіть застелила дубовий стіл білосніжно-чистою скатертиною. Уперше за сьогоднішній день Вишневецький зумів розслабитися, головний біль не зник зовсім, але значно ослабнув. Побачивши просвітління на обличчі товариша, Ляський підморгнув йому, замовив смаженого м'яса, варених овочів, солоних грибочків і відповідної випивки. Чекаючи на частування, Альбрехт сказав обережно:

— Я хотів би поговорити про одну досить делікатну справу...

Вишневецький питально подивився на співрозмовника.

— Така справа, князю... Два роки тому я встряв у молдавську кампанію. Підтримав одну людину, котра за допомогу пообіцяла віддати мені у власність Хотинський замок.

— Наскільки я розумію, мова йде про Деспота Воде, — з розумінням кивнув Вишневецький. — Ну і як?..

— Він виявився тим ще пройдисвітом: замок дав, але потім забрав його назад.

Дмитро Іванович скептично посміхнувся.

— Але тоді я був сам, — продовжував Ляський, — зате тепер з таким компаньйоном, як легендарний князь Вишневецький, тож сподіваюся нарешті одержати обіцяний Хотинський замок у свою власність!

— Старий я вже для походів... — мовив князь і додав тихо: — І нездоровий до того ж.

— Але я очікував, що моя пропозиція тебе зацікавить...

— Навряд чи, пане Альбрехт, навряд чи.

Тут пишногруда дівця принесла випивку й їжу, Альбрехт підняв свій кухоль, вимовив тост:

— За нас!

Жадібно сьорбнув і проголосив новий тост:

— За наші славетні перемоги!..

Поки вони їли, дівця принесла два нових кухлі вина замість спорожнілих. Попри це, голова Вишневецького залишалася ясною, він розумів кожне слово, вимовлене Ляським.

— Князю, а ти все-таки погоджуйся на похід, а?..

— Хоча ти мені досить симпатичний, пане Альбрехт, але я сказав твердо: ні! Повторюю вкотре: я вже літній і до того ж занедужав незрозуміло чим...

— Але я тобі ще не все розповів, князю!

— Он як?! — здивувався Дмитро Іванович. — Що ж ти приховав від мене, дозволь поцікавитися?

— Розмову з Радзивіллою Чорним.

— Про що ж була та розмова?..

— Е-е-е, стривай, князю, стривай!..

Ляський наказав принести нову порцію смаженого м'яса, а тоді мовив:

— Радзивілл Чорний запропонував мені піти походом на Молдавію.

— Заманливо, дуже заманливо! — посміхнувся Вишневецький. — Ну, то йди собі, щасливої дороги!

— Е-е-е, ні, князю! Тільки з тобою!

— А я тобі навіщо?! Ти ж такий молодий і хоробрий...

— Е-е-е, ні, Дмитре Івановичу, ти — жива легенда, чутками про тебе земля повниться, слава твоя поперед тебе біжить.

— Ну що ж, пане Альбрехт, іди в Молдавію сам і зароби таку ж славу, якою поголос укрит мене!

Дмитро Іванович підхопив свій кухоль, підняв його над головою, мовив голосно:

— За нев'яучу славу пана Альбрехта Ляського! — і випив.

Співрозмовник теж схопився за кухоль, але зненацька перемінився в обличчі, немовби побачив просто перед собою примару, підхопився, перекинувши свій табурет, і щодуху дременув на вулицю.

«Он як буває: я п'ю, а зле іншому», — подумав Дмитро Іванович, відрізаючи собі величезний шмат запашного смаженого м'яса.

Тут до нього за стіл і підсів довговолосий смаглявий незнайомец у плащі з каптуром, який без зайвих церемоній поцікавився:

— Високошляхетний князь Вишневецький, якщо не помиляюся?..

— Він самий, — мовив Дмитро Іванович не надто люб'язно.

— Якщо вам не хочеться розмовляти з нахабним незнайомцем, я зрозумію, — примирливо мовив довговолосий.

Князь подумав, що навряд чи варто проганяти з-за столу людину тільки тому, що не знаєш його ім'я, тож мовив доволі м'яко:

— Гаразд, поговоримо, чого вже там! Сьогодні я нездужав, тому зараз, зізнаюся чесно, радий побалакати з ким завгодно.

— От і добре, — кивнув смаглявий і сказав те, чого Вишневецький ніяк не очікував: — Щиро раджу, князю: не впусти свого шансу в Молдавії!

— Що-о-о?..

Звувши очі, Дмитро Іванович придивився до довговолосого уважніше. Звідки він знає, про що була розмова з Ляським, який утік на двір?!

— Пан Альбрехт настільки голосно просторікував, що сидячи за сусіднім столом, я не міг не почути його полум'яних промов і тостів, — немовби відповідаючи на думки Вишневецького, пояснив незнайомец. — До речі, я б теж з радістю промочив горло...

На його знак пишногруда дівиця принесла два нових кухлі вина.

— Хочу повторити найперший тост пана Альбрехта й випити за вашу майбутню славетну перемогу в Молдавії, — мовив незнайомец. Вони чокнулися кухлями, випили.

«Цього разу вино просто відмінне! Таке ароматне!..» — відзначив про себе Дмитро Іванович.

Тим часом смаглявий мовив:

— Між іншим, князю, ти цілком міг би сам зайняти молдавський трон, а не допомагати одній із протиборствуючих сторін. Бояри, які збунтувалися, рано чи пізно скинуть Деспота Воде. Хто стане наступним молдавським господарем?! Подумай над цим...

Ковтнувши ще надзвичайно запашного вина, Вишневецький зненацька подумав: справді, чом би й ні?.. Якби вдалося зробитися молдавським господарем, у його розпорядженні опинилась би вся тамтешня скарбниця! Тоді в нього нарешті знайшлися б кошти на реалізацію найсміливіших планів — як-от будівництво на Малій Хортиці вже не земляного, а сучасного кам'яного замку з гарматами... ну, і всіх подібних задумів!

— Причому врахуй, що на молдавський трон у тебе є всі права, — тим часом продовжував переконувати його довговолосий. — По материнській лінії ти ж споріднений з албанським родом Скандербєга, із сербським князівським родом Якшичів і з молдавським правителем Стефаном Великим. То за чим затримка?! А як станеш молдавським господарем — одразу ж виведеш свої землі з турецького підданства! Уяви тільки, як зростуть твої статки, якщо скинеш гніт Османської імперії та припиниш погану традицію, започатковану господарем Лепушню, — виплату данини туркам...

Дмитро Іванович пригладив довгого чуба на тім'ї, допив надзвичайно ароматне вино й неочікувано для самого себе хвацько викрикнув:

— А мабуть, ти правий, треба б піти в Молдавію! З Ляським або без нього, а треба!..

Молдавські землі, кінець літа 1563 року

Близько півночі чотири тисячі воїнів з обозом благополучно переправилися на човнах і плотах через Дністер на молдавські території. Висадилися без жодних перешкод. Ночували біля невеликого струмка, виставивши сторожу. З першими променями сонця військо почало рухатися.

«Так, грандіозний похід вийшов!» — подумав князь Вишневецький.

Армія проходила одне селище за іншим, і чим далі вони просувалися в глиб молдавських територій, тим сильніше дивувалися Вишневецький і Ляський. Вони очікували побачити жахливі сліди громадянської війни, розорені села, витоптані поля. Замість цього тут панували мир і спокій. Усе було тихо в Молдавії, місцеві жителі зустрічали їх незмінно дружньо, терпляче пояснювали:

— У нас мир і лад, а війна там, у Сучаві. Там бояри б'ються з Деспотом, ніяк не здолають його. І Деспот з облоги вирватися не може.

Що б це означало?!

Через три дні завдяки повідомленням розвідників ситуація прояснилася. Виявляється, віроломний супостат Деспот Воде замкнувся в Сучавському замку з особистою охороною й от уже третій місяць поспіль відбиває атаки молдавського гетьмана Стефана Томжі, при цьому військо узурпатора, що суціль складалося з найманців, розбіглося й промишляє дрібним розбоєм у лісах. Чому за три місяці Сучаву так і не скорили, лишалося незрозумілим.

Почувши таке, Вишневецький і Ляський вирішили обговорити подальші дії.

— Нам несказанно пощастило, — радів Альбрехт, — молдавські бояри виконали за нас всю брудну роботу!

— Мабуть, що так, — погодився Вишневецький.

— Деспот Воде приречений, нам залишається підійти до Сучави й переможно в'їхати в замок! — запропонував Альбрехт.

— Можна діяти й таким чином, — кивнув Вишневецький, — але де гарантія того, що до прибуття нашого славетного війська Томжа не захопить замок без нас?! Тоді гетьмана оголосять королем, і нам потрібно буде боротися із законною владою, а це не надто добре, виходячи з дипломатичних міркувань.

— Між іншим, наскільки мені відомо, князь Вишневецький завжди робив усе, як йому заманеться, не зважаючи на інших... Та й переможців не судять! — заперечив Ляський.

— Так, раніше мене не цікавили чужі думки, — підтвердив Дмитро Іванович, — але зараз нам випав шанс стати визволителями й благодійниками Молдавії, а не загарбниками! Ти бачив, як прихильно зустрічають нас тут: це дорогого коштує.

— Що ж ти пропонуєш, князю? — здивувався Альбрехт.

— Пошлемо вперед невеликий загін воїнів, які розкажуть Стефану Томжі про наближення великого війська, що йде до них на підмогу. Заразом посланці викладуть наші умови: у випадку перемоги над узурпатором Воде їм дістанеться мир, нам же — трон молдавського господаря.

— І правда, ми ж визволителі! — зрадів Ляський. — Але якщо Томжа раптом не погодиться?..

— Дуже сподіваюся, що гетьман не втратив розуму: у нашому війську чотири тисячі навчених воїнів, а в нього під рукою не більше тисячі, максимум півтори тисячі чоловік. І ці його вояки вже третій місяць тупцюють під стінами Сучави...

— Блискуче! Негайно ж пошлемо загін, — зрадів Ляський.

Війську наказали відпочивати, оскільки наступ на Сучаву вирішили почати вже на світанку. Пообідавши, пан Альбрехт поринув у спогади. Найнастирливіше в голову лізли подробиці розмови з Миколаєм Радзивілом Чорним, що відбулася приблизно півроку тому.

— От ти, такий енергійний, розумний, легко управляєшся зі служивими людьми. А цілим народом міг би правити? — запитав тоді Радзивілл.

— З військом я управляюся як воєвода, а от народом правити — це складніше... А про який такий народ йдеться? — поцікавився у відповідь Ляський.

— А от хоч би про молдавський!

— Так у них же є вже правитель, та ще який шахрай!.. Я у 1561 році допоміг йому, то цей грек золоті гори обіцяв! Більше того, Хотин спочатку подарував, а як до влади прийшов — назад повернути змусив... Згубна ця справа — Молдавія!..

— Ну, так це ж коли було! Зараз уже все помінялося, Деспот твій не при справах, одні суцільні бунти по всьому краю, Хотин твій вогнем горить... Та не бійся, Альбрехте, а головне, поміркуй: якщо вже якомусь безрідному грекові вдалося захопити престол молдавський, то як тобі такий шанс упускати?! Зараз холопи бунтують, потім бояри піднімуться, а там і ти на баскому коні на чолі славетного воїнства...

— У мене такого бойового досвіду немає, щоб уже точно...

— Альбрехте, ти, головне, не бійся: наш король тобі допоможе, надасть тисячі три вершників, а твоя справа зголоситися! Наважитися!.. Думаєш, Петро Стольник сам

до влади прийшов?! Аякже: у справу тоді втрутився Сигізмунд Старий, батько нашого Сигізмунда Августа... От і роби висновки!

Підбадьорений спогадами молодий чоловік дійшов висновку, що польському королю конче потрібна своя людина на молдавському троні і що на цю роль обрано його — Альбрехта Ляського! Він уже приготувався поділитися своїми амбітними планами із соратником... Але першим (собі на лихо!) заговорив князь Вишневецький:

— А чи знаєш, пане Альбрехт, що я міг би зайняти молдавський трон цілком законно, без жодних воєн і смут, як от нинішня?!

— Це яким же чином? — здивувався Ляський, що подумав: «Вчасно ж я прикусив язика! Ну що ж, послухаю, чим здивує мене князь...»

— По лінії моєї матінки я тісно споріднений з молдавським правителем Стефаном Великим, так що я, як не крути, — прямий претендент на трон господаря.

Оце та-а-ак!!! Як же боротися за владу з живою легендою?! Це даремно...

Проклинаючи в душі Радзивілла Чорного, воевода Ляський зрозумів: потрібно відступити, тут йому нічого не світить! Він оглянув крижаним поглядом Вишневецького, який розпатякався настільки невчасно, потім наповнив прекрасним білим вином два кубки, запропонував випити за перемогу. А коли випили, мовив сумно:

— Ну що ж, князю, будемо прощатися?

— Стій, стій! Чому прощатися?! — сторопів Дмитро Іванович.

— Тому що нам з тобою не по дорозі.

— Як це не по дорозі?! Що ти кажеш таке, пане Альбрехт?! А як же престол Молдавії?..

— Це вже без мене... — скромно мовив Альбрехт.

— Стривай... Як це без тебе?! А хто мене вмовляв у цей похід відправитися?!

— Я вмовляв. Ну то й що?

— Стривай, пане Альбрехт... Ти говорив щось про Хотинський замок?

— Так, говорив...

— Ну, то одержиш ти свій замок, коли я на трон зійду! Ти мені віриш?

— Зрозуміло, вірю, князю!

— Ну, то у чім же річ?!

Ляський лише засмучено рукою махнув. Вирішивши, що його товариш просто втомився, а тому занадто раптово сп'янів усього лише від одного кубка вина, Вишневецький спокійно пішов спати, залишивши сумного Альбрехта наодинці із сумбурними думками.

Ранком князь прокинувся з нестерпним головним болем, від якого невпинно плуталися думки. До того ж усе його тіло набрякло, суглоби розпухнули — зовсім як узимку! Схоже, клята хвороба верталася знову...

Щоправда, тоді сам придворний медик Його величності сказав, що князя отруїли! І навіть засіб від отрути дав, що начебто подіяв... Але зараз же його не труїв ніхто?! Та й де це бачено, щоб тою самою отрутою!.. щоб двічі поспіль!..

Отже, це не отрута. Отже, навіть придворний медик може помилятися.

Прикро...

Вишневецький насилу вийшов з похідного намета й одразу на великий свій подив побачив, що Альбрехта Ляського й слід прохолонув! Але найголовніше: їхне

славетне воїнство дуже зменшилося — аж на три з половиною тисячі чоловік, яких польський король Сигізмунд II Август віддав під командування воєводи Ляського.

Князь терміново викликав на нараду козацьких сотників, які прибули негайно.

— Де воєвода? Де його люди?

Це було перше, про що запитав Вишневецький. Усі мовчали, нарешті наважився відповісти Чалий — наймолодший із сотників:

— Пан Ляський наказали не будити вас, як ви з ним учора про те домовилися. Він разом зі своїми людьми відправився назад у Польщу доповісти королеві Сигізмунду про виконання покладеної на нього місії.

— Про яку домовленість йдеться?! Нічого не розумію... — здивувався Вишневецький.

Але козаки лише плечима знизували. Колись Вишневецький обговорював усі плани з ними, але після появи воєводи Ляського радився лише з ним одним. Звідки ж могли знати козаки, про що домовлялися двоє шляхтичів?! Обличчя старих воїнів були злими й напруженими, молоді ж весело всміхалися і жваво перемовлялися.

Тут саме повернувся загін парламентарів, висланих до гетьмана молдавських бояр Стефана Томжі. Очільник загону доповів, що облога Сучавського замку справді триває вже цілих три місяці, а запропонована князем Вишневецьким військова допомога в обмін на молдавський трон прийнята гетьманом Томжею з радістю. Більш того, гетьман Томжа вирішив особисто зустріти союзників і засвідчити їм свою повагу. Тому, знявши облогу із Сучавського замку, він уже вирушив назустріч польському війську.

«Що ж, удача сама пливе мені до рук!» — подумав Дмитро Іванович. Отже, незважаючи на несподіваний демарш Ляського й погане самопочуття (а стан князя Вишневецького погіршився настільки, що він не зміг сісти в сідло, тому далі його везли в критому візку), повертати назад негоже. Та й з чого б це?! Стефан Томжа готовий віддати йому трон... Ну й добре! Обійдеться справа без Ляського. Не одержить він свій Хотинський замок — ну що ж, сам винен!..

Не знав Вишневецький, що підозрілий молдавський гетьман Стефан Томжа вже вислав розвідку, щоб з'ясувати, хто це в Молдавію прийшов. Розвідники повернулися до свого гетьмана через два дні й доповіли, що ніякої польської армії немає, хіба що невеличкий козацький загін у кілька сотень людей, яким командує незрозуміло хто... Щоправда, за словами опитаних селян, армія раніше дійсно була, але от куди поділася — незрозуміло!

— То хто ж веде козацький загін? — спробував уточнити в очільника розвідників Стефан Томжа.

— Очільника у них не видно, хоча попереду загону рухається критий візок, у якому чи то хворий перебуває, чи поранений...

— А хто командував зниклою польською армією? — продовжував розпитувати молдавський гетьман.

— Як вдалося встановити, — воєвода Альбрехт Ляський і князь Дмитро Вишневецький.

— Князь Вишневецький, кажеш?.. А чи не він козацький загін веде?

— Ні, пане гетьмане! Загін без очільника, князя ми там не бачили.

— А може, це його у візку везуть?

— Якщо й Вишневецького везуть, то він поранений або хворий, отак виходить.

Зрозумівши, що ніякої польської армії немає, Стефан Томжа розлютився на брехню підступних поляків і вирішив напасти на козацький загін і розгромити його: нехай ці негідники знають, як це — брехати молдавському гетьманові!..

Тим часом, козаки вперто просувалися в глиб країни. Стан князя Вишневецького не поліпшувався, він як і раніше їхав лежачи в критому візку. Протягом декількох верст загін просувався вузьким гребенем пагорба, стежка по обидва боки обривалася крутими схилами, зарослими низеньким повзучим чагарником. Стояла нестерпна спека. Нарешті дорога розширилася, за її поворотом відкрився фортечний частокіл: то були Верчікани... Одразу погода почала псуватися, небо затягло хмарами, налетів різкий вітер, потім пішов дощ.

Як раптом налетіли молдовани! Усе сталося настільки раптово, що ряди козаків здригнулися. Скориставшись цим, а також своєю кількісною перевагою, нападники швидко оточили козацький загін. У відповідь козаки розгорнули вози обозу, зайняли кругову оборону й заходились відбивати атаку за атакою настільки вміло, що тепер уже атакуючі молдовани втратили первісну впевненість у легкій перемозі.

Кілька годин поспіль кровопролитна битва йшла на рівних, але не можна ж увесь час сидіти в обороні?! Окрім того, козакам потрібно було скласти план порятунку настільки несвоєчасно захворілого очільника...

І от Сироваренко, що уславився під час знаменитого штурму Іслам-Кермена, схилився до землі, спробував, чи достатньо висохла трава після дощу. На щастя, серпнева спека зробила свою справу... Тоді козак підпалив траву з навітряного боку, вогонь побіг по землі на молдован, мимоволі змушуючи їх відступати, до піднятого кінськими копитами пилу додався їдкий дим... Скориставшись цим прикриттям, частина козацького загону на чолі із Сироваренком вирвалася з кільця возів, несучи на рядні хворого князя. Козаки пірнули в лісові хащі й почали продиратися крізь густі зарості, керуючись самим лише внутрішнім інстинктом. Вояки Стефана Томжі, що переслідували їх, швидко відстали.

Козаки рвалися до Дністра: там був порятунок. Кілька разів натикалися на переслідувачів, але щоразу козакам вдавалося відбитися і йти майже без втрат. Зрештою, вони вдруге відірвалися від переслідувачів, пішовши ледь помітною стежкою в глиб великого болота.

Якби не хвороба Вишневецького, козаки вже давно були б на іншому березі Дністра й, зібравши підмогу, кинулися б назад, щоб допомогти основним силам, оточеним військом молдавських бояр. Час від часу опритомнюючи, князь благав козаків укрити його десь у малодоступному місці, а самим прориватися до Дністра: мовляв, він би пролежав в укритті кілька днів... Однак «степові лицарі» навідріз відмовлялися кинути свого очільника.

Втім, так чи інакше козакам потрібно було зважитися на якийсь інший план, бо, блукаючи лісами й болотами із хворим очільником на руках, вони втрачали дорогоцінний час...

* * *

— Ну що ж, князю, полеж тут, відпочинь, сил наберися. Тільки дивись: ані звуку!..

— Так-так, хлопці, йдіть на наші землі, йдіть!.. Бог вам допоможе.

Отвір над його головою закрит величезний оберемок сіна, після чого ще якийсь час ззовні долинав шурхіт: козаки маскували місце, де сховали очільника. Далі все стихло.

Опинившись у стогу, Вишневецький почав згадувати, із чого почалося нинішнє божевілля. Але пам'ять чомусь затято не бажала підкорятися. Скільки не намагався князь зробити це, але нізащо не міг пригадати, на чому ґрунтувалася його залізна впевненість в успіху настільки ризикованої авантюри.

Тепер він розумів навіть, що й кримська, і молдавська землі перебувають у підданстві Османської імперії, тож будь-яка сутичка між ними буде розцінена Сулейманом Пишним як міжусобиця — з усіма наслідками для призвідника. А якби князеві Вишневецькому вдалося зайняти молдавський престол, то як би він, скажімо, обороняв свої рідні землі — той-таки маєток Вишнівець — від татарських набігів?! В очах султана це виглядало б як...

Ах, і чому він раніше не врахував цього?! З якого дива вважав, що вдасться швидко звільнити Молдавію від турецького підданства?..

Отже, зовсім нещодавно, чомусь не бажаючи дослухатись до голосу розуму, князь погнався за примарними мріями. І взагалі, увесь час молдавського походу був немовби туманом затягнутий, а мозок його немовби поринув у густу медяну патоку — це надзвичайно заважало мислити тверезо. Йому б почути голос розуму, повернутися додому, відпочити, підлікуватися... Адже амбіції — погані порадиці! Але в будь-якому разі, помилка була допущена, і тепер доводилось розплачуватися за неї.

* * *

Коли нічна імла відступила, а сонце освітило верхівки дерев, стало видно, що вони оточені.

— Здавайтеся! Вам нікуди подітись...

Але замість цього козаки героїчно ринулися в останній бій. Земля вкрилася трупами. Поранених було мало, однак і вони не бажали здаватися нізащо!.. Впоравшись із жменькою затятих вояків, Стефан Томжа звернувся до своїх солдатів:

— Де ж очільник? Щось його не видно ні серед мертвих, ані серед поранених...

— Може, його сховали? — припустив хтось.

— А де?

— Тут є два підходящі місця: або в болоті, що неподалік, або о-о-он на тім лузі, у якомусь стозі сіна.

Вирішивши спершу перевірити більш доступне місце, гетьман Томжа наказав розметати всі до єдиного стоги сіна.

— Ой, панове, не робіть цього! — запричитали підоспілі селяни, які побачили, що битва між молдавським військом і невеличким козацьким загоном завершилася. — Не чіпайте наше сіно, ми зараз самі покажемо, куди вони його сховали...

— Кого сховали?

— Та очільника свого! Вони його князем називали...

І селянин одвів солдатів на чолі зі Стефаном Томжею до заповітного стогу.

* * *

Наприкінці серпня 1563 року Дмитра Вишневецького й тих козаків, яких вдалося полонити, підступний Стефан Томжа кинув до в'язниці Сучавського замку (на той час його нарешті вдалося скорити). Через півтора місяця частину козаків відпустив, попередньо відрізавши їм носи, а частину відправив під надійним конвоєм у Стамбул, тим самим висловлюючи відданість і вірнопідданські почуття могутній Османській імперії, під владою якої перебували молдавські землі.

Після швидкого суду переважну більшість бранців відправили на галери. Дмитрові Вишневецькому (якого турецький лікар напоїв диво-ліками, що швидко перемогли болісну хворобу князя) і декільком його високопоставленим сподвижникам було запропоновано перейти на службу до повелителя правовірних. Зрозуміло, на найвигідніших умовах... Як і слід було чекати, усі до єдиного гордовито відмовилися.

Обурений усім цим, польський король Сигізмунд II Август схопив і у травні 1564 року під надуманим приводом стратив боярина Стефана Томжу, у такий спосіб «нагородивши» його за розправу з польськими підданими.

Що ж сталося в турецькому полоні з головним «призом» молдавської авантюри — із князем Дмитром Вишневецьким?..

Глава 20

БИТВА ШАЙТАНІВ

*Невеличка фортеця між Стамбулом і Галатою,
Османська імперія,
22 жовтня 1563 року*

Солоний ранковий бриз приємно холодив обличчя; то був один з останніх подарунків природи, що, на відміну від їхніх суддів, виявилася милосердною до непокірливих сердець. Вишневецькому подобалося також, що й П'ясецький тримається добре: тепер він повністю опанував себе й більше не скиглив — не те що вночі в тюремній камері: «Нас стратять, завтра нас стратять, а я так хочу жити!!! Господи, як же я хочу жити!...»

Та хто ж жити не хоче?! Але якщо вже тебе прирекли на смерть, зумій піти гідно, як личить чоловікові! Піди так, щоб навіть кляті бусурмани поважали тебе за самовладання в останні дні й години життя... Добре, що зайвих свідків нічної істерики не було. Тепер же П'ясецький навіть оком не моргне. Оце правильно, сьогодні він молодчина. Загалом, все йде своєю чергою... крім однієї досить дивної обставини: досі

незрозуміло, яким способом їх збираються стратити?! Вишневецький дещо розбирався в порядках Османської імперії, тому прекрасно розумів: спосіб позбавлення життя засудженим мали оголосити прямо на суді. Поза сумнівом, за відмову прийняти магометанську віру й піти на службу до султана Сулеймана Пишного вирок міг бути одним-єдиним — страта.

Однак формулювання — «Стратити смертю болісною» — було напрочуд неконкретним, розпливчастим. І це при тому, що Сулейман заслужив у свого народу прізвисько Кануні — тобто «Законодавець»!.. Чому ж тоді султанський суд допустив настільки неймовірне формулювання вироку?! Ні-ні, справа тут явно нечиста! Зрозуміло, зовсім не обов'язково, щоб вирок затверджував особисто владика... хоча інше важко припустити у випадку переманювання на султанську службу князя Вишневецького, а не якогось пересічного козака. Загалом, годі й сумніватися, що хтось невідомий дуже сильно вплинув на хід процесу — причому з незрозумілою метою.

От хіба що...

Ну так, схоже, це єдине прийнятне пояснення: спосіб страти їм не оголосили тому, щоб вони не встигли морально підготуватися до певного способу прийняття смерті! А як інакше: адже позбавляють життя характерника! Чаклуна!! Самого урус-шайтана!!! Тут пильнуй і пильнуй, як би він не перекинувся вовком, щоб утекти, або соколом, що може запросто злетіти в небесну височінь... от хоча б навіть із фортечної стіни, на яку їх зараз привели. То як же їх збираються стратити?..

Вишневецький прискіпливо оглянув верхівку вежі, на яку стражники загнали бранців, однак ніяких лиховісних приготувань не помітив. Що знову ж було надто дивно, бо султанським воякам залишалось єдине: скинути приречених униз зі стіни. Але що це за болісна смерть — розбитися об землю?! Занадто вже просто...

Зрозуміло, їх могли б утопити в морі. Але до води звідси далеченько: навіть якщо розбігтися гарненько й стрибнути, можна не дістати. До того ж, простіше відвезти бранців на кораблі або на човні подалі від берега, прив'язати камінь на шию і... Нарешті, такий спосіб поганий тим, що після нього тіло зникає в безодні, тоді як спотворений катуваннями труп краще виставити в якомусь людному місці — для повчання усіх гяурів, що перебувають у помилковій вірі.

Отже, утоплення не підходить.

Отже, скинуть із цієї вежі — просто так, без якихось мудрувань...

Вишневецький посміхнувся: до подібного випробування він готовий. Адже будь-якого юнака, що бажає стати характерником, змушують стрибати з високого обриву, причому непроглядно-темною ніччю! Хто лякається смертельного стрибка в невідомість, той просто забирається геть. Назавжди... Але князь не з тих, хто злякався хоча б раз у житті!!! І попри погане самопочуття, тепер вирішив показати клятим туркам, на що здатен. От здивуються кати, коли бранець упаде з височенної фортечної стіни... і миттю схопиться на ноги, цілий і неушкоджений!..

Вишневецький вдихнув солоний ранковий бриз повними грудьми. Заплющив очі, подумки уявив, як під час падіння весь стискається, щоб потім розпрямитися і... злетіти в небо вільним соколом!.. Уявляв це знов і знов, доки не відчув легкість, що повільно обволікла усе тіло від п'ят до маківки. От і добре.

— В ім'я Аллаха Великого!..

Ага, повторюють вирок. Ну так, зрозуміло, усе тут робиться в ім'я Аллаха, як же інакше?! Але найцікавіше: навіть зараз читання завершилося настільки ж розпливчасто, як і на самому суді: «Стратити смертю болісною». Знову тягнуть... уже до останньої миті. Для чого?! Адже усе ясніше ясного: скинуть їх з фортечної стіни — от і вся мука...

Першим на страту повели П'ясецького. Шляхтич як і раніше тримався мужньо, встиг навіть обернутися до старшого товариша й підморгнути, Вишневецький кивнув у відповідь: мовляв, прощай — незабаром наші душі зустрінуться знов, тепер уже на тім світі! Однак підійшовши до самого краю стіни, П'ясецький раптом втратив самовладання, навіть відхитнувся... від чогось безсумнівно жахливого!.. Можливо, він би відступив назад, однак найближчий стражник ударив його ратищем списа між лопаток, і шляхтич зірвався вниз. Майже одразу ж звідти донісся глухий хрускіт і тужливий стогін.

От це вже зовсім незрозуміло: по всьому виходило, що скинутий зі стіни бранець повинен був просто розбитися на смерть, але що ж тоді означають ці моторошні звуки?! Отже, не долетів до землі, не розбився...

Що ж з ним трапилося?!

Удар ратищем списа у спину обірвав сумбур думок: тепер настала черга Вишневецького. Підкоряючись охоронцям, він пішов уперед...

І лише наблизившись упритул до краю, зрозумів задум катів. Унизу, на відстані приблизно двох-трьох сажнів стіна вежі наїжачилася низкою гострих залізних гаків, схожих на котячі пазурі. Падаючи донизу плиском, П'ясецький налетів одразу ж на три з них і тепер корчився в передсмертних муках. Он яку підлу страту винайшли для них кляті бусурмани!!!

Гордо піднявши голову, Вишневецький швидко обернувся, щоб викрикнути останній прокльон в обличчя своїм катам... але діставши удар у груди, зірвався донизу. Нестерпний гострий біль вибухнув десь у правому підребер'ї, прошив його наскрізь до самої чубатої маківки, вистрілив в очі снопом іскор...

Князь знепритомнів.

Коли ж отямився, то виявив, що висить на гаку, встромленому в тіло десь біля печінки й надійно зачепленому за кілька нижніх ребер. Дійсно, зважаючи на все, помирати вони з П'ясецьким будуть довго й болісно — як, загалом, і сказано у хитро складеному вирокі султанського суду!

Якби гаки перебували нижче, то падаючи на них, тіла приречених могли б розірватися, що спричинило б занадто швидку смерть; однак це явно не входило в наміри катів. До того ж, з низько закріпленого гака при бажанні можна зіскочити й хоча б спробувати втекти, зате із вмурованого високо не зіскочиш і не втечеш. А оскільки (судячи зі стану кам'яної кладки) гаки вмурували у фортечну стіну зовсім нещодавно — отже, до сьогоднішньої страти готувалися дуже ретельно, все попередньо розрахувавши до дріб'язків.

Цікаво, хто ж він — невідомий супостат, що настільки полум'яно бажає смерті князю Вишневецькому і шляхтичу П'ясецькому?..

Хто?!

Дмитро Іванович не знав напевно, розумів лише одне: такий супостат неодмінно повинен існувати!!! І зібравши воєдино ненависть до таємного свого мучителя, Вишневецький прогарчав крізь судомно стиснуті зуби:

— Будь ти проклятий на віки вічні!!! Не знати тобі ні добра, ані спокою ні на цьому світі, ані на тому!..

*Невеличка фортеця між Стамбулом і Галатою,
Османська імперія,
26 жовтня 1563 року*

— Щоб вас усіх розірвало, бусурмани, нехристи кляті!..

Роксолана нишком оглянула обличчя служників, що оточували її. Якщо хто й розумів крамольні промови страчуваного, то, принаймні, і виду не подавав, що розуміє хоча б одне-єдине слово.

— То що, отак і триває це неподобство?

— Так і триває, о хасекі!

— Невже з тих самих пір?..

— Саме так, о хасекі! Відтоді як нечестивого гяура відповідно до найвищого повеління скинули на вмуровані у фортечну стіну гаки, він висить там, зачепившись ребром, і без угаву кричить про щось.

— Про що ж він кричить?

Питання зависло у повітрі. Ну так, все зрозуміло: султанські служники, звісно ж, розуміють зміст крамольних промов приреченого на смерть, але повторити їх не наважуються, тому що тоді крамола злетить уже з їхніх власних вуст! А це — пряма смертельна загроза промовцеві...

— То про що ж?!

— Краще б тобі, о хасекі, не знати й навіть не чути цього лиходія.

«І навіть не чути...»

Ну звісно ж, оточуючі прекрасно усвідомлюють те, що улюблена єдина дружина повелителя правовірних виросла в тих самих землях, що й мерзенний злочинець. А отже, вона-то вже точно розуміє його розпачливі вигуки! Розуміє, але перевіряє кмітливість свого оточення... Ну гаразд! Припустимо, усі тут роблять вигляд, що лиходій викрикує щось неперекладне. Припустимо!..

— Невже ж цей гяур поводить ся настільки зухвало від самого початку страти?

— Саме так, о хасекі! Ледь він упав на вмурований у стіну гак, як заходився викрикувати щось незрозуміле. І досі кричить.

— Четвертий день?!

— Четвертий день поспіль, о хасекі!

— Але ж це неможливо!!!

— Ти абсолютно права, о хасекі: справді неможливо. Гяур повинен був померти ще, принаймні, учора хоча б від спраги: все-таки висить під палючим сонцем без води, без їжі, зачепившись ребром за залізний гак...

— І що ж?!

— Як бачиш, о хасекі, клятий розбійник досі живий, чому — нам самим незрозуміло! Бо ж іще стільки крові втратив!..

— А його товариш?

— Той майже одразу помер.

— Ах, он як!

— Це не дивно: при падінні зі стіни інший гяур зачепився одразу ж за кілька гаків, тому й помер так швидко. Взагалі-то, обидва негідники цілком могли б залишатися живими до твого приїзду. Тому дивно не те, що один з мерзотників досі не випустив дух, дивно інше: як у нього вистачає сил викрикувати...

Служник зробив паузу, спідлоба глянув на Роксолану й докінчив обережно:

— Викрикувати слова, без сумніву, образливі для слуху правовірних.

— Так, напевно, вони образливі, — з робленою замисленістю мовила султанша і знов обернулася до фортечної стіни. Вишневецький, який висів на гаку, тим часом просторікував:

— Не перемогти вам, свиням триклятим, чесних православних християн! Всі ваші полчища будуть розбиті й розсіяні ще на підступах до земель наших, скільки б ви не намагалися взяти гору в мерзенних своїх намірах, тому що з нами Господь Вседержитель, до того ж сама Пресвята Богородиця покрила й землі наші, і все лицарство козацьке чесним своїм покровом...

Почувши таке, Роксолана ледь помітно наморщила куточки губ. Збоку можна було подумати, немовби султанша чимсь незадоволена або навіть розгнівана. Насправді ж за цією гримасою хасекі намагалася сховати задоволену посмішку. Отже, високошляхетний князь сам же й заговорив про вищі сили? Ну що ж, подивимось, як недоречно згаданий Вседержитель зараз же, негайно зрадить свого вірного, але явно непутящого раба!

— А спробували ви, ледарі, перешкодити розбійникові ображати слух правовірних крамольними промовами?

— Як не спробувати! Зрозуміло, спробували засіб вірний, надійний... Спершу відтяли йому праву руку до ліктя, потім праву ногу до коліна. Думали, після цього він швидко спливе кров'ю.

— І що ж?

— Не подіяло: обидві нанесені розбійникові рани закрилися незбагненим чином, немовби їх хтось припік!

— То може, хтось і справді припік?!

— Що ти, о хасекі!!! Хто б насмілився...

— А зробити ще щось намагалися?

— Зрозуміло, так.

— І які ж успіхи?

— Сама подивись, о хасекі!

Співбесідник обернувся, щоб подати умовний знак комусь невидимому. Негайно перед Роксоланою вирости троє лучників. Діловито, без усякого поспіху вони зайняли позицію для стрілянини, перевірили стан своєї зброї, дістали із сагайдаків стріли, ретельно прицілилися й...

І тут сталося щось непоясненне: коли запущені стрілками смертоносні жала неслися до фортечної стіни, щоб упитися в тіло негмамовного розбійника й покінчити з ним раз і назавжди, раптовий порив вітру відхилив їх трошечки вліво... відхилив зовсім мало... але цього виявилось досить, щоб одна стріла встромилася в тіло давно померлого шляхтича П'ясецького, дві ж інших із дзвінким стуком ударилися об кам'яну кладку.

Невдала спроба розстрілу, зірвана безневинною витівкою природи, украй розвеселила страчуваного, і він закричав радісно:

— А-а-а, бусурмани погані!!! Що, підчепили Байду гаком під ребро й думаєте, ваша взяла?! А спробуйте—но Байду вбити!!! Нічого у вас не вийде, нехристі, як не намагайтеся!!! Будьте ж прокляті навіки разом з вашим жалюгідним Аллахом ви, чорти безрогі!..

Майже одразу з боку моря долинули радісні вигуки. Обернувшись туди, Роксолана зрозуміла причину шуму: на галері, що привезла її, біснувалися прикуті до весел веслярі. Імовірно, то були полонені козаки. Можливо, деякі з них служили під проводом князя Вишневецького, знали його особисто — от і раділи тепер, що їхній колишній очільник навіть у вкрай безнадійному для себе стані примудрився продемонструвати свої чарівницькі здібності.

Що тут скажеш: характерник — він і є характерник!..

— О хасекі, ти бачила?! Бачила?! — загаласували перелякані служники, безглуздо тикаючи відстовбурченими пальцями в напрямку страчуваного негідника.

І тут хтось вимовив напівшепотом фразу, після якої всі миттєво припинили:

— Урус-шайтан... Це не людина, а справжній шайтан...

— Стріляйте! Негайно стріляйте ще раз!!! — гримнула султанша, обернувшись до блідих лучників. — Стріляйте, доки не вб'єте цього бандита!..

Трусачись від переляку, лучники попадали на коліна.

— Стріляйте!!!

Вони тремтіли всім тілом, але не рухалися з місця.

— Забрати це падло! Стратити!!!

— Помилуй, о хасекі...

— Тоді стріляйте, негідники, боягузи кляті!!!

Цього разу погроза подіяла: лучники знову прицілилися, вистрілили... і знову ганебно промахнулися!!!

Та що ж це таке?!

Тепер іще виразніше зі стіни долинув демонічний регіт Вишневецького, перемежований вишуканими прокльонами на адресу Великого Аллаха і всіх правовірних, а з боку моря лунало ляскання бича наглядача, який втихомирював галерників, що веселилися дедалі більше.

— Урус-шайтан, кажеш?..

Роксолана обвела служників настільки дивним поглядом, що всі вони мимоволі зіщулилися й затремтіли, миттєво згадавши, що й саму дружину володаря правовірних позаочі також називають виплодом пекла. Справді, по всьому виходило, що от зараз і тут, біля стін турецької фортеці на чорноморському узбережжі зіштовхнулися два демони, породжені у загадковому заморському краї. Звідти Османська імперія черпала

незліченну кількість витривалих рабів і галерників, звідти ж работоргівці привозили чарівних наложниць для втіх вищої знаті. Все це так... але от зрозуміти їй остаточно скорити загадкові заморські землі дотепер чомусь не вдавалося — хоча, здавалося б, уся правда ісламу, вся сила Великого Аллаха й пророка його Мухаммеда, всі досягнення цивілізації й витонченої арабської культури були на боці османів!..

І от зараз і тут, під стінами невеличкої турецької фортеці на березі Чорного моря зішлись два шайтани, породжені тією загадковою землею. Цікаво, чим закінчиться їхнє протистояння?! Хто з них візьме гору: шайтан-воїн чи шайтан у спідниці?!

Прочитавши це німе питання на обличчях переляканих служників, Роксолана розреготалася голосно, від душі (чим остаточно увігнала присутніх у безодню смертельного божевілля), далі відв'язала від паска невеличкий оксамитовий мішечок, кинула його до ніг невдалих лучників і мовила гидливо:

— От, візьміть — це напевно допоможе вам здолати шайтана!

Лучники розгублено дивилися то на свою пані, то на кинутий мішечок, так і не наважуючись доторкнутися до нього. Довелося підсьобнути їх коротким вигуком:

— Ну?!

Тільки тоді солдати наважилися дізнатися, що ж там є — і знайшли кілька срібних наконечників для стріл!!! Після чого як по команді підняли здивовані очі на Роксолану.

Оце та-а-ак! Оце далекоглядність!.. По всьому ж бо виходить, що Хуррем заздалегідь знала про те, що скинення на вмуровані у фортечну стіну гаки не вб'є клятого розбійника, що стріли лучників не заподіють йому найменшої шкоди, інакше не віддавала б таємного наказу виготовити срібні наконечники стріл! Але ж робити це потрібно було саме заздалегідь... тобто передбачивши розвиток подій!..

То, може, султанша взагалі вгадала все це задовго до моменту винесення вироку... і навіть до самого суду?! Але як таке можливо... якщо тільки хасекі не є таким же самим демонічним створінням, як і страчуваний розбійник!!! Але хто ж тоді із них двох шайтан?! Чи обоє вони варті одне одного?..

Як би там не було, лучники замінили звичайні наконечники стріл срібними, не проронивши ані слова: усе це було вище їхнього розуміння — що тут скажеш?! Однак ледь ці приготування були закінчені, як Роксолана віддала новий наказ:

— А тепер марш за мною.

І пішла до входу в фортецю. Цікаво, що іще задумала хасекі?!

Втім, ніхто не наважився розпитувати її. Лучники просто підкорилися. Тим часом, задум султанші виявився доволі простим. Роксолана привела воїнів на верхівку вежі, звідки чотири дні тому бранців скинули на гаки, і, різко мотнувши головою, наказала:

— Підійдіть до краю стіни й стріляйте звідти!

Справді, простіше не придумаєш: набагато легше розстріляти страчуваного в упор, бо тут уже ніякий вітер стрілу не знесе. Підбадьорені спритністю султанші, лучники рушили вперед, до краю стіни... як раптом зупинилися через різкий рвучкий вітер: тепер він дув у спину солдатам, немовби намагаючись зіштовхнути їх у безодню, наїжачену залізними гаками!!!

— Ну, що ж ви зволікаєте, жалюгідні боягузи?! — прикрикнула Роксолана на розгублених лучників.

— О хасекі, ми боїмося підійти до краю стіни занадто близько, тому що...

— Боїтеся?! Що за дурниці?!

Обдарувавши переляканих солдатів убивчо-презирливим поглядом, Роксолана сама попрямувала до краю стіни. Вітер просто сказився, її розкішна сукня напнулася, немов корабельне вітрило. Наступної ж миті багатий головний убір султанші зірвало й віднесло у бік моря, так що ретельно приховане під ним яскраво-руде волосся під поривами вітру розтріпалося і здійнялося вгору. Здалеку складалося таке враження, нібито гігантський смолоскип спалахнув на чолі правительки й охопив усе її тіло...

Лучники остовпіли: хасекі зайнялася під впливом чаклунських чарів урус-шайтана!.. З дикими лементами смертельно перелякані солдати кинулися врозтіч. Звідки їм було знати, що Хуррем від народження мала розкішне волосся вогненно-рудого кольору?!

Втім, перелякалися не тільки солдати: знизу долинули розпачливі схлипування челядників, що також поринули в повне сум'яття. Судячи з усього, картина вийшла таки демонічною.

— Назад, боягузи!!!

Вчасно зрозумівши, у чім річ, Роксолана підняла поділ верхньої спідниці, прикрила ним голову й обличчя і вже стояла у звичному для всіх непроникно-чорному вигляді. Щоб її не знесло рвучким вітром, султанша щосили вчепилася за кам'яний зубець фортечної стіни, зробила кілька кроків і глянула вниз — туди, у прірву, де висів Вишневецький, зачепившись ребром за гак.

Їхні погляди схрестилися.

Обривок чергової лайки на адресу клятих мучителів і їхнього жалюгідного Аллаха застиг на губах страчуваного. Тепер говорили самі лише очі, обмін думками не був чутний нікому в світі, проте обоє вони чітко знали, про що думає кожен:

«О-о-о, хасекі власною персоною!..»

«Так, князю, це я прийшла подивитись на твою смерть».

«Але ж я не вмер!..»

«Зараз помреш, оскільки за справу взялася я сама».

«То це ти бажала моєї смерті?!»

«Я — хто ж іще!..»

«Ти домоглася від султана цього вироку?!»

«Я домоглася. Я — і ніхто інший!»

«Але чому?..»

«Ти не зрозумієш, князю!»

«Чому саме ти?! Адже твоя батьківщина...»

«Тобі не зрозуміти моїх почуттів! Хто не жив моїм життям, тому не досягнути, нізащо не досягнути, що рухало мною...»

«А я бажаю знати!!!»

«Ні-ні, ти помреш зараз же, так і не довідавшись усієї правди — обіцяю!»

«І все-таки?..»

«Просто помри, князю!»

Вітер улігся миттєво, немовби під впливом чар. Криво посміхнувшись в обличчя приреченому, Роксолана обернулася до розгублених лучників і суворо крикнула їм:

— Агов, роззяви! Стріляйте зараз же, не баріться!!!

Двічі повторювати не довелося: скориставшись затишком примхливої погоди, солдати кинулися до краю стіни, прицілилися, випустили стріли зі срібними наконечниками — і ніхто з них цього разу не промахнувся! Вишневецький моторошно скрикнув, весь зігнувся і схопився здоровою лівою рукою за праву ключицю, у яку встромилася стріла зі срібним наконечником.

— Стріляйте ще! Добийте його напевно!..

Підбадьорені успіхом, лучники випустили нову порцію стріл, потім ще одну, ще — і так доти, доки не витратили весь запас. Уतिकаний стрілами, князь безвільно обвис, відкинувшись назад. Втім, очі його так і не заплющилися, тому, навіть будучи мертвим, він продовжував пильно розглядати султаншу.

Тоді знизу, від підмурку фортечної стіни долинули захоплені переможні вигуки, з моря ж долетів слабкий розчарований стогін галерників, які також спостерігали за болісною смертю колишнього очільника.

— Зняти це падло з гака й підняти сюди негайно! — розпорядилася Роксолана, задкуючи від краю фортечної стіни на нетвердих ногах. Тільки тепер вона відчула, скільки сил витрачено за всі ці роки на настільки витончену помсту. Але ж вийшло!!! Вийшло просто прекрасно, причепитися нема до чого!..

І от біля її ніг лежить мертве тіло Дмитра Вишневецького — старшого сина князя Івана Вишневецького, якому вона колись дозволила зірвати ніжну квітку її першого, ще дівочого кохання і який потім підло зрадив усе те, що було між ними.

Так, він одружився з жінкою, яку звали так само, як і її саму, — Анастасією! Так, свого первістка від тієї, іншої Анастасії високошляхетний князь назвав тим же ім'ям, що і їхнього первістка... Все це так.

Але ж правда й те, що Іван Вишневецький підло зрадив те давнє кохання!!! Саме його люди вчинили нічний напад на Рогатин, щоб від нібито татарських рук загинули всі — вона сама, їхній малюк Дмитрик, найдобріша тіточка Марта, батько Гаврило Лісовський... Чорну справу мав довершити вогонь пожежі.

І от настала пора помсти, й відтепер вона вже більше не розглядатиме черкеський кинджальчик, що нагадує про давнє зрадництво! Зі своїми ворогами їй завжди вдавалося поквитатись, рано чи пізно — але вдавалося! Так сталося з пихатою черкешенкою Гюльбехар, з її чоловікоподібною служницею Лейлою, з євнухом Мансуром, з клятим греком Ібрагімом, з підступними прислужниками, кривдниками та вбивцями Прохором-Копилом, Євтихієм та Захаром, а також з багатьма іншими. Тепер настала черга князя Вишневецького, що уособлював весь свій мерзенний рід, від якого султанша зазнала суцільних нещасть... Але ж це сталося, хоча не просто вбити, але і знеславити його було ну дуже нелегко!

Шкода тільки, що винуватець усіх її халеп — негідник Іван Вишневецький давно вже пішов із цього тлінного світу.. Але нічого! Мерзотник неодмінно скорчиться від жаху, зустрівши на порозі пекла тільки-но померлого князя Дмитра на прізвисько Байда!!! І коли син повідає батькові, що в обитель нечистих духів його скинув не хтось, а саме вона — віддана колись татарам на наругу, збезчещена Олександра-Анастасія

Лісовська, прозвана в Османській імперії Роксоланою... От уже розлютиться, ото розлютиться старий!!! Але пізно, пізно: близький ліктик — та не вкусиш...

А вона?..

Що ж, вона житиме й надалі у небаченій розкоші й славі. Вірнопіддані ясновельможного султана Сулеймана Пишного відтепер ще більше боятимуться її, рудоволосу чортицю Хуррем. Поза сумнівом, подробиці сьогоднішньої страти стануть передаватися з вуст у уста, страх іще сильніше сковуватиме волю правовірних (які насправді надзвичайно марновірні, а тому майже поголовно бояться всілякої чортівні чи ледь не до неприємності), а страх змушує коритися набагато краще, ніж любов і повага.

До цього, власне, і зводиться підсумок як усього її великотрудного життя, так і добре продуманої, витонченої помсти, що вона тільки-но здійснила. А щоб не забути ці підсумки до кінця своїх днів, варто прихопити на пам'ять якусь дрібничку. Такий собі амулет, на який у разі чого можна подивитися, щоб негайно ж згадати минуле...

— Агов, ви! — звернулася Роксолана до служників, які боязко тримались якнайдалі від султанші. — У страченого гяура на шиї має бути шнурок із хрестиком: негайно подайте його сюди.

Наказ грізної хасекі кинулися виконувати з усім можливим поспіхом. Поки бігали донизу за віднесенням поривом вітру головним убором, лучники підтягнули до ніг Роксолани уतिकаний стрілами труп. Помацавши під просоченою кров'ю сорочкою, знайшли натільний хрест і спробували зняти, однак цьому заважали ратища стріл, що намертво пригвоздили до тіла полотно сорочки й долоню лівої руки, якою Вишневецький перед смертю схопився за першу стрілу, що вразила його.

— Чи можна розірвати шнурок від хреста, о хасекі? — поцікавився один з лучників.

— Ні-ні, і хрест, і шнурок потрібні мені неушкодженими, — відрізала султанша. Довелося розірвати сорочку.

Але тут, переможно стиснувши в кулаці свій трофей, Роксолана випадково ковзнула поглядом по оголеному до пояса тілу страченого, а там!..

А там, на шкірі правого плеча побачила родимку незвичайної форми, у вигляді тонкої вигнутої шаблі!!! Султанша затремтіла як осиковий листочок на вітру.

— Що сталося, о хасекі?!

Однак Хуррем не почула переляканого запитання. Перед очима стояла родимка на крихітному плічку її новонародженого первістка, у вухах гримів веселий голос тіточки Марти: «А родимка наша родова яка, а?! Великий воїн із твого хлопчика виросте! Рідній землі на славу, ворогам лютим на погибель. Пишайся синочком таким! Пишайся, Олександрунько!..»

Немаючи сил винести вигляд родимки (що чомусь устигла збільшитися до неймовірних розмірів), султанша дико скрикнула, схопилася обома руками за потилицю (немовби одна зі стріл із заговореним срібним наконечником простромила не серце бранця, а її багатостраждальну голову) і як підкошена звалилася долілиць на камінь фортечної стіни. Чудове волосся хасекі, яке челядники так і не встигли привести до ладу, розметалося на всі боки, покривши вогненно-рудим плащем тіло її колишнього смертельного ворога...

Втім, якого ще ворога?! Сина!!! То був бездиханний труп її власного первістка Дмитра, народженого в далекому Рогатині й безповоротно загубленого!!! Саме його вона мріяла відшукати всі дні, проведені в Османській імперії! Саме на нього хотіла вилити весь запас нерозтраченої материнської ніжності!!! Саме з ним вела подумки таємні нічні бесіди — але ж подумки, усього лише подумки!..

А коли він з'явився перед її очима вже у плоті... як і пророкувала найдобріша тіточка Марта — з'явився славетним воїном... Що вона зробила тоді?! Спочатку прислухалася до заклику материнського серця, але потім...

Потім!..

Ах, чому, за що їй усе це?! Що означали розповіді молодого князя Вишневецького нібито про свою матір — княгиню Анастасію Олізарівну?! Бозна, що вони означали й чому Дмитро називав рідною матір'ю чужу жінку!!! У цьому їй уже не розібратися ніколи, тому що...

Тому що!..

Так, тому що вона — клята дітовбивця!!!

Своїми руками передати надійному шпигунові флакон із зіллям, що мало звести її бідолоашного синочка з розуму!.. Передати йому ж інший флакон, коли синочок якимсь неймовірним чином переборов невиліковну хворобу!.. Потім, коли під дією подвійної дози отрути князь наробив дурниць і потрапив у полон до боярина Томжі, а далі був переданий до рук султанові, — особисто домогтися для нього лютої смерті, найжорстокішої із всіх можливих смертей!.. Знаючи, що просто так із цього світу характернику не піти, — привезти срібні наконечники стріл, щоб лучники вбили її улюблене дитятко, її ненаглядного Дмитрика в неї ж на очах!.. Тріумфувати з приводу найжорстокіших мук і передчасної загибелі обожнюваного синочка!..

О горе, горе!!!

Що ж вона накоїла — і за що їй усе це, за які гріхи?..

* * *

Роксолана померла через тиждень після описаних подій — на самому початку листопада 1563 року.

Згасала повільно, поступово, так жодного разу й не опритомнівши, металася немов у лихоманці.

Заспокоювалася, лише коли жалісливі служниці подавали їй натільний хрестик, знятий з нещодавно страченого розбійника Байди: тоді починала ніжно белькотати незрозумілою мовою з якимсь дитинчам, якого іменувала «Дмитриком».

Хоча цілком можливо, що хасекі зверталася не до дитятка, а...

Втім, один Великий Аллах відає, що ввижалося цій жінці, яка так настраждалася за своє великотрудне життя!

Коли затьмарений страшною звісткою Сулейман Пишний примчався до Стамбула з чергового військового походу, про мету якого вмить забув, його улюбленої єдиної султанші вже не було серед живих.

ПІСЛЯМОВА

*Стамбул, Османська імперія,
1565 рік*

Жалібний передзвін ланцюгів, що долинав з коридору, ставав дедалі голоснішим.

— О володарю правовірних, невже ти все ще вважаєш за необхідне?..

Одним-єдиним коротким змахом правої долоні Сулейман змусив візира замовкнути. Що ж, зрозуміло: володар правовірних не передумає, і якщо він вирішив особисто розібратися в настільки очевидній справі й особисто винести суворий вирок цим мерзотникам...

Шкода, дуже шкода!

Нарешті стражники ввели десятків чотири галерників, скованих попарно. Нестрункою юрбою ті скупчилися посередині парадної зали й стояли, нишком озираючись на всі боки. В очах напівголих обшарпанців читалася нахабна цікавість, змішана з почуттям власної переваги над усіма мусульманами світу, яку бичі наглядців так до кінця й не змогли вибити з них.

До речі, шмагали їх регулярно, це сумніву не підлягало: Сулейман не бачив спин розбійників, однак їхні оголені плечі й ключиці були суціль поцятковані глибокими фляками. А в одного було навіть вибите ліве око — по слідах, зовсім нещодавно.

— Отже, це вони і є? — чи то запитав, чи то констатував султан.

— Вони, о великий володарю правовірних, це вони! — підтакнув візир і зробив ледь помітний знак начальникові охорони.

— На коліна, собаки! На коліна перед володарем правовірних, нехай продовжить Великий Аллах його дні!!!

Стражники, що супроводжували галерників, заходилися бити бранців бичами й ратищами копій по ногах, спинах і плечах, змушуючи опускатися. Але незважаючи на жалюгідне становище, розбійники не бажали підкорятися. Під градом ударів стражників бранці втрачали рівновагу, падали ниць, тягнучи на підлогу тих, з ким були сковані... Намагалися піднятися, але знову падали, ричали, лаялися...

— Дайте їм спокій, — Сулейман махнув на стражників рукою. Ті з видимим небажанням підкорилися й відступили на пару кроків.

Бранці звелися на ноги. Всім своїм виглядом демонструючи непокору волі правителя, нахабно розглядали великого султана Сулеймана Кануні.

Овва, що за цікаве видовище являв цей суд!..

Юрба брудних закривавлених обідранців, колись грізних бандитів, які спалили й розграбували не одне прибережне татарське селище... а може, навіть турецьке?!

І — він, справедливий володар Османської імперії, милостивий заступник союзників і гроза ворогів...

— То хто ж із мерзотників склав ці віршики?

Сулейман звертався до візира, при цьому не відриваючи погляду від бранців. Хотів бачити їхню найменшу реакцію, щоб зрозуміти, хто ж знає турецьку. Втім, жоден м'яз на жодному розбійницькому обличчі не сіпнувся, ніхто не посміхнувся в нечисту нечесану бороду. Отже, або бандити по-турецьки не розуміли, або мали надзвичайну витримку. Скоріше, варто було припустити друге...

— Хто?.. — повторив султан.

— Ви чули, про що вас запитує володар правовірних?! — grimнув візир.

Без жодної додаткової команди стражники заходилися колоти бранців списами під ребра. Як раптом одноокий галерник, що стояв у самому центрі юрби, задержувато викрикнув по-турецьки:

— Я склав!

Стражники миттю опустили списи, а Сулейман поспішив уточнити:

— Отже, ти?..

Зненацька довготелесий обшарпанець, скований разом з однооком, викрикнув не менш задержувато:

— Я склав це, султане!

— То ти чи ти?.. — Сулейман перевів погляд на довготелесого. Принаймні, поки що зрозуміло одне: турецьку ці бандити не тільки розуміють, але й говорять нею. Однак же тепер то один, то другий галерник заходився викрикувати:

— Я склав! Я!.. Я!.. Ні, я!..

А коли в автори обурливої пісеньки записалися всі бранці, їхня юрба вибухнула дружним голосним реготом. Усе було зрозуміло: обшарпанцям зовсім байдуже! Не боялися вони ні самого володаря правовірних, ні його стражників, ані лютої страти, що, безсумнівно, очікувала незабаром на усіх до останнього — ніщо на цьому світі не могло пом'якшити їхню люту розбійницьку вдачу!!!

Великий візир прекрасно зрозумів це, а тому зібрався вже віддати розпорядження начальникові охорони забрати бранців геть із палацу. Єдине, чого він очікував, — це розпорядження султана щодо конкретного виду страти: чи то на палі їх усіх посадити, чи то на гаки начепити, як героя їхньої огидної пісеньки?!

Однак замість очікуваного розпорядження Сулейман знову звернувся до бранців:

— Я не просто так запитав. Я ж сам поет, тому хотів би вислухати вашу пісню з вуст її автора. Отже?..

Ото вже коли всі присутні здивувалися, то це тепер! Справді, вислуховувати крамольні потішні куплети, народжені в голові якогось обшарпанця, нечестивого християнина?! Куплети, де із глузуванням згадується і сам повелитель правовірних, і його покійна дружина?..

— Ти справді хочеш цього? — розв'язно запитав одноокий. По голосу відчувалося, що прохання султана зацікавило його так само, як і інших.

— Справді хочу.

У залі зависла напружена мовчанка. Схоже, бандит намагався оцінити, чого коштуватиме йому і його товаришам гнів Сулеймана як у випадку виконання прохання, так і відмови від цього. Втім, нахаби в усякому разі приречені на болісну смерть... Це

було настільки очевидно, що одноокий галерник зненацька хоробро притупнув на місці й під передзвін своїх кайданів голосно заспівав:

*Ой, в Царіграді на риночку
Та й н'є Байда мед-горілочку!
Ой, н'є Байда та не день, не два,
Не одну нічку Та й не годиничку!..
Ой, н'є Байда, все перехиляє
Та й на свого Джуро все поглядає:
«Ой, Джуро ж мій молодесенький,
Та чи будеш ти мені вірнесенький?..»*

Усе було зрозуміло з перших же слів. Груба майданна мова, грубий дикунський мотив, невитриманий розмір строф, часткова відсутність рими — от що це таке! А хто міг бути героєм цих бандитів, як не гордій Байда Вишневецький, що навіть під страхом смерті відмовився прийняти іслам і встати під прапор володаря правовірних?! І все це не враховуючи найдурнішого припущення, що на якомусь із стамбульських базарів (а може й не на стамбульському?!) можна було запросто купити хмільні напої. Більше того — вживати їх привселюдно!!!

О Великий Аллах!..

Втім, як недосконалість самої пісні й вибір її героя, так і ісламська заборона на вживання «меду-горілки» у межах Османської імперії цікавили одноокого бранця найменше. Як і його довготелесого товариша, котрий тепер підспівував одноокому, при цьому пританцьовуючи на місці, наскільки дозволяли кайдани:

*А Джуро ж мед-горілочку Байді підливає
Та й господарю своєму на те відповідає:
«Хоч я хлопець молодесенький,
Буду тобі, Байдо, завжди вірнесенький!»
А Байда все н'є мед-горілочку,
Не одну нічку Та й не годиничку!
Прийшов до нього Цар Турецький:
«Ой, що ж бо ти робиш, Байдо молодецький?»
«Ой, н Ю, Царю, мед-горілочку
Та не день, не нічку, та й не годиничку!»
Тоді Цар Турецький к нему присилає,
Байду к собі підмовляє:
«Ой ти, Байдо, та славнесенький,
Будь мені лицар та вірнесенький!
Покинь, Байдо, байдувати,
Сватай мою Дочку та йди царювати!
Возьми мою Царівночку,
Будеш паном на всю Вкраїночку!»*

Як і слід було очікувати, дикуни продовжували безшабашно нагромаджувати безглуздість на безглуздість. Для чого володареві правовірних відправлятися на базар і затівати будь-які розмови з нетверезим козаком?! І навіщо особисто сватати за невірного бандита своє улюблене дитя — дочку Міхрімах... між іншим, давно вже видану заміж за пашу Рустема?!

І попри все це, Сулейман мимоволі... замилувався галерниками! Чимсь невловимим нагадували вони Роксолану — не грізну султаншу, якою вона стала у

літньому віці, а ту безшабашну і водночас дуже кмітливу веселунку, яка колись ризикнула самовільно позмагатися із найкращою гаремною танцівницею Олтун — і несподівано для всіх перемогла в очах султана! Бо хоча її танок був диким (якщо не сказати відвертіше — дикунським), а краса рухів не йшла у жодне порівняння з тим, що демонструвала одаліска, яка тижнями відточувала кожен жест, проте всю її переповнювала настільки іскристо-нестримна енергія, що Сулейман без жодних вагань віддав першість юній русинці...

Щось подібне відчувалося і в базарних куплетах галерників, які між тим продовжували наспівувати:

*А Байда мед-горілочку знай собі випиває
Та й Царю Турецькому на те відповідає:
«Толова твоя, Царю, геть слабка,
Якщо думка твоя така лиха!
Твоя Дочка поганая,
А віра Турецька проклятая!
Не тобі, Царю, христіан підмовляти,
А Байду тобі в лицарях своїх не видати!»
Ой, крикнув Цар тоді на свої гайдуки:
«А возьміть же Байду добре в руки!
Возьміть же Байду, ізв'язіте
Та й на гак ребром заченіте!»
Тайдуки Байду взяли, і зв'язали
Та й на гак ребром зачіпали.*

Тепер співала, притупуючи й дзенькаючи кайданами, уже добра половина юрби. Краєм ока Сулейман бачив, як напружився візир, а слідом за ним і всі охоронці. На відміну від султана, інші не надто добре розуміли мову русинів, але навіть їм було ясно, що нахабна пісня обшарпанців наділяла володаря правовірних, м'яко кажучи, не надто великим розумом. Незрозуміло було, як султан терпить подібні образи?!

Втім, якесь неясне передчуття утримувало Сулеймана від того, щоб негайно віддати фатальне розпорядження. От уже цілих два роки минуло відтоді, як його ненаглядна Хуррем знепритомніла, побачивши уतिकане стрілами мертве тіло Вишневецького, занедужала, а незабаром померла, так і не приходячи до тями. Султан дотепер намагався зрозуміти, що ж сталося в той трагічний день, але марно...

То, може, ця дикунська дурнувата пісня пояснить бодай щось?! Адже і його ненаглядна Хуррем, і князь Байда Вишневецький, і ці відчайдушні шибайголови, яким уже нічого втрачати (бо, виконавши свої ядучі куплети, вони можуть уже вважати себе мертвими), — люди однієї крові! Галерникам видніше...

*Ой, висить Байда
Та й не день, не два,
Не одну нічку
Та й не годиночку.
Ой, висить Байда та й гадає,
На вірного свого Джуру споглядає,
На свого Джуру молодого
І на свого Коня Вороного:
«Ой, Джуру ж мій молодесенький,
Чи обіцяв, що будеш мені та й вірнесенький?»*

*А Джура ж на господаря свого споглядає
Та й сльози за муки його проливає.
Прийшов до нього Цар Турецький:
«Ой, що ти бачиш, Байдо молодецький?»
«Бачу, Царю, три дубочки,
А на тих дубочках сидять три Голубочки!
Дозволь, Царю, лучка взяти,
Щоб тобі на вечерю Голубочків зняти?»
Цар на теє головою киває,
Голубочків підстрелити Байді дозволяє.*

Чергова дурість: давати лук зі стрілами повішеному ребром на гак — що за безглузді вигадки?! Які ще голуби на вечерю з рук засудженого на смерть?! І до речі, звідки міг узятися на місці страти джура-зброєносець?! Не було при Вишневецькому ніякого джури і близько!..

Однак передчуваючи скору розв'язку сюжету, Сулейман продовжував мовчати. Галерники ж дружним хором доспівали закінчення своєї відчайдушної дикої пісні:

*«Ой, Джуро ж мій молодесенький,
Подай же мені лучок та й тугесенький!
Подай мені тугий лучок
І стрілочок цілий пучок!
Де я мірю, там і вцілю,
Де я важу, там і вражу!»
Ой, як стрельнув Байда з лука,
То й попав Цареві поміж самі вуха!
А Царицю
В потилицю,
А Цареву дочку
В саму голівочку!
Буде ж тобі, Царю,
За Байдину кару!
Тре було тобі знати,
Як Байду карати:
Було Байді голову ізтяти,
А тіло його поховати,
Вороним Конем потоптати!*

Востаннє дружно притупнули босі ноги, хвацько дзвякнули кайдани, і в залі запанувала цілковита тиша. Сулейман, великий візир й охоронці намагалися до кінця осмислити почуте і побачене, а нахабні обшарпанці поглядали на них спідлоба з переможним виглядом. Ще б пак: адже яку б люту кару не вигадали турки для них — свою справу вони зробили, прокричавши образливі дикі слова просто в обличчя володареві правовірних!.. Овва, такої образи не стерпів би ніхто у великій Османській імперії — тим паче, сам султан.

Але чому ж мовчить грізний правитель?! Здавалося б, усе зрозуміло, саме час рішуче перервати цю комедію, що навіть віддалено не нагадує справжній вищий суд...

Однак Сулейман, схоже, і не збирався бодай якось реагувати на все це неподобство, чим дуже здивував присутніх. А все тому, що перед очима в нього спливла жахаюча картина: його кохана дружина Роксолана, що лежить біля трупа Вишневецького ниць, в останньому своєму судомному жесті схопившись за потилицю...

Ну так, зрозуміло, у грубій дикунській пісні галерників усе було вигадкою від початку й до кінця. Все це вони придумали з однією лише метою: якнайбільше піднести свого загиблого ватажка Байду, водночас принизивши володаря правовірних разом з його родиною і всією Османською імперією.

Та все-таки була, була в їхній мерзенній пісеньці частка якоїсь істини, нехай і недоступної розумінню: хоча неіснуючий джура-зброєносець і не давав висячому на гаку Вишневецькому ніякого лука... більше того — хоча це саме Вишневецький помер від доброї дюжини стріл зі срібними наконечниками!..

Проте справді можна було подумати, що це саме він випустив султанші в потилицю розжарену стрілу з тугого лука, уже будучи абсолютно мертвим!!!

Саме про цю правдиву обставину якимсь незбагненим чином довідалися полонені дикунки, саме цю правду вклали у фінал своїх образливих куплетів.

А якщо так, то...

Якщо так, то рано чи пізно про цю правду стане відомо всій Османській імперії. Сулейман згадав один із жартівливих віршів, давним-давно надісланих йому покійною Роксоланою. На жаль, він уже встиг забути його, запам'ятав лише загальний зміст сказаного: пташку, що вилетіла із клітки, можна підманити жменькою розсипаного сезаму й упіймати знов але слово, що вилетіло з вуст людських, не впіймаєш... а тим паче невловима думка, що витає від душі до душі! Очевидно, саме так буде і з цією крамольною пісенькою...

— О володарю правовірних, чого це?..

Сулейман нетерпляче махнув рукою, і великий візир смиренно замовк.

...Так-так, саме так станеться і з цією пісенькою! Вона вже вилетіла з вуст бандитів, що її склали, — і вже це слово не упіймати! Щоправда, їх можна закатрупити повільно й болісно всіх до єдиного — наприклад, посадивши рядком на палі або, за прикладом цього негідника Байди, підвісивши за ребра на гаках. А щоб сидячи на палях або висячи на гаках, вони не могли наспівувати мерзенне своє вигадництво, вирвати їм попередньо язика...

Але це все про слова людські, а з думками, з думками як бути?!

Джерело думок — голова, якщо відтяти голову, пропадає сенс саджання на палю або підвішування на гак...

А тоді всі крамольники імперії скажуть: он до чого м'яко вчинив султан зі своїми ганьбителями! І з чого б це, цікаво знати?..

— О володарю правовірних, можливо, ти чогось не вловив у проспіваній ними огуді? Можливо, необхідні якісь уточнення?

Сулейман перевів погляд на зігнутого в низькому поклоні великого візира. Зрозуміло, вірний служник Османської імперії безумно ризикував, от уже вдруге виводячи свого султана зі стану глибокої замисленості. Однак він, ясна річ, має рацію: все тут зрозуміло, варто швидше завершувати розгляд справедливим вироком.

Втім, цього разу не настільки справедливим, як раціональним!

Втім, хто ж насмілиться засумніватися?..

І змахнувши шовковою хусткою, Сулейман наказав:

— Усіх цих мерзотників до єдиного зараз же гарненько відшмагати, але не забивати до смерті, і видворити негайно за межі нашої Імперії, щоб духу їхнього тут не залишилося!

— Але як же так, о справедливий?!

На великого візира було неможливо дивитися, настільки несподіваним виявився для нього вирок султанського суду... Втім, як і для всіх присутніх, включаючи самих галерників, що прекрасно розуміли турецьку. Що ж, якщо ніхто не зрозумів, чому з жахливими бандитами наказано вчинити так, немов із недолугими послами шановних іноземних держав, — воно тільки на краще.

— Зробіть, як я повелів, — напустивши на себе кам'яно-непроникний вигляд, якомога спокійніше підтвердив Сулейман і поспішив уточнити: — Однак помилувані будуть лише ці бранці й лише сьогодні, якщо ж надалі хоч хтось насмілиться повторити почуту нами крамольну пісеньку, того слід без усяких затримок і зайвих розглядів, попередньо вирвавши його мерзенного язика, посадити на палю. І нехай кати подбають, щоб негідник якнайдовше мучився.

І обвівши присутніх суворим поглядом, султан мовив наостанок:

— Нехай буде так! А тепер заберіть це нахабне бидло з очей моїх геть, та швидше...

* * *

Намагаючись забутись в гуркоті боїв, Сулейман I Пишний відійшов у світ інший всього лише через рік після описаних подій під час чергового військового походу на Угорщину.

До кінця днів свій великий султан так і не зміг збагнути, якою ж невидимою стрілою вже мертвий Байда вбив його обожнювану Хуррем...

Зненацька відпущені на волю козаки також нічого не зрозуміли.

Вони всього лише принесли на рідну землю пісню про смерть славетного воїна — князя Дмитра Вишневецького, прозваного в народі Байдою.

І ця сама пісня, сповнена відчайдушного молодецтва й непокори, пережила століття, надихаючи на боротьбу за рідну землю все нові покоління славетного козацтва!

Такий підсумок нашої історії...

*Листопад 2011 р. — серпень 2012 р,
Київ — Хургада — Сусс — Київ*

ДОДАТОК

Від авторів

Прекрасно розуміємо, наскільки неймовірною видається читачам наша версія, що пов'язує таких легендарних особистостей, як Анастасія-Олександра Лісовська (вона Литовченки - Кинджал проти шаблі)

ж Роксолана, дружина Сулеймана I Пишного) та Дмитро Вишневецький (він же Байда). Насамперед, при цьому впадає в око нібито занадто мала розбіжність їхнього віку: адже згідно з найбільш розповсюдженим датуванням Анастасія–Олександра Лісовська народилася у 1506–му, тоді як Дмитро Вишневецький — у 1517 році. Отже, у момент народження майбутнього Байди майбутній Роксолані виповнилося лише 11 років... Занадто мало, щоб стати матір'ю!..

Але то лише на перший погляд. І винні у формуванні такого хибного уявлення історики, які бездумно переписують дати один в одного, не утруднюючи себе аналізом переписаного. Між тим, давайте скажемо чесно: насправді дати народження наших героїв достеменно невідомі, вони були згодом вираховані, спираючись на датування різних фактів з їхнього життя. І тут маємо явний парадокс: адже нібито встановлено, що на момент відправлення на невільницький ринок Кафи у 1520 році Анастасії–Олександрі Лісовській уже виповнилося 16 років... Але якщо так, то вона мала би народитися аж ніяк не у 1506–му, а щонайменше у 1504 році! Можливо, навіть у 1503–му... Стати ж матір'ю у 13–14 років у XVI сторіччі було цілком нормальним явищем.

Така сама «розкиданість» дат супроводжує й решту героїв нашого роману. А тому... все можливо, стверджуємо ми й закликаємо читачів поринути у вир подій слідом за нами, скромними українськими письменниками...

*Олена і Тимур ЛИТОВЧЕНКИ
Київ, 27 листопада 2011 року*

ХРОНОЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ

РОКІВ ЖИТТЯ ТА СМЕРТІ ГЕРОЇВ І ФІГУРАНТІВ РОМАНУ «КИНДЖАЛ ПРОТИ ШАБЛІ», А ТАКОЖ ДЕЯКИХ ПОДІЙ XVI СТОЛІТТЯ

1304–1374

Франческо Петрарка (італ. Francesco Petrarca, 20 липня 1304, Ареццо — 18 липня 1374, Арква) — італійський поет та літописець, ранній гуманіст, якого називають «батьком гуманізму».

1441–1501

Алішер Навої (узб. Alisher Navoiy, Нізамаддін Мір Алішер, 9 лютого 1441, Герат — 3 січня 1501, там же) — середньоазіатський тюркський поет, філософ суфійського спрямування, державний діяч тимурідського Хорасану. Його творчість дала потужний стимул еволюції тюркомовної літератури, особливо чагатайської, узбецької й уйгурської.

1465–1520

Селім I Грізний (Явуз, тюрк. Yavuz Sultan Selim, 10 жовтня 1465 — 22 вересня 1520) — султан Османської імперії (з 25 квітня 1512), який протягом свого правління удвічі збільшив її територію. Син, наступник і вбивця Баязида II, батько й попередник

Сулеймана Пишного. Здійснив грандіозні завоювання. Майже не вів воєн проти християн. Першим із османських султанів 1517 року прийняв титул халіфа ісламу, здобувши лідерство в його сунітській гілці внаслідок завоювань на Близькому Сході.

1465–1523

Мехмед I Герай (Гірей, крим. I Mehmed Geray) — хан Криму в 1515—1523 роках з роду Гераїв. Найстарший з восьми синів Менглі I Герая.

1467–1548

Сигізмунд I Старий (польськ. Zygmunt I Stary; 1 січня 1467, Краків, Польща — 1 квітня 1548, там же) — великий князь литовський з 20 жовтня 1506 (проголошення обрання 8 грудня 1506) і король польський з 8 грудня 1506, п'ятий син Казимира IV Ягеллончика й Єлизавети Габсбург, онук Ягайла.

1470–1536

Євстафій Іванович Дашкевич (Дашкович, Остап Дашкевич; 1470, Овруч — 1536) — козацький отаман, староста черкаський, канівський і кричевський з 1529, один з організаторів і перших кошових отаманів Запоріжжя. Онук князя Дашка, Данила Борисовича Глинського, від якого його рід дістав прізвисько і прізвище Дашковичі (Дашкевичі), троюрідний брат матері російського царя Івана Грозного — Єлени Глинської.

1470 (1475 ?) -1516

Януш Михайлович Сангушко (Іван, польськ. Iwan (Iwaszko) Sanguszkowicz), князь, брат князя Острозького, з 1508 — королівський дворянин, дружина (1512 ?) — Анастасія Семенівна Олізар (польськ. Nastazja Olizar). її батько — Семен Олізар (Олізарович, польськ. Semen Olizarowicz) одержав від князя Юрія Острозького у володіння Білашов. Помер у 1516.

1470 (1475 ?) -1517

Михайло Васильович, князь Вишневецький і Збараський — син Василя Васильовича, князя Збараського, намісника Брацлавського, батько Івана Вишневецького, дід Дмитра Вишневецького. Перша дружина — княжна Тетяна Полубенська (1512), ім'я другої невідомо. Діти від першого шлюбу — Федір Старший, Іван і Федір Молодший (Федько), від другого шлюбу — Олександр.

1477–1553

Петро Кмита-Собенський (польськ. Piotr Kmita Sobieski), у 1518–1522 — надворний маршалок коронний, з 1523 р. — граф Вишнинький, великий маршалок коронний (1529), каштелян сандомирський (1532), староста краковський (1533), спишський, пшемисльський, коленський, воєвода сандомирський (1535), краковський (1536). Учасник війни з Тевтонським орденом (1520), польський посол на сеймі Рейха в Нюрнберзі (1522). Переміг туреньку армію під Теревовлею (1524). У внутрішній політиці підтримував королеву Бону. Тривалий час чинив спротив шлюбу Сигізмунда II Августа з Барбарою Радзивілл, проте на сеймі у 1550 р. несподівано змінив позинію і 24 серпня 1550 року урочисто приймав короля та його обрання у Вишнинькому замку. Один з найзаможніших і найвпливовіших людей Польщі свого часу, відомий меценат, освічений і палкий прихильник Еразма Роттердамського, котрий присвятив Кмиті деякі свої твори. Його двір у Вишнині був одним із центрів ренесансу. Дружина — Барбара Кмита. Помер бездітним у Краковському замку 31 жовтня 1553 року, був

похований у родовому склепі у капліні Св. Антонія (не збереглася) Вавельського собору.

1479–1534

Айше Султан Хафса (Хафса–Султан, Хафіза, Хамса (араб. буквально «П'ята») 1479 — березень 1534) — перша (друга?) дружина султана Османської імперії Селіма I Явуза, мати Сулеймана Пишного, валіде–султан, свекруха Роксолани. У 1520–1534 фактично співправителька сина, друга особа Османської імперії після султана. Дочка кримського хана Менглі–Гірея I. Згідно з альтернативною теорією, дочкою кримського хана Менглі–Гірея I була інша дружина Селіма I — Айше Хатун.

1480–1560

Станьчик (польськ. Stanczyk; близько 1480, село Прошовіни поблизу Кракова — близько 1560) — придворний блазень великих князів литовських і королів польських Олександра Ягеллона (1492/1501–1506), Сигізмунда I Старого (1506–1548) і Сигізмунда II Августа (1548–1572). Привілейованого становища при королівському дворі домігся завдяки дотепності, користуючись статусом блазня, нещадно осміював безтурботну політику трьох королів.

1488 (?) – 1533

Федір (Старший) Вишневецький — князь герба Корибутів, політичний та військовий діяч, дядько Дмитра Вишневецького (Байди). Син Михайла Вишневецького–Збараського. Дата народження напевне невідома. Допомогав батькові у розбудові родинних володінь та Волині і вчиненні опору нападам татар. Перша дружина — дочка Стефана, воєводи Волоського, друга — Анастасія Зілінська (померла до 1535). У 1511 разом з братом Іваном отримав у Луцькому повіті Перемишльську волость, а 12 червня 1524 — також привілей на володіння Пропойським замком, водночас був призначений старостою пропойським та чичерським. За земським «пописом» 1528 мав виставляти від своїх волинських володінь 12 корогв. Помираючи без нащадків, вислугу записав на вічність дружині Анастасії Зілінській, а родові маєтки успадкували його брати. Похований у Києво–Печерській лаврі.

1489–1569

Миколай Сенявський (польськ. Mikołaj Sieniawski, близько 1489 — 2 лютого 1569) — один з найбільших магнатів герба Леліва, з 1539 — гетьман польний коронний, з 1553 — воєвода руський, з 1561 — гетьман великий коронний, обозний польний коронний, підкоморій галицький (1532), староста галицький і коломийський (1534), каштелян белзький (1537), воєвода белзький (1542). Брав участь у воєнних діях на південно–східних кордонах Великого князівства Литовського — у битві під Лопушним проти татар (1512), під Обертином проти молдован (1531). З 1531 як стражник великий коронний, очолював оборону поточну. Ротмістр кінноти на Поділлі (1530–1537). Намагаючись припинити руйнівні татарсько–турецькі напади на українські землі, організував ряд військових походів на Кримське ханство, зокрема на фортеці Очаків та Білгород. Активно втручався у молдавські справи. 1552 за його підтримки молдавський престол зайняв Олександр IV Лопушанин (Лепушняну), який став ленником Польщі.

1490–1542 (1545 ?)

Іван Михайлович Вишневецький — батько Дмитра Вишневецького (Байди). Княжий титул дістав у 1516 році, з 1522 — королівський дворянин. З 1533 — староста ейшиський і воронянський, з 1536 — пропойський і чичерський, з 1541 — канівський і черкаський. Перша дружина (1520) — Анастасія Семенівна Олізар (померла у 1536), друга (1538) — Магдалена Деспотівна (Йованівна?) Бранкович (померла 13.07.1575). У 1538–1540 намагався дати відсіч набігам кримських татар. У бойових діях хотів брати участь і його син Дмитро Вишневецький, але батько був проти. 1540 (1541) — староста канівський і черкаський. Перша можлива дата смерті — 1542. За іншими відомостями, потрапив у татарський полон і помер у 1544 або 1545.

1490 (?) - 1562 (1563 ?)

Адашев Даниїл Федорович — російський військовий діяч, радник Івана IV Грозного при облозі та штурмі Казані у 1552. Рідний брат Олексія Адашева, першого радника Івана IV Грозного. Бойовий соратник Дмитра Вишневецького. У 1553–1554 командував військом під час придушення повстання у Поволжі. Під час Лівонської війни у 1558–1583 був воєводою Передового полку, брав участь у штурмі Нарви й інших міст. У лютому–вересні 1559 — перший воєвода військ (8 тис. чоловік), брав участь у поході на Крим. З 1560 командував «нарядом» (артилерією) у Лівонії, згодом був другим воєводою Великого полку. Пізніше був підданий царській опалі та страчений.

1492–1538

Саадет I Герій (Гірей, крим. I Saadet Geray, 1492–1538) — хан Криму в 1524—1532 з династії Гераїв, син Менглі I Герая.

1494–1557

Бона Сфорца (2.02.1494, місто Віджевано — 19.11.1557) — дочка міланського герцога Джана Галеаццо Сфорца й Ізабелли Арагонської, неаполітанська принцеса, королева польська (1518–1556), велика княгиня литовська, друга дружина короля Сигізмунда I Старого. У 1540 призначила Бернарда Претвича барським старостою. Окрім дочки Ізабелли (майбутньої королеви Угорщини), у 1520 народила майбутнього короля польського й великого князя литовського Сигізмунда II Августа, а також дочок Софію (майбутню велику герцогиню Брауншвейг-Вольфенбютельську), Анну (майбутню дружину короля Речі Посполитої Стефана Баторія), Катерину (майбутню королеву Швеції). В лютому 1556 виїхала з Варшави до Італії, вивізни при цьому 24 вози срібла, золота, коштовностей, меблів, килимів, фарфору тощо. Повернувшись на батьківщину, позичила іспанському королю Філіпу II з монаршого дому Габсбургів 420 чи 430 тис. дукатів. Отруєна лікарем Яном Антоніо, підкупленим іспанським королем.

1494–1566

Сулейман I Пишний (Кануні, осман. Süleymân-ı evvel, тюрк. Birinci Süleyman, Kanuni Sultan Süleyman, 6 листопада 1494, Трапезунд — 5/6 вересня 1566) — син Селіма I Явуза й Хафізи, десятий султан Османської імперії, правив з 22 вересня 1520, халіф з 1538. Вважається найбільшим султаном з династії Османів. У Європі Сулеймана найчастіше називають Чудовим або Пишним, у мусульманському світі — Кануні (тюрк. «Законодавець»). В юності управляв пашаликами (провінціями), у 1508 почав виконувати обов'язки правителя у кримській Кафі, у 17 років завдяки кримським родичам зміг надати допомогу батькові Селіму в розправі з дідом Баязидом. За 46 років його правління (1520–1566) Османська Порта досягла апогею розвитку, у цей період

було здійснено 22 завойовницьких і каральних походи, 13 з них очолював особисто Сулейман. Турецькопіддані пірати бешкетували у Середземному морі, в Індійському океані грабували португальські колонії. Від предків відрізнявся не милосердям, а масштабністю особистості.

1495–1536 (1538 ?)

Анастасія Семенівна Олізар (Олізарович, польськ. *Nastazja Olizarowiczówna*). У спорідненні з албанським родом Скандербега, князівським сербським родом Якшичів і молдавським правителем Стефаном Великим. Батько — Семен Олізарович (польськ. *Semen Olizarowicz*), мати — Марія Ровеньська (з 1481 — княгиня Острозька). Перший чоловік — Януш (Іван) Михайлович, князь Сангушко–Коширський, королівський дворянин з 1508, помер у 1516, другий чоловік (з 1520) — Іван Михайлович, князь Вишневецький. Діти від другого шлюбу — Андрій, Костянтин, Дмитро, Сигізмунд, Єкатерина й Олександра.

1495 (?) - 1566

Сильвестр (в іноках Спиридон, помер близько 1566) — православний священик. Починав духовну кар'єру в Новгороді, згодом став священиком Благовіщенського собору в Московському Кремлі. Був пов'язаний з митрополитом Макарієм. Під час московської пожежі й повстання в 1547 виголосив викривальну промову на адресу юного Івана IV Грозного, сприйняту царем прихильно. Разом з Олексієм Федоровичем Адашевим був передовим лідером «Обраної ради». У 1553 був близький до князя Володимира Старицького, що претендував на престол. В 1560 засланий у Соловецький, а звідти у Кирило–Белозерський монастир, де прийняв чернечий постриг. Решту життя він провів у північних монастирях. Відомі два послання Сильвестра до князя Шуйського–Горбатого. Крім того, написав житіє св. княгині Ольги, збирав рукописні книги, протегував іконописцям й іншим діячам тогочасного мистецтва.

1500–1533 (1549 ?)

Федір Михайлович Вишневецький (Федір Молодший, Федько) — дядько Дмитра Вишневецького (Байди). Мав дві дружини — Богдану Гольшанську–Дубровицьку (померла до 1535) та Марію Путятянку (померла 1554 або 1561). З вересня 1544 до 1549 року з усім сімейством перебував у татарському полоні.

1500–1547

Федір Андрійович Сангушко — староста волинський (1531—1547), володимирський (1531), маршал волинський. У близькому спорідненні з князями Острозькими. Брав участь у поході на фортецю Озю під проводом Бернарда Претвича. Дружина — Анна (Йованівна) Бранкович (близько 1500 — лютий 1578). Меценат православних храмів у Бересті, Лодимирі (сучасний Володимир–Волинський), Вільно, Луцьку й Києві (у т. ч. покровитель Видубицького монастиря). Похований у Києво–Печерській лаврі.

1500–1563

Олександр (?) П'ясецький (польськ. *Piasecki*) — друг і соратник Дмитра Вишневецького, разом з ним страчений у 1563 році в Османській імперії.

1500–1563

Бернард Претвич (нім. Bernhard von Prittwitz) ! німець, який народився у Сілезії і поступив на військову службу в Польському королівстві, ратний вчитель Дмитра Вишневецького (Байди). Дворянин герба Вчеле, званий *Mugus Podoliae, Terror Tartarorum*. Його батько Пітер фон Претвич був земельним власником біля Сицува (Олесьниці, Остшешува), мати — Людмила зі Стволіня. Ротмістр оборони поточної, староста уляновський, барський (1540–1552), теребовельський (1552–1561). Уславився обороною кордонів від нападів кримських татар.

1503 (1506 ?) – 1563 (1558, 1561 ?)

Роксолана (Анастасія (в польській традиції Олександра) Гаврилівна Лісовська, польськ. *Olexandra Lisowska*, тюрк. *Hürrem Haseki Sultan*, близько 1503 (явно помилково 1506) — 15 березня 1558, 1561 або грудень 1563) — улюблена дружина султана Османської імперії Сулеймана I Пишного, дочка священника з Рогатина (нинішня Івано-Франківська область), за іншою версією — з Чемерівців (нинішня Хмельницька область). Ймовірна дата хрещення — 1504.

1510–1539

Ілля Костянтинович Острозький. Батько — князь Костянтин Іванович Острозький, мати — княжна Тетяна Семенівна Гольшанська. Дружина — Беата Косьцелецька (Костелецька). Дочка — Гальшка (Єлена).

1510–1576

Богущ Федорович Корецький — польський князь з герба Погоня, з династії Гедиміновичів. Рід Корецьких володів містом Корець на Волині (тепер районний центр Рівненської області) від початку XV століття. Староста житомирський, (1539–48), брацлавський і вінницький (1548–1576), луцький (1560–1576), воєвода волинський (1572–1576), у 1540-х роках разом з Бернардом Претвичем обороняв південні кордони королівства Польського та Великого князівства Литовського від кримських татар, часто взаємодіючи із запорозькими козаками.

1511–1530

Сулейман I Пишний одружувався чотири рази.

Перша дружина — **Махідевр**ан (1511), народила сина Махмуда (помер під час епідемії віспи 29 листопада 1521). В житті султана не відіграла помітної ролі, згодом померла. Друга дружина — **Гюфем Султан**, народила сина Мюрада (помер під час епідемії віспи 10 листопада 1521). Гюфем задушили за наказом султана в 1562. Третя дружина — черкешенка **Махідевр**ан Султан, більш відома як **Гюльбахар** (Гюльбахар, «Весняна троянда»), княгиня з роду царевича Бекбулата, нащадка Темура. Після смерті первістка Сулеймана Махмуда її син Мустафа (правитель провінції Меніс з 1533) був призначений спадкоємцем. Але згодом його, братів та онуків за наказом султана задушили, після чого Гюльбахар збожеволіла й померла того ж року. Четверта дружина — **Анастасія (Олександра) Лісовська** (Роксолана, Хуррем Султан). Статусу єдиної дружини набула у 1533.

1511–1563

Деспот Воде (молд. *Despot Vodă*, справжнє ім'я Іоан Якоб Гераклід, молд. *Ioan Iacob Heraclid*, 1511 — 5 листопада 1563) — грецький солдат, господар Молдавського князівства з 18 листопада 1561 до 1563.

1512–1577

Девлет I Гірай (Гірей, крим. I Devlet Geray, Taht Alđan Devlet Geray) — хан Криму в 1551–1577. Син царевича Мубарека Гірая (помер у 1516/1517), онук хана Менглі I Гірая. У 1530–1532 при своєму дяді, кримському хані Саадеті I Гіраї обіймав посаду калги (спадкоємця ханського престолу).

1512–1584

Миколай Радзивілл Рудий — син Юрія Радзивілла, воєвода трокський (1549–1566), гетьман Великого князівства Литовського (1553–1566 і від 1576), воєвода віленський (з 1566), великий канцлер литовський (1566–1579), староста ошмянський, слонімський, борисівський, мозирський, під час підготовки й укладання Люблінської унії 1569 очолював магнатів–сепаратистів, до 1579 керував підготовкою Статуту Великого князівства Литовського (1588), на початку 1570–х, як брат королеви Барбари Радзивілл, був наближеним Сигізмунда II Августа. Необмежений правитель Великого князівства Литовського. Кальвініст.

1515–1553

Мустафа — син султана Сулеймана I Пишного і Гюльбехар. Правитель провінції Меню і спадкоємець престолу Османської імперії з 1533. За наказом батька був задушений у 1553: під впливом інтриг Роксолани султан побоювався зростання популярності сина і його впливу на армію.

1515–1565

Миколай Радзивілл Чорний — онук Миколая Старого, син Анни з роду Кішек. Маршалок земський з 1544, канцлер вел. литовський з 1550, воєвода віленський з 1551, староста брестський, ковенський, борисівський, адміністратор Лівонії. Лютеранин, з 1555 кальвініст, видав власним коштом Біблію у Бресті (1563). При ньому Несвіж став центром кальвінізму.

1515–1576

Беата Костелецька — дочка польського короля Сигізмунда I Старого, дружина князя Іллі Острозького, мати Гальшки Острозької. Вдруге вийшла заміж за серадзького воєводу Альбрехта (Альберта) Ласького (Ляського), молодшого за неї на 21 рік.

1516 (1517 ?)

Князь Іван Михайлович Вишневецький обвінчався з Анастасією (Олександрою) Лісовською.

1516 (1517 ?) –1563

Дмитро Іванович Вишневецький (на прізвисько Байда) — литовський магнат, князь із старовинної волинської гілки герба Корибутів династії Гедиміновичів. Найімовірніша дата хрещення — 8 листопада 1517 (день св. Дмитра). Князь Вишневецький 1542 (1545 ?), староста черкаський і канівський у 1550–1553. Перший достеменно відомий козацький гетьман Війська Запорозького (1551–1557, 1559–1563). Об'єднав козаків для боротьби з кримськими татарами. У 1558 перейшов на службу до московського царя Івана IV Грозного, брав участь у поході війська московитів на Кримське ханство. Князь Белевський (1557–1559). У 1563 втрутився в міжусобну боротьбу молдавського боярства, претендуючи на титул господаря Молдавії (обраного великого князя Валахії), але невдовзі захворів (з підозрою на отруєння). Взятий у полон Стефаном Томжею, виданий турецькому султанові Сулейману I Пишному, за наказом якого страчений. Герой народної «Пісні про Байду».

1516–1579

Ієронім Ярош Сенявський — син гетьмана Миколая Сенявського, каштелян кам'янецький, воєвода руський. Брат польного гетьмана Миколая Сенявського (? — 1587).

1518 (1522 ?!)

Можлива дата захоплення в полон Анастас!! (Олександри) Лісовської кримськими татарами. Легенда стверджує, що це сталося напередодні її весілля.

? - 1555

Дмитро Федорович Сангушко — родич Острозьких, придворний. Староста канівський 1552–1554. Дружина — Єлизавета (Гальшка) Острозька.

1520

Полонену Анастасію (Олександрю) Лісовську було переправлено, ймовірно, до кримської Кафи (Феодосії), а згодом після продажу — до Стамбулу, де її придбав у 1520 (1521) візир Ібрагім-паша, який надалі подарував її матері султана Сулеймана I Пишного під іменем Роксолани (Русинки). Згодом потрапила до султанського гарему.

1520–1551

Барбара Радзивілл — дочка Юрія Геркулеса, знана литовська красуня, дружина великого князя литовського і короля польського Сигізмунда II Августа. Отруєна (?) лікарем королеви Бони.

1520–1572

Сигізмунд II Август (польськ. Zygmunt II August, 1 липня (серпня?) 1520, Краків — 7 липня 1572, Книшин) — останній представник династії Ягеллонів на польському троні, син Сигізмунда I Старого та Бони Сфорца, великий князь литовський з 18 жовтня 1529, король польський з 20 лютого 1530. До 1548 року правив спільно з батьком Сигізмундом I. Під час його правління, в 1569 була ухвалена Люблінська унія, за якою Велике князівство Литовське й королівство Польське об'єднувалися в конфедеративну державу — Річ Посполиту, першим правителем якої з титулом короля польського й великого князя литовського став сам Сигізмунд II Август. Виховання під впливом матері послабило його щирість, зате розвинуло мрійливість і нерішучість. Був одружений тричі, у жодному шлюбі не мав дітей. У 1543 одружився з Єлизаветою Австрійською (1526—1545), дочкою імператора Фердинанда I. Побоюючись впливу невістки на сина, Бона спробувала розлучити молоде подружжя, невістку залишила при собі, а Сигізмунда Августа відправила в Литовське князівство, яким він і управляв з 1544 року. Після раптової смерті Єлизавети у червні 1545 (отруєної Боною?) Сигізмунд Август таємно одружився з Барбарою Радзивілл (удовицею Гаштольда), чим викликав страшний гнів Бони. Питання про королівський шлюб постало на першому ж сеймі (петроковському), скликаному після вступу Сигізмунда Августа на престол (1548). Майже всі земські послы вимагали, щоб король розірвав образливий для його сану шлюб, до того ж укладений без відома державних чинів. Примас Держговський обіцяв дати королю відпущення гріхів, а провину злочину шлюбної клятви покласти на совість усіх громадян. Проте король залишився непохитним і невдовзі (1550), хоча й без згоди сейму, урочисто коронував Барбару в Кракові. Та рік по тому Барбара померла (теж отруєна за наказом Бони?). У 1553 році Сигізмунд Август одружився з Катериною Австрійською (1533—1572), рідною сестрою його першої дружини. З нею король

незабаром порвав назавжди й навіть почав процес розлучення. Нещасливий у сімейному житті, король насамкінець впав у безладне бешкетування й оточив себе чаклунками, сподіваючись, що вони відновлять його здоров'я, що руйнувалося від нестримності.

1521

Під час епідемії віспи померли сини Сулеймана I Пишного від перших двох дружин: Мюрад (від другої дружини Гюфем) — 10 листопада 1521, Махмуд (від першої дружини) — 29 листопада 1521.

1521-1543

Мехмед — перший син Сулеймана I Пишного й Роксолани.

1522-1578

Міріам (Міхрімах) — улюблена дочка Сулеймана I Пишного й Роксолани. Видана заміж за 55-річного великого візира Рустем-пашу (1539).

1523-1526

Абдаллах — другий син Сулеймана I Пишного й Роксолани. Помер у малолітньому віці, тож відомостей про нього зберіглося обмаль.

1524-1574

Селім (1524 — 12 грудня 1574) — третій син Сулеймана I Пишного й Роксолани, майбутній султан Селім II.

1525-1562

Баязид — четвертий син Сулеймана I Пишного й Роксолани. Страчений 28 листопада (грудня?) 1562: Баязид нібито засудив страту спочатку Мустафи (1553), сина султана Сулеймана I Пишного і Гюльбахар, а потім і Гюфем (1562), другої дружини свого батька, чим вкрай розгнівав Сулеймана I Пишного.

1526 (1527 ?) - 1608

Костянтин (Василь?) Костянтинович Острозький — князь, дядя-опікун Гальшки Острозької, син гетьмана Великого князівства Литовського, київський воєвода, ревнитель православ'я на західноруських (майбутніх українських) землях.

1530

У місті Вишнівець збудовано церкву Вознесіння (реконструйовану в 1872 та 1989 роках).

1530

Роксолана прийняла іслам.

1530

Роксолану звільнено від рабства, невдовзі Сулейман I Пишний одружився з нею, й Роксолану офіційно проголосили кадін-ефенді (буквально «дружина султана»). Як дружина Сулеймана I Пишного, мала великий вплив на чоловіка й османську політику.

1530 (?) - 1564

Стефан VII Томжа (Томша, 1530 (?) — страчений 5 травня 1564 Сигізмундом II Августом) — господар Молдавії (8/10 серпня 1563 — березень 1564). Походив з молдавських бояр, очолив успішну змову 1563 проти господаря Іоана II Якоба Геракліда (Деспота Воде), який після 3-місячної облоги Сучавського замку був виданий найманцями і вбитий Стефаном Томжею (забитий палицею). Напав на Дмитра Вишневецького і полонив його. Невдовзі втративши підтримку бояр і населення, втік

1564 на Поділля, щоб перебратись до Угорщини Габсбургів. За бажанням султана Сулеймана I Пишного, король Сигізмунд II Август наказав схопити втікача, що виконав каштелян Кам'янця на Поділлі Єжи Язловецький. Стефана Томжу з товаришами відіслали до Львова, де його утримував у Низькому замку староста Петро Бажі. На вимогу турецького посла і Олександра IV йому стяли голову у четвер після 4-ї години дня на площі Ринок разом з воєводою Баном Мазотчею і першим боярином Петром Спанцотчею. Похований у монастирі св. Онуфрія у Львові.

1530-1584

Іван IV Васильович (Іван Грозний, 1530, село Коломенське неподалік Москви — 18 березня 1584) — майбутній Великий князь і перший цар Московський. 29 грудня 1543 наказав псарям побити, а потім і вбити у себе на очах князя Андрія Шуйського — на той момент фактичного правителя Московії. Вінчався на Московське царство 16 січня 1547 в Успенському соборі. Скликав перший Земський собор (1549). 1550 — почав діяти «Судебник», а також було запроваджено постійне піше стрілецьке військо, озброєне пищалями, бердишами й шаблями. 1551 — почав діяти «Стоглав» (зведення судових законів). Завоював Казань (1552), Астрахань (1556). Запровадив опричнину (1565-1572). Розгромив Новгород і Псков (1569-1570), фактично ліквідувавши тамтешні республіки. Вів невдалу Лівонську війну (1558-1583).

1532- 1553

Джангір (Джахангір) — п'ятий син Сулеймана I Пишного й Роксолани.

1533

Вперше в турецькій історії султан Сулейман I Пишний оголосив Роксолану не просто старшою, а єдиною дружиною.

1533- 1545

Засновник польського шляхетського роду Олізарів — Олізар (Олізарій, Елізарій) Волкович був старостою чорнобильським.

1536-1605

Альбрехт (Альберт, Ольберт) Ляський (Ласький) — воєвода серадзький, другий чоловік Беати Острозької, матері княжни Гальшки Острозької. Втрутився в боротьбу за молдавський престол (1561) на боці претендента Якоба Гераклідеса Василікоса. Брав участь у поході на Молдавію разом з Дмитром Вишневецьким, насамкінець зрадив його, залишивши без підтримки.

1539-1573 (1582 ?)

Єлена Іллівна Острозька (Ельжбета, Альжбета, Альшбета, Гальшка, 19 июня 1539-1573/1582) — кохана Дмитра Івановича Вишневецького (Байди). Батько — князь Ілля Костянтинович Острозький, мати — Беата Косьцелецька (Костелецька). Була заміжною тричі: з 1553 — за князем Дмитром Федоровичем Сангушком, після його смерті — за Гурком (Гуркою, Юрієм) Лукашем Ленчицьким, а з 1559 — князем Семеном II Юрійовичем Слуцьким.

1540

Допомагаючи брацлавському управителю князю Семену Пронському, Бернард Претвич полонив татар, що конвоювали бранців, полонених під Баром і Хмельником.

1541-1542

Бернард Претвич здійснив два походи під Очаків, убивши велику кількість татар і взявши у першому поході понад 500 коней.

1545

Під час люстрації (ревізії) Волинського воєводства королівським комісаром Львом Патієм князь Дмитро Вишневецький прибув до Кременця (де перебував королівський комісар) і засвідчив, що володіє у Кременецькому повіті маєтками Кушнин, Підгайці, Окнин, Тараж, Камарин, Крутнів і Лопушин.

1545

Дмитро Вишневецький судився з князем Чарторийським за маєток у Вільно. Після тривалої тяганини Дмитро Вишневецький дістав привілей на маєток Вонячин на Поділлі.

1547-1548

Дмитро Вишневецький під головуванням Бернарда Претвича брав участь у походах на форпост Османської імперії — фортецю Очаків. В одній з експедицій, окрім Претвича та Вишневецького, брали участь брацлавський староста князь Богуш Корецький, сини гетьмана Миколая Сенявського Ярош і Микола, Федір Андрійович Сангушко.

1548

Дмитро Вишневецький притягався до суду за кривдження підданих королеви Бони.

1550

У столиці королівства Польського — Кракові 14 грудня 1550 відбувся показовий королівський суд (насправді — лише судовий фарс) над князями на чолі з Бернардом Претвичем, які мстилися татарам за напади на українські землі.

1550-1553 (1554 ?)

Дмитро Вишневецький прибув до Черкас, згодом обіймав посаду старости канівського й черкаського, брав участь у боротьбі з набігами кримських татар, спираючись на реєстрове и запорозьке козацтво.

1550 (1553 ?)

Дмитро Вишневецький зустрів Єлену Острозьку і закохався в неї.

1551—1557

Дмитро Вишневецький став гетьманом Війська Запорозького.

1552 (1555, 1556 ?) - 1557

На острові Мала Хортиця (Байда) коштом Дмитра Вишневецького розпочалося зведення дерев'яно-земляної фортеці. Звідси запорозькі козаки під проводом Дмитра Вишневецького здійснили низку походів проти Османської імперії та Кримського ханства, насамперед — на турецьку фортецю Очаків і на татарську фортецю Іслам-Кермен. Саме з останнього походу козаки Вишневецького привезли трофейні гармати для новозбудованої фортеці на Хортиці.

1553

Влітку Дмитро Вишневецький «з усією своєю ротою, себто з усім козацтвом і хлопством, яке тримав біля себе, з'їхав до турків, виславши наперед козацьку роту, а потім і сам зі своїми козаками потягнувся до Туреччини» й перебував у Стамбулі. За деякими відомостями, Дмитро Вишневецький мав на меті звільнення свого дядька

Федора Вишневецького і його родини. Водночас, низка джерел засвідчує, що Федір Вишневецький на той час помер — отже, зазначена вище мета перебуває під питанням.

1554

Дмитро Вишневецький повернувся з Туреччини.

1554

Дмитро Вишневецький в Каменні (неподалік Любліна) 4 березня 1554 присягнув королю Сигізмунду II Августу в товаристві друга і соратника воєводи Миколая Сенявського. Польський король Сигізмунд II Август призначив Дмитра Вишневецького охоронцем на острові Мала Хортиця (Байда) за дніпровськими порогами.

1555

Помер Олександр Вишневецький — дядько Дмитра Вишневецького (Байди). Він мав дружину Катаржину Скорутянку, яка померла після 1568 року.

1556

Дмитро Вишневецький відрядив до Москви два посольства задля розширення антиосманської коаліції.

1556

Дмитро Вишневецький взяв штурмом і спалив турецько-татарську фортецю Іслам-Кермен, а захоплені гармати переправив на Хортицю. Також було спалено передмістя Очакова.

1557

Навесні кримський хан Девлет-Гірей здійснив похід на Січ, зібравши кримських і ногайських татар, турецькі й молдавські війська. Після 24-денної облоги татарами Хортицького замку Дмитро Вишневецький був змушений відступити, й вороги зруйнували його фортецю. За іншими відомостями, Дмитро Вишневецький героїчно витримав 24-денну облогу й потім сам напав на Девлет-Гірея, а відступив лише за наказом Сигізмунда II Августа. Саме така поведінка польського короля змусила Вишневецького перейти на службу до московського царя.

1557

Не дочекавшись допомоги польського уряду, Дмитро Вишневецький перейшов на службу до Івана IV Грозного та брав участь в обороні кордонів Московського царства від нападів ординців. На цій службі Дмитро Вишневецький отримав у володіння місто Белев (нині в Тульській обл.), землі в околицях Москви та 10 000 рублів.

1557–1559

Дмитро Вишневецький був князем Белевським.

1558

У поході на Крим 8-тисячного війська під проводом воєводи Даниїла Адашева (брата Олексія Адашева — голови «Обраної ради» та наближеного царя) роль козаків Вишневецького була дуже незначною. Надалі Дмитро Вишневецький діяв у Північному Причорномор'ї, фактично самотужки — без московської підтримки.

1559

Маючи під рукою 5000 козаків, Дмитро Вишневецький разом з донськими козаками під проводом Михайла Черкашеніна підступив до Азова, а погромивши азовців і кримців — рушив походом на Кубань, воював у пониззі Дону, під Керчу.

1559–1563

Дмитро Вишневецький вдруге став гетьманом Війська Запорозького.

1560

Дмитро Вишневецький заснував фортецю Черкаськ (нині Старочеркаськ) — столицю Війська Донського.

1561

Невдоволений Лівонською війною (а отже, протистоянням Московії та Литви), Дмитро Вишневецький із своїми козаками попрямував до Дніпра, зупинився на о-ві Монастирському (нижче Черкас за течією Дніпра), через посередництво брата Михайла Вишневецького (старости черкаського) домігся від великого князя для себе і для своїх супутників «глейтових листів» (письмових гарантій безпечного перебування на території Великого князівства Литовського).

1561

17 листопада 1561 господар Молдавського князівства (з вересня 1552) Олександр III Лепушняну (молд. Alexandru Lăpuşneanu, він же Петро Стольник, помер 1568) скинутий з престолу Деспотом Воде. Надалі Олександр Лепушняну був господарем Молдавським з березня 1564 (після страти Стефана Томжі) до весни 1568.

1562

Дмитро Вишневецький прибув з посольством до Москви, аби схилити Івана IV Грозного до продовження антиосманської боротьби, але не досягнувши мети повернувся на службу до Сигізмунда II Августа. Невдачі підірвали здоров'я Вишневецького — він тяжко занедужав і навіть припускав, що його отруїли.

1563

Не одужавши достатньою мірою, Дмитро Вишневецький з польським магнатом Ляським (Лаським) здійснив похід на Молдавію, де вирувала боярська міжусобиця. Але його невелике військо було розбите, сам Дмитро Вишневецький потрапив у полон. Бранців видали турецькому султану Сулейману I Пишному, рядових козаків заслали на галери, а ватажків привезли до Стамбула і запропонували перейти на турецьку службу.

1562

Після відмови перейти на турецьку службу Дмитра Вишневецького разом із шляхтичем П'ясецьким стратили 22 жовтня 1563 року, скинувши на залізні гаки, вмуровані в стіну фортеці поблизу морської затоки на шляху зі Стамбула до Галати.

1563 (1558, 1561 ?)

Померла Роксолана (за різними джерелами — 18 квітня 1558, у 1561 чи на початку грудня 1563). Сулейман I Пишний розпорядився звести для Хуррем-султан багато оздоблену гробницю поруч з чудовою мечеттю Сулейманіє. Після смерті Роксолани не мав жодного бажання зблизитися з будь-якою іншою жінкою.

1564

Друга можлива дата страти Дмитра Вишневецького.

1565

Місто Коростишів відійшло роду Олізарів.

1566

Султан Сулейман I Пишний помер вночі з 5 на 6 вересня 1566 під час військового походу на Угорщину. За заповітом, тіло падишаха (без серця й нутрощів)

забрали до Стамбула й поховали поруч з Роксоланою в мавзолеї, зведеному у дворі мечеті Сулейманійє.

1568

Згідно з привілеєм Сигізмунда II Августа з 23 серпня 1568 місто Вишнівець почало користуватися магдебурзьким правом.

1569

В результаті Люблінської унії виникла Річ Посполита — об'єднана федеративна держава королівства Польського і Великого князівства Литовського.

1572

12 листопада 1572 помер Григорій Ходкевич — каштелян Віденський, великий гетьман Литовський, чоловік Катерини Вишневецької.

1580

Померла Катерина Вишневецька — молодша сестра Дмитра Вишневецького (Байди).

1584

Помер Андрій Вишневецький — каштелян Волинський, каштелян Брацлавський, воєвода Волинський, староста луцький, молодший брат Дмитра Вишневецького. Був одружений з Еуфімією Вержбицькою (1539–1589).

1640–1673

Михаїл Томаш Корибут — князь, останній з молодшої («королівської») лінії роду, син Ієремії Вишневецького, багато в чому завдяки заслугам батька у 1669 обраний на польський престол в один з найскладніших періодів в історії Польщі: таким чином на польському престолі рід Ягеллонів змінився родом Вишневецьких. Його правління не було щасливим: при ньому було укладено Андрусівський мир з Московським царством і Бучацький мир з Османською імперією.